

САБРАНА ДЕЛА ОСКАРА ДАВИЧА

КЊИГА ЧЕТРНАЕСТА

Приредила

Роксанда Његуш

ИЗДАВАЧИ

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД
СВЈЕТЛОСТ — САРАЈЕВО

ОСКАР ДАВИЧО

Ћ У Т Њ Е

РОМАН

БЕОГРАД 1969

П У Т Ь Е

ЕМБЕ ЈЕДАН, О КОМЕ МАЛО ПОУЗДАНОГ ЗНАМ,
О КОМ МАШТАМ ДОК ЧЕКАМ ЊУ И ДРУГЕ
СЛУШАЈУЋИ РЕЧИ КОЈЕ ГА ИЗГОВАРАЈУ У
МЕНИ, АЛИ ИЗВИРУ И УВИРУ ДАЛЕКО ОД
МЕНЕ

*Кад и речи нестану, двоструку вртешку земље
неће више нико умети да покрене. Смрад распадања
уковаће се сасвим у ваздух, тама у решетке.*

*Допола све је зативено већ, углављено и уку-
цано; плоча стола у зид, нога столице у бетонски под,
човек у тешке окове. Само се кибла од рошавог,
зарђалог лима лако вади из натрулог дрвеног оквира.*

*Јутра ишчупа мрак из прозорског зева: понекад
кошавом. Она би сурово набацила небо на земљу. Али
и зоре без ветра чиниле су то једва нешто мекше
укурјученим бичем сунца. Ненастањено, оглушивало
се о речи захваћене тишином прво, па несигурношћу
у себе, па губљењем смисла за односе према ства-
рима, па мраком усред дана. Рано су га, пре осталих,
терали на кибловање и сваког дана, све немијег, го-
нили на шетњу.*

*На повратку затицао је на столу хелије двадесет
пакетића са две хиљаде срцолико исечених латица од
креп-папира и двеста једнаких комадића меке жице
за двеста ружа дневно.*

*О подне већ, једући посни робијашки пасуљ, от-
кривао је зими прве црне хрпице неба заосталог од
јутрос или пожурилог да се већ заглави у гвоздене
квдрате. Чинило се, одвојено од својих рубова, спрем-*

но на пораз. Свеједно, сео би као и увек, уздахнуо, отворио пакетих најближи руци, узео први листић, омотао ширу страну око комадића жице и превукао чврсто преко ње ноктом палица. Савио би тако рубове десет латица и онда их навикло повезивао у ружу за незнане погребне венце. Незнане? Намењени су сваком ко прима пораз. Мраку без дубине, небу без људи, људима без срца, ума, воље.

Док се није извештио, сећања су била чешића, жеље живље. Али памћење је исцрпљиво. Последњи муњевити робинзони, понети временоломом, тонули су у море без иједног гребена. Прсти су му све спретније одвајали листић по листић из пакета, све брже их једанпут оматали са шире стране око комадића жице, али навика је, глачајући рељефе успомена, губила податак по податак мириса, облика, укуса, топлине и звука, и он од филма свог живота није више ништа разазнавао, мада се трака и даље окретала у сали без иједног чула. Ипак, последње чега се сећа пре но што се свео само на предмете које, исте из дана у дан, непромењене види придајући све мање значења виђеном и виђењу, последње што се десило пре но што му је ишчупан живац из расуте постељице живота, била је уска глава чекисткиње ескадрона, њена затегнута рубашка и уске чизмице, кад је, гурнута из неког предзрака вештим ударом месеца у леђа, стала крај брезе што није била ни витка, ни права, ни млада, ни нежна као Марусја што је била. Погледала га је и наставила да гледа све разрогаченије плавим, страшно смелим круговима дужица, а он је све хитрије сењао њеног коња, главе у капуљачи зобнице из које се чуло тихо умирујуће хрускање. Ништа није говорила, гледала га је само све теже, све мекше издвојена из туробног двоструког хода ноћи око ње и окрњеног месеца, наднетог над њеном главом. И ко зна шта би све било следећег трена могуће да није припуцало. Из недалека.

У исти мах су се обоје бацили у седла. Запамтио је покрет којим се нагнула над топот свог дората

скидајући му зобницу једним брзим покретом оголеле руке, намењене још њему, пошле к њему.

Отад траје тај топот копита. Са завитланом сабљом, он, у једном све равномернијем трку, прелази простор који би хтео да задржи стишићући га узалуд између бугина и листова. Срастао за змијање длакаве, мишићаве облице, без краја уривен у коњско тело, осећао је заједничка истезања и скупљања док су поред њега промицали ретки шумарци и бескрајна поља, мочваре пуне звукова и танки потоци, траве високе и оне коврцаве, на које се Марусја, испред њега за коњски врат, срушила одједном прекинута рафалом; видео је како је, клонувши сва, брзо клизнула низ доратове бокове што су се димљиво надимали и увлачили и истовремено пружали и сакупљали; видео је то и видео како се њено продужено, бескрајно високо »рааа!« пресекло пре но што је, ношена и даље доратом, почела да пада из седла, дуго пре но што је дотакла неједнаке врхове травног влаћа и заувек ућугала, испала из узенгија, одмах осута мувама и мравима и мирисом што се убиствено пењао до цветова луцерке, здравца, дивљих каранфила и пуцкаваца, долазећи из дубина корења што увек полази од мртвих.

Без размишљања, најједноставније, учинио је што је требало и могао: продужио сам на челу ескадрона њено несустало »раааа!«. Мамузао је и мамузао свог вранца све бешиње. Траке шумарака, мочвара, бара, трски, потока и поља промицале су лево и десно од њега, неком унутрашњом својом телесношћу, док је укочен и непомичан витлао сабљом, нагнут напред, извијен, истегнут, скупљено згрчен, навијен мало, дигнут у узенгијама, грудима изнад положених ушију свог вранца у пуном трку, изнад и испред узнемирене гриве и равномерног двочетвртинског топота што је добовао пљискаво и суво, кремено и пригушено преко затегнутог једног платна које се пред њим цепало да пропусти њега над топотом и оно непрекидно »рааа!« њега, пред ким он бode и сече, врућ, неосетљив, зно-

јав и неуморан, све што га хоће да заустави на том путу к њој, помереној и некако истуреној испред њега, далеко, као да се иза тек отад црно порубљене ивице неба и земље налази Марусја, која га тамо чека да би му рекла оно што је заустила насмешивши се тако месечарски тренутак пре но што је принуцало, после чега се бацила у седло скидајући зобницу с главе свог дората; тренутак пре но што се, као конач, прекинуло њихово заједничко »рааа!« преко мочвара и шикара, преко казана с кашом и тифусним вашима, преко паклића дувана и гомила џепаница, преко триперљивих белококардисаних униформи с црвеним и црним бухосеринама, преко вода што стоје и преко вода што теку, преко ругавих стрњика, кроз вреже и пузавице, кроз кише и мећаве, тренутак пре но што је, одувек и заувек, он остао сâм, али дигнут у стремене и наднет над црном вијорном гривом, над полеглим ушима вранца, одувек завитлане сабље у руци коју ветар сече и, не пресекавши је, удара у отворену књигу лица, кроз чија се напета једрила диже једно процепано »раааа!« густо и мутно од дамарања, шкргутања и грчевитих унутрашњих блесака без сјаја, одувек прожетог двочетвртинским уједначеним топотом, незаглушеним никад и ничим, ни штектањем митраљеза ни експлозијама граната, ни плотунима и заседама, караулама и пушкарницама, оградама и бодљикавим жицама, шанчевима и рампама, бравама и зидовима, ланцима и решеткама. Пред њим се све склањало и рушило, падало и бежало, загушено у шикнулој крви из прободених груди, и престајало да се опире одсечених вратова, дигнутих руку, отпалих кришки чела, заједно са нагло застакљеним погледом, са процепљеним теменом испод кога би кашасто и панично запулсирало, а он, ношен својим непрекинутим »раааа!«, јурио ивици неба тамо на рубу свега где се оно свом ширином понекад опет поплавелог лакта наслонило на ивицу земље, на којој га је она чекала, поново усправна крај бреже, ни витке, ни праве, ни младе, ни нежне као што је то била она

која га је чекала да му каже оно од чега је поцрвенео и плануо пре но што је стигла ишта да рекне, она заштићена опалном опном месечине, кроз коју се насмешила гледајући га како сења њеног дората а свесна да ће за који тренутак ипак морати да рекне све што није хтела дотле да каже и више није ни рекла упркос безбројним стотинама хиљада ружа од креп-папира које јој је правио годинама што су прошле отад и још пролазе, поистовећене с траком простора који је некад промицао крај њега и привидно престао, иако наставља да пролази маскиран у године, док заједно с њим баца иза себе разнобојне руже за један једини погребни венац од руба до руба хоризонта коме се одувек устремио глухи и бритки двочетвртински топот. Вранац је сав ишчилео на сопствене поре, заједно са снажним сапима и боковима (мада им лук још осећа на унутрашњој страни својих бутина и листова). Свеједно, чује он, упркос завоју који му је продужио чело и сакрио мисли, оно »раааа!« над гривом, што не престаје, и после, откад је завој скинуо, што га баца таласима који њиште и тугње у глави као то исто »раааа!« које се прелива пенећи преко зидова, мањерки и осталих зидова око круга на чијем дну руже, у оковима од креп-папира за погребни венац, не могу да сакрију онај никад и ничим прекинути трк чији тупи топот, мамузан једним незауостављеним »рааааа!«, не признаје ни зидове ни решетке, и ставља у питање све браве, окове, руже и венце и наставља луди трк кроз мутну светлост потонулог времена, преко срцоликих латица у пакетима по сто, ка њој што није рекла ниједну реч а стајала и сад на рубу рубова, да му ту једну преживелу реч каже, можда, кад стигне жив, жив, жив, жив са својим топотом и оним непрекинутим »раааа!« из отворених, ишчашених уста у силовитом јуришу, који мора стићи до речи што ће му, кад стигне, она рећи да би то »раааа!« престао заједно с топотом и почело оно друго, оно право, оно што не требају руже од креп-папира које годинама у месту прави, пушта-

јући да године једне једине вечности отугње без других трагова сем оних од корбача јуришног поклика разваљених вилица упућеног смислу који је део предела, пре целине, пре смисла.

УЛАЗ У ЗИД

ПРВА ГЛАВА

1

Ноћићу већ негде, код настојнице Анкера, на пример, Јелени нисам рекао да су ме пре непуног сата два кржљава агента зауставила на сред улице, затражила ми легитимацију, да сам се нећкао прво, онда, угуран у једну капију, пристао као, полако завукао руку у џеп да извучем легитимацију, хитро извукао нешто друго. Револвер. Као Штефек Цвијић једном у Дубровнику.

Не. Штефек је пуцао. Имао је прави револвер. Мени то још не дају да увек са собом носим. Нисам још компромитован. Стрпљења! А онда нека ми приђу само. Дум. Дум. Дум! Погодио сам тројицу. На месту мртви. Прескочио један камени зид. Протрчао поред неких кућа, избио у поље ван града, застао крај неког пласта. Сезонски радник у сељачком погледао ме уплашено као онда Штефека; дохватио будак, спреман да распали.

— Јеси ли пролетер, друже? — упитао га дрхћући Штефек. Упитаћу га и ја.

— А да шта! — скоро се увредио човек.

— Да променимо одеа. Мене гоне.

Тек што сам обукао ознојене прње сезонског друга и он замакао у мом новом одеу, наишли су гониоци. Један је застао преда мном.

— Јеси ли видео бегунца? Разбојника. Опљачкао и убио човека.

— Онуда је пројуррио! — рекао сам и наставио да копам.

Показао супротан правац...

Тако ћу и ја! Само да стекнем право на револвер, да постанем илегалца-функционер. Дотле, и алармни помаже. Тргнули су се, пустили ме, склонили се иза капије. На трен. Довољан да се окренем, шмугнем.

Трчао сам све до *Маричића и Јанковића*, ушао у Кнез-Михаилову, нестао у гомили вршњака, тек је шест. После више од сата чекања на углу Краљице Наталије и Милоша Великог, угледао сам Јелену, шетали смо свим неосветљеним стазама, шетали без додира и пољупца.

ДОК ЈЕ НЕ СЛУШАМ, ДОК НЕ ПРИЧАМ, ДОК НЕ БУТИМО НАД УШЉЕМ

Како сагледати себе вечно у покрету који ангажује различите брзине: оне ногу, оне вида, оне разумевања? Јуримо затворених очију за себе, отворених за простор који грабимо, гутамо и бацамо иза себе. Нека је то самопосматрање и самосаопштење у мислима једнако брзо као и деловање. То није нетачно. Само...

Само, мисли се мисле речима. А реч побећи дужа је (изговорена) од импулса који ме је гурнуо, повукао и навео да бежим. Малочас се нисам послужио речима. Нисам стигао ни да помислим »поб...«, а већ сам трчао јер сам без иједне речи знао да ћу бити ухваћен, ухапшен, мучен и осуђен не будем ли побегао што брже могу. И још којешта друго било је у тој невербалној наредби за бекство; било је поред извршења и нечег неизвршеног, необразложивог а постојећег ван речи.

Оне су дошле на готово, оне — лешинари чина и пре њега — самог деловања. Све сам то некако и знао. Да сам изговорио наредбу за бекство па тек онда

стао да бежим, био бих ухваћен. Ја сам, можда, изговорио нешто (не будући тога одмах свестан), на неки невербалан начин, тек на углу иза кога сам се осетио безбедним.

Инсистирам на прецизности импулса, на његовој стенографији што низове реченица сажимље у један врло једноставан хијероглиф, врло појмљив. Не. Нисам га свестан; само — примим глас и већ сам далеко.

Прескачући пут до наредбодавне речи што, као и сваки превод с језика на језик (а камоли кад је у питању превод из ситуације што угрожава у акцију што спасава), представља читав букет издајстава, неправди, прећуткивања, ја, као и сви људи, прелазим преко нечег што постоји као преко нечег што је небитно постојању. Бар за време чина преношења налога за бекство у наредбу спорију од ногу, које су без помоћи речи схватиле шта треба чинити, дале се у бекство пре но што су стигли да се организују, тј. преведу подаци о опасности у сазнање о опасности, а то сазнање — у налог за самоодбрану бекством (које је само једно од сто хиљада других налога што се могу јавити у сличним неприликама), много, много пре но што је наредба формулисана и протурена кроз сплет телепринтерских каблова што повезују извиднице јавних и тајних чула са штабом свести.

*

После, пратио је до Загребачке улице број шест — и још један дан је тиме завршен срећно. Избегао сам хапшење за коњски нокат. Идеја је била лудо смела. Али шта? — успело се. Није да нисам био горд. Замисао и изведба моја, а ја не патим од обиља маште. На предлог Непознатог Друга, заправо на његово питање: »Да ли би се могло с грађевине на поворку?« — ја сам све остало. И откуцао текст и умножио га и направио пакет и везао га за скеле и пустио оданде, с врха, канап до земље и, пролазећи у правцу супротном од оног којим се кретала поворка

фашиста, повукао у пролазу канап, горе се одвезала петљица, леци се просули с петог спрата, растурили понети кошавом (која, преведена на српски, значи убица-ваздух), пролазници, омладинци и деца стали да их скупљају, читају и док ме она два кржљавка стигла, притисла, на шта ја потегао свој алармни ем-ге, они се утроњали, ја клиснуо и стигао где је требало, сат раније, а чему. Ако Јошка, Мирко, Пуша и Зрика то дознају, биће им криво што их нисам увео у тај посао, али... зна се, што мање људи — то боље.

Све је испало како сам био замислио. И растанак с њом до сутра. У исто време, на истом месту, пред школом.

Кренуо сам полако назад, врло заобилазно, поред Цветног трга горе у Александрову (једном ћу да измислим праву машину за дељење летака, нико никад да се не провали. Па ћу је и усавршити и учинити употребљивом за атентате на краљеве, намеснике, министре, буржуре: бомбу да убаци тачно тамо где треба), одатле покрај Маркове цркве и Поштанске штедионице у Косовску, у Влајковићеву, али се, не заставивши, тргнем: зид истражног затвора државног суда.

Иза њега је лежао јануара 1919. Безимени Коњаник, прозван отад Матични Број Један, скраћено ЕМ БЕ 1 или Ембе-један, буџонијевац који је из Припјетских мочвари као ветар дохујао с црвеном заставом на коњу до Вуковара, где је, рањен на осам места, пао, и после месец дана болнице, осуђен на вечиту робију као први *большевички плаћеник* послан да диже револуцију и шири безбожне, противприродне идеје. Легитимације није имао, име је заборавио: делимична амнезија изазвана контузијом. Говорио је српскохрватски, можда хрватскосрпски. Баво га знао, али из прека је родом био тај бивши аустријак, тај војенопленик, тај коњаник. Девет и по година провео је већ у самици. Носећи све време тешке окове, правио је руже од креп-папира.

Иза тих зидова лежао је и Моша Пијаде 1924, Отокар Кершовани 1928, Марко Орешковић, Огњен Прица, Ранковић и чланови Цека Скоја 1929. И колико још храбрих и славних бораца, мојих идола. Још онда кад су моји вршњаци скупљали слике филмских глумица, ја сам проучавао биографије јунака.

Сад, у тим још невиђеним ћелијама иза високог зида, чека на процес нова група. Чуо сам да је један из техничког апарата издао. Замислим себе на његовом месту и стресем се. Никад не бих. Никад.

Али док сам то помислио, видео сам се везан, крвав, ударан, мучен, како молим да прекину и после како грцајући признајем: Јошка, Мирко, Пуша, Зрика.

Не! — помислим, али наставим с двоструким осећањем олакшања и радозналости да гледам у себе издајника, у себе прљавог бедуина, у себе кукавицу, злочинца, у себе кога бих најрадије лично ликвидирао. Није требало прићи покрету!

— Јест, није требало. Не знаш ти како то боли.

— Знам.

— Бавола знаш.

— Знам себе. Свако зна себе. И зна колико може да поднесе. Па...

— Нико ништа унапред не може да зна.

— Ни реч више. Ти за мене не постојиш.

И пуцањ у сопствену издајничку главу, не, у издајничко срце.

Продужим заглаушен тим пуцњем. Што да погинем осрамоћен.

Млад сам, здрав, доста јак, али не могу рећи да ме воли она коју волим. Волим ли је? Да. То знам будан. И у сну то памтим. Претпамћење ме се не тиче. Нека о њему брине наука. Ја сам радник, пролетер. Зовем се Слободан Раденик. Без предисторије

сам, без родитеља, без куфера, без икаквих некретнина и оптерећења. Плод са дрвета које сам сам посадио. Сам му изабрао младицу у расаднику неприлика и могућности.

Ако о неким стварима пре тог избора нећу да мислим, не значи да ми је дух учмао. Напротив. Пуне су и њему руке посла да промени уређење и исцрта план односа међу људима какви ће бити у једном друкчијем свету. У том забрану видим своју мисао где се креће, тј. савлађује отпоре предрасуда, навика и мировања супротних правцу свог кретања у општем кретању. Рекао бих да је то оно што се стручно зове прожимање супротности. Нисам сигуран. Колико се разумем у те дрвенарије, то би ипак било баш оно чувено дијалектичко порицање са свих страна нападуто порицањем.

Само, ја немам могућности да се питам шта је моја мисао, јер мислећи кретање и деловање, ја сам упућен на разумевање оног што не постоји, обузет њима, последицама, пре но што сам упознао узроке. Бар не до краја. Како би друкчије могло бити. Да би се пожелело и истраживало непостојеће, довољно је не бити задовољан механиком постојећег. Ја сам ветар који је орган дувања, али који не пита себе ни да ли дува, ни шта је дување. Да застане пред огледалом у ком се види надувених образа и да се гласно упита да ли су му образи надувени, приметио би да су спласнули и да је све што је покренуто престало да се креће, саплаћне, руши, помера...

Постоје лукавства, наравно.

Лукаво је стати на пут и упитати, с огледалом у руци, оне који пролазе и делују: друже ветре, ерупцијо, земљотресу, поплаво, пролетеру, молим те, реци ми који ти је профил лепши? И, молим те, погледај се добро и реци ми шта си ти, заправо, по себи? И да ли си се икад упитао: »Јесам ли ја стварно ветар, ерупција, земљотрес, поплава, друг, имам ли довољно доказа да јесам то што сам? Могу ли ја себе сагле-

дати истовремено из себе у акцији и ван ње, из неке анђеоске тачке вечног трајања?».

Постоје и лукавија питања. Али ја сам за решавање проблема на основу једног дневног реда епохе, једног редоследа који постоји само за нужности. Загрљаји нису цели од несвести: налик су на стрелце који, нишанећи, затварају само једно око. Предосећање не иште велике прозоре. Прозирност долази накнадно, као и бебе условних девет месеци после. Оном што јесте није потребно оправдање, али оном што није, шта ће утеха? Настајање једино тражи сву концентрацију. И гони ум на рад што изнојава лепоту и правду, интелигенцију на везивање далеких обала за блиске, памет на еластичност, дух сна на скидање крмеља умору тела док се из грчевито стиснутих чељусти противречја извлачи, неопштећен, плод у правом часу. При чему, некад ваља разбијати вилице силом, некад — отворати их голицањем. Није лако сазнати који је час, између свих, онај прави. Тешко је знати увек где ваља потражити плод. У крошњи? Под земљом? Псеудокртоле висе с грана, вуку се низ вреже, а у оцаима нема увек кромпира. С ђаволом противречја није увек пробитачно кладити се у невиност небилог. Лако је сецовати на разврат родитеља. Они нису недужни. Но јесу ли дужни неробени? Смрт и њима има да наплати своју фунту меса.

Редом! Смрт те врсте није још на дневном реду. Свршимо прво с нередом у друштву. Постоји, усталом, ентропија, закон о негубљењу енергије, закон о непоништеним дуговима, закон о невиности свих беба и родитеља, који су такође били бебе. Има безброј закона још. Мене занима само онај о начину како да поразимо оне који живе од одузимања вишка вредности. Нису ли и Харон, и Шајлок, и остали инкасанти смрти, који не траже све, него *фунту меса само*, слични благајницима рудника, фабрика и предузећа који дају суботом радницима полупразне коверте? Не маскира ли се радо вишак вредности у

метафизику неједнакости, у мистичну метафору природне законитости?

У оно чега се треба решити најхитније.

Уједно то је и питање које треба решавати и разрешити. Тачка. Катанац. Скини се, метафизику!

Зашто сам се тог трену у мислима обрео у једном јутру пре двадесет година? Шта сам отад постао?

Знам.

Помоћи нема: кад дејствујем — ја сам летак на плоту, објава на зиду, плакат на стубу.

Леци које сам просуо на поворку фашиста с бакљама о четрдесетодневици марсељског атентата били су исписани крупним, верзалним, врло читким словима. С једне стране. С друге — бели.

И ја сам летак. А ипак, знам, ја сам и нешто друго — исписан сам непарелом с друге стране. Док делујем, нисам свестан те стране. Не читам је. Али чим престанем, ја летак, уобразим да сам с друге стране елазевир. Не увек. Понекад само, кад ме Јелена измучи. Је ли толико наивна (и невина) да не види да је волим, да сам ја само мушкарац а она само жена?

Нема одговора на то.

Чим се питање са дијалошких стаза којим се природно креће, из услова односа у којима настаје, исплупа и пребаци на унутрашње шине, где ја, који рецимо питам, треба да будем и одсутна она коју питам и која једина може на то питање да одговори, чим ја преузем у машти функцију ње одсутне, али реалне, долази до погрешних одговора, што није толико страшно, долази до разбијања једне целовитости; и ја, неполадео, почињем да се понашам као луд. Нисам.

За тај кусур остаћу радије монолитан. И сутра ћу је упитати гледајући је у очи: »Мислим, доста шетамо да би то шетање и даље оправдавала кум-

ством заваривајући себе да смо род рођени. Нисмо. Ја те само волим. Ако ме и ти волиш, у реду, вибаћемо се, ако не — здраво.«

Осетим први пут откад смо се растали, откад сам три сата пре тога, у шест, истресао с грађевине две киле летака на поворку с бакљама, да дува кошава. И помислио: ја волим кошаву, прозрачног убицу. И осетио да се испод те изјаве љубави кошави покренуло све што волим — име једног града, једне девојке, једне наде — и да све што волим садржи нешто забрањено и прогоњено. Не увек на исти начин. Некад је то само осећање љубави, некад је то име, некад је то оно што још није у имену, а што ће име бити. Али ја волим забрањено! — поновим и погледам у небо, приближено, опајано, без труни мутежи и прашине; тамно лакирано, испрскано по дубини непомичним оксидом звезда. Сетим се, не знам зашто, Ракићевог стиха о давно угашеним звездама које још сијају и учини ми се на трен да сам залутао, изгубљен у простору чије се време не мери секундама, него увек светлим годинама, без иједне ноћи и смираја, без смрти, годинама које не пролазе јер се крећу апсолутном брзином; помислим да и секунди, понети тим светлосним годинама, такође не пролазе, отети пролазности. Задржаној на ивицама њихове стазе. С које не треба сићи. С које се не може сићи ако се креће препуштен светлосној брзини да их носи и односи вечно трајању сваке секунде 300.000 километара даље од места где је започело.

Стресем се. Ја сам триста милијардити део секунде, који ту, на том свом милиметру, одаваде доваде, имам да, упркос својој вечности, потрошим себе да бих променио лице свог простора уобличеног немогућим односима. Не! Небо ме неће избацити из строја акционе ангажованости. Ја сам човек.

Препознам улицу. Је ли то кривица? Не кривите мене, него памћење. Али оно је понекад и врлина.

Укочим се на то.

МОЖДА ПРВИ ПРОМАШЕНИ ПОКУШАЈ БИОГРАФИЈЕ ЗА ВОЉЕНУ А УСПЕЛИ ЗА РАЗНЕ ДРУГЕ ДЕВОЈКЕ, УГЛАВНОМ ИЗ МАШТЕ

Има један ветар, обичан приземни ветар по Београду. Понекад као Тирке, десно крило репрезентације, брзне из места и у дечачки ниско савијеном спринту уноси забуну међу кафанске столове постављене све до ивице тротоара.

У последње време специјализовао се да врти публику код *Три сељака*, крај Среског суда, у чијим се узама налази и једно од одељења истражног затвора Државног суда.

Није важно зашто се окомио баш на те тросељачке потрошаче. Можда је у питању и његово опредељење. Што да не!

Свако је данас опредељен.

Како иначе објаснити зашто то воли да саспе пуну шаку пращине у очи баш полицијским агентима, а не другим гостима, само полицијским агентима који ту пред кафаном седе увек бар по двојица откад је, први пут пре шест година, негде 1928, отет одавде, у по бела дана, славни и трагични Златко Шнајдер. По налогу затворског лекара а по одобрењу судије иследника, требало је да оде специјалисти, др Грујићу. Галомирајућа.

Неколико минута пре но што су Златко и титуларни наредник Срећко изишли из уза и прошли ивичњаком крај столова, зауставила се црна лимузина коју је возио Марко Орешковић, тад шофер Министарства социјалне политике. Кола су се спретно прибила уз тротоар и полако укочила, не изазивајући сумњу (неко је тих дана у Министарству волео лесковачки љуте, тросељачке пљескавице скоро у свако доба дана).

Неугашени мотор још је бректао кад је крупни Анђелко Гуати изишао из кола не затворивши за собом стражња врата. Изгледао је полунеупадљиво:

дебео, а качкет до очију, доброћудно мек, а шал до зуба; али уза све то — наглашено миран и спор, без варнице нервозе. Нико није помислио да има откочена два револвера за појасом, у сваком цепу по шаку бибера. Неки задужени да воде рачуна и о тим полунеупадљивим стварима можда су и помислили: — Министров је то робак (ко би се други у то доба возио прном лимузином?).

На неким часовницима било је тад четири и два, на неким минут до четири.

Није то сад искувише важно. Али тад кад је тачно толико часова било, појавио се на уличним вратима судске зграде Златко Шнајдер, везаних руку, блед, буктавих огромних очију. Уз њега се држао титуларни наредник, солунац, чика Срећко. Спазивши их, Анђелко је стао још леније да повлачи ноге ивичњаком поред столова. Случајно или не, сусрели су се, он и жандар, пратилац Златков, баш код лимузине. Муњевитим покретом руке сасуо је тад Анђелко Гуати шаку бибера чика Срећку у очи. Пред самим полуотвореним вратима црне лимузине. У коју је Златко ускочио. Одмах за њим и Анђелко. Врата се залупила. Ауто одмах завио за углом. Нестао. Прашина.

Збогом, дико, не питај за адресу.

Тај приземни младунац правога, високога ветра, тад па и сад још на нивоу сутеренских и подрумских прозора, тај ветрић који је волео понекад да се поигра чигре и волео да успут пикне бачену хартијицу и којекакве отпатке, да узгред завитла мало ону легендарну градску пращину, али и пикавце и којешта мање пристојно, отада је пред столовима *Три сељака* најчешће уображавао да је постао снажан и одрастао као онај Анђелко Гуати. Па би из чиста мира двојици дежурних агената сасуо у очи по шаку песка дигнутог с неке од оближњих грађевина у спорој градњи или с хрпе шодера или цемента што се просипао из вазда подераних врећа од натрон-папира слева или здесна, тамо на улазу у вечито прекопану Алексан-

дрову. Или би им, стартујући из места као нека црна лимузина или можда и као Тирке ивицом аут-линије тротоара, поскидао наједном панама шешире и нагнао их, котрљајући им клобуке и истовремено јурећи за њима, да се савијају у безуспешним покушајима да дохвате оне шешире и тако, смешно савијене, доводио их у неприлику да откривају онима који то радо гледају (а ко радо не гледа?) (то и друго?) црне, презнојене револверске кубуре испод крајева њихових лаких буретских и листерских капутића.

*Дуни, ветре,
мало са Карната, мало са Карната,
доведи нам
из Русије брата, совјетскога брата!*

Тај нискостандарни али ведри кошавин младунац (ни налик још на њу) у последње је време чинио такве ствари обично кад је Мишко (један од нади-мака Слободана Раденика, имена које није баш право, мада легално) (легитимација ми на њега) бивао принуђен да прође поред *Три сељака*, на одласку или на повратку од тетка-Даре, која му није била права тетка, али се, пре неку годину, запослила као настојница палате Анкер (код ње је чуван гештетнер и још којешта што је припадало техничком апарату Месног комитета).

*Доведи нам
из Русије брата, совјетскога брата!*

И најобјективнији неко могао се заклети, не грешећи много, да се тај ветар из Александрове другарски радовао Мишку. Чим би га угледао да будно, опрезно и срчано наилази са Теразија, дојурно би до њега, прошашољио би га другарски по коси и полазио с њим раме уз раме, пратећи га докле је то било разумно могуће. До Анкера. Јер тај ветрић био је, иако млад, везан за место. И ту имао разноразних локалних задужења. Никад није заборављао да се одлепи од

Мишка у часу кад би му запретила опасност да га који од дежурних агената препозна или да се коме од њих, богзна из којих разлога, тај неупадљиви младић учини сумњив, никад није заборављао тад да крене из места као нека црна лимузина и носећи свом брзином прашину или шта било, песак, лишће, хартијице, бане накострешен и дахтав међу столове и не натера све тамо агенте да затворе очи (колико младић један безимени да прође).

Понекад се не би задовољио тиме. Из непознатих разлога (али блиских памети), разјарно би се, љут, киван и пун мржње, завитлао би столњаке и стао да преврће чашнице препеченице на панталоне или да убацује изгажене, спљоштене којештарије у тањире с пљескавицама и креслама. А кад би се неки агент исхракнуо и хтео да пљуне на асфалт, он би му, снажно духнувши, мање-више редовно вратио испљувак у лице. Понекад само на ревер или на капну ципеле.

Тај ветар био је, једном речи, заљубљен у Мишка. Не више. У Слободана је заљубљен био. Зато што је, у односу на њега, одрастао, јак и велик.

3

АУТО-МОБИЛНА БИОГРАФИЈА

Коракнуо сам напрегнуто, утонуо још увек у површне мисаоне сличице, али одједном, уз потрес с дна бића, осетим да ми се опет нога укочила, остала у ваздуху. Као да се тамо, на тротоару испред ПАБ-а, згрчила од змије у скоку. *И већ их је, притајене, многе, уперене и кракате, наслугио у мраку око себе и, сам претворен у живаца, учинио напор да се окрене, али ништа није могао, сав прожет наглом ћутњом: поткожном, подмесном; поткошчаном; подсржном.* Осетио сам то и већ сам морао да чупам отежалу одједном ногу из асфалта као да то покушава да ишчупа стабло из канија у којима се бол заглавио. Али

већ су се били бацили са свих страна; отуд и оно тренутно кочење свих мишића у грчу. Није то био израз кинетичке недоумице: лево, десно. Био сам опкољен, ухваћен, држан. Али отео сам се и јурнуо насумце. Сударио се с неким црним телом, ударио главом у солар-плексус другог тела. Осетио се слободним. Заждио.

Сустигнут — отимао се, опет отео; саплетен — пао; ударан — ударао; уједан — ујео; чупан за косу — гребао. Глава на каменом бубрегу крвави сад тихо.

Неко је кукцао у тастер: у чему је разлика (разлика чему?) између безличне тишине и ћутње која је отпор. А речи? Где су оне? Где је бежање брже од налога за бекство, бржег од првог слога речи *побећи*?

Од милијарду могућности, изабрао сам једну. Могао сам бити лопов, полицајац, најамни убица, могао трговац, чиновник, подофицир, могао банкар, дрвени адвокат, трошаринац, могао фабрикант, апотекар, филателист, тамбур-мајстор, могао чистач ципела, наследник престола, трговац белим робљем, могао истраживач, лакоатлетичар, пробни пилот. Постао сам комунист. Ни анархист. Ни социјалдемократ. Сад ваља остати то што сам, добро то остати, не жалећи ништа.

Посрћући ка марици, толико сам хтео да не знам ниједну реч више да ми се учини да је тама савладала ћутњу која је

ништа је срж страха који ме није ме страх, није ме страх, није ме

Али зебња се вратила: зјап празнине без профила, без лица. С мостом једне једине струне затегнуте преко ране пустоши

као дубока засекотина бескрена прво

И тек кад је прошло запрепашћење и крв после тренутне узетости потекла с темена и, грушајући се, слепила негде неке чуперке, схватио сам тракалицу својих премрних жеља: ћутати! ћутати!

А ништа, ни ћутња се не добија на поклон. Знао сам. Не дуго. Увреда што ме прели засени неке друге

сијалице; остало је само мутно неко полуосећање да се испод поклопца ћутње све речи труцкају преко цомби; да се тамо, у кутији свести, испод поклопца с мојим трупом налеглим преко њега, поклопца, ђне диме, опасне, сумпорне, зле, срдите, ускипеле, ражбењене. Да ли унапред спремне да ме под притиском бола и других слабости одгурну и, непритиснуте више, потеку, провале, унесреће? («Ја се класном не исповедам», рекао је Брацан и убијен; «Ја причам само с онима које волим!» рекла је Боса и осуђена; «Ја вас не разумијем», рекао је Баковић — претучен и до-тучен.)

с том разликом: *ћутња је бела споља, неосветљена изнутра*

Знао сам све то. Препознао ударце, бол и сумњу у себе. Не у целог себе. У тело само. У уста.

Ништа се унапред не може о себи знати, никаква корист од близине себи («шта сам ја себи?»), од неразведљивог брака са собом.

Слева:

— Признај. Брзо. Говори. Пре но што стигнемо.

Ударац у ребра. *Аха! ударац у ребра.* Више но бол сам, то локализујуће сазнање било је нека мешавина изненађења и препознавања нечег што се замишљало страшније а није тако страшно, сем ако тај закључак није пребрзо донет утехе ради, али нека! сад ће да мало виде шта робочиј клас уме.

Здесна:

Видећеш свог бога. Говори, лепо кад ти кажем. Говори.

Упорност само. И стрпљења! Да нисам везан! Ах, свеједно, поднећу. Неко је морао да се жртвује. Поносим се.

Слева:

— Ко ме си пошао? Не можеш да се сетиш, је ли? Сетићеш се ти и кад си курву мајку први пут за сису ујео. Говори!

С којим ви то правом? — Црна марица подскочи преко цомбе, пљисну у неку воду, невидљивом су шо-

феру зашкргутали зупчаници у мењачкој кутији, уз трзај кренемо даље. — Незадовољство светом почиње незадовољством собом у свету. Шта? Лупам! Лупам! Викнем: »Не ударајте! Шта ви мислите, све да можете!«

Ударац с лица:

— Пази, Шиљо, он изводи достојанство, мршти се, господин другар. Да ти нисам згужвао карактер? Говори!

Како могу на хладно да ударају? Они не виде у мени човека. Ја сам за њих месо и кости који немају ни свести ни воље. Јесам ли човек? Ја их мрзим. Мрзим. Је ли то класна свест, та мржња? Је ли класна свест једина свест?

Ударац здесна:

— Имаш да љубиш руку коју би најрадије зубима откинуо. Говори.

Бутња је једини доказ да сам више од оног у шта хоће да ме претворе. Ја бирам судбину. Не они.

Ударац слева:

— Говори, копиле попишано! Што пре, то боље. Говори, зар ти нашег мртвог краља да вребаш?

Ударац здесна:

— Признај, псино, разнећемо те целог. Говори. Роб губи ланце с руку ако остане одан слободи којој се посветио.

— У срце ти њега. У срце, нек цркне! Хоћеш ли да говориш?

»Макар три дана«, молио је за све време неки тихи глас испод свих речи. Сутра ће ме Јелена узалуд чекати; после потражити код куће; разгласиће се да ме нигде нема; другови ће се сетити где сам. Макар два дана да издржим!

Није тај доњи глас склапао руке, биле су од пре већ склопљене као за молитву: везане.

Бојао сам се. Нећу моћи да издржим.

Кола се зауставила, извучу ме, угурају у лифт, који одмах крену, па брзо, брзо, после неким ходницима, продефиловало је крај нас још неколико соба.

Онда пред једним вратима зализани се заустави, узне ваздуха, купну тихо дебелим кажипрстом.

Гурну ме у ту собу, обичну на први поглед, а ипак грбаву некако. Можда зато што сам гледао из целе угрожености, из петних жила самоодржања, а можда и због два тамна писаћа стола неједнаке висине, можда због ствари простртих на једном од њих: прави војнодржавни, калибар девет (то се не види тако често изблиза), ланци, бикача (масна, као знојава, храпава, тамносмеђа и због нечег непојмљивог у први мах — гнусна) (они то на кланици купују док је жила још седефасто свеже бледа, закаче о куку, заврну и ставе тег доле док се не осуши тако истегнута).

Иза нижег стола један широкоплавни човек с капцима црвених рубова, жмиркав, нерадознала, сита, трома погледа с неколико бистрих искрица у зеницама.

— Је л' прича? — упита агенте иза мене — још не? Где му га сад!

Танке су му се усне лепљиво раствориле (као да му је пљувачка од слүзи гумарабике). Чинило ми се да се све зауставило негде између страха и презира. »Пази будале!« као да је додао. Можда и није ништа додао. Можда сам се ја то зауставио негде на пола пута између страха и презира. (Можда га ниједна девојка није волела због те гумарабичке слүзи у устима.)

Широкоплавни спусти очи. »Добро!« уздахну (можда и гумарабика, као и борова смола, као и свака гуменаста материја, излази као крв из видљивих за-секотина у кори, тој кожи дрвета, или из још скривеније ране).

Гледао ме је неко време као убицу свог рођеног оца, онда му грч попусти, лице размекша, поче да се топи, блажи, осрдачује. Гледао ме лако, мило, раширио мало руке, осмехну се пријатно, пријатељски чак: — Србине мој, ах, јадни Србине мој! — из уста му потеку неке лепљиве, гумарабичне речи: — Па зар не знаш, Србиновићу мој, да је ово твоја земља,

твоја слобода? Одвежите га, људи! Хајде, Мико, немој се увек вучеш као постељица оне Мацарице што је дошла да нам се ту ископили. Тако, брате робени. Ниси ти Мацар, ни Бугараш. Србин си. Што да те везујемо? Ти си забуном дошао, је ли тако? Теби су којекакви страњови и Чивути напунили главу речима на које ми Срби реагујемо аутоматски. Говорили ти о правди, о борби, је ли? И ти си, реагујући на те речи као сваки добар Србин, ступио у њихове редове.

Шта да ти причам, мили мој, преварили су те. Ми смо Срби завршили борбу, створили ту земљу и правду у њој. Косово је освећено. И Брегалница. И Швабе сатеране у Беч. Борбе су готове! Жалим случај. Нема више гињења.

Али Ђаво је у томе што је и Јанко био Србин и што у сваком веку има понеко равно Косово на ком се жив поједе онај ко из ових или оних разлога за-касни. То је већ судбина наша. Ти си такав Јанко на квадрат, на куб, на стоти куб. Па? Шта се може, то му је. Онај прави твој имењак, онај први, он је плакао кад му је речено да је закаснио на косовски воз, ти не треба да плачеш, иако можеш да жалиш што ниси дванаесте био на Куманову или после неке године на Кајмакчалану. Прошло је доста времена од тада, а ти, шта радиш? Место да уживаш и да се радујеш што си жив, ти засипаш једну националистичку поворку младих људи, патриотску поворку Срба, комунистичко-чивутским лецима. Бре, зар те није срам? Али добро; завели те, покај се, признај грешку, увиди заблуду и ништа ти нећемо; пуштамо те кући, *ragole d'hoppeur*, само нам реци неколико имена твојих заводника и помагача. Хоћеш да се кла-димо да међу њима има бар један Хрват или Чивутин, хоћеш ли?

Лице му се није променило, ни поглед; само опуштен глас му се без напора затегао: камен тек што није излетео из праћке: — Што ме гледаш тако тупо и блесаво? Хм, знам ја шта ти осећаш и мислиш. Као: ми смо Срби навикли на хапс, нама су зенице

четвртасте од гледања кроз решетке. Оуглали смо на мучке, ми смо, бре, пет стотина година све с коља псовали! Је ли тако? Пази га, ћути!

То је рекао себи оштро, строго акцентујући, али одмах затим глас му зајубори, смекшан: — Де, де, не бој се. Неће тебе чича на колац, али не инати ми се и не пркоси ми. Ја Турчин нисам, ја те не мрзим, немам разлога да ти се светим, Србин сам, Србин си, мени те жао, ја само не трпим идеје које су ти зезнули у ту тврду шиљокуранску главу ти тамо различни чивутски плаћеници московске Интернационале и осталог белосветског олоша. Зато ти лепо и кажем: не тврдоглави, буди паметан. Ја, бре, ране видам и зацељујем ако је човек кривац — Србин, али паметан Србин. Ако није, он за мене престаје да буде Србин, постаје Хрват, Бугараш, Маћар, или неки тамо Чива, а онда? — е, онда шале нема.

Гледао ме сурово, али неке речи му се и даље умиљавале. Страшно је што сам њих примећивао боље него оне друге. Можда што су биле светлије, а шениле умиљато.

— Само — продужи — ја сам за слогу. Не волим да имају право они наши што уздишу: »Уби нас неслога!« Нећу да кажу: »Зар бисмо у грб турили она четири С што једно другом српаста лећа и натрћено дупе показују да нас неслога од Вука и хајдука не нагрива и не разједа?« Ја, брате, волим слогу и верујем да можемо бити сложни, ја сам сигуран чак да нема Србина комунисте коме сузе неће поћи на очи кад му лепим начином објасним да су усташе и Бугарашки убили Краља што је Србин, а не што је Краљ, јер они Србе мрзе и, да их пустиш, све би нас они, као њега што су, праунука Караборћевог, знаш ли, бре, Караборће, није, бре, да није за њега Његош главом и брадом рекао да је »бич тирјанах«, Караборће је, мили мој, исто био комуниста неки, и сви смо ми то на наш српски начин. Прво Срби, па све остало. Зато ми је толико и криво што си и ти на све то заборавио, с изродима се помешао, прљаве летке про-

сипао на патриоте. И шта? Ја то мирно да гледам? Ја — три ране у ратовима, ја — пет одликовања, ја — једна Обилићева звезда? Јок, нема тога. Тако. Па сад кад сам ти све лепо објаснио и растумачио, да свршимо и формалности, како се зовеш?

Исхркнем се лако, прогутам своју безмирисну пљувачку, прочистим грло.

— Слободан Раденик.

(Равнодушније говорити! Тврбе. Независније!)

— За право те име питам.

— Слободан Раденик! Пише тамо.

(Отуђеније! Још ослобођеније!)

— Какво је то име, Раденик? Радник, ваљада?

— Радник — израбљивани положај у класном друштву. А презиме — Раденик.

— Какво је то презиме на *ик* место на *ић* као цео свет? Јеси ли ти Србин?

— Можда — оте ми се неконтролисано спрва; али продужим, рекавши прво што наиђе, живо, немарно, без свесне жеље да пркосим: — Али, баво га знао, можда сам и црнац, помало и Кинез и подоста Јеврејин. Мени је то свеједно. Важно је друго.

— Дакле тако, Чива! — Широкоплави поскочи, нескривено ликујући — сад ми је све јасно. Чива! Па што одмах не кажеш. Али да знаш, овде ником није важно шта је теби важно и неважно. Овде има истина да се говори. Како ти се зову родитељи? Исак и Ребека? — упита леденим а згађеним гласом.

— На жалост, Радован и Љубица.

— Зашто: на жалост? Исак и Ребека су права чифутска имена!

— Нису лоша имена, али чини ми се да се тако не зову моји родитељи.

— Удри га, Мико! — рекао је то хладно, презриво, тубе.

Заљуљам се, посрнем, но останем на ногама, заглаушен само светлацима што су увредљиво, али не нарочито болно бридели још неко време.

— Ово нема везе — као да објасни — то је само зато што си дрзак. Први пут хашпен?

— Први пут.

(Не одговарај тако спремно! Као оклевај! Ништа на лицу да ти се не види!)

— Занимање? Студент?

— Рекао сам: радник. Токар. Металотокар.

— А овај индекс? Говори истину, лепо ти кажем! Ја немам живце ни за какве керефеке. Боље је за тебе да ни у сну никад не помислиш да можеш нас да фарбаш. Схвати, ниси слободан.

— Јесам. Слободан ми је име и вани и ту.

— Мико!

Олабавио сам истовремено колена. Кад ударац стиже у широком, нишчашујућем таласу, само ме пови, сави, али не помери. Сад је боље било.

— Тако! Јеси ли схватио сад? Ђутиш? Одговарај: сваташ ли разлику између слободе и не?

У другој бих прилици рекао:

— Слобода је супротно од оног што радите, мислите, хоћете!

(Равнодушнијим бих то гласом рекао но што је зазвучао онај којим сам то изговорио у мислима! У стилу: пуца ми прслук!)

Али сад дигнем само и спустим једно раме, па промрљам нешто и мени самом тако неразумљиво да се одмах почнем да секирам што знам како треба, а не чиним то што знам; но већ је промрљано кренуло; доцкан, сад ништа не вреди поправљати и дати свим чулима (под командантском мамузом очију) у Широкоплавог, који зажмури и стисну вилице тако — да му побеле оне лепљиве, танке, заврнуте усне боје задрипло-знојавих образа.

— Слушај! — жмурио је — Радован и Љубица — Србин си ти, Слободане, — лице му не сину јер му радост угаси зној што га опалио — ја ти хоћу добра, да живиш хоћу. Али ја могу часком и да те...! (цокну лепљивим језиком). Смрт, разумеш? Ти си башабаш. Сам бираш! Слобода има два излаза.

(Сад ће да удари; олабавим колена; извалим:)

— Има их хиљаде, али један образ.

— Умире ти се?

— Обратно! — то сам већ рекао оравнодушњеним гласом који ме почео да слуша.

(У стилу: свеједно ми је!)

— Ах, класна свест? Шмољо! Па ти и не знаш да класна свест боли — и спусти главу — добро. Водите га.

Обојица из марице скоче, зграбе ме, тргну, повуку. Шеф се утом предомисли:

— Чекајте. Пустите га. Ово креле још није ништа разумело. Оно не зна шта значи Пети спрат и две просте речи: ниси слободан!

Спори глас Широкоглавог распаде се на лепљиве слогове без нагласка.

— Ниси сло-бо-дан.

— Јесам! — рекнем у себи — то ми је име. Сâм сам га изабрао онда кад и презиме, онда кад сам факултет заменио токарским банком, онда кад сам тробојку заменио једнобојном.

Дигне широко главу и погледа ме споро, неупитно.

— Знаш ли шта значи бити оно што ниси? На пример: миш у мишоловци! — Иза мојих леђа што су се најезила, оте се по уздаха оној двојници из марице. Они као да су ту причу о мишу слушали ко зна колико пута, али ја сам први пут имао утисак да, прогледавши сасвим, гледам и леђима. Широкоглави се питао и одговарао: — Је ли миш у мишоловци одиста миш? Он дише, цијуче, трчи. Јесте? Не. Истина је, трчи. Али укруг. А трчати, цијукати, дисати унутрашњом ивицом мишоловке, је ли мишца судбина? Бити ухапшен то је исто што и бити одвојен од своје судбине, од своје слободе. Релативне, да.

Погледао ме је овлашно, насртљиво препавши преко мене неким тврдим кратким четкицама што су вирнуле начас из његових зеница и одмах потонуле.

Полако понављао сам у себи:

— Ја сам рођен овог часа. Рођен и умро истог часа. Ја ништа не памтим.

Али и он продужи нехајно:

— Професори латинског и разноразних тамо предмета уче децу којекаквим римским и другим лажима, као рецимо: »Ти си бацио моје тело у гвожђа, али мој дух је слободан«. Говнарење! Кад одвојиш дух од тела, плајуни под прозор слободи, зар не?

Брзина се промени аутоматски. Сад сам молио у себи неки сумрачан облак, неку маглу што је надирала. Говорио сам све нечујније у себи, а све брже и узбурканије наједном:

— Ја немам прошлости. Ако сам је икад имао, била је од две капи етера што су изветриле чим је флашица отцепљена. Они ће да тучу! То ту тело. Али из тог меса не могу ничим да ишчупају ни кап прошлости ако је оно није никад имало. Она не постоји у њему. Бол је намењен телу које је прошло, не овом што ће да боли. Хоће ли? Зашто би болео мене бол намењен несећању предака? Где су они? Под земљом? Њих би, подземне, могло да боли тело да им није иструлело, не мене. Они нису ја. Треба се свести на ја и тачка. Све остало је неспоразум. Заједно с болом који ћу да осећам. У ствари, ја га нећу да осећам. Тело ми је ишчупано из контекста асфалта, пријатељства, љубави. Немам никог, одувек сам био сâм, рођен без родитеља. Отац ми је био циркуски лав.

Широкоглави се смешио, занет својом причом:

— Рецимо, онај миш у мишоловци. Претпоставимо да је онај миш био неки миш умешан да мисли, зашто да не? Ишао је у школу и тако даље, ко се данас све не бави науком, па је и он, миш, научио оно тамо блесаво: »Није важно тело, главно да ми је дух слободан«. У реду, је ли? Добро! Сад тај миш, шта би он могао да помисли чешући се у трку о унутрашњу страну мишоловке?

(Моји деди и баба живели су двадесет и пет година одвојени од стола и постеље и за то време изродили двадесет и петоро деце.

— Како? — упита Јошка.

— На поду!

Али виду ми се наметну опет оне танке усне с две капи лепљиве слузи задржане у крајевима.

Шта да му одговорам ја — помислим трудећи се да не региструјем питање упућено слуху предака. Моје тело не мирује ни секунду, стално одлази из себе, протиче кроз свој јублик лишен себе и ништа не чује за ону стотинку секунде, колико, не трајући, траје. Да би остало трајно и, трајући, било оно што јесте и није.

Шеф није, изгледа, размишљао о сличном јер је упитао више себе неголи мене, који, очигледно, упркос свим напорима које сам чинио, нисам успевао да чулима трајем довољно трајно да не бих чуо, запамтио и после са задоцњењем одговарао у себи шефу, који се био упитао:

— Шта? Могао би да помисли или да мишоловка није мишоловка или да он, миш, није миш. Шта друго, јаднику, остаје да мисли? (Па да — продужим да мислим његову мисао својим речима — сваки миш зна да ниједном мишу није суђено да трчи унутрашњом страном мишоловке ако хоће да потраје као миш онолико колико је мишу суђено да траје?) Је ли? Ништа друго, зар не? (У мени се настави његова мисао: Ја миш нисам, миш који јесам.) Изем ти његову мишцу памет! Шта? Не могу ли ја да дигнем машицама мишоловку са све мишем у њој и све то бацам у кофу воде? Могу. И? Миш ће се тад истински удавити. Ето, шта онда вреди мишја мисао о слободи мишјег духа.

Прети? Прети ли опет? Мишу? Мишку? Слободану?

Али како он може да прети неком који је знао све то и предузео све мере да се заштити од претње која, проваљених намера, све може, само не да представља оно што је требало да буде? Знам све шта ме неминовно чека, знам то одавно, знао сам то још пре но што сам пошао на прво дељење летака. Ја сам

стрми пут за први састанак и сâм тај шкрџтави састанак својеволјно изабрао.

Знао сам одувек да ћу, будем ли ухашпен, бити мучен као Ембеједан, као Стејић, као Чаки, као Алиагић, као Роћко, као Моша, као Броз, као Лека, као Цана, као Попивоца. Знао сам да ме могу и убити као што су убили секретаре Скоја, Мишића, Орешкија, Агу, Колумба; као што су убили Бурџ Баковића и Хеџимовића, Брацана и Машана; да ме могу »скочити« кроз прозор петог спрата као Нешића. Али ја сам хтео да тај пут буде моја судбина.

Знао сам да ми могу везати циглу о мошнице и, убовши ме нагло, нагнати да скочим силовито увис. Као Ибрахим што је скочио и престао да буде мупко. Знао сам да ми могу као Крсти пилити кости турпијом; као Серву забијати игле под нокте; електрокутирати ме као Гуатија; натерати да непомичан стојим као Корски 36 сати. (Знао сам то целим телом, свим његовим органима. Али мора бити да се то знање односило на тело које сам пре имао. Ово које имам као да је све то заборавило. Зашто би се оно жежило иначе? Зато што му припадам? Зато што ми припада? Зато што смо једно и исто?)

(Знао сам да мучитељи и убице, задајући мени бол или смрт, не мисле на осећања оног ког муче и убијају, не заустављају се очима на лицу оног коме се праве да говоре. Не обраћају се мени. Ја за њих не постојим, ја их се не тичем, ја нисам људско биће за њих; они се праве да се баве мноме, праве да мене тучу, мекшају, ломе. Не. Све је то маска срачуната на другу добит. Преко мог тела желе да досегну све што га превазилази. Али на мени неће они ништа да зараде.) (Осетим празноверни страх »ал' не рече јунак, ако бог да!«) (Не рече. Уз инат! — успротивим се тој прапрадалекој зебњи. Преко мог тела неће они доћи до тајни, до светилишта, до другова.) (Они ће бити и лукави; они ће се правити да не мисле даље од мојих костију јер би да човечанство лише неких сржних имена.)

Нема тога! закључим пребрзо као да *знам* да то неће бити лако.

Колико ће то неиздржљиво тешко бити нисам ни најиздаље слутио.

4

Колико је то немогуће после, лежећи на поду белије, испричати себи такође нисам знао.

Је ли препричавање било у питању? Је ли то главно? Не. Шта је важно у свему томе? Истина. У реду, али сем спољне, постоји и она унутрашњих чињеница. Оне се прожимају и условајују. Не бих хтео да прећутим ниједну од тих карика, да не бих био неверан видљивим и невидљивим истинама.

Неко невидљив као да је испод писаћег стола од ораховине вукао конце радости, испод стола свом ширином и висином спреда изрезбареног: морски коњићи, нимфе, рибице, лозе, стене и остале у кестену испричане шаре за кретене; али као да је неки невидљиви мученик, скривен испод стола, отпочео да лако голица Широкоплавог по босим табанима. Шеф се, говорећи мојој прошлости, расејано а лепљиво стао да смејуљи, љубазан, наглашено непокретан. Је ли хтео да запамти како га то онај невидљиви доле, под столом, голица? Да би докучио физиолошке законе смеха? Да би допунио неки ранији научни рад о тој теми?

Допуњен.

Рече одједном, преображен, по лицу сав миран, лиштен израза:

— Хоћу да кажем, човек може да мисли: другарство, пожртвовање, верност; може да мисли: ја хоћу да будем јунак; може да мисли: мене су ухапсили, али не могу да ме натерају да издам. Нико га не спречава. Бар док воловска жила не зафијуче. Али тад кад се пендрек зарије у табане, то тако неиздржљиво боли да ти свака мисао изветри из главе, готово оне празне речи као што су човекољубље, сло-

бода, част, достојанство и томе слично. Свако тад има само сопствено крваво дупе без иједне мисли. Да. Двадесет и пет по дупету или табанима, који су, као што знаш, повезани с њим, дупетом, боле тако крваво да избора нема. Бол је бол. Миш је миш. Мишоловка је мишоловка. Дупе је — твоје крваво дупе. И то је све што сам имао још да ти кажем. Ту си. Везан си. Ту смо — с бикачама и разним другим нужним подстрецима за мирење с чињеницама, које и ви зовете нужност. Једном речи — ти ниси тело у гвожђу а дух на слободи, ти си сав у мојим рукама. Како оно ви то зовете? Монизам, је ли? Можда. Детерминизам? Лепо. Избора нема. Од тебе се тражи само једно: све до краја да кажеш. Тако. Ја сам свршио. Имаш реч. Слушам.

Мицао сам већ неко време вратом лево-десно и полако испитивао погледом, који сам хтео да се чини поспан, ствари око себе, њихове облике, чак и звуке. (Звуци његових речи ме ипак нису дирали.) (Чак испод те површинске активности мог чула вида, питало је нешто, гласом одвојеним од мене: »Колико ли је пута досад тај полицајац одржао свој тупи говор у три чина? Колико пута успешно? Није важно! — одговарао сам себи. Ја нећу да кажем ни *а*, ни *бе*. Они нека раде шта хоће, али онај који чини једино себе одговорним за своју судбину одвојив је од њих неизбежivosti. Насупрот мишу. То само.)

Но утом ми се учини да ничему не видим јасне обресе. Шта се то догодило очима? Ократковиделе? Или су очи и друга чула дошле под команду слуха?

— Дакле? — шеф диже широку главу. Агент са зализаном, брилијантинираним косом крену према другом столу. Тачније: као да крену.

Чуо сам кораке и слике су долазиле касније, биле мутне.

Снимао сам и даље полузатвореним, страховито будним очима све, памтећи распореде шумова који су имали облике врата, псеудоперсијског ћилима, псеудоуглачаног паркета, слике с псеудовазом квазицвеха

на зиду лево, квазикраљеве псеудофотографије у флору над дебелом главом шефа (на столу пред њим пепео и чикови у пепељари, послужавник са испражњеном шољицом кафе, тоз — густ, с прста; мало је и ноћас спавао). Десно од стола чула се тишина прозора с уздужним, главо обојеним металним шипкама. Одо-здо, с улице, улазили су обични шумови неуплашеног живота из бифеа и ћевабџинице, гласали се кораци пролазника, девојачког лепршања, младих речи што се губе.

На другом столу, крај празног револвера (да ли празног?), цикали су оглувели ланци поред две бичке, једног пендрека, два-три шила (зашто празног?), десетак јасенових, назубљених стељчица, дубоких клешта и галванске масе за електрошокове (празног! иначе ћу искористити први трен њихове непажње, скочити до њега, зграбити га и пуцати).

— Даклем! — окрену ми се Зализани док је шеф тонуо у неку све мрзовољнију ћутњу на један безобразно себичан, нервирајуће залепљен начин.

Окренем се опет столу. Оно тамо није изгледало нарочито импресивно. Мртве ствари. Само празан револвер. Ако није празан, они ће мене њим. Или ја...

Застанем. Све је стало. Пауза се продужавала све док неко далеко негде не понови неубеђено сасвим: — Или ја њих!

Трећи, на столици, нем и ситнокостан, заклопи очи руком. Кратки прсти. На домалом — прстен.

Шеф прекиде гумени конач којим је од почетка стао да ме обвја као лутку ларве, мумију египатског недостојанственика.

— Мене занима следеће: где је писаћа машина на којој је куцан летак? Где је шапирограф? По чијем наређењу је то урађено? Име. Колико вас има у ћелији? Имена.

Ћутао сам. Шта и да кажем на све то невидљиво и глапо?

— На таван! — шеф живну и згасну — горе!

За погребним колима — никог: корачају само празне плитке ципеле, једно празно одело за њима, празан стари зимски капут. Све то одвојено и поређано једно за другим, а ништа од тога нема на прса оборене главе (или место где би могао бити врат с главом). А ипак све се, врло погружено оборених глава, креће за колима што се смањују. И док још могу, тражим на тракама венаца напис који сам напамет знао: незаборављеном Слободану Раденику, пролетерском хероју палом мученичком смрћу на Испиту Себе. Испитивач — филогенеза. Техника — звездано небо. Диплома — незадовољство собом.

Ходници врло тихи и пусти коначно. Као и собе замрачене. Као и степенице без шкрипе.

А заједно смо стартовали ја, сунчани један зрак и његова свест о себи. Оставили су ме. Напустили. И зрак — пут. И сама свест — путопис.

Путопис је ли његова самосвест?

Исувише је пролаз кроз живот брз да би самосвешћу (чија брзина не може бити спорија од хитрине с којом он нестаје) ишта успут снимно, тј. задржао у свести, запамтио. Зато и јесте питање да ли светлост може да има самосвест док се простире неутрожена непомичном тамом, која је медијум простирања, као и простор. Светлост помаже да видимо; сама је слепа (као што кисеоник помаже горењу, а сам не гори). (Да, помаже нам да видимо, али кога? чиме?)

Светлаце не видимо јер нема ничег бржег од њих. Видимо оно што они осветљавају у пролазу. Звездане системе у којима смо. Чиме видимо? Самосвешћу слуша бржег од непомичног простора. Та самосвест њен је ненамерни нуспроизвод, њен отпадак. Отуд она, незадовољна непомичном тамом простора у ком се огледа и цела не препознаје, јури за светлошћу што њу не ствара. Ахил не јури за једном корњачом светлости. У сваком магновењу једна дотиче тог Ахила, ту самосвест, прожима их, потврђује. Они мисле да је

стижу, дотичу, имају. Али они располажу сазнањем које још нису појурили. Проблем је двострук. Ахил не стиже корњачу која га је створила, која га је стигла, прстигла и оставила.

Иначе не би постојао.

Постојим. Закључан. На поду хелије кроз чији високи прозор ветар уноси на махове у уши комаде небеске ноћи одозго и несмирене капљице жустре светлости града одоздо.

5

МОЖДА ДРУГИ, БЕЗГЛАСНИ ПОКУШАЈ АУТО-МОБИЛНЕ БИОГРАФИЈЕ, ТАКОБЕ ПРИБЛИЖНЕ ЈЕДНОГ ОД НЕРЕАЛИЗОВАНИХ МОГУЋНОСТИ

О људима нарочитог кова почео сам маштати касније од својих другова. Целе прошле, делом и прет-прошле године страшно сам читао све неке књиге што су, полазећи од осећања непотпуности на негативном расположењу што је из тог стања произилазило, градиле космогонију увређеног човечанства-сирочета које, напуштено, плаче гладно, жедно и попицано, па сам за то време бивао љубавник а не залубљен, бар не до тог другог студентског лета, кад сам оставио књигу чујући њен крик.

Није било потребно да је спасавам, сама се ухватила за чамац и насмејала.

— Уби! — повикао сам нервозно — шта чекаш?

— Бебу! — рекла је и отпливала.

— Где ћемо се наћи? — викнуо сам за њом.

— У интерпаклу, број три! — и нестала.

Леци и брошуре, књжице и илустрације које сам месец дана касније почео да налазим у црном свом чамцу добровољног спасиоца или, ноћу, на повратку с последњег обиласка плаже испод врата закључаног

службеног одељења Бачког купатила, покренули су у издвојеном дотле мени, уз осећање идентитета с прогоњеним (а гоним, прегледавајући кабине, гоним јер прогоњен студентском беспарицом) и жељу за необичним друге врсте но што је била она коју ми је дотле пружао живот. Могућност баснословног открила ми се први пут оног праскзорја кад сам, пробуден тихим неким, сумњиво необичним шуњањем, изишао из кабине где сам спавао (запењујући чика-Јову, у болници, плаћеног чувара, за пола његове плате), па не видећи никог, не чујући ништа, пошао онако, полусањив још, ка свом свеже катранисаном чамцу, и тамо испод седишта спазио летак и ону фотографију с јетким једним питањем упућеним савести и, почевши да читам то, немарно спрва, босе ноге у још хладној води осекнулог Дунава над којом су се комешали мириси муља, зове, риба, прженог зејтина и натрулих врбових пањева, препознао природно, без спољних ефеката, некако само од себе, зов идентитета и прилику да се искажем у јединој романтичној акцији изузетности коју је овај век још пружао младим људима, па и мени тад, бруцошу ускоро, слободном човеку дакле, још не пролетеру, раднику накнадном и токару без игде икога на пустом речном жалу под масноопалном, дебелом летњом месечином што је бодро светлела, иако није имала дојке, кукове ни седефасте ноге, само једно матерински осмењито лице што је, наднето над мојим левим раменом, са мном стало да пре сунца чита прве текстове на тему неодредљивих а пролећних ствари као што су слобода, срећа за све, љубав.

А моја је покојна мати, као и све рецимо богородице (оне не морају бити Јеврејке, оне то уз инат јесу, иако пребијен лежим на поду већ охлађених све болничких набоја, сав бол који се опире себи, болу, снагом што извире из себе, бола, као неки надбол), била уда-та рецимо за инвалида са Цера и Килиманџара, иако је у животу волела само немогуће. Од ње ми тај на-гало, баш оног праскзорја, ошинути укус који ме је током тог истог дана бацио у испитивања порекла

летка и слике, и није чудо што су и та, као и сва друга мислена испитивања порекла, једино потврђивала неумитност случаја. Но трагања за намерама непознатих који су ми са лецима у чамац ћушнули и једно дубоко осећање промашености, жељу да променим свој живот да бих поправљао законе света, нагнали су ме да следеће ноћи пробдим до јутра скривен за ефектно згрченим врбама, заглашен кретањем, ошамућен и непомичан, осут ројевима комараца, грозничав и пун пликова. И ко зна колико бих још тако ноћи одстојао у заседи да их трећег јутра нисам угледао, обојицу, једног како се осврће а презајући чека, и другог како скрива листиће и књижице под седиште мог чамца подуплаћеног тзв. добровољног спасиоца. А школски другови, физички само — без поребења. Неразвиоке.

Али почетком тог још лета заљубио сам се, окрепуо нови лист, и тиме почео пре тога, на други један начин, себе да спасавам од ћутње и непоребења. Виђао сам је после оног неиспуњеног спасавања на плажи неколико пута у пролазу, овлаш поразговарао о којечем-ниоцем, приметивши одмах, пре тог првог ћаскања, да ћу се са све већом муком задржавати убудуће у оквиру уобичајених овлашности. Пре будућности. Пре свих речи које ћемо касније тек изговорити.

И после, кад су престале плаже, наставио сам да је, непољубљену, сусрећем.

— Не волиш ме?

— Волим те, али пусти. Волела бих да отпутујеш па да ти пишем!

Патио сам, добијао комплексе.

— Ти сувише придајеш важности посматрању осећања.

— А чему... до Бавола, кад ме не волиш.

— Ма волим те.

— Ја ти се гадим.

— Ма не, Мишко!

— Нисам ти леп.

— Леп си.

— Па зашто нећеш?

— Ја сам још мала, нејасна, пусти. Знаш каква је разлика између нас: ти видиш само себе, ја волим да гледам у свет, у живот, у ствари. Ујутро, кад се пробудим, хоћу да још будем таква каква сам, радосна јер ничија, само своја, и срећна што знам само да ћу обући ону тесну хаљиницу са широким појасом, а не што ћу срести једног младића, макар био и тако сладак као ти што си. Пусти ме да још неко време будем слободна.

— Слобода је — хтедох да јој објасним, али оде, не стигох да јој кажем да је она у припадању, не хаљини и не појасу, не срећи и не радости, него љубави равној само себи.

Једног предвечерја, спремајући се да јој одлучно понудим шетњу удвоје главном алејом с погледом на залазак, а после једну калемегданску клубу, она поскоочи спазивши ме прва код излазних врата њене гимназије, где сам се, био сам уверен, сасвим случајно нашао и, пљеснувши рукама, притрчала ми, обиснула ми се о врат, али кад сам хтео и сам да је загрлим, рекла ми весело дахћући да је открила да смо робаци, јесте, њен отац и мој отац, то јест не, мој деда по инвалиду са Цера долазио је неки кум њеном оцу и шта ми је друго остајало него да се направим усхићен тим открићем. Пружало ми је бар прилику да као кум бринем о њој, да је понекад ишетам, изведем неки пут, али псујући истовремено претке инвалида са Цера, прадеду му длакавог мамута, прабабу-мечку, деду му — кумовски бркатог бизона, бабу-дивљу мачку, оца му и мајку му увек свету и преблагу, стопут сам одлучивао да јој кажем, јесте, Бавола кажем, хајде, не могу јој ваљда рећи да сам пришао Скоју; не то, него да кумство није никакво сродство с обзиром да — прилагођавао сам се још увек свом стиђиво-површно начину с њом — материјализам искључује такве никакве, чисто предрасудне везе и уопште, а бог и слично — чиста су измишљотина.

А онда, не бих ништа рекао. Али шта је то кум? Па и муж шта је? Постоји само љубав. Погледао сам Јелену и поцрвенео од помисли на црвенило што би је обузело кад би све то моје у мени чула. Није ли она остала све време невина као пиле? Па онда буди ко-пиле које ниси. Несмелост.

Те вечери смо се сви (петорица нас) заклели на зарбалом револверу калибра 7,65 који је Непознати Друг, што нас је заклео и учланио, био извадио из једне саксије босиока коју је, ушавши, врло опрезно и тајанствено ставио на сто, испред себе и, пошто нам је дуго причао о оном што чека борце и смрти што чека издајнице борбе, извукао свој седамшесетпет умотан у новине, положен дотле на двоструко дно саксије, из које се лако вадио босиок заједно са земљом, заправо с другом плитком саксијом испод које се крио револвер на дну оне дубље и веће, у коју се стављала мања.

Не, јесен је дошла, ја повезан, смео дакле, али унесрећен све безбрижнијом њеном интимношћу, нарочито после њених рођачких пољубаца и сестринске готово љубави чије узлете није крила пред светом, ни спутавала у четири ока, ја сам се извргавао радије сто пута опасностима као леку против неодољивих њених усклика којима ме увек сусретала: »Мој слатки мали кумић-кунић«.

Ни слатки, ни мали, ни кумић, ни кунић, просто-напросто заљубљен у Јелену као један најглупљи бик, као један покварени двадесетвековни Парис, чији уздаси неће изградити око ње зидове савремене Троје, ни изазвати њихово разарање. Био сам начисто да моја проклињања вековима подређеног положаја жене (види А. Бебела) неће учинити да девојке буду мање аеротичне и мање безазлено и згрчено везане за разновразне предрасуде неразвијене тајне породице. Гневан и тужан, псовао сам немилеце своју судбину раног сирочета и синовља осећања што ми нису допуштала да, кад већ Јелена верује да је кумство неко сродство, бар увредим покојну мајку, прогласим у

практичне сврхе лажним истинито очинство инвалида са Цера, и јавно откријем лепршави траг измишљено белог лекарског мантила у глини жене.

После неколико акција у којима сам учествовао користећи се својом снагом и вештином некадашњег омаадинског гимнастичара, па професионално добровољног спасиоца, после демонстрација и маћења с тројицом Љотићеваца, доделили су ме техничком апарату: шапирограф, гештетнер. Карактеристика: сувише нагао, непромишљен. Тај рад на умножавању није ме спречавао да до несвести неконспиративно дискутујем у подружници и код чокалије, где сам ручавао откад сам променио име и презиме преко *Службених новина*, а студентску клупу заменио за токарски банак. Пригрљен, пригрлио сам покрет, ком ме нису привукле ни нужности личне беде првог позива из поглавља о првобитној акумулацији (Маркс) или из стамбеног питања (Енгелс), али ни интелигенција страсти. Више но незнање све општије глади и широки проспекти солидарности, занела ме шанса јунаштва. Њу није створило неко дубоко сазнање чињеница и нужности. Да би ми пут заувек био одређен, нису били довољни само оњи леци, две-три брошуре и фотографије кинеског комунисте коме чанкајшековски целат великим мачем одсеца главу напетих жила над пањем. Али од тога сам кренуо. Више од свега, од оне слике с преподневним сенкама: витки младић у тамним панталонама и мајици без рукава, клечећи на влажним и хрпавим коцкама кантонске неке улице, грчевито савија главу, очију дигнутих у коси бескрај испред себе; целат, лица више на месту вољно неголи искежено љута, обема рукама држи завитлан мач, чије замућено сечиво на слици потврђује како је страховито брзо било то полагање општрице наниже, брже свакако од стотог дела секунде, у ком је тако замућено снимљено како се руши на истегнути врат у очекивању ударца. Само по напетим мишицама човека без перчина слутила се сила с којом ће челик пасти, засећи у танки потиљак и пресећи га двојним покре-

том притиска надоле и повлачења сечива себи као тестере. Та слика и једна репортажа о робијашима са Бавољих острва, који, у нади на бекство, годинама крију забрањени нож и челичну тестерицу под кожом сопствене бутине; та слика, та репортажа и један путопис о Африци, који, не сиктећи ниједном речи против колонијализма, напротив, описујући најчешће лепе боје шафранских и жуторићких песковитих пејзажа са меких јастука тако рећи *airconditionigane* носиљке, у којој путописац лешкари после прочитаног Расиновог или Рембоовог стиха, па финим златним пером на папушастој јапанској хартији прави белешку-две о тим својим проицаљивим и танкобућним размишљањима; она слика Кинеза, она репортажа с Бавољих острва и овај путопис писан у двапут дневно мењаном снежнобелом оделу с тропским шлемом од плаута на паметној ћелавој глави; тај путопис и ретко у њему спомињани босоноги и наги принци који носе путописца преко Сахаре и Конга, чак и не стењући много под теретом, и не слутећи да постоје Расин и Рембо, Сервантес и Ел Греко, Данте и Шекспир, Бах и Микеланђело, и не жалећи што не знају за њих; то да је већински човек још увек осуђен да буде незналица и теглећа марва и да то своје стање сматра непромењивом судбином; да је непрозирност танког зида носиљке у стању да не дозволи већинским, теглећим људима да осете да, упркос свим разликама, сви имају иста права; да мањински човек, упркос свим угодностима, осећа неуклоњиву несрећу живљења уопште, да се, незадовољан, и он уме да упита: »Исплати ли се живот?« и да понекад одречно одговори; да ни тај зид, ни она завеса у сенци десно изнад перчина с целатским мачем и комунисте с голим вратом не сме да нагна ниједно биће које би умело да изговори *љубав* да одсече главу човеку који је рекао *љубав*; то да је на другој фотографији исти млади Кинез већ мувама осуће крви, лежећи обезглављена врата на храпавој калдрми кантонске улице, више никад не изговори; то све, али и они ножеви и

тестерице које обесправљен и у ланце бачен људски створ уме да сакрије вештије но што га вешто могу да претресу специјалисти за претресање, и да их скривене носи у тајним канијама бутине, бедра, трбуха, како би се у правом часу послужио њима, завршили су у току оних трију ноћи које сам, изуједан комарцима, опшамућен жабљим месецом, провео чућећи у дунавским врбацама, дефинитивну поделу света на снежнобеле целате у носиљкама и Кинезе, свеједно које боје, може и црне или јеврејске. Осећао сам се делом њих, био сам Кинез; дабоме, бели Кинез поцрнео на Бачком купатилу, Кинез који ће све урадити да равнодушни и образовани тропски шлемови с перчином ниједном човеку више не одсеку главу. Онда, логично — Ској. Макар је у тој борби изгубио.

Пришао сам и ништа ме није могло више зауставити. Приватно сам, не губећи своју срдачну наметљивост, почео да се некако добровољно стављам у службу фаталне правде великог броја, те снаге чијој је голорукости потребно само времена да би и видљиво постала уверљивија од привидне неуклоњивости насиља. И једног дана учинила живот прихватљивим. А с њим и неке књиге и слике тужније од оправдано тужне плоти.

Значи ли да нећу моћи никад докраја да испричам себе на мукама, себе у кризама, себе у животу? Да нећу моћи да кажем лепоту живљења кад најугроженији био ми је живот, нелеп и уз инат леп и свакав и не увек уз инат.

Да нећу рећи јутро кроз које бежим, сумрак и бежање, ноћ и умножавање летака, цвекот од зиме (да ли зиме само?) пред фабриком где осигуравам летећи збор?

При том ја нисам никад био уживач, ни човек-гледалац, ни човек који би свој рад у радионици схватио друкчије од осталих радника. Иза мојих очију, тако плавих да им ниједан страх није могао да промени боју, иза све савладаније неузбуђеног, затегнутог лица, одмах испод коже је почињала она стимулатив-

на врста несигурности и стида којој људска неприлагоденост има да захвали за све победе над још увек трагичним условима. И никад нисам мислио да се моја судбина ма у чему сме да разликује од пролетерске. (Поновила се у мени реч: *победа*. Она је Пирове подврсте. Плаћена је тиме што је управо над пословима одржања узета из руку нагона и пренета у руке интелекта.) Отпуштеном с посла, остајале су ми само незапослене руке. (Уколико нагони и мисли имају руке). То је једном заувек одлучено. А да се питам зашто? Не бих знао да одговорим. Можда зато што сам, заљубивши се, сазнао да је живот и леп, а да то није сваког тренутка и није сваки дан и није у сваком веку. И осетио да је дошла епоха кад треба запети да то свима заувек буде. Чинило ми се: не могу бити срећан с оном коју волим ако, идући поред ње, одједном угледам просјака, босоног неког дечака, прљаву девојчицу, гладне испуцане усне или ухватим пригупшени поглед болесног младића на пуном цекеру служавке с којом се мимоишао. Сав сам био расковник који сам ковао и турпијао против свих тих брава. Сав сам стао у име које сам носио откад сам, напустивши другу годину, отишао да живим животом своје класе. Сав био испуњен задацима које сам вршио. Зато што сам сав припадао радничкој класи, зато је то могло бити. Припадао сам јој практично, историјски, судбински. Овај мој живот био је мој уколико је истовремено могао бити оруђе њених одређених задатака.

Једина врста праве среће доступне човеку који се храни код чокалије и спава са три још радника у истој соби или чак и не спава у соби која би једном четвртином била његова, то је осећање да је тај неки млади човек, лишен свега сем те шансе самосвести, одговоран за цело човечанство. Бити, а пролетња недеља по подне у парку пуњом тотица, белих кукурузних кокица у безбројним сукњама, млади радници шеткају, војници одржаних лица такође, а петорица из хелије на једној клупи одржавају партијски састанак. Шапатом. Нико ником не зна право име, ни адресу, а ипак већих

другара и бољих пријатеља немогуће је замислити, за Мирка, Јошку, Пушу и Зрику, ја бих све дао. Ја се осећам одговоран пред њима; они — преда мнош. Волим их.

Волим и Јелену. Друкчије. Одговоран сам за њену судбину пред историјцом. То је друкчија одговорност. Нека ме не буде заборавим ли и једног часа да ми је дужност њена срећа. Можда ћу једног дана имати деце с њом. Нећу да ме се стиде као ја својих родитеља. (Да ли се сви синови стиде својих родитеља? Ако је то закон, онда је то један од оних неправедних, против којих се такође ваља борити) (али после) (или ће се и та питања решити с укидањем изабљивања?)

Колико је прошло? Пет минута? Пола сата?

Врата се загрцнуто отварају и исто онако силовито и неуклоњиво као све што раде Зализани и Ускокости, зграбе ме и, сад с пода, дижу и изводе.

6

Тући ће опет? — морали су се тим путем кроз ходник, још неосветљен, то упитати и Ембе Један, Златко, Браћан, Моша, Лека, Бура, сви: питао сам се и ја и осећао неизвесност у којој су још могући и понос и страх; стидан страх — испод, а одозго — понос и кад после станем да причам како су ме страшно тукли, а ја — ништа, ни реч. Можда ће ме пустити кући.

Хоће ли? — узнемирих се, скоро жалећи што можда неће (жалећи непретерано). Али наједном није више било сумње. Место првог немира јави се други, сличан, само бљеби и тупљи немир: — тући ће! Вукли су ме уз степенице.

Из неосветљеног ходника (озвученог њиховим прегласним ходом), кроз неосветљену собу налик

на чекаоницу и крчму (*чувам овце — врло важно!*), кроз другу сличну канцеларију, кроз трећу, где су, кад сам синоћ довођен, седели неки карташи, гурнут сам лево, преко још једног прага, преа стрме степенице (*доћи драги — нема везе!*), »Брже! Не спотичи се!« (*лези Јелко — баш ме брига!*), ударен песницом у слабине, поскочио без даха, устрчао уз стубе брже но што сам хтео, заустављен затвореним таванским вратима, »Не жури, куд си нагао! Имаш времена!« (*лево — мокро; десно — влажно*), пригњечен двојицом уз суву хрпаву греду (*доле руна — горе чезе*), чекао да трећи нађе кључ и откључа, уђе, затвори прозор (*ко ти дава, кад смрт стига*), упали љубичасту сијалицу, пусти грамофонску плочу с промуклом од вртења *Рамоном* (*гроб — колевка, смрт — зезига*). (Срце ми није јаче лупало; споро, лепљиво цвокотало је као оне брабоњаве усне сеоског идиота од ког сам једном чуо ту реч »зезига«.)

Смрзнуто, смањено цвокотање! Знало је оно боље од целог мене и одувек све што нас чека! Сетим се синоћњег кад сам још помишљао да се ипак можда претерује, можда се и другови хвалишу после, да би изгледали себи већи но што су велики. Зашто да не? — пресекло је синоћње питање ованоћно, без маске пред најједном поклеклим смислом што скрену, залута и стиже где нису мислили ни он, ни питање, кад се јави одговор који то није био, ни смео бити. Слично је: ко признаје пола му се прашта и — бива искључен.

Осећао сам да сам погледао разроко испод очних капака спуштених да бих видео, ваљда, која ме то црна светлост у мени заводи на странпутицу погрешног закључка. Страх?

Ваздух је само ту за неколико јединица сувљи.

Онда шта?

Исувише мисли насрће најједном? Због срца. Пребрзо лупа. Узбуђење? (Без панике, другарска чула! смирите се!)

Пренапета чула сва се, најједном надражена, пале, свако хоће да буде оно главно што заповеда осталима

и држи их у својој служби, утисци наваљују у откосима користећи се тим отказима и окршајима што су постали таласи који се руше и затрпавају окно бића (оно се не топи под тим притиском). Зашто? Зашто? Шта хоће од мене? Што цвокоћем? Тући ће. То не може бити несразмерно страшније од батина у марици (опет; отац — каишем мене везаног за орах; што сам му узео левољвер) (друго је он) (ови мрзе). Нема поребења. Одувек једни људи муче друге људе. Да отму тајне једни другима (плазма; обична стабљичица: с мозгом место латица). Никаких доказа немају. Обе сам цедуљице прогутао. Рентгени, изволте. Не. Бикаче. Нећу. Шта?

Полако! прекорим се и покушам вежбу реконструкције за смиривање чула, живаца, бића. Њу сам нашао у неком приручнику психо-јоги-гимнастике, и, ма колико су биле у питању очите бедастоће (тако сам их у мирнодопским, предтаванским приликама оценио), знам, та је вежба мени требало да сада помогне.

Затварам очи. Концентришем се. Отварам их. Звук откључавања се врати, Гурнут сам опет кроз врата.

Она се гласно закључају за мном.

Кључ се тад сјури у цеп Широкоплавог. Откуда он? Нисам га видео кад се прикључио нама. Други су већ стајали као да се никад нису померали с места. Ипак, све се променило. Онда се мој дах смири. Унутра и ван.

Сва тројица осветљена љубичастом сијалицом скидали су полако капуте не гледајући се међу собом. Стајао сам нем у средини малог равностраног троугла који су чинили. Али савијали су руке белих кошуља и ја им нисам још био занимљив. Широкоплави је једини изгледао као да се сећа да постоје и друге просторије и друге греде с нетајанственим кукама и алкама и друге засвојености. Зализани и ускокости нису ништа мислили ни изражавали. Зато су им покрети били несхватљивији, узнемирујући је понашање, пого-

тово кад су, у исти мах обојица, откопчали дугмета својих кошуља под грлом и истим покретом, завлачећи два прста (да неће да повраћају?) између врата и огрлице, разлабавили омчу зелене и црвене кравате, чији су се чворови истовремено стисли и смањили. Ускокости үзе бикачу у десну руку, коју диже до груди и стави је преко леве, што се, савијена већ, прстима држала за мишку десне.

Бикача му је лежала преко голе леве долактице, неугодна, тамносмеђа, проткана хромираном жицом, ласцивно светлуцава, знојна или масна.

Широкоплави, такође оголелих лаката, у међу-времену се подбочио о пендрек косо стављен на сто. Мало үкошпен и сáм, жмиркао је мислећи, можда, на нешто врло неодређиво, без одушевења. Бриљантирани се врати из најдаљег угла с неком зарђалом киблом, из које извуче, непојачана осећања габења на гадљивом лицу, саргију каквом се перу патоси.

Понашали су се довољно природно не би ли изгледало све то нормално, а ипак као још үвек недовољно огулаало, и зато је у њиховим покретима било и нечег тајанственог и опрезног. Не оно свакодневно и радно, него то тајновито у њиховом држању и кретању, то што је и њих могло да изненади неочекиваностима, уливало је све нове и нове количине страха, који је из три правца у три танка млаза струјао од њих ка мени у средишту троугла (испод саме велике љубичасте сијалице и њеног круга хиперманганске светлости).

Једна се алуминијумска чигра завртела светлуцајући негде у неком мени, али таквом неком мени које се налази изван мене, а неке су брабоњаве үсне мрмљале певушећи гласом врло ниског сеоског идиота:

*Чувам овце — врло важно,
гроб — колевка, свет — зезига*

(шта му то значи зезига? — упитам се цвокотав као да дрхћем само зато што не разумем ту реч. Али од

свог се цвокота пред том бесловесном речи (је ли именица? глагол?) нагло үкочим, речи само су и даље засипале, кратке, све такве, из стотину углова успомена, недоречености; све неке жељице, полүжељице (Јелена! Јелена!), покушаји замрачења, свакако хотимичног (мајко, не брине, оче — исто), бар помало, (не плачите! не плачите!), комадићи снова (разбијен прозор, а оно птица проговори), парчићи үспомена (свеже катранисани чамац, јутро цело мирисе на црно, светлуцаво дно, на живе рибе), кликерчићи, кликерчићи (нека, нека; нененеканека). Зацвокоћем (нека је зима кад јесте децембар).

То се вукло, развлачило, трајало, онда постало магновено, муњевито, задржало се мало на неком прагу, с прага дошло до средине тавана, не, до средине уларца.

Можда само полүтрен, трен пре изненадног ударца у бубрег; не изненадног; осетио сам га пре но што је пошао; после сам се само заљубао. Сав. Прелетео преко полүстепеника у простор што је зинуо расклопивши се као недовољно растамњена црвеномодра чељуст сувог кита, с нешцима од балвана, с подом од сивосүве иловаче, мало жуте, с пуно љубичастих палаца светлости од две сијалице ту и тамо што су неузбуђено жмиркале, равнодушне у својој зубатости.

»Говори! Говори!« — зачуло се опет, али са више страна, одатле, оданде, и светлост поче да бљүје светлаце пуне шкргута, док су се човеколике сенке бацале из три правца на мене, два с бока, један с лица, на мене одједном смршало, смањеног и стањеног, без тежине, без мисли, без ичег, иког, без речи.

Пошли су прво из углова и иза леђа, личећи на сенке у мрежастим цекерима, и тек кад су се те сени приближиле, добиле су масу пред којом ми се глава увукла у рамена. Сад ћүги! — нечији непознати глас, с тренерски очинским, саветодавним интонацијама — не ескивирај, на исто се хвата, отрпи само три дана. Три дана макар!

Измакнем се ипак неконтролисаним трзајем главе новом ударцу, не и истовременим другим двома у четири руке, и у том тренутку нисам знао шта је то било и да ли је било, тек после, али тад још под одјеком звонког удара и унутрашњег однекуд отпора болу, тргнем се као да бих да побегнем, бежим, а немоћан да зауставим то избегавајуће, то бежеће, то ниско посртање почело туђим рукама и настављено туђим рукама до суве иловаче на коју се, земљосан, срушим.

Дигну га туђе. Ускокости и Широкоплати га држе а трећи, Зализани, шамара, шамара, шамара, вреба.

Црвен од стидних удараца, али и гневан од шкрвута својих зуба па све тамо до њихових неуједених грла, помислило је једно тело, помислила личност негде још у себи: или бол не боли толико или то још није оно право: умрети одмах, везан.

Помислио сам, значи — још могу! Је ли то био последњи дах моје гордости?

Пусте ме утом као што се испушта празна врећа што се ионако стала успорено да руши.

Но пре но што сам, претежак за себе, јетко звекнуо о под, један ми је већ био скочио на прса: грудна кост кврцну као даска несигурна у себе; на око ми исти нагазио другим боном (прашина, балега, испљувци, микроби) (ново моје средњесиво одело, прво цело ново шивено по мери, код кројача, не као досад поклоњено, изношено па сужавано и преокретано код крпе, с цепом за марамицу на десној страни); Зализани је притиснуо свом својом тежином опет отуђено стењање што се чуло одоздо и туђим рукама га извлачио однекуд (је ли стењање моје?) (неконтролисано?) (уплашим се; не смем се плашити) (неконтролисано?). Морам се задржати у руци (ништа неконтролисано).

»Скидај ципеле!« »Скидај брже!« »Брже, те ципеле!«

Ратно стање. Цензура. Нема залепљених ковчуга; све одлепљено, празни листови.

»Хоћеш ли да то скинеш?« Отимао сам се нечем невидљивом, опирао се одсутном, плашио сам се њих већ, себе још.

»Немој ти их ја свучем!«

Претећи глас удари ногом у ударени већ бубрег (еј, боли!), другом ногом у исти бубрег (боли ме!), трећом ногом у бубрег (јаој!), четвртом ногом у јетру (убиће ме!), по средини, у далак (губим се! губим!). Почину!

Не сме мрак. Треба запамтити (да после све то испричам, на збору, негде у некој земљи где се слободно говори о белом терору: »Другови и другарице, доносим вам пламене поздраве наше Капејоте, чији синови гину по таванима главњача и не одај...«).

Пертла пуче, лева ципела слетела у један угао, десна у други, опет туп потрес с леђа у бубрег ногом (немојте, људи, ногама!) (другови и другарице, ударају у све што боли), чарапе, згуњене с ногу у исти мах кад и ципеле, падале су успореније од њих, успорено још неко време (рупа на пети свитнула је пре тога непријатно, мање због агената, више због истовремене публике што се јави у сали Мопра у Москви — све сами најбољи другови на свету — и у исти мах у сали Лиге за заштиту права човека у Паризу, најлепше же... најлепше другарице га сажаљиво и нежно гледају). А однекуд ни времена није више ту и нигде није било. Престало је време. Дигли су ме дивље. Зашто? Све га је изгубило: другови, покрети, опажаји, стид, бол. Све се преобразило, успахирено сад (коњица! коњица!) (потрбушке лежи). А ипак све то, лишено уверљивости, није деловало сасвим истинито, није се чинило оно право, знано одувек.

Један ме утом већ опкорачио, повукао за руке, одвезане на трен, увис с њима! уназад! Други их неко одмах наопак везао на леђима, другим, хладним, тањим ланцима, око зглобова их везао откидајући ми мање са зглавака (другови и другарице, гледајте, видите шта с нама раде!); трећи ми је за то време вези-

вао босе ноге око глежњева; покушао да ми савије колена (опирао сам се нехотице), згазила ме тад двојица: један ми стао под колена, други за врат (у ципели, другови, светови, људи!). Листови се тад сами дигли. Агенти су онда однекуд из ножних прстију извукли и повукли за кратак комад жице с куком којим се завршавао ланац око глежњева, закачили то невидљиво негде за рамена на лебима. Везане руке су ми сад биле састављене за увис дигнуте и везане ноге; незаштитени, забеласали се као пред мојим очима, голи, невидљиви, али сигурно упрљани табани; кинем; трипут и још једном. Даље се остало једва чуло. Уопште није. Дигли су ме увис за ланце којима сам био везан око чланака ногу и руку на лебима, држали неко време без гласа слушајући како ми се истежу мишићи и испчашује зглоб рамена, пуцају кључњача и лопатица преоптерећене теретом тела. И онда ме пустили.

Пљуснула је испод мене сува бара од самих светлаца, свом ширином, треснувши лицем, грудним кошом и трбухом о под црн од масница, без руку да се на дланове дочекам и ублажим судар тешке кости и тврде таалпе. Ипак, знао сам напамет речи које је ваљало изговорити пред пуном салом што засветломрцну: »Госпође и господо, не жалите; другови и другарице, одувек муче човека освајачи и буржујске полиције, робовласнички квестори, феудални инквизитори.« (нови документарни филм о Главњачи кроз векове; онај потрбушке, без главе, у главној улози!) (зашто *без главе?* зашто сам рекао без главе? тамо је лежиште свести, класне свести, једине на свету важне сад свести) (шта значи то *без главе?* мириси издаје почну да се шире полако, опрезно, улашени мене; не; себе).

Онај који ме је поново опкорачио и, хитро се спустивши, подухватио ми одоздо доњу вилицу, трже руку кад сам кихнуо (смрдљивко!) први пут. Брада и чељуст, затегнути као крај лука, опуштени, дупе о под. Што прокрвави. Не, само севну. И заболело. И још

једном кихнуо сам затим. Онда су ме дигли увис и пустили да се опет слупам о под. Све боли. Све. Другови!

Јахач није сачекао четврти мој слинави искијак на свом длану. Седе ми сад, претежак, на рамена, зграби ми поново главу, опет с лица, али не више руком, захватио је преко образа, ноздрва, усана љигавом неком саргијом прожетом клозетским киселинама. Трећи је за то време опет навио грамофон и поново пустио плочу са неподношљиво сентименталним певачем на српском: »*Рамона, чекаћу те код Лондона, знај*« (где сам, прекопута, испод Бате, толико пута сачекивао Јелену! где ће ме, близу, она чекати сутра, не, данас узалуд на углу Наталијине и Милоша Великог, крај липе, поред киоска с мршавим церским инвалидом, као и отац) (док није умро) *Рамона, Рамона!* (Јелено!) (на митингу говорим под маском: лабуристима не треба веровати!) (а и неки би ме Миле Бифтек из Посланства могао да опише или снимити и откуца; илегално сам ја отишао из земље и илегално ћу да се вратим преко канала у Београд, где ћу да поднесем извештај за Цека о протестима стиглим краљевској влади, *код Лондона, знај!*, извештај о Интернационалном комитету основаном захваљујући мом говору и мојим орг-способностима показаним после, Комитету на челу с Ромен Роланом, Жидом, браћом Ман, Силонеом и Мадроом, Комитетом који долази за три дана, на три дана само, у пуном саставу у Југославију да испита систем главњача и систем у робијашницама) (Енглескиње су лепе до двадесете године само) (девојке) (само три дана да издржим) (Јелена ће ме дочекати на стани...) Митинг који видим напамет а врло јасно, престаје иако се није показала ниједна слика. Сви се удрвењују и тиме — нестају. Све се испразни за талас зебње што ме запљусну и испуни. Не. Зачуо се пре тог кочења фијук један, па одмах други фијук. (фијук други што се удаљавао дижући се, и фијук први што се, све оштрије звиждећи, спуштао на свет, сав

стао у дигнуте, ударенеле, побледеле, угрожене ножне прсте).

У магновењу пре судара пендрека с табанима, унапред убијеним, видео сам на неком другом плану збивања недовољно јасно, некако ван свих речи, непреводљиво на њих, али ипак наметљиво упркос маглинама тог првог сад плана збивања ван мене и збивања ван себе, поред оног другог, у мени, целокупност оног нечег што ме је некад давно, пре годину дана и неколико месеци, и навело да између свих могућих живота изаберем себи ову судбину мученика без неба, просветитеља нове врсте, свеца мутне слободе, човека нарочитог кова, коме је позив чистота, страст — верност, једини смисао ту — ћутња. То сазнање севнуло је прво у потресеном мозгу иако је путовало да до њега допре, али напад је тако брз био да сам га прво у мозгу осетио, па онда и у ножном своду; одакле ме прожимало истовремено кад је бол почео да се, ван времена а трајући трајно, укива у ножни свод, збрисан и сав покривен вриском од неизненађеног изненађења, сасвим неизбрисан њим, као траг нечег што је неодгонетнуто блиснуло мутно а пакосно и заурадо на крају ходника испуњеног до врха нечим што је имало покрете и знало очајање а ништа није више умело сем урлика што се дигао, протегнуто откинуто и остао да виси и да се, висећи и даље, откида и рони пред оним што је као бол остало у мени, што је бол било, бол ван речи: једно грубо бацање ормана с драгоценостима на јако осетљиву главу доле, једно претурање стена, које су жива бића, на живо биће потрбушке што стење, један судар што се преноси искакањем сваког зглоба из зглоба, све до мозга опет потресеног из темеља.

Удар дебелим гуменим пендреком био је тежак, густ, неистољив, костоломан, али други, одмах за њим, ширио се стреловитије од коже, живчаног ткива, од кречњака костију кроз цев кичме до срца, што је престало да испумпава крв; па кад је, заустављено шоком, дошло себи, матрица се променила и место

крви потекла су кроз жиле горка нека осећања, неиздржљиве опекотине без укуса.

— Дакле? — чућуо је Широкопави стављајући ми крај пендрека на уво — боли? Шта сам ти рекао? Класна свест боли. А? Само то није ништа још. Ви дећеш, имаћеш прилике, ако си глуп.

Није изгледао заурад, ни бесан, ни љут, ни киван. Чак му је глас дошао сад скоро мек и нежан.

Но је ли се за то време један цео од бола избежумљени свет згрчио преко своје оглувеле слике? Пре нечијег меког гласа? Згрчио брже мртав но што су за њим, још живим, узалауд потрчали неки цвокоти, неке мисли? неке друге смрти? (посада смисла у подморници давила се пре смисла, дубоко под површином мора тресле су се на сувом шкр-шкр-шкрге, на мокром плу-плу-плућа — та општа тотално грцава конвулзија). На избачени зглоб душника кроз претерано ми савијену главу уназад, рукама Зализаног, придављен теретом тог јахача на плећкама, нисам могао да извриснем ту подморницу што ме, запитвена, запитвала без ваздуха, што ме давила засутог миљем под клозетском саргијом, довољно ретко тканом да се кроз њено ткиво, упркос свему томе, пробија до ушију и звук шлагерске пратње налик на омчу од воде и звук смекшалог гласа смрти (давим се; другигови и другарице...); провучени ипак; и конач ме вриска изврисну целог из себе и откину се ван мене, висок; ништа нисам могао; ја-потрбушке кркљало је; ја сам то, ја-кркљач, ја кркљам а могао сам уз то; али негде поред мене; да кретенски бројим следеће ударце ван серије; ван свих времена на згужваном окупу (купа од три ораха згажених петом пендрека. Четврти ударац само је налегао на трећи, прилепљен као слој на слој ранијег ударца, све тамо уназад до првог слоја, који није пролазио, који није био ја; који се није овађао и делио од мене; једанаести је ударац налетео на десети и остао залепљен за табане (*nur eine Nacht sollst du mir gehören!*) (ову само ноћ

да...) (ову; и сутрашњу; и прекосутрашњу) (а ако не издржим?).

Болови су имали спратове. Још сам осећао први удар, туп а већ охлађен, и други, хладан а гњецав од оних што су се срушили у међувремену преко њега. Сви су ударили можда у исто место, тамо на ивици свода табана, између краја лука и корена прстију. Једни, непарни, ту су се задржавали, ломећи кост, мекшајући је својим жаром и беспризивним болом који је дрмао потресајући цело тело, лубећи тим потресима срж у костима и мозак у лобањи; и други, који су се ширили као светлаци попасти, као телеграфским жицама вест о смаку света, успомена детињства, бића, навика, карактера, свести воље, морала, судбине, избора, живота. Све је нестајало пред тим ударцима који су празнину овичену старим обликом тела пунили једним другим, суманутим, непоодношљивим садржајем, болом који није бол него урлик пребивања на једном, на истом свету изненадно промењених услова живота, који није живот на који смо се навикли. Ниједан закон не важи више, ништа се од ранијег није спасло. И не дају ти прилике да се навикнеш. Ударац за ударцем долази, урива се у старо тело, надева га својим ошамућеним криком, својим вриском што се откида од изнутрице до изнутрице, све неиздржљивије, све трајније, све насртљивије, све неизбежније. Тад кроз измучени мозак нешто блесне (дављеник исплива први пут на површину; али отворених уста, допола напуњених ваздухом, потону опет на дно).

Тек тад постанем свестан да то није познати бол, већ онај немогући, неслућени, прави бол који је намерно задат од стране људи да би њим, неиздржљивим, натерали да се уради што се не жели да учини. Зар пре није болело? Болело је и те како. Али друкчије. Вређало више. Нарочито док ми руке нису биле везане на леђима, па закачене за везане ноге. Али сад, сваки ударац лишава наде, са сваким свест ми се губи; повлачи се згранута, све мање контролише

моје понашање, повлачи се, нестаје, одлази, напушта, диже руке, очи, уши с мене, бежи, оставља ме самог, хрпу меса без личности, само гомилу меса које вришти и не разуме зашто, толико је заглашено болом. На први шамар, на први ударац викнуо сам: »Хеј, лакше!« На други: »С којим правом?« Претио сам: »Пазите шта радите, ја ћу...«, на трећи сам урлао: »Шта сте уобразили, ко сте ви? Да не мислите да све можете?«. Викао сам, бунио се, иако сам можда и знао — узалуд. Али био сам човек. Постао сам сад месо које је само болесно од бола и ништа више.

Ошамућен тим новим боловима што нису пролазили ни на дну, ни у фугнама међуслојевних конструкција, пре фијука новог ударца, зебао сам сав у том предаху, зебао још себе који сам почињао да се растурам, разбијам на слоге, умножавам, сав један дрхтај и потрес голог меса, обичног меса. Починио сам се унапред трести од шока који је изазивала струја без проводника (што је још затим, не одлазећи даље, сва скупљена у једној тачки, палила и крњала ударено место); и док је то још потрајало, цептео од оног другог ударца што се преносио с табана увис мождаinom до свести и од ње до истовредне и безвредне несвести.

Двадесет и шест сам дуплих налета бола избројао.

Не. Мање.

Не. Више.

А онда се двоструки страх — још од ње, бикаче, проткане жицом што се обавијала око риста цепајући кожу, и онај од тврде гуме ојачане оловом, слио у једну мутну пулпасту масу зверињег, залуђујућег бола што је толико био једино присуство да је и страх престао, презање такође, зебња исто, све. Крик сливен у крик претварао се у трајно безузрочно осећање крика беспомоћно раздртог. Али претворен у отцепљену боцу урлика уривену у ишчашено већ грло, клано болом уденутим у свице сломањених костију, у искре што, искрећи, блађају комадиће коштаних

икри, чуо сам кад је неки меки глас рекао: — Пре почетка је бол. Речи долазе после. Да би он, узрок свега, престао. Јер бол воли искреност, пред истинитим речима попушта, тајнама се храни. Дакле?

Прерано.

А речи? Ко их изговара?

Неко рече:

Одсутни.

Ко то рече? Ко?

Негде далеко иза чељусти што су ми хватале месо и душу и сузе и јауке доњом вилицом и горњом, базиле су сагњиле речи без крила. Ко су одсутни? — претрнуло ме споро то питање, не журећи да набе одговор који је знало. Мртви! — то се јавио други глас. — Само мртви поседују речи!

Тад сам сагледао мртве кроз повремене процепе блескова, али ја им ништа нисам могао: нисам их разумео као ни они мене, спољштеног, искашпаног на траке, прљавог не што сам прљав, већ што сам упрљан све гласнијим урлицима, непригушеним саргијом за кибле. Они су долазили из туђине бола што ме освајао и чељустима се уривали у мене, који нисам био више ја који сам некад, борећи се, био (него? живи не могу бити мртви). Остајали су туђи и кад су ми се у средини сржне магме настанили и загрцали с њом, са мнош, с речима у мени и ван мене и мог осрамоћеног тела, том грозном туђином бола из незнатих туђина ископиљеног на тај изгажени грлени под од суве глине, мајкутикрвав, на ком стењем и лапћем и грчим се у трудовима, нећешдапризнашјели? којима ископиљујем саме урлике и јауке, цвилећи као штенара слепих кучића, говори! видећештијош-свогбога, што мокре ми у крв и гоне ме да заједно с том туђином, на коју се не може живо месо, људско, животињско, пулсирајући навићи, пијем крвав, своју мокраћу, говорићештинебојимсејазатебе! што дахтави до разрокости, клизећи преко гнојавог комаћа облачина, преко исколачених суза низ дубоко отворене,

превртнуће бразде меса; па једно са мнош а сурово туђе ископиљени ту, на том заопшијаном поду, слева удесно и здесна улево и одозго надоле и обратно, чујем ван речи један незнани говор бржи од мисли и слика, сав од уједа бикаче, мајкути, сав од ломота пендрека, мајкути, сав од орљаве бикаче што змијски насрће на подерану кожу табана, сав од усова пендрека што продиру кроз раздерано живо месо у сиву крвавицу мождине и мозга који скакуће, смањен, сасушен, никакав, преко цомби, цомби, цомби, неспособан да пренесе поруку немупштог Татарина бола што фијуче, говори! пендрека што фијуком налази исто место које је малочас распорила бикача, што се за њим опет руши на исту кост на исто месо на исту процепану кожу с месном кости испод ње, праћена одмах глумим ударцем, под ким се, затим, уз нови звиждук круни коштана дробеж (сва од шпалитера жидавог неког камења), као што гранит прска под ударом каменорезачког чекића; каменоресца што почиње да урезује врло разговетно, упркос свој тој рапшчупанштини хаотичној од бола, нечије непознато име познатог лица што оједном почиње да расте кроз душник од гласних жица с још једним именом на слово, на слово не знам, још не знам, с још и још једним именом на слово, на слово још ноћас ништа, ништа, ништа ја не знам, не знам (бикача), не знам (пендрек), не знам и не знам бик и не знам пенд, не знам и пустите, пусти, скини се, сјаши, серем се на живот, на смрт, убијте, убијте, хтео би ти да те мало убијемо, има прво да пропеваш, птицо, ја сам псето, има да пролајеш, лајем, ја не, ја не могу, ја бих, ја нећу, пуштајте ме, светлаци, још мало! још мало, сад ће! нећу сад! удри! удри! не могу! шта значи моћи? хоћеш ли да кажеш што знаш? нећеш? не могу! можеш! не знам, знаш, светлаци ми прѣ очне рубове, не осећам их, смрди све на осмућено само, четири гласне жице су загореле ракете што излећу, али их престижу сузе-ракете, и даве исто загореле и удављене у четири речи и ја престајем да примам

отиске који су утисци, ја сам празнина која осећа једносмерно кретање из туђег у неподношљиво а присно, а отуда и тај бол од ногу ка атласу, ка малом мозгу, где се увек нешто трзне и шкљоцне после сваког удара све гушћег, све чешћег, све безмаргнијег, безразмакнијег. А нигде саосећања. Ни они који глувонемито гуку не саосећају с телом што пребијају; ни ја који глувонем нагорело лежим и урлам, не чујем мамузаве њихове урлике удари, удари, Мико, педесет осам, педесет девет, шездесет... и један грч са мраком који јурну одашуда да докрајчи ову ноћ...

Онда се под пљуснулим пластом прљавохладне воде растамнео бол, мајку ти, говори! на поду од глине од које сам, од бикаче од које сам, од дебеле гуме пендрека од кога сам, број опет! мучу ти блесаву! шездесет, проговорићеш пре стотине, боље одмах док си још читав, број, стани, Мико, осећам ја већ неко време да се усмрдео, гаде усрани, видиш какав си усранац, усро си се, мајку ти крваву у дупе посрано, удари сроњу, шездесет и пет, говори, нећеш, нећеш, шездесет и десет, седамдесет, одвезуј.

Јошка, Мирко, Пуша, Зрика и онај Безимени изненада избију из плазматичних, меких дубина мене као комади плута и као једно неодребено, уплашено, забринута сажаљиво »не бој се«. Јасно сам их наслућивао, мање јасно видео, али довољно јасно знао да су то они, ван њихових имена. А онда се неко упита: Зашто баш они?

У исти мах нестану, а место њих стану уз мене други, непознати. Да не буде више опасности. Њихови незнани гласови потврде да нема више опасности.

Али неизречивост бола речима долази отуда што су речи од гласа а не од бола, који се артикулисати и не може, као ни поплаве, ни смрт, ни велике страсти.

Страст: то је та поплава продерана меса, сивих, песковитих, хладних, усижаних крпа. Бол то су врхови димњака — који вири из језера.

Тај бол био је земљотрес највеће снаге, локали-

зован на табане; енергија муње употребљена да би се запалила свећа чело мртваца.

При њеном кратком пламену видео сам јасно опет лице Јошке, Мирка, Пуше, Зрике. Непознатог више није било. (Конспирација!) Али тако сам јасно видео своје другове из ћелије да сам био одмах начисто и зашто сам њих баш видео од целе радничке класе.

Тад се онесвестим.

Култ прошлости, култ прошлости, грцао сам, први ступањ борбе против смрти. Анимистички. Мој дед живи у мени, ја у потомцима. Не умире се — траје се.

Опет затамњење, али друкчије, грозничаво, с муклим покретима у мраку, с гласовима што јуре као муве без главе, преко нијагара, кроз њене сплачине без смисла, празни узмувани звуци, узнемирујуће продрли у ткиво јецаја као један неразумљиво страни језик на ком нам свима раде о глави, ипшворуганој на основу туђих услова на које је немогуће навићи се: исувише боле да би се пристало на такве законе пребивања.

Нешто се откиде, неки чаршав у мени процепа. Зашто — не упита месо поцрнело, ипшворугане главе, упита неко лице непознато а знано — зашто пристати да то буде живот кад се може умрети и све је готово.

Нисам оглувео, чуо сам то питање, разумео га, била је то варијанта знане једне одлуке, промишљене, у мислима вежбане и изведене. Али у исти час знао сам да нема простора у мени за друго сем за бол. Он је, улазећи, избацавао ствар по ствар што ме чинила, мисао по мисао мог ранијег бића. И ја се нисам више умео ни да згражам, ни да опирем оном мумлању што, неразумљиво спрва, притискивало је изнутра и споља мекану цев тела да истисне нешто из те млохаве тубе без ичег телесног а ипак ископиљеног на поду; ниједна реч, само ја, само меласа просутог житког меса што, бројећи себи, једна кофа, друга кофа, опет чује: Сада! удри га, удри, мајку му!

Сад! распали, Мико! Сад! дошао је усраном себи, себи пендрек, себи бикача, себи.

А мене нема, ја нисам; и од стида нисам, а бол је све што постоји, свет што из разбијене глинене касице почиње да се просипа у облику речи-динара, једна реч преко друге, све на једну желатинозну хрпу, змија, камен, авала, име, презиме, самоубица по занимању, шустер, револвер, човек с браздама до очију, нечитко, инфант, де факто, крв од пљуце у плуту, кост што пише и кост што не чита.

Не читај то! Прошлост! — врисну неко. Је ли то био Јошкин глас? Мирков? Или глас другог једног Непознатог који ми је онда, пре три и по месеца, дао револвер да пазим да нико не уђе у кућу у којој је држан састанак између других још непознатих других. Сви су се сад нашли ту и викали: »Не читај то!« Али ја нисам читао, ја сам их само видео целе, с лицима и телима: велике, обучене, чисте и дотеране, светле као слова светлеће рекламе. Јошка је име неуралгина, Мирко — марка антиспазмина.

Никад ти не би тако што преживео! — викали су, и ја нисам разумевао што то не бих преживео. — До десет још! — рече неко блажи — издржи! Ако не престану, мораш, опроштено ти. Јесте, морао сам, нисам могао више, још десет бик, још десет пенд, још десет јаој, ако не престану, прочитаће се имена, боле ме очи колико светле слова прекопута очију, у њима, неиздржљиво је то, па макар умро, не, још десет ако не престану, један јаој, два јао, три, четири, пет јао, јао... Је ли већ десет?

Почео сам да дрхтим испод бола, као да је неко споља у подморницу на дну мора без ваздуха давно, одједном уштрцао кисеоника. Хладан ваздух који је хрушио није освестио: сваки је следећи удар постајао тврђи, сваки нови бол рескији, али сад сам био коначно на измаку себе, и док сам то помислио, друга ме мисао пожуривала да престанем, нека свршим са старим телом, од ког ионако није ништа остало доли грозни облик, у који се бол увукао као рак у љуштучу-

ру пужа, нек се изгубим одавде пузећи макар, али изгубим, нек греснем на тај под тела против тела искиданог канџама слабости што је, пузећи, прекорачила границу за којом неко руку коју би најрадије одгризао већ љуби у мислима, у нечем што није мисао, само брза угрожавајућа слика. На пробијеном штиту. С цевима пробијеним свуд. У води преко главе. У крви пробијене главе.

У хладној води пуној неких љуски кромпира, можда и сплачина, и туђе мокраће што ми је квасила усне и капке, у комаћу смрада које, везан, нисам могао да одвежем с коже, бол није престао.

Они изгледа јесу. Шеф је цедио с руку капи воде у лавабо у углу, шеф који није викао више, није претио више, није захтевао више ништа. Кад се обрисао, затворим очи као мртав (мртве не туку). »Однесите то!« — рекао је и изишао. Зализани тад чучну крај мене и округлим покретом показа предмете на зиду, поду, столу и пружи уморно руке да ме дигне и забаци као врећу на раме.

— Класна борба, буразере! Пендрек место историјског материјализма. Шило ће доћи место Кратког курса! Што сте глупи, бре. Зар не видите да се српство више исплати од чифутске интернационале. Како вас, бре, није срамота, обрезали сте сви ките, променили веру! Ем Маркс Чива, ем Лењин, ем Блум, ем сви остали, па сад још и Фројд, о, људи, шта се то дешава са српском омладином! Образ сте изгубили. Москва плаћа. Добро. Видећемо се још. Ком опанци, ком обојци. Али јачи не попушта.

Спустило ме један спрат, па кроз ходнике до гвоздених врата са жандаром пред њима. Зализани ме стресе с рамена пред цокуле.

— Нека до сутра увече размишља.

Док је жандар откључавао (прекорачивши ме најеженог) гвоздена врата, Зализани извуче из цепа сакоа флашицу колоњске воде и покваси руке. Кап мириса паде ми крај ока, што се скупи, уштинито испаравањем алкохола. После замириса.

ДРУГИ СВИТНУЛИ ПOKУШАЈ БИОГРАФИЈЕ ЗА
НЕ САСВИМ КЛАСНО СВЕСНЕ

Трчећи уз Улицу кнегиње Љубице, додахта поред *Маричића и Јанковића* у Кнез-Михајлову. Никад досад није заборавио да погледа огромно пенкало на још огромнијем десном увету дрвеног човечуља пијана носа. Ако. Не врати се, али га замисли: огромно пенкало на великом увету, црвени нос и све. За то време учинио је још неколико крупних корака и леђа су му престала да осећају језу изложености, заштићена већ младом људском реком што је зашумила свуд око њега каскадама високих гласова, страсних погледа без искуства страсти, и младог збуњеног струјања. Спасен. Живео корзо од шест до девет! Што воли тај корзо, те девојке-младиће, ту 83% воду, те сопранске врхове таласа, те њихове басове што полазе одоздо гребући дрвене коцке коловоза стањеним боновима. Најгушће где је. Неко га муну у пролазу, неко се прегласно насмеја, неко: *Здраву Мишко, како си шта радиш, где си, богами, ваљда се не кријеш*. Поглед му севну убилачки брз, општар, али се путем преобрази, трзај прође, срце се поврати, вагус разгрчи, лице одледи: пријатељ из дана без везе.

Прође. Не заборави ипак да му алибијски одмахне руком и каже *Здраво!* гласно и весело, пре но што заокрену у Сремску и — поред светлуцавог излога с општрицама свих дужина и ширина, па преко Зеленог венца пуног јабука и купуса у Краљице Наталије: још увек насмешен и после, кад се намршгио као да га скопао грч за душник: ишла му је у сусрет, живахна, нервозна:

— Већ сам мислила: мој кумић-кунић неће да ме прошета од школе до Победника. А како сам се ужедела да идем поред неког затворених очју, и то главном алејом и да слушам како шљунак шкрипуће

под ципелама, па поред водоскока (дави змију) да избијем над реку. Је л'да су реке аорте и капилари мора?

— Нису.

— Је л' да су морски таласи пулс бескраја?

— Не!

— Можда су то онда морски пси?

— Откуда?

— Па ти не знаш ко су морски пси?

— Не знам.

— Један егземплар — то си ти! — и појури уз степенице, горе, парку, који поче да бежи испред њега. Размак је одржавао бацајући за собом блокове степеница. Остајао је исти.

Умела је да узмиче. Још девојчица, у ствари. Још у пуног опирању пред коначним. Још сва хахаха-ха и хихихи-хи. Али већ онај мимикријски тип број осам: *то уопште није озбиљна ствар, томе ја не придајем никакве важности, ах, љубав, молим те, мало игре и забаве, то је све*. Али онда, уз све то нема везе, нема везе, доћи ће и друго, кад једног раног јутра схвати да има и те какве, кад ће једног сумрака схватити да нема ама баш никакве.

— Зашто не отпутујеш? — упита ме и те вечери на клупи, одбијајући да се макар и мало преда мојим наваљивањима — негде далеко, па да ти пишем. Што бих ти писала лепа писма.

Не, кошава неће брзо лећи, пробија све, капуте, зидове, свет ухваћен у четири зида, плус под и плафон. Иза њих крвавог чела од ударања у њих — слобода. Она је увек тамо где се ја, Слободан Раденик, не налазим.

Свеједно, бићу и ја једном тамо с њима иза зида с ону страну света крвавог чела. Пролетер сам и ја. И мој је смисао обележен двоструком пролазношћу, личном и историјском, двоструким порицањем — свог бића и своје класе као класе.

... Имао сам једва осамнаест година, госпођа једна згодна, врло млада, сва прозрочно ружичаста и плава, наслоњена на прозор партернице, нагињала се беспомоћно над пуну улицу. Киша тек што није. Погледао сам је у пролазу, журило ми се у биоскоп.

— Господине!

Окренем се. Она се нервозно, изгубљено смешала.

— Хоћете ли да ми помогнете? Кратак спој. Ја се тако бојим, а имам бебу, треба да јој пригрејем млеко.

Уђем, помогнем, подвезем жицу.

— Колико вам дугујем?

— Ништа, лепа госпођо!

— Је л' вам се не жури сувише? Да приставим кафу?

Муж јој је у иностранству, пословно. Остаје још два месеца. Узели су се, он из љубави, она — подноси га, узели се пре нешто више од годину дана, можете да помислите како ми је самој с бебом. Фамилије немамо. То јест, не живи у Београду.

Идуће недеље, кошава луаује, а у стану заложеном — пријатно. Беба будна у колевци сасвим уз кревет, млада мајка ме милује по руци.

— Шта мислиш, хоће ли малој остати нешто у сећању од овог међу нама?

Насмејем се:

— Не бој се. Премалена је.

— Волела бих да јој остане нешто од тога. Да буде слободна кад одрасте.

— Биће на маму.

— Ја сам била пуна предрасуда. Волела сам једног дечка. И он мене. Али није био прилика за мене. И ја му нисам дозволила ни за руку да ме ухвати. После, кад сам се удала, у вагон-лију за Венецију, мој муж ми, изненађен, рекао: »Где, па ти си невина! Зар те нико није пре мене пожелео?« Значи... али чини ми се, престала сам тог тренутка да му припадам. Увредио ме. Не он мене. Схватила сам да сам ја увредила оног ког сам волела а нисам му дозволила

ни за руку да ме ухвати. То јест, он ме увредио. Разумеш?

Компликовано. Али отприлике схватио.

Миловала ме тужно по руци.

— Снажна, а...

— То је...

Не знам зашто изамете из мене:

— То је што ми је мама била Јеврејка.

Осетим како није повукла руку, а хтела. Није се згрозила, али...

— Немогуће!

— Што?

— Па Јевреји су, знаш... То јест... — одиже се на лакат, погледа ме.

— Да. Ми смо грамзиви, покварени, крадљиви, себијачи, кукавице, гнусни, пијемо хришћанску крв, је ли?

— Не. не. Отац ти је био Србин, је ли?

— Сачувај боже! Ја сам стопостотни мешанац. Његови су преци Полутурци, Полуарапи. Деда по оцу имао је и црначке крви, тако да и ја... Бар две капи кафе у жилама. Иначе, ти Анадољци, шта ли, оженили су се с једном полумађарском, полубугарском породицом. Сиротиња, али не бој се! Сем двојице, нико никад није одговарао ни за убиство ни био осумњичен за пљачку. Јасно, било их је и сексуалних злочинаца. Но то је друго.

Комплекси! Ништа није схватала. Ни иронију. А лепо је изрежирала оно с бебом и колевком крај постеље. Мучила се, мучио сам је, уживао.

— Мајчини — причао сам јој полазећи непромишљено у авантуру — бојали се промаје, очеви били су обожаваоци хигијене. Сваки је код њих имао свој пешкир, чашу, виљушку, микроби и вируси вребали су као неки антибогови са свих страна на њих, само неког од њих да ухвате у грешци. Један очев стриц (сасвим негроидан тип) умро је од тетануса само зато што је на ручку код једног пријатеља, Србина, обрисао руке његовим, српским пешкиром. А мамина ста-

ра тетка Руфкула, не (Сара или Ребека, свеједно) (ко да запамти сва јеврејска имена у комшилuku!), она је добила запаљење плућа и умрла јер је неки комшија Србин намерно оставио отворена улична врата, иако га је замолила да их затвори, па кад је, не слутећи зло, изишла да их закључа и отворила кухињска врата, промаја ју је пресекала и — просто на месту. Неки месец касније, умрла је. Очеви су отвараали кваке лактом или малим прстом (којим хлеб не дирају), а мајчини су за њих говорили: »Ноћу и дању, не излазу из бању, а јектика их појела«. А опет ући у кућу мајчине фамилије, био је проблем пун довикивања и компликованих математских проблема налик на оне из приче о кози, купусу, вуку, аласу, чамцу и реци, али реци, и вуку од прозора, купусу и кози од врата, чамцу и аласу од промаје. Зазвониш и чекаш — ништа брзо код њих, мајчиних. Онда чујеш далеко, позади, затварање прозора, спуштање завеса, дозивање Резике, отварање једних врата, довикивање с укућанима по разним собама да се чувају јер је неко зазвонио и сад ће да се отворе улична и улазна врата (с улице свако зло и долази, на прво место промаја). Онда би чуо како се врата предсобља брзо отварају и затварају и неки високи женски глас (бабин) — да то није учињено довољно брзо. Онда би Резика, с десет сукања, упитала не откључавајући улична врата:

— Ко је, молићу, там?

Ако би препознала глас, пуштала би. Ако не, настало би преношење информација.

— Каже да га послао господин.

— Зашто? — упитала би баба из трпезарије, далеко од затворених врата.

— Зашто? — питала је Резика не отварајући улична врата.

То је трајало. Онда би Резика давала инструкције оном који је хтео да уђе:

— Пазите, господине, ја ћу сад да откључам, и

кад кажем три, ћу да отворим, али ви одмах ускочните, молим вас, брзо.

Свако ко им је долазио по ветру, био им је непријатељ. »Хоћеш да нас упропастиш, промаја убија.«

Комплекс! Они нису увек лоши. Осећање мање вредности толико је опште да је оно главна карактеристика извесног човека, тог фетуса до гроба. Остали су сисари адаптиранији условима. Управо зато што им је неприлагобен, човек је и дошао на мисао да се послужи штапом против свог брата од тетке по оцу гориле, каменом против свог брата од тетке по мами орангутана...

Престао сам да долазим богородици. И нестале оне досаде у мојој неслободи пред бебом, а с њом и онај ларвирани антисемитизам мајке која је хтела да јој кћер буде слободна. Кратак спој трајао је две недеље; толико сам могао да измишљам и играм измишљену улогу. А онда лето, па Јелена... Она је измислила мене: *нелубавник* се претварао у патника, жеље у поврећену таптину.

8

Дејствовати све више престаје да бива подређено категорији бивања, а имати и умети — смислу сазнања. Нико не може више *бити* изван акције, као што се сазнати више ништа неће изван умети и моћи. Све је сложеније бивало живети.

Живот који смо добили бесплатно на дар све је гласније тражио даровитости. Не више прилагођене природи. Природу прилагођену њима. Без њих је немогуће било одржати се. А ми ни даровити нисмо. И дар морамо измислити, вештачки однеговати, створити себе од почетка.

Незадовољан собом био сам оправдано. Али упркос том стваралачком незадовољству, ја нисам поправљао своју незадовољничку природу у правцу неке задовољеничке. Напротив. Ударао сам црно на црно,

мрак на мрак, док ми се кожа није променила. И ауша.

До дванаесте године кривио сам гене родитељске за облик чела, носа, боју косе, исфацетираност карактера. Касније нешто, схватио сам да је прави дар мамузати своје незадовољство. Почео сам да судим другима; лучио сам добро од злог, стао да планирам: ово ћу, ово нећу. У седамнаестој нико ми више није био погребан. С разлогом сам се сматрао својим родитељем. Како бих иначе изишао из засвојености очинског хигијенотропства, мајчинске промајофобије. У ствари, имао сам и друге родитеље поред себе самог. Разне. Како кад.

Понекад сам био сигуран да сам у крвном сродству с Марксом. Тако сам и почео да лево-десно причукам да ми је мајка Јеврејка. Колико знам, двапут свега. Изазвавши тим својим *пореком* предрасуде о језику, и лицу, хтео сам да кажњавам расно препотентне својим отпадањем од њиховог уображеног аријевства. У то време, било је већ пуно препотентних. Моја се каснија препотенција састојала у томе да се прогласим за оно што се презирало, прогањало, сматрало мањевредним (и било у неку руку, али и то се може лепо објаснити). Уживао сам. Шта значи бити Србин? Самоосећање у празничном оделу? Али недеља дана није само од недеља.

*

Пребијено куче јецало је у грчевитом, стидном сну и, ипчупано из својих услова, неприлагођено сти-ду и болу, нагло полуцирало без задовољства, неконтролисано. Један удар, једно муњевито пражњење. Хтео је да увери више себе — то непрегледно грцање — у постојање једног другог себе неголи да преврати одсуство љубави у њен чин.

Пробудило се то прострто тело полако, као на разделе. Али почело је да се враћа предметности света тек кад је гризоморно осетило своју слуз што се

хладила на бутини и као одскоком продужило: стао сам да излазим из утрнулости, живље да клизим према болу. Истим таквим померањем за црту увис, ближе свести, преко модрица, набоја, отворених рана, отекина, кроз слепљену сперму на длакама трбуха и ногу, куче рече: — Упркос свему, веран сам Јелени. Опет одскочи за црту-две и помисли критички, несигурно: — Мора да грозно изгледам, отечен, закорео, сукрвичав, гнојав, угрожен.

Очи су створене раније. Али дотле непостојећи патос сад изби блед из мрака. Светлост што пада на мене одби се, одскочи, преврнута: лежећи на леђима, она пре мене угледа решетке. Најежим се, зајецам, па се сетим. Али кроз решетке је мени свитало.

Речено безгласно, а напамет. У исти мах трњење. То је било довољно да се у један мах пробуде сви болови. И они најутрнулији. Избијали су испод коже, с дна бунара заборава. Ни налик на доскорашњи незароговетноугрожавајући притисак.

Пробудим се за још једну цртицу против те уверљивости, те присутности, тих болова. Поправим: бол није уверљив, он је само присутан.

Још један врапчији скок мисли налик на жути круг на челу поноћи: Не. Свиће. А они само ноћу одводе на мучење.

Још један, уз дрхтав трзај: Крију то. Не усубују се. Значи, слаби су.

На следећем се доскоку успротивим разбијању себе, дијалогу, свом противречењу себи сад кад ми је јединство мисли било потребно као хлеб. Јединства акције ради.

Не дорекнем: на моје подељене унутрашње провинције почеше да веју црне вате, мрки губери, тамне хрпе.

Најзад све се стиша, у непомичности се јави чуло тиктакања с надражајем зебње. Понеко жигање без пртине. Али бол то сам ја. Ништа, дакле. Без мисли, руку везаних, кокошињац осећања у нереду буђења,

у хаотичном паљењу сијалица у ужаснутим окцима живаца.

Такав гледам, већ скоро цео будан, кроз решетке у небо, којим прође једна широка сенка као језа: облаци ношени ветром између мене и сунца. Од тога је све дошло много прљавије: небо, под ћелије, кибла, ја. Време опет полуприсутно, глатко као рибли трбух, клизило је дахтације журно, без жаљења, низ одуке самосвести. Узалуд моји покушаји да се урежем у то пљискаво, јегуљаво струјање. Да се покренем. Да се порекнем. Да померим терет са прсију надевених оловним брдима.

Тад, неочекивано, осетим олакшање. Болови као да су јењавали. Јесу ли и они на батерије? Горе ли после 12 сати слабије? Помислим: опраћу се. Но било је довољно да то разветно помислим па да се болови поново јаве, сви с кључевима и канцама на старим сукрвицом обележеним местима. Интензивни. Поново напуњених батерија.

Заључим: не треба мислити на неке ствари чије је ткиво од добрих спроводника.

Напетост на то олабави.

Ускоро ми се учини да је негде далеко у мени неко запевао све мојијим гласом. Десетак речи стиже са задоцњењем у салу свести, где је час унутрашњег солфеба за глувонеме већ био отпочео. Деца су певала гласовима све сличнијим моме:

*Ми сидим с тобој под валом
Голодно здјес нам*

Не то. Мене друго брине и плаши. Оно од малочас, бол, а не глад. Јесам ли тако слаб како ми изгледа да јесам, или страх с каишпарским палцем на тасу чини терет слабости тежим но што је; то ради да би ме тронуо, измузао још више самосажалења и оправдао будућу издају, што оправдања нема и не сме да има.

И опет скок: врабац сад на балегу већ кљуца: У колико су рекли? Јер увече ту траје цео дан.

На то се кожна завеса спусти преко овог људски дрског, нечујног шапата. Мојим можданим, нетрленим гласом:

*Наш параход бјежит еперјод
Комуна постановка
Другова њег у нас пути
У нас в рукав винтовка.*

Сиво птиче одскочи на пут: ех, винтовка да је! Још једном на друго кравље ћуфте.

Ако добу касно у ноћ, можда нећу морати да ћутим. Можда се Јелена узнемирила, можда је тетка чула, обавестила Јелену, она — другове. С њима имам састанак тек сутра. Не. Данас је то сутра. Данас имам састанак. У четири по подне. Биће Јошка и Мирко, Пуша и Зрика. Јевремова 47. Шта ће они радити ако не дођем? Хоће ли се склонити?

Срце ми залупа. Неће се склонити. Глупи су. Пресамопоудани. Као сви младићи пре искуства бола. (Бол је једино искуство.) Јошка ће изводити хладнокрвног: »Без панике, другови, он је недисциплинован, анархичан«; Мирку неће ни пасти на памет да сам ухапшен: »Мишка да ућоркирају? Којешта«; Пуши, њему и хоће, али он то сигурно неће рећи из страха да му не кажу: опортунист.

А ја? — побуним се. Ја да трпим зато што је Мирко невин, што Пуша неће да буде опортунист, што Јошка види увек панику и мисли да је позван једини да је раскринка.

*На земље и под земљују
пјесња громкаја слишна.
На суботник метростроју
всју Москву ведјот ана.*

Масквѝ! Далеко. Масквѝ је на реци Москви, а не на ушћу Саве у Дунав, где мене муче.

Шта хоће они још од мене? Нисам ли издржао? Издржао? Не мислиш ли — најезим се од мисли, од могућности мишљења — да они не могу и страшније болове да задају? Знам сам. И шта? — питао је глас. — Понављање истог бола по истим набојима истог тела?

То питање, не упућено коме било него телу, не и мени, пренерезало ме. Остао сам укочен, без мисли.

Увод у издају? — зауради се глас јави. — Да, треба се и за њу припремати.

Можда је иронија дошла и с друге неке стране? Поглед ми се стидљиво спуштао према ногама с којих су спали поцепани и поквашени рукави кошуље. Жандар их је то за мог полубунила поквасио и омогао. Тај поглед на табане (рањаве, тужне, отеке, жалосне, кржаве, запаљене, уплакане) пробуди негде иза мене један успавани фијук пун мржње. И други. Исто такав. Скоро крикнем.

Врабац скочи даље, сред ћуфтета песме коју кљуцну:

*Точниј срок, точниј срок
Не даљок, не даљок.*

У мислима затворим ту славину: Друго је бол! — као да рече на то врабац с кљуном орла.

Место да зајаучем, од мене се откину неке треће речи. Оне су зауздавале јауке, а биле немупште. Јуриле су као пси за мном; а ја — изгубљен у пустињи. Ускоро су наишле на мој траг. Вратиле ме. Пронађеног. За кога? За глас ових мојих мисли маскираних у смрт? Архтава граа:

*Нам лењитца не гадитца
Прољетарскаја стаљица*

Севну. Прекид струје.
Нисам умео даље. Али две су ми речи недоста-

јале. Знао сам их. На врху ми језика трећи стих. На врху језика. Четврти знам:

закончит в срок

Ноћас — упита ме неко врло разговетно. Ја одговорим неодређено као у некој опери, аријом:

Прољетарскаја стаљица

Истовремен том одговору, истовремено сам знао да тамо, у пролетерској престоници, нико никог не мучи.

Скок врапца с погледом сове: »Мученици се памте!« Ја ћу бити запамћен. У пролетерској престоници постојаће после моје смрти улица која ће се звати мојим именом. Којим? Правим? Моје друго име, оно право и једино, неонски шикну увис, пробри тишину, распори мрак. Штета што се више не верује у дуговеповратнике, па да замислим како пролазим својом улицом. Срамота! — укорим се — субјективни идеализам.

Ех, зашто одмах трагично? Моје је име Пзмјн! (Пзмјн? Шта му то значи?) Могоа сам се и тако звати. (Ништа. Онако само.) Не име, оно заиста није важно. Мене стварног чини моје месо, тај костур испод њега, та кожа над њим, та граница што ме болног изолује од небола. *Пзмјн* не осећа бол. А ја га знам. Наизуст! На изурлик!

Скок врапца с главом трамваја, гласом ортопеда: — Твоје неонско име. Онај га пролазник чита. Он тражи број четири у улици с твојим именом.

Врабац с перјем четинара, с крилом октопода одлети даље: Које моје име? Ко сам? Шта сам? Једна формула плазме, једна шанса беланчевине да реорганизује услове живота, жеља, осећања, једна спречена неприлика, једна у неприлику доведена прилика. Она је човек који се не слаже са половином своје судбине. Развод?

Врабац с цвркутом од цеви пушака и хаубица промени боју, огрубе. Моје речи што су настављале да излазе из тубе пребациле су се на други неки план питања и одговора који отварају нова питања. Јер све се то збивало у некој истовремености и, кад сам се био упитао: Ко сам? Шта сам? заједно с оним малочашњим и заједно с мојом побуном на врсту одговора, разабрао сам и друге речи утехе. Утехе? Чему мени она? Нисам ли један у бескрајном низу људи који од памтивека пролазе кроз муке, сличне, друге, разне, зато што сви људи одувек хоће само једно: да ишчупају човека из неких текућих а непролазних услова човека. »Не!« — помери се врабац с надувеним ногама миљоказа — »једно само: ћутати:

Пролетери ћуте.

Стиснуће петљу свако ко је пролетер, а не неки разбарушени, подивљали бивши студентчић.»

Други се глас јави још даље, ироничан онолико колико је износила његова удаљеност од првог:

— Пази да не изгубиш и окове пребрзо о истом трошку.

— Ја сам студент! — први глас се узбуљи, ближи но малочас; истискивао је с напором себе на светлост.

— И студенти су пролетери кад издрже.

Други:

— А обротно? Кад пролетери не издрже, да ли се онда претварају у студенте? Чега? Слабости? Је ли и она истина?

— Не. Издаја се не студира. Али Михаљу Серву, пролетеру, пилом су пилали кости, као и Крсти, такође студенту. Они су издржали. Ибрахима су онемушкарчили. И? Издржао. Али он је пролетер! Част!

Како је лако било онда кад сам држао прави револвер и чувао стражу. Друг који ми га је дао био је светлосмеђ, ократак, кошчата избраздана лица (како се звао? неко га је именовао тад!). Пружајући ми револвер, рекао је врскајући: »Нико! Разумеш? Док си жив!« И окренуо ми глазурирану паучинасту дужицу убодену у средини зеницом што се ширила

као да ће да се прелије и разлије из ока. (Тај покрет зенице подсећао је на пламен кад падне у воду, на камен хтео сам рећи, на кругове воде, на атентатора кад скочи на папучицу аутомобила и пуца, на метак кад излеће из цеви.) Без посредника, го до дна вести. Јасно: све ћу поднети; све и стопут горе но све!

Истовремено ме узе и страх под своје и натера да помислим: Бол измиче предосећању. И сећању. Не јуначи се. Голим речима је то прелако.

Одвратим споро: Мучили су ме; поднео сам.

Да! — одговори страх брзо — али како? Непролетерски. Неким узнемираним, у себе несигурним подношењем.

Пролетарскаја стаљица...

Свој метро закончит в срок

Свој метро! — ускликнем безгласно (то *свој* и тај *метро*, то је оно што ми је мало пре било на врху језика) (зашто било?). Нећу ја ниједну реч рећи. Ни једну једину. Свој метро! — насмешим се увело, као да сам то ипак учинио само да бих прескочио нешто непријатно што сам хтео себи да рекнем, па се предомислио, заборавио и остао незадовољан. Узнемирих се наругушеније но пре. Необрадован што сам се сетио? То је друго (бол док траје, ја имена не могу да се сетим) (а и да се сетим, остала би сва у подземном метроу) (сигурно?). Не бих одао (а да су наставили ноћас?). Не бих! (само још пет-шест удараца, и све бих рекао). Не бих. Ни мртав! (бих, као што сам се малочас сетио оних двеју речи, оног »свој метро«, не мислећи да може и заборављена истина да излети). Друго значи метро!

Мучно ми је бивало од тог дијалога са задњом намером (осећао сам је испод сваке речи). Неподношљиво. Замислим зато себе брзо као хероја, признаога и славнога по свој Интернационали, јер сам све знане и незнане муке поднео а ништа нисам признао ни одао, па радници када су за то чули, цела раднич-

ка класа оставила је бор-машине и фрез-машине, наковње и чекиће, и дошла пред полицију тражећи да ме пусте; полиција, дабоме, није хтела; тад — митинзи, летећи зборови, штрајкови, леци. Радне масе се дигле свуда (у земљи). Све се усталасало, политички осветило (у револуцији, за један дан се учини више за освешћење неголи за десет година обичне пропаганде, летака, хелија — Лењин). Вијоре посвуда овде црвене заставе, једнобојне, праве, једине људске, а из Ботафуега, из Бамака, из Ресифа, из Чинчинатија, из Москве и Париза, из Мадрида и с Јангцекјанга, пристижу телеграмаи, протести, резолуције, захтеви да се пролетер, фрезер Слободан Раденик пусти на слободу.

*Точниј срок, точниј срок
не даљок, не даљок.*

Институције и појединци, Жолио-Кири (је ли згодна?) (Пољкиње су згодне) (и Францускиње), Грета Гарбо и Биби Данијелс, Кетрин Хепберн и сви, сви, сви траже моје неодложно пуштање на слободу (а ако ме онемушкарче као Ибрахима?), јер сви ме воле, поштују, сви ми се диве и сви би дали животе и живце за мене, срж свемира.

Тако паднем у сан мање дубок но први.

Осећао сам све болније тиштање, пригушену изубијаност, али дуго сам се ломио пре но што сам одлучио да отворим опет очи и угледам под и решетке. Померио сам се стењући и с напором успео да седнем. Сад будан сав одједном. Зашто не као пре, на скоковите врапчје разделе? Значи ли то шта?

Гледао сам преда се, мислио неколико тренутака врло живахно. Онда отупим без прелаза. Сав дрвенањав, подбұла грла, језика, тела, табана, главе, срца, дисао сам мучно, без мисли, празан. Само презаво напет.

Мало после имао сам утисак да нисам сам. Обазрем се излишно. Чак и буша затворена. Врат ме је

сад мучио, бол у потиљку постао наметљивији. А ипак...

Неко се узнемирујуће шуњао око усплахирене хелије. Споља, најжежим однекуд ходником. И са спољне стране прозора. Накострешеног. Шуњао се са свих страна. Задахталих. Иза слепих зидова. Слећених. Свуда уоколо кретало се невидљиво то, беспумно то нешто, тај неко, та претња, та све гушња опасност. Нисам знао колико је то нешто лично ангажовано у мржњи према мени, колико је само задужено дужношћу порицања мене. Зацвокоћем. Непознати гласови на стартној црти чекали су пуцањ да на безброј стаза отпочну спринт кроз моје грло. Морам. Тај неко, то нешто, та реч, сви су били спремни да потеку. Нек ми се опрости, али стартеров револвер избаци дим, звук пуцња долете пошто су тај неко, то нешто, та реч и сви остали полетели низ стазу.

Али истог часа, пре но што сам и помислио да се зауставим, да се покренем, да зашпрафим уста, реч излете. Обична, свакодневна, однекуд као позната мада необјашњива реч: Пзмјн. Тако изговорена. Лишена претераности нанетих свакодневном употребом. Бледа, гола, избезумљена. Реч без лепоте, без употребе. Што ме, кад се у том часу била поставила као од мајке преда мном, понизи као шамар, засводи као бол, баци у очајање као верност.

Нешто се сруши.

Илузије моје о мени, том делу сржи пролетерског свемира?

Којешта. Као да одувек не знам да се може управљати само једним делом себе! Да други део не трпи стегу, не трпи себе.

А ипак, лежао сам, чини ми се, ниже од пода, сав ухваћен у ту реч као у мрежу. А она се дизала ипак преда мном, снажна, висока и престрашена. Та реч. То забринуто и застрашено ПЗМЈН.

Не. Нико није цвокотао више. Ја само. Ја који сам у овом часу схватио да сам, изговарајући досад ту реч, њу увек виђао написану великим словима

којим се пишу имена и, пуштајући је из себе, осећао јој нека бришућа својства, налик на кошаву од гуме што пролеће хујећи преко побелеле неке хартије исписане некад оловком.

Та хартија, то сам ја. Та белина, то је самоћа што је остала од мене. Самоћа, а мучна, а гнусна; а прљава, каква никад није била кохобитација.

Необична је то самоћа била. Ја сам слушао и гласове и виђао облике људи у пролазу. Претходница је настављала кроз мене, а као мимо мене, не догичући ме, гадећи ме се.

Из ПЗМЈН, који се утом неочекивано раствори, испадну друга преврнута слова што се саставе у оног неког, у оно нешто што чини реч страх!

Мене је просто страх.

Ваздух је без прелаза постао богињав. Напољу: вејавица. Небо перута, кровови рошаве. Неодређено дуго. Онда се осетим друкчије, сетим себе.

С олакшањем.

Као да је сад и реч страх коју сам малочас, именујући, припитомио, ако не и савладао, тим именованом изгубила претерану дотле снагу.

Осећао сам да би та реч, несузбијена својим именованом, одједном прерасла у претњу и панику, у расап.

Боље је ужасно ноћас, можда ћу полудети, умрети, али до смрти остаћу свестан. Готово је.

Именовати значи ли све, значи ли укинути?

Да ли значи? Место одговора, уздахнем и угледам разне појаве маскиране у страх од бола. Зашто? Да би шириле страх који је исто што и бол? Да би ме претвориле опет у оно некадашње, сад одрасло дете које није хтело да попије своје млеко а да не претвори некадашњу тетку у бабарогу? (Она је, тетка, заогрнута чаршавом, била задужена да једе децу која неће да буду добра и попију своје млеко и он је, знајући некако да га тетка неће појести био какав био, ипак пио своју шољу, да би постао добар и моћан, моћнији од добре тетке, која се иза креветског чаршава претворила у зубато децождерско зло.)

(Можда ме изнад свега занимало: како то да тетка, без чаршава добра и млада, чим се заогрне њим, постаје страшно зла бабарога, права ужасна чедоморка? Како то да јој је глас тад црн и дебео као очев, а бели је чаршав тако танак? Зар се и од белог може да поцрни?)

А сад? Није ли и сад остао оно дете што поставља слична питања и добија одговоре који, не значећи ништа, све објашњавају? Сети се: сунце је лети бело, зато се на плажи и поцрни. Сунце је зими црно, зубато је па поједе летњу кожу поцрнеле деце.

Планем неочекивано:

Доста с цептењем пред непостојећим!

Бол постоји. Налик је на циклон који односи све пред собом и не оставља ништа живо за собом. И, сличан поплави, руши све мртво и још неживо.

И живо.

А ја шта сам? Не угрожава ли ме све живо? Не напада ли ме све? И моја крв што мукло кољута жи- лама?

Је ли тај шум од ње?

Је ли ми тело, увиђено у та четири опкољавајућа зида (паус два: доле и горе), је ли у њима и иза њих, тих зидова, све опасност само?

Не све. Само ја.

Још ноћас само ја, још ноћас, још ноћас, још ноћас.

Понављале су се те две речи литаније која је текла испод свега што бих претрашен помислио или цвокотав осетио.

Грозничав или цвокотав?

Грозничав. Не, грозничав. Грозничав.

Понављала ме та грозничава реч цвокоћући толико да нисам приметио кад је и како је престала. А помислио сам био само, и то без видљивог довода, онако, без везе, да студент није пролетер и кад издржи. А оно се грозничав понављало, разбољевајући ме све више, док нисам, исто тако без разлога, процаптао у себи напречац, као одлуку врло неопходну:

Има да будеш и оно што ниси, издржао или не.

Појмио сам да је немогуће бити све оно што човек јесте. Изабрати себе, то је тајна свега, па и добродржања.

Бићу који нисам. Бићу. Бићу. Бићу.

Али тад негде преста да се окреће још једна плоча. Покварила се. Дотле се вртела паралелно с оном ранијом, иако јој је очигледно противречила: Још ноћас, још ноћас, још ноћас.

Заглушен сад том речи, слушао сам ипак, још једном унезверен и неотпоран, то међу-собно инађење у шест плоча собе, са собом који нисам соба, иако сам у њој закључан само споља, не и изнутра. Важно је. Још ноћас. Још ноћас. Још ноћас.

Тад и то преста.

Тишина. Без шупљике. Уплашим се опет да се не изгубим у њој лоптастој а пуној густина.

Да се не бих изгубио, одлучим да мислим, шта било — два и два четири, Дунав се улива у Црно море, имам 62 килограма, висок 174 сантиметра, ако се окренем лицем ка северу, исток је десно.

Не знам одакле, али кроз полутмину допре до мене слика једне лилипут-композиције из које се искрца један једини путник на пусти сиви перон (истовремено с овим елементарним преслишавањима). Али чим се појави, тај гимнастичар основношколских мисли поче да расте. У први мах заједно с куфером. Пропорција се одржавала неко време. Онда куфер настави да буја на све стране — плава, са златним бравама. Чинио је то брже од човека. Док ме не заклони (тај путник имао је поред 174 см, поред 62 килограма, сасвим моје лице). Место мене појаве се увеличана и читка капитал-слова на безбројним хотелским етикетима, обећавајући комфор, пријатну забаву, срећу, слапање. Те су се етикете смењивале, уверљиве као слајдови у приближним бојама. Једна је приказивала панораму хотела с паклено црвеном сликом фасаде и именом у неонској црнини. Звао се узнемирујуће: »Palace Изборна Судбина«. Од те три фасадне речи

које су чиниле име неког луксузног пејзажа изнад ноћи, заједно с неонским шипкама у црнини, почне да ми лупа срце, све узбуђеније, све уморније пред пејзажем који отвори све своје три димензије и, упркос зиду ког сам био свестан, доби дубину све до руба видика. Етикета са сликом престала је да расте, али се поставила као жижа према тачки с које сам је посматрао, поистоветила се с крајем, постала хоризонт, претворила се у пут.

Кренем њим хитро, ја — посматрач, а не ја једини путник на перону. Налик на мене једини путник је у међувремену нестао. Ја сам се кретао сад доста хитро, иако сам био претворен напорима што су зрачили из куфера, напорима што су, остајући закључани, постепено превраћали свет, то јест пут којим сам се упутио Паласу, смештеном дефинитивно у пејзаж — у сва обећања која су током свих људских историја могла да се измисле, изнађу и објаве. При том сам бивао свестан да нестајем, идући од постојећег ка непостојећем.

Које сам и ја!

То помислим врло бритко, у контрапункту с узбуђењем што ме стало да уплашеног тресе: знао сам шта садржи историја свих заједничких опредељења што воде преко живог угљевља мука. Али друкчије се није могло стићи до грла хотела с улазом налик, спрва, на трагичну раскош прашуме што се, следећег трена већ, преобразила у нужна дела разиграних руку. И шта ту себи подваљујем овом речи одједном сталом да излази из мене налик на трем хотела у виду друге речи по звуку сличној речи *немогуће, немогуће, немогуће*. Не и по смислу.

У смислу се њеном сажимала цела историја грађевинарства. Сви поразни. Све антигравитационе победе.

Нек цркнем — тад помислих — разлупан као Икар, рашчечен као Спартак, измучен као јеретик, гиљотиниран као Бабеф, убијен као Роза, као Либкнехт, бачен кроз прозор петог спрата као Нешић,

претучен као Брацан, као Машан, као Бура, убијен као Орепки, Дебељак, Мишић, ако артикулишем једно име, једну истину.

Цвокотао сам затим дуго. Само цвокотао.

И по трећи пут сам заспао, ваљда, тако, цвокоћући. Ниједна од трију покварених плоча није престаала ни у том најмучнијем, најизмученијем сну да се уплашено врти. Кад сам отворио очи, чуо сам и четврту, чији ми је королариј био измакао путем из сна у ниско, притиснуто време. Из калупа мене прошапта: »Покушаваш себи да подвалиш, подвалиш, подвалиш«. Говорило се ван те плоче: Још ноћас. Говорило истовремено с друге: Бићу. Говорило с треће: Немогуће.

Говорило шапатом, безвучно. Говорило с четврте: Ако успеш себи да подвалиш.

Подбулих десни и очију, сломљена два зуба, нисам могао у подне ни залогај бајатог хлеба убаченог кроз одшкринута и брзо закључана врата. Али заспавши тад још исцрпљен од ноћашњег, привидео сам у тами Јелену обучену у пролеће. Рекла је:

»Сва су средства...«

Није довршила; непотребно. Кад сила милом не иде, кад бол отвара и најмртвије стиснуте чељусти, треба их преварити да би кључ за браву једном коначно закључану, остао заувек изгубљен.

Како?

Нисам се више као досад препуштао таласима мисли да ме мисле, смисле и измисле. Чинило ми се, како се примицала ноћ и време за наставак мучења, да већ држим бусолу с иглом уперену само у север логичних операција: анализе, елиминације, силогизми. Са стишавањем болова све се враћало једноставности. Душа није била лабиринт. Ја се нисам губио у ходницима покривеним пољавама. Психологија није остала баба-рога.

Бол ме тог преподнева гонио да се скривам, да бежим ходницима својих подземља као кртица гонена својим мужјаком. Навика? Јесте. Па? Кад сам

се навикао на непознати дотле терет бола у телу, кад је тај терет по природи ствари почео да се стишава, могао сам да се врло јасно сећам свега. И како се све десило споља и изнутра, пре, тад, после.

Хујање је престало да се чује. Ноћ се пељала одоздо и наслањала лице споља на решетке прозора. Радознао колико она то, слепа, може после свих тих стања и мисли у мени да буде, покушавала је да ме прочита притајујући се, и онда, не успевајући, канда, полако, опрезно улазила у ћелију; по своју порцију мог бола схваћеног као њен фељтон.

Скоро ће! — помислим, али се у исти мах и стресем. Ја да се кидам и јаучем, а она да ме, број по број наставка редом, чита? Где је сажаљење? Где — солидарност?

Морам упркос свему! — одлучим. — Упркос самоћи, не смем да им допустим да ми омањевредњивањем усаде комплекс обезличења; док мислим, дотле објашњавам себи друго и друго; дотле се борим; док се борим, бол који ми задају не гони на издају него изазива гнев, бес, револт; док се буним, дотле ме не могу свести на анонимно месо, дотле сам ја личност коју знам, коју знају, у коју другови имају поверења; док имам поверења у себе, дотле нисам сав од страха ма колико се бојао.

Због страха бол онако разорно и боли. Страх се храни, између осталог, и најбезначајнијим разликама: разликом између иследника, чистих, дотераних, у белом, испегланим кошуљама, свиленим краватама, са извученим, оштрим буговима на панталонама од флаanela, обријаних, напудерисаних, наодеколоњираних — и ислебиваног мене, прљавог, зараслог у длаке, неопраног, усмрћеног, пуног заноктица, отеченог, изгребаног, подбулог, изудараног, свег пошрсаног подливима крви; страх се рађа из осећања што настаје на основи тог примитивног разликовања; суперiornoм иследнику дозвољено је све; мени, инфериорцу, није ни ћутња; иследничка *чистота* је нуспродукт моћи; моја прљавштина — поспратна појава вечне немоћи.

Ко сам ја да бих се усудио да ћутим, кад лепи, фини, чисти, отмени, напарфимисани људи, беспрекорно одевени, елегантно витлајући жиљом и пендреком, питају?

Те разлике треба избити из главе. И то да сам због њих апсолутно немоћан. Окате за њих — бол и боли неподношљиво и припрема издају. Боли и слепа за њих, али боли као пригњечен прст, као грчеви од тровања поквареном храном, као камен у бубрегу. Због тих се болова не издаје. То се и не чини ни због каквих болова по себи. Издаја се врши у трену замрачења мученог, затрпаног разликама што се на њега руше као многи зидови, да би га оделили од света, од другова, од уверења, од једнакости, од свега што омогућује наду и не дозвољава да се заборави на себе — ту реч једне обавезе дате себи.

Али сетим се: био је и друкчији један подстицај бола. Кад су ме дозвали свести кофама прљаве, нужничке воде са сплацинама, бол је управо био бич што ме нагнао да помислим да је готово све, јер сам остао сам. То је значило исто што и бити доведен на праг издаје!

Није истина! — шапнуо сам — није ме бол довео донде. Ја сам био тај слепац и слепчев нестрпљиви водич.

Поглед ми је тад био клизнуо, сетим се, с њих, иследника, на моје раскрвављене табане. Обрадујем се: Видиш! — Као да сам хтео себи да кажем: Били смо они и ја. Самоћа није постојала. Праг је остао између нас непрелазан.

Од тог закључка на основу подсећања, снага ми се вратила. Не снага. Воља. Која ми разговетно рече: Овим се кравим табанима не сме да пређе праг који те, измученог, одваја од мучитеља. Мрзео сам агенте.

Појави ми се у исти мах пред очима нека врло лазурна још безимена боја. Њена је убедљивост била скривена и кад је, као сад, излазећи из нутрине, зале-пршала над њима. Препознам је убрзо. Била је то боја сличности. Изнад и испред свих разлика међу

облицима и звуцима, знао сам већ да се она протеже као неко друго небо. Налик је била на знак јединства. Испод ње одувек теку уједињујуће понорнице, препуне енергије значења. Једнобојног. Тако беспредрасудно једнобојног да сажимље све боје људи, све путонове између црног и белог, жутог и црвеног. Због те су ми се боје, можда, у једном часу чак и агенти учинили људи слични мени. Због те сам сличности и могао прећи онај праг, због ње се (зацвокоћем) издаја и учинила могућом. Не само због разлика, и због сличности се издаје ако вид попусти, ако слух омахне.

Радости неста, боја сличности, као и све једнобојности, учине ми се немогуће апстрактне, иако су млађе биле од свих реалних боја. Млађе, помислим очајан, али у исти мах нешто се откочи у мени и откачи, и ја сам одједном постао свестан да је боја сличности уједно и најстарија у овом као ни у једном веку силних покрета противизрабљивања и противпоробљавања. Над свим се она путевима вијори и увек значи напредовање. Под свим је слободама најстарија и најмлађа, јер значи противбеду и противпобеду, противбезнађе и противнаду. Природу и противприроду...

Сумњичаво мрак заврте главу. А бол? — упитам се — њему само нема противбола.

На ту се реч тргнем као попрскан хладним млазем.

Пробућеном изненадним ударима ногу у крста, нису ми дали да доћем оном неупаниченијем себи из сна; уплашено дигнут на до јаука болне ноге, ослабене а још подбулије отеделе, с кожом табана (опет вићеном у тренутку кад сам се скупио да устанем) поцрнелом и распуклом као да сам бос стајао на жару, дигнут и потеран, срушио бих се одмах да није нови бол био неиздржљивији од полазног. Гоњен кроз ход-

ник шибама што су падале у ироничном наједном ритму поново обесувисло започетог једног рефрена, све до таванске собе с љубичастом сијалицом на чији сам под гурнут и саплетен пао кад и прекинути стих Рамоне, уз смех, Рамоне што ускоро поче да заказује састанак на истом месту упркос Јелени, за коју нико не зна да ме тамо чекала и не зна колико ја Јелену волим, а ипак ми опет заказује састанак тамо код Лондона, где ме Рамона мрзи, а Јелена воли, али она . . . али оно . . . али моје месо пуно је ломних малих, неких капиларних ампулица што се, стаклене, стале да ломе под ударцима мисли, пре пендрека, пре бикаче, што су пали с фијуком пендрека с фијуком бикаче, и потресним чељустима и оштрим очњацима наставили да ми заривају своје расуте на све стране шплитере, погађајући централне и огољене живце бола, не више као пре само месо и једино кости. Све дубље су улазили у ту густу мрежу од влакана бола и страха што су се налазили свуда где се затворених очију цептало, где су се скривале очи под очним капцима да не би и оне улетеле у уста пуна урлика сатераних под површину неких гадних као воде што су отицале не пролазећи.

Вибао сам у тим тренуцима опшнуге, напрсле воде, њихове покрете пуне опасности, али и искривљена лица кепеца и гнома како, избачени из капиларних седефастих живчаних цеви, избијају по ваздух на површину река што отварају нека стрма уста. И мада су била та телашца њихова микронски мајушна и као голим оком невидљива, опасност је постајала све видљивија. Она је расла излазећи из њихових уста жељних ваздуха само. Места за ваздух! Места. Речи морају ван. Оне излазе. Видим их засут искривљеним светлацима. И хоћу да у паничном страху спречим то осипање истине.

Па, иследници да не примете чиме се то бавим, ја престанем да урлам, ја — стисак зуба.

Не знам како, али постајем следећег часа свестан да је излишан тај напор: иследници не умеју да

виде фетусе речи што би да изиђу јер пребрзо сумануто ноћас ударају, да их чују јер, журећи, без предаха ударају, да их схвате јер муњевито фијучу. Они не говоре нашим језиком. Инфрапигмеји цуре из мојих рана, језицима избијају напоље, на зрак, који лапћу лижући ноге ове тројице: Широкоплавог с пендреком, Бриљантираниог с бикачом, и Ускоко-стог, који ме узјахао обореног потрбушке на под. Ови, заузети задавањем бола, не виде ту браћу, те људе из којих липти раскрваљена меласа речи исецканих болом.

Непрепознаних речи, непрепознатљивих, маскираних још.

Али ударци су налазили иста места убијена прошле ноћи, охлађена у међувремену, опет загрејана и активирана под налетима бола, чија лавља глава искрсну последња са сликом несвести као неком живом раном на челу. Али у вези с одлуком о подваљивању оном делу себе што неће и не воли да признаје јер воли себе превише, па продужује да подноси бол, долази утом врло прецизно наређење: вештачки укључиваним несвестима хранити и развијати ту нагонску жељу за тим сад мојим безгласним и стиснутим, налик на *ни-реч-не-рећи* нагонску ту жељу за самоодржајном ћутњом против неког другог, исто тако све наметљивијег нагона за окончањем мука по сваку цену; исто тако све наметљивијег нагона против тог нагонски исто самоодржајног окончања, нагона за испуштањем ниједне тајне из себе, уз исто тако муњевиту жељу за прекидом ове емисије мисли и речи, уз помисао на смрт као на две кришке хлеба што се склапају над месом тих жеља. Све то време под терцом бола; а сваки удар — један одлазак на дно воде, једно дављење, једна синкопа, један мали мрак, једна мала смрт, једна мала несвест.

Али велика, права несвест није долазила. Болело је горе но јуче. Плашило све време са сваким ударцем јаче. — Еј, нема ли навике! Јаој, гњурци, јаој Ескимии? Нису ли Ескимии — упита нешто — навика на

ледено доба? Ескиму мука, бела мечко, ћутњо, не дајте ме!

Пред зору вукли су ме опет уза стубе и низ њих, па ходницима све до ћелије. Путем долазећи свести, учинио сам се себи налик на врећу пуну ситно истуцаних кости, искидане коже и запањеног меса. Из уста ми текле бале као преживару.

Боље бале него речи! — помислило ме нешто слично безгласју — лековите су.

Неспособан да се ухватим за два краја једне сувисле реченице, нисам се спрва сећао ничег. Али престанем да дрхтим, слећен, а речи повезане, мисли, осећања такође: — Да нисам?

Откуд та прошлост? — упитам се и не одговорим да бих знао да је ту, јер ме нико није ударио и псовао целим путем ка ћелији. Узнемирих се још више. Да питам? Кога? Ускокостог? Бол се диже до главе, што опет оста без иједне мисли и памћења. Што су добри према мени? — памћење се врати. Да нисам? — опет претрнем и нестанем. На трен. Опет се вратим: — Јесам ли рекао нешто што их је задовољило?

И поново понор без одговора. Али упркос њему чули су се и за то време неразумљиви шкргути, јецави гласови ишчупани из некаквог текста пуног необично забрињујућег смисла. Каквог? Никог да ми каже. Тишина у мени и ван мене повећавала је осећање угрожености, опасности, немоћи после сваког тренутног изласка из бунила.

Не знам да ли, приликом једног од следећих убрзаних долазака свести или одласка из ње, помислим најзад разговетније због упорности с којом сам тражио да нешто схватим: Зар бих био толико забринут да сам издао?

Прва сламка. Ако ме није спасла, смирила ме. Унеколико.

*

Пробудио сам се последњи пут током дана жељног забораву непосредно пре но што су дошли да ме одведу на њихов канцеларијски посао. Гледао сам их испод очију. Није се чинило да знају више но синоћ. Исти безобзиран презир према мени. Радили су мирно, рутинирано. Одмрсивали ланце, проверавали кантаци, тражили неке жице.

Али утом, с новом, необичном скрамом гнева, кивности, злоће, мржње на све, на ране, на контузије и све друге болове без заласка, зачујем далеко: Још ноћас! Лежао сам већ потрбушке кад сам то гневно чуо те треће ноћи. И онда готово! Та ме мисао продужи, необјашњиво срдита, јаросна, али неодређено узбуђена, без појмљивог разлога, непрецизно дахтава, без уочљивог повода. Рана на темену ми није престала да крвави.

Поваљали су ме после као пометину истим путем из собе с љубичастом сијалицом изнад рањеног писаћег стола, из собе с ланцима крај мастионице и с прљавом суром бикачом, косо баченом преко испакане чоје. Сетим се, вучен за ноге, како с прага бацам преко чела један поглед што испитује и како ме дрхтавог повлаче уз степенице и низ њих, још неонесвешћеног јер још неспособног да докучим на основу њихових лица и њиховог понашања да ли нисам у власти неконтролисане вегетативности рекао нешто што се не сме, што нисам... Зар се нисам и те треће ноћи опет усмрдео? Сетим се прво њиховог гнева што је тад баш достигао свој врхунац, часа кад ми Широкоплати с неким тајанственим осмехом пружи руку с цигаретом, позивајући ме да седнем, да се опаметим, да причам. Сав замагљен, видео сам руку коју бих најрадије одсекао и, тргнувши се, бацио сам се на њу, шкљоцнуо вилицом, осетио отпор, трзај, гадне длаке под зубима, туђу крв, чуо врисак. Туђ. Његов. Али нисам осетио никакво олакшање за себе од тог туђег бола.

Јер брзо сам се срушио, први пут докраја оне-свешћен. Сасвим изван трајања док нисам напола дошао себи.

Био је дан једно кратко време.

Помислих изван мисли и гласова, помислих самим обасјањем: Треба се љутити, врећати. Једини начин да се одоли!

Прво се јави тај закључак, па најбе пуна свест и помисао да ударци мање боле док се буним што ме ударају.

— С којим правом ви?

— Куш!

— Не допуштам! Не допуштам. Ви сте...

Лежећег ме гурну нешто с леба. Из пода?

Прекид.

Срушио сам се.

То сам утврдио после, кад сам почео да се дижем.

У први мах сам тражио нешто око себе на поду.

Крај прекинуте мисли? Ухватим се за то. Где се прекинула? Кад? Ко? Она псовка у људском облику?

Не мари. Нико не рече ништа налик на: сачувати достојанство и понос! Али неко помисли да треба сачувати друштво у себи. Односе. То. Другарство. То — свест.

Опет прекид. И опет једно глупо растамњење.

Нећу да знам за њих. Нећу — за вас.

(Отац ми је био циркуски лав који се на неки дан пред смрт отео из кавеза и побегао; мајка — непозната; по свој прилици, змијолика а топлокрвна. Прво што памтим — трава, висока, заљуљана, небо независно од ње, набодено на њу. То ми је вероватно — колевка била. С леве стране колевке израстао је из земље ђаво и рекао: »Пошто ми људи још дугују, буди пролетер«. Био сам искупише мали да бих то разумео, али сам због осећања равнотеже чекао да ми неко други дође здесна и зада исти животни задатак, макар постављен у супротном правцу. Требало ми је, хоћу да кажем, слобода да бих могао да бирам. С тим сам се осећањем родио — ја да будем језичак који се љуља лево-десно и одлучује кад се одлучи да се заустави и изабере. Хоћу да кажем, нисам хтео да будем стражник, без алтернативе; нити Адам, који је поклекнуо

пред првим искушењем јер је имао за оца неког бога, ако не јачег од себе, а оно створа скоро равног себи. Ја сам и родитеље хтео да бирам, и целу судбину и сваки детаљ. Свет који почиње од слободе ставља у питање и живот и све. Зато се не чудите што сам имао за оца у једном тренутку и човека који је носио црвену првомајску заставу, а за мајку жену тако лепу да се нисам престао да поносим њом. Као да сам је ја изабрао, заслугом неком стекао. Па сам побегао из колевке у свет. Нисам хтео ником бол да задам, хтео сам да причам само лепоту. Њену. Мајка ми није, јадница, умела да постоји без оца, прогутаног ратном помрчином. Постајао сам врло споро расудан. Да ли и смелији од родитеља? Остваривао сам све што сам желео. При том нисам никад осетио икакву грижу савести. Драма се исцрпљивала у сукобу са силама које је требало савладати да бих постајао што желим. До мене није допирала рика учесника.)

Ви сте ништа! Ви сте нико! Ударајте, ништаци, никонигдаци, барабе!

Прекид.

10

Онда је дошла четврта, не, пета ноћ. Увек иста.

Без уводних претњи; почела је немље, пословније, нетајанственије: брже но иначе, везали су ми прво ноге и тело за дрвену столицу. То нису досад радили, али нисам се питао шта то значи, још увек мамуран од синоћњих и ранијих још батина; још неотрежњен; полуонесвесњен; око бочних наслона, дужином целе долактице све до шака, чврсто су ми обавили руке телефонском жицом. Нисам могао да мрднем ни мишком, ни долактицом, ни шаком, ни прстима. И преко њих се обвила жица и приковала их просто за извијене бочне наслоне обичне тонетове столице, какве се свуда могу да купе. Шта то хоће? — уштао сам се, знам, неколико пута, увек кад би ме бистрије дозвоао себи неки јучерашњи или ко зна кадашњи бол и сам

од себе живахнуо. Тад бих се упитао што то са мном сад хоће да раде, али некако необавезно, не инсистирајући, рефлексом сталне узнемирености што ме чинила — више неголи луцидношћу, жељом за сазнањем. Исцувише туп за јасну зебњу и дрхтавију слутњу.

Широкоплави, са фластером преко надлактице, фластером примећеним пре но што сам угледао на метљиву синусоидност његове ократке трбушатости — извадио је утом обичну већу иглу испод ревера свог сакоа кафене боје обешеног на чивилуку, прешао више пута њом, држећи је између палца и кажипрста, преко пламена шибица, које је Тупоусни и високо Зализани некако слугански спремно кресао једну за другом (полуонесвешћен све то региструјем, а не схватам; полуонесвешћен сам за схватање; не и за праћење и уочавање покрета) (а за признавање?) (разјарим се, и шапнем: сјаши!). Тај Други, оштрих зализака, слепљене, бриљантиниране косе и запаљених очних капака, дигао је обрве кад је Широкоплави поставио једно као незаинтересовано питање. Учинио је нешто налик на тихо, упитно, скоро безвучно: »А?« — не гледајући мене, него Широкоплавог с иглом. Но све је то нејасно било, мутно. Развођност наиђе с питањем које сам ја поставио и које је излетело брзо, гласно, с дна моје угрожености, стреловито и неконтролисано како би једино још могло признање: »Чему игла?« — упитао сам. »Зачепа!« — рекао је Зализани сурово. Широкоплави је сачекао да се смирим па ми се, држећи почабавелу иглу окренуту врхом увис, обрати једним другим, ритуално одсутним а ипак тешким гласом: »Говори одмах, боље је за тебе, иначе си ми, мој Србине, пољубио јежа у шарена лећа«. Ускокости уздахну у неком углу. Зачу се *Рамона* и *Чекају те с пет котона*. То је Бриљантинирани с олакшањем почео да певуши.

Онесвестио сам се пре свог вриска пошлог из продераног целог мене од игле ушла допола под кажипрст. Извучена — цела крвава. Да се нисам изгубио, још док је игла с муком улазила, рекао бих све

што сам икад знао; да сам могао да говорим; да сам ишта икад знао. Изненађење врстом бола долазило је од његове неискушане непреводљивости; јаче од удара грома; имао је нешто свирепо, смрзнуто, љуто, горуће и непоновљиво.

Сваки пут. Јер — поновио се.

С тим што нови ме убод, уместо да продужи спаноносну несвест, дозвољава себи да, без даха, накомстрешен, без речи, осетим треће уривање игле, да га чујем како, крчећи себи пут кроз кожу и месо између рожине нокта и огољене покоснице, крчка и пуцкета и трага за сржи бола, тако оштро брзог, пргавог и набијеног електрицитетом да сам се, чим ме је спаљени врх игле нашао ту, у тој сржи, и, напавши ме, изазвао варницу која сам негде у себи сав био, у исти мах и ја сав замрачио. При чему ми затамњено биће престало да грца и урла; растамњивало се друго: ужаснута свест. Али и она је тонула у мрак, из ког је споља израњао урлик од ког бих потамнео споља; новим убодом ношен муњевитом, осмуђујућом, сумпоровитом гнојном светлошћу. »Не ричи! Не кољемо те!« — викао је Широкоплави мрштећи се од напора да ми утера иглу под нов нокат. Али ја сам рикао. Они су ми ставили у уста марамицу, прљаву, убалављену кивајицом Танкокоштог, марамицу преко које блунух и, прекинута урлика ван свести, замумлах једно »престаните«, али реч се уобличила другим обрнутим редом, сва од забрањених слогова других речи (шта је то забрана кад је разумљив само слог речи Мирко, и слог речи Јошка, Зрика, Пуша, и слог речи Непознати, и слог ћелија). Иследници су сад беснели, упрљао сам их. Убоди су улазили безобзирније, све брже. Друго — нисам осећао: шамаре, мувања у ребра. Стезање слепоочница. Ништа. Само те убоде. Нисам више стижао да све то што се као бол, као болест, као врисак, као бољење, као живот, као урлик збивало региструјем у себи и редом схватим: замрачење је улазило унутра пребрзо за светлацом бола споља. А кад би тама била ван, засветломрцнуло би у нутрини. Као

да су бол и крик постоали крајеви два спојна суда неједнаке дебљине. Један заштиљен као игла, други свеобухватан као бол целог света заштиљеног мојим ноктима. Ти су спојеви остајали и док сам нестајао истичући већ по неколико пута из свести током једног уривања игле између нокта и мяса голог и незаштиљеног под њим; бол је настављао, гуран иглом, да продире и да се шири, долазећи од кажипрста до пред сама уста, из којих би светлуцави врх игле пробио нагло, црн и разоран, као оне огромне очи јегуља на повратку из река у Саргаско море, где одлазе да угину; одатле бих, једним муњевитим, блесковитим, болевитим нестајањем, избацивао врисак све до оних недалеких од мене немих звезда стајачица што су остале непомичне са својим жариптем, али испод ноктију, двојних, тројних и убезбројених звезда што, прскајући, пеку све до зеница окренутих мозгу, згранутом, згромљеном, као и ја; ипак шћућурена ћутња у зеницама што се мрачиле распаљене хиљадама удараца у једном...

Између два убода цело се тело трзало дивље. Трајаји су полазили одасвуд истовремено: из трбуха, ногу, рамена, главе; али сви су истовремено стизали под нокат до врха игле и ту свршавали ништећи све, свест и несвест, отпор и вољу, снагу и слабост. Тресли су се сви мишићи, неконтролисани шкргути ломили зубе у вилицама, колутало је све: очи, чело, мисли, крв, срце, бубрези; не видећи више ништа, ни иследнике, нисам престајао да зверам јетрено љубичаст и жут и кречан, опшамућено, изгубљено.

Ипак, знао сам да је за то време Широкоплави релативно најмање цсовао и беснео; некако незаинтересовано и методично радио је свој посао: заривао савесно и амбициозно иглу. С времена на време би опсовао бестрасно као лекар коме бистури није довољно оштар, или фудбалер кад промаши гол па погледа прво у кошачку, криву за промашај пред публиком. И он је имао лоше ципеле: били су то Бриљантинирани и Ускокости. Нису му они били публика само. Били

су и асистенти и робови-набављачи и реквизити. Грдио их је сад. Зашто? Како? Не мисле они на посао. Ова игла није му довољно дебела ни довољно дугачка, а казао им је да набаве нарочиту, тапетарску, лепо им је казао. Зато му сад ту та комунистичка ванцага и ћути. Да су му набавили иглу какву је тражио, не би му се тај ту марксистички јарац кривио и ушкопљенички урлао. Признавао би му сатима тај морални нужник-чучавац за репоње, признао би му као бела лала све што волиш, посрану ли му мајку чивутску нарощтиљим...

— Није! — излети из мене пре но што сам могао ишта да предуземем. И тај ме урлик просто одгурнуо у страну, пробио се на уста, што се полуотворила да га пропусти без отпора, као да је то оно што је требало учинити, а не супротно, урлати, да, али урлати ћутањем а не урлати речју, јер реч није само то *није*, већ и *Мирко*, и *Јошка*, *Зрика* и *Пуша* и низ још имена.

Но било је касно, реч је излетела како сам стрепео одувек да може; повратка нема; та реч се као људско тело одлепила од авиона и сад падала, падала, бар падобран да се не отвори, па нек се спљошти, мртва пре но што се спљошти, пре но што се спљоштила, неприметно како је излетела, непримећена.

Готово је. Приметили су реч што му излетела. Падобран се отворио, оно »није« се љуљало свечано, блиставо, као јадни победник сав од протеза, пркосећи у зраку. Издајник сам! — истисне ми се у опшамућеној сасвим још глави, ван паралисаног сад грла.

— Шта *није*? — упита Широкоплави и извуче иглу: црну од шибица којима је паљена и крваву преко гари свих ранијих поцрнелости.

И опет ме гурну лакат једне речи:

— Није Чивутка! — рекох дрхтав. Али они то нису чули. Видели су усне да су ми се помериле, али глас није допрло до њих.

— Шта си рекао?

— Шта каже?

— Говори! Говори! Говори!
 — Боди га! Сад ће. Почине! Мора сад да проговори. Боди.
 — Бодем га, мајку му чивутску. Бодем.
 — Није Чивутка! — ношено урликом, излете гласно из мене на грло што се отчепа.
 — Ко те то пита! Притисни га, Мико!
 — Јеси ли га убо?
 — Ма бодем га! Бути! Сад ће. Сад ће. Мора, мајку му чивутску, мора!

Они су ме притискивали за слепоочнице, ударали лактовима преко очију, убадали под нокте, ужурбани, бесни, бесомучни. Чекали су толико тај час кад се мучени слама. И, ето, на основу искуства које су имали, изгледа да је дошао најзад; све је о томе говорило; ту је сад; кривац треба да проговори; притискивали су; ударали, лупали, не би ли пожурили избацивање истине, тај силом изазвани поробај издајства; а знали су да прво излази исплака, речи без везе, црно злато ће после. »Говори!« — гурали су ми прсте у уши до бубне опне, у ноздрве до синуса, ударали ме у солар плексус, »говори!«, »говори, мајку ти чивутску! чивутску! чивутску!« Али ја сам се уплашио више њихове ужурбане јарости неголи бола. Био сам опет нем. Ни урликао чак нисам. »Чивутску! Чивутску!« То је Ускокости понављао, он је повезао почетак моје предсломне кризе с овом погрдом коју сам раније већ двапут одбијао, одбојан на њу негде у дубинама бића, негде ван Бема свести и улара уверења.

Али ништа више. На опште изненађење. Моје такође. Као да ми се грло парадисало опет и коначно. Речи, већ спремне да излете у низу, сад су налетале једна на другу као цела колона аутомобила у магли што се имала да спљошти унесрећена, не приметивши да су прва кола нагло застала пред неким неочекиваним црвеним семафором. Сплjoштене речи, у неразмрсивом сад клупку што је расло шире од ждрела, никад више неће изићи из мене. Никад. Стрепња коју сам дотле осећао неста.

Али огољени бол био је још неиздржљивији сад кад сам могао бити сигуран да нећу више издати.

Све се унормали. Они и ја. Игла је настављала, ја такође — урлик, урликање. Ударци — исто. Али био сам сигуран. Чак сам се у једној необавезној ненапетости и ушитао ко ли је упалио лукаво онај црвени семафор.

И већ се риба Јопкина глава изненада издвојила из магле што се лењо димила ниско свуд око мене.

Мирно се стала да клати и смешкала срдачно та риба, носата, пегава Драга глава друга који се, прежаливши опасност, јавио да ми помогне, да ме спасе самоће (осећао сам јачу захвалност према њему, заслужном потајно за све што ће одсад важити само као врлина моје класне свести) (и још сам осећао да те две речи што творе појам класне свести не исцрпљују ни из далека сву сложену машину опирања кад човек ипак подноси све и не издаје, не што би био мање осетљив на бол или пун хистероидно неосетљивих површина, или неосетљив на увереде превраћене револтом у једну луду свест и мржњу на непријатеља. Не. Ја сам се страшно бојао њих и бојао себе, све цвокотавијег у њиховим огромним рукама. Ја сам био осетљивији на бол више од свих другова с којима сам се некад спремао у шали на ово незамисљиво. Па ипак, од свега ће остати као објашњење моје досадашње неиздаје само те две речи, та класна свест, и нека се други довијају и открију шта све те две речи садрже бола, ужаса, трзаја, напрслина, модрица, страха, зебње, цвокота, крикова, урлика, јецања. Ја подносим све то, ја сам све то, а не могу ништа да кажем, само се трзам дивље после сваког уласка зверске игле испод латице нокта, трзам одижући Зализаног, који ми је стао свом теретном својом тежином у ципелама на моје босе ноге везане за ноге столице, док ми је Танкокости притискивао песницама слепоочнице).

— Говори! — викали су све нервознији, све знојавији, све измученији, викали су и ударали ме по глави да би дали себи одушка. Ја није да више нисам

хтео да говорим, нисам то могао; но и да сам могао, сигурно не бих хтео. Осећао сам: ништа страшније ми не могу. Најужасније је прошао.

Али тад се цела зграда моје лукаве одбране сруши као кула од паучине. Можда је то Широкоплави забио иглу дубље, можда изазвао један нов, неокучан ни од кога на свету бол... Све се проломи. Колона сломљених, улегнутих, убијених, замршених речи у неразмрсиво кљушко разбијених аутомобила крену лако узбрдо, као што запушач излеће лако из боце плина загрејаног до притиска од неколико атмосфера. Покуљале су из мене речи исплаке, с почетка. Псовке.

Псовао сам им матер свима, курву, оца, бога, краља, државу.

— Сад, Мико! Сад ће!

И можда и бих, тад, сад, иако сам псовао. Али утом сасвим непредвиђено искоче из лежишта бочни наслони за које су ми руке биле привезане телефонском жицом, руке што су се све време отимале, на изглед само непокретне, кратким, све учестанијим трзајима отимале...

...Конопац је пукао, обешени је пао испод вешала са штрангом око врата...

Свих осам бикових палаца, гвозденим ексерима укованих у ту тврду летву и залепљених за њу тучкалом, попустило је наједном. Изгледа, били су недовољно добро уковани и залепљени. Преслабо за такве грчеве. Широкоплави ме удари ногом у трбух. Ништа. Псовао је. Уносио се онда песницама у лице Зализаног. Говорио је толико пута да ће се то једном десити. Треба за то нарочита столица, је ли тако? А они? Све нека импровизација. Зато ми увек последњи. Зато никад од нас Срба ништа неће бити. Тупоусни не покуша ни да се оправда пред шефом, саслуша грдње и кад их све попи, окрену се и прво ме бесно ошамарну и онда безнадно покуша да врати у жлезбове дугу с мртво везаном за њу, подбулом, љубичастом руком. Без снаге, што се сруши као одсечена.

»Пусти сад!« — рече шеф и гневно и уморно. »Одвежи!«

Одвезан, неумитним сам једним трзајем оживеле руке, пошле из трбуха, завукао кржаве прсте у смртно родну топлину уста и стајао исколачен, замрачено не знајући ни где сам, ни ко је то ја то сам, ни шта му је, ни шта чини он који јесам ја, ни да ли стојимо на голом месу и угруваним костима табана, претворених у живе ране. Нису ме погледали, нису ми ништа рекли, нису нас ништа више упитали.

Можда би та хрпа поцепаних крпа неизврисканог меса од живог бола, још трзавог, још дрхтавог, још галванизованог болом, признала; неупитана хрпа и хтеде да каже нешто, али деси се оно: као химен да је прснуо негде у мени убоден љутим сазнањем. Знао је опет да неће ништа да призна, да је сигуран да неће, да ће ћутати не због славе ни захвалности лепих звезда, ни због Мирка и Јошке, Пуше, Зрике и Непознатог, већ зато што мрзи ту тројицу мучитеља, зато. Не, због свести. Не, ни због оног непознатог другачији који му је дао револвер и рекао: »Никог унутра! Док си жив!« Мржња само. Чудна нека, слободна, нема, риба мржња. Друго није остало. Али мржња без покрета.

После, непомичан од тог сазнања, стајао сам, не сватајући да ли је та мржња имала силе да прекине везу између свега оног њиховог ранијег, оног лажно умиљавајућег се, или каснијег оног врло грубог: »Говори!« и нових насртаја бола и страха који ми је заледио лице, све заштиљено у један неживотни израз без покрета, пораженог очајања, задављене наде. Ни кад ми је тело почело да се љуља, тај пренапрегнути и скочањени страх који је остао у мени, упркос мржњи што се увукла у исте просторије у симбиози с њим, страхом, било као његово друго, доње лице, било као његова контрасна допуна до неке целине. Не, ја више нисам умео да истиснем из себе ниједну варницу потребну да би се осмислиле спољне и унутрашње речи што су ме сад мање нападале, али настављале

ипак да се, уплашене, сунобраћају на мене, који сам, намагнетисан болом, сад привлачио, сем тих речи у уплашеном спусту, и друго: сећања на све акције, потхвате, целу сликовницу догађаја и дана чији је збир био — биографија без сврхе и сврха коју сам хтео да она има. Сећао сам се свега сад заборављеног, жељеног и недодживљеног, мишљеног и неоствареног.

Али следећа три цела дана и ноћи нико ме није нигде звао, ништа питао.

Пустили су ме да лежим: сад бих и могао све да кажем, другови су сигурно дознали да сам ухапшен и да сам на Петом спрату, о ком смо напољу сви некад говорили са скривеном стравом испод преманифестног пркоса, замишљајући га друкчијим и друкчије страшним, детињасто грозним више но одрасло, мужевно болним, али и себе, своје месо и живце у власти једне свести, врховне, врхунске и непоколебљиво праволинијски суверене, без лукавства, подваљивања себи, игре жмурке са собом, и то несвесне игре, демаскиране болом као игре а заигране опет у лабиринту бића, у другом опет будаку тог ћумеза а истеране и одатле и поново разигране и опет раскринкане неиздржљивим фаровима мука уперених по сву ноћ у бол измученог човека заслепљених очију. А муњевит, тај незнани дотле бол који нападајући једно мајушно место на телу поробљава трајно све, цело тело, вољу, мисао.

Пети спрат — враћао сам се стално истом, у нади да ћу схватити — није језив по себи; обичан мансардни стан, с ћелијама накнадно прилагођеним потребама и приликама. У једној од ћелија лежим заборављен. Ако. А сад и да ме наставе да муче и ја да признам, нико неће бити ухапшен. После шест, седам, осам дана, другови су се склонили. Али хоћу ли признати? Мислим да не могу више. То је сад лична једна ствар између мене и њих, једна приватна мржња. Нећу им ја помоћи да напредују у служби, добију већу плату. Слика Јелене укова се у зид, обрубљена

дланом. Сасвим неочекивана помоћ. Помоћ? Чему сад?

Знао сам. Јелена је моја љубав је моја снага је моја слабост. Кад год бих закључио нешто, преуверен у себе, почињао је да се диже противни тас ваге. Слабост, и она може бити снага. Није ли ми у једном часу, друге или треће ноћи мучења, њена слика на зиду дала снаге да издржим. Али сад не муче. Хоће ли ми и сад она дати снаге да не полудим, не цркнем?

Сутрадан исто се тако неочекивано јавила. Урањени били смо двоје у исти дан. Она и ја. Венчани и сликани: глава уз главу. Ја, до пола јагодица у њеној коси. Она, с усном на мом образу. Мом. Њеном? Исто је то. Не мене, њу су то ухапсили. Она је ту, не ја. Њу то туку. А она је слаба; слабија је од мене; она не може да поднесе ништа. Она признаје све што ја знам. Она је у мојим устима.

Пробудим се, терајући од себе своју слабост. Незгрожен подлошћу за коју сам се показао способан. Нећу да мислим на Јелену, коју волим као себе, него на другу жену која ми се свиђала пре ње. На Грету Гарбо, рецимо, хоћу да мислим. Њеном љубављу нећу моћи да правдам своју евентуалну слабост. Она је немогућа жеља што не мамуза ону остварљиву, каква је издаја, на брже остварење. На Јелену нећу да мислим. Ни на друга који ми је дао револвер и рекао: »Нико. Док си жив.«

Тако дан трипут. Али ноћу бојао сам се себе, осећајући у мраку више своју од бола и памћења стопут рањивију слабост но ојачалу претњу коју су представљали иследници. Све луби бивао је страх од смрти, од смртних повреда, од бола, од свега, шушња, кључа, корака, ветра, сунца, облака, јутра кроз које би прошла сенка сумрака и одмах подсетила на ноћ, тај пусти страх од издаје. И у исти мах жеља да све поднесем и никог не доведем у тај положај, резервисан само за мене, који могу да трпим како то нико не би могао, јер нико се не би тако непомирљиво не мирно с осећањем обезличења, осећањем да си ствар а

не човек, крпа мяса, хрпа крпа, безличност, ствар, сандук за бубре.

Стрепо сам три целе ноћи у очекивању горег још бола од свих досад. Зашто не долазе? Није ми падало на памет да су ме могли заборавити; да су могли имати друга посла; да хоће, можда, да ме ухвати на изненађење.

Више од најгорег бола чуваног у резерви, још сам се загрцнутије страшио нечег што нисам ни покушавао ни умео да одредим а што би требало да буде некакво још незапочето, али неизбежно право саслушање састављено све од неких наоко невиних, порфиријевских унакрсних питања која умеју да млада, неискусна а претходним мучењима и батинама заглављена човека мало-помало заувек закључају у мрежу признања. И што сам бивао свеснији да је све ово досад поднето само нека врста увода у право саслушање, с јачим налетом страха и жеље да дочекам и прегрним и тај ступањ, јављала се све апсурдније нужна противжеља да се ништа не промени, да наставе да ме муче на исти начин, па макар све новим и новим средствима за изазивање бола, само да одложе оно што је за мене у тим грчевитим грозничавим самоиспитивањима постајало оно право, оно опасно саслушање. Упркос неподношљивости бола на који се нисам знао да навикнем, сасвим сам трезан мислио да бол нема преимућство над лукавим испитивањима. Већим болом се искључује мањи, иглама под нокте (сви ми поцрнели: модро загнојени; на до малом закрвавео нокат као да је први почео да трули и отпада; на левој је нокат кажипрста смеђ, суши се, он ће први отпасти) ућуткује претходни, табански, дотле неиздржљив. Али слика како стојим с прстима у устима не јави се као потврда, већ као порицање примата бола. Страх је већи од бола. Пре тога нисам смео ни да помислим да могу сам да устанем и да се одржим на убијеним ногама. Значи ли то нешто? Какав се ту закључак може извући? Бол расте, а не разбија вољу у парампарчад? То?

Не! — севну испод тог захукталог колосека којим сам грабио мислећи. Они не долазе јер сам, мора бити, провалио неког тад кад сам гурнуо крваве прсте у уста. Иследници су заузети саслушањем проваљеног.

Кад проваљеног? Како? Не може се проваљивати тако подвалацијски неприметно од себе. Морао бих да знам. Морао бих.

Нисам могао да се сетим. Панични немир се продужавао.

Кога сам провалио? Јошку? Али ја му не знам право име, адресу. Ниједно име није право од свих која знам. Ни Зрикино, ни Пушино. Можда Мирково? Зашто би то било само његово? Уосталом, знам ли му презиме, ишта поближе, стан? А Јевремова 47? Не. То је мој један стан.

Нисам се умео да смирим. Ако сам провалио кога, урадио сам то нехотице, у реду, али да сам то заиста учинио, зар би се они зауставили ту? Зар не би покушали да на ту брешу подруу у мене, извукну више но што ми је могло да излети?

У мислима сам већ прешао све чега сам могао да се сетим. Нигде знака издајства. Детаљ по детаљ искрсавао је однекуд. Већ их је било читаво једно збуњено, светлацаво небо осуто разбацаним, неповезаним елементима ешалонираним по дубини оних пет ноћи мучења, у пет суперпонираних спратова, који нису били спратови већ неслободни простори. Нисам се сећао домета болова, њиховог интензитета, али кад би ми однекуд засветлео дубоким сводом сећања одређени покрет неког од иследника, јавило би се, пратећи га верно, осећање које сам имао опирајући се болу, па тек његов одјек, јако ослабљен и обезличен. Памћење је слаб спроводник бола, али зато одлично спроводи, преноси и чува страх.

То се све поставило и стало да дешава у сумрак последњег дана без њих; препуштеност сопственом немиру није била мање ужасна од њих који ме нису упорно као он по читав дан и ноћ уверавали да све

је лаж, и ништа да ми није вредело што сам се дао туђи ако сам, мимо хтења, издао природно, као што се човек зноји кад је топло, као што дише док живи.

И што је најгоре, после првих неодговора на та моја суманута и лаковерна: *Кад? Како? Кога?* ја сам, узимајући претпоставку за чињеницу, био ипак уверен да сам издао и да сам у једном од оних немалобројних тренутака бунила, у једном часу између свести и несвести, казао све што сам знао (зашто би ме иначе оставили толико дана на миру?). Мирио сам се да сам то могао учинити приликом последњих бодења иглом под нокте, али ма колико нелогично то изгледало (јер зашто би ме онда и даље мучили?), није ми се чинило невероватним да сам то учинио и раније.

Ништа није немогуће кад човек има такву грбаву, лабиринтолику душу, кад не престаје да игра жмурке са собом, кад не успева да батерлампом свести освети последње зајутке вегетативних простора и стави оглав туге на главе нагона, ђем међу њине жвале и, држећи дизгин у руци, наметне им своју вољу, кадар да их контролише и држи у шаци.

Пропао сам! — помислим испод тог реда мисли што су и даље текле. Било ми је јасно: ја не могу више напоље, ни пред другове, ни пред Јелену. Ни пред огледало, кад се будем бријао, не бих смео да станем. Разбићу огледало. Разбићу своју њушку у њему и ван њега.

Нема излаза. Повратка друговима нема. Шта онда? — питао сам се на том спрату, најсмиренијем, најлуциднијем од свих. — Мора бити решења? Да постанем, рецимо, агент, провокатор, да хапсим, да унесрећујем, да мучим, да тучем.

Видео сам се како на неком шалтеру првог у месецу примам полицијску плату. Имам агентску легитимацију у џепу. Бесплатна вожња железницом! У трамваје улазим преко реда! Не стрепим. Имам револвер у кубури испод капута. Или шта? — пошљу ме за писара у Македонију. Или на море! Сплат, Дубров-

ник. Нико ме тамо не зна. Уосталом, могу и по други пут, преко *Службених новина*, да променим име и презиме.

Гледао сам у прозор. Устао сам с напором, попео се некако на киблу и, савлабујући јецаје, гледао кроз решетке доле у свој град. Имао је тамносиву боју несреће и болести. Изгледао страшно тужан.

Зашто? Девојке воле власт. Савамаалски писар кварта оженио се најлепшом девојком на свету. Миражџика уз то. Љубав, кажу. А он — никакав, шоња.

Мрштио сам се од ужаса више неголи од бола у ногама гледајући себе како стављам руку на раме вршњацима и кажем: »Ухапшени сте. У име закона.« После их саслушавам, тучем.

Сијалице, пет спратова испод густих решетки, затварале су очи. Зашто? Зар не бих могао да отпутујем? Издао — издао. Узмем исељенички пасош. Бразилија је бескрајна и ненасељена, тражи људе да крче прашуму, саде кафу. Африци треба белаца. Аустралија такође тражи усељенике. Кенгурџи. Имам ранч на платоу испред прашуме. Добро живим с Индијанцима. Помажем им. Они ме воле. Верују ми. Ја се богатим. Или, зашто да не — зашто не бих постао ловац на слонове, лавове? Има таквих сафари ловаца који убијају за богате Американце жељне трофеја и дискреције. Или... Легија странаца...

— Шта то радиш, будало?

Двојица која су улетела скину ме с кибле, извукли из омче, коју сам, не знајући кад ни како, направио од ногавице панталона, стигао да вежем за решетке и намакнем око врата; уносећи опет панику и мржњу, ван које сам мислио да се већ налазим; бикачом ме дигну и крену низ степенице и ходнике ка

љубичастој светлости. Наставља се! Значи ли то шта? Шта?

Опшину ме радост. Била је тако силна да нисам успут осетио прве ударце бикачом и пендреком. Тек после. Али бол ме је потврђивао. Нисам! — ликово сам. Нисам! Постојао сам. Сачувао себе.

Ма колико интензивна и дубока, та радост није дуго трајала. Постојао сам, па шта? За радост не постоји постојање времена. Време је оно што ме сад сву ноћ чека.

Зацвокоћем.

Можда сад почиње оно право саслушање, оно лукаво. Плашио сам се опет њих, не више себе, своје слабости на немилост самоћи у којој ја себе мучим.

Кресну палидрвце у мени. Да ја то нисам себе вежбао у хелији за *пре гроб неголи издајник*? Нисам ли индиректним, јединим преосталим ми начином хтео себе да уверим да ми није стало до живота под сваким условом и да бих се обесио пре неголи издао?

Сад почиње право саслушање! Но чим сам ушао у орбит љубичасте сијалице, навукла ми се стаклена мрена преко свих могућих одговора на једно једино и увек исто питање које је, у ствари, била заповест. Сенке су стале да се жестоко а глувонемо мешају и лоне у општој неодређивости простора с људима под стаклом, с речима под стаклом, с ударцима по стаклу што се више није ломило. Једна још огољенија способност да се прими и упије обесмишљени бол остајала је ван тих безвучних звона; иако тело — још рањивије. »Искључено је чуло слуха, сад не угрожено!« Да ли сам се зачудио томе обавештењу? Не? Као да је то неко у мени дотрчао с педуљицом у руци да то све јави такође мени у мени. »Искључено!« помислио сам охрабрен, као да је то стакло што се грумуљало око неразговорног, можда више претпостављеног но одиста чудног шумора гласова, мисли, сенки и покрета — творевина мог свесног хтења, а не последњи излив мојих животних снага на измаку. »Па и они су људи!« помислим. »Људи су,

умарају се, умориће се, престаће. Још трипут ће да ударе. Још двапут. Сад, и више неће! А онда ће почети с лукавим питањима, али ја — оглувео од њихових шамара.« Скоро сам се насмешио.

Настављали су. Разочарање, после наде да ће, уморни, престати, појачало ми је наглије осетљивост тела припреманог за другу врсту мучка. Ја све неотпорнији према болу, тачно. Али и ударци су постајали све неподношљивији. А та неспособност да их издржим стала је тако страховито брзо да расте, брже од страха, брже од мисли, тако све луђе брзо, да сам бол ударца успевао да осетим већ пре но што је пошао да удари, следећи већ пре но што би стигао претходни. Напао сам се у очајном положају зебње пред долазећим пендреком. Па сам после морао да јурим за прошлим ударцем бикаче да бих га могао одреговати и избацити из себе. Па тако јурећи за њима, већ прошлим, створио себи збуњујући утисак да ја то хоћу да их вратим, зауставим, задржим на једини могући начин. Јер жељан њих.

У ствари, рушио сам се под све нагомиланијим болом: писмо није уручено, адресант отпутовао, кућа срушена.

Јесу ли осетили то? Јесу ли се ипак уморили? Случајност? Престали су. Остао сам да лежим на поду. Широкоплати је чучнуо крај мене задигавши претходно панталоне. Гледао ме је неко време дахћући:

— Слушам! — рече — шта си рекао? — смешио се без подсмеха — шта си рекао? — понављао је инсинјуантно.

— У мајчину! — промумлам не чујући, глув за његова питања.

Бугао је неко време. Онда се полако диже. Нов удар, потрес до мозга...

Нов удар... До мозга...

— Хоћеш ли да говориш?

Нов удар. Нов. Нов.

И опет све су ми речи заостале. Али бар ударце нисам више јурио. Стизали су сами.

— Рекао си да престанемо — то је Ускокости проговорио — престали смо. Да те одведемо. Одвезали смо. Но? Хоћеш ли да продужимо?

Могу им рећи да сам машину бацио у Дунавац. И шапирограф. Могу рећи и да ми је машина од оца. И шапирограф. Али сви знамо да то није истина. Ја сам погрешно ухашпен.

Ништа не рекнем.

— Мислиш ли да имам воловско стрпљење? — био је то глас Широкоплавог — слушај.

Ућутао сам и у себи; он је дахтао; мене је све болело. И његово дахтање.

— Мислиш ли да сисам весла? — загрмео је по други пут Ускокости.

Шта да им кажем? Седам или осам дана је, истина, прошло. ПЗМЈН сви су се сигурно већ склонили. Два дана по хашпењу требало је да се нађемо. Нисам дошао на састанак. Закључиће. Распитаће се. Склонити. Што да овима ту не бацим кост? Осећао сам се тако немоћан, плакао бих од слабости. Олакшавао бих себи. Али слика мене како плачем показа се на зиду у природној величини.

— Хоћеш ли да говориш? Од кога си добио летак?

Затворио сам очи. Нећу да нико види себе како плаче.

— Ко ти је наредио да га растураш?

— Нико! — оте ми се. (Не одговарај. Ћути!)

— Сам умножио?

— Нико! (Не говори! Молим те.)

— Сам га јудео горе на скеле, везао?

— Нико! (Немој, ко брата те молим, ћути, не изазивај их!)

Од гласа којим сам то рекао неста слике мене како плачем, јер је ударац престиже, заузео њено место на платну — увеличано моје лице.

Стресем се, у магновењу се укочим. Учинио ми се да ми се за тај трен израз лица променио, постао тупљи; да ми се цело лице укочило и стврло у образину од штављене коже. Али образ ми у исти мах изобразује црте мргодне, ратнички ругобне, кивне, пуне мржње. Опет тамо, преда мнош. На сувом платну зида.

И од тог самоосећања свог израза наставим да се мењам: страх од бола уступао је место пркосу, бољење — гневу. Жеља да их уплашим надимала ми је груди, али и исколачивала очи тој маски од тврде коже, ширила јој ноздрве бика. Истовремено осећао сам да дрхтим испод тврде штављене коже свог израза: да ли су се уплашили?

Ако ме виде, јесу. А виде ме. Гледају. Исколачени.

Свеједно. Намера је остајала немотивисана, али расла је неуклоњива жеља да изазовем шефа, повредим иследника. Није да сам то хтео, само је то од себе. А хтео сам већ да признам, бол на рубу издаје. Сад сам им се светио за оно што нисам учинио, што не бих могао да урадим, али било је близу памети да је било и то могуће. Зато. Зато што су ме болом уверили да је и издаја себе могућа. Иако сам нисам могао. Зашто? Што ја нисам само ја? Што не престајем са собом? Што сам и ПЗМЈ и Јелена и Непознати? И сви могући?

— Везуј га, Боко!

Окрећући ми леђа, шеф упита Ускокостог, који га је гледао у лице (Зализани — у профил):

— Шта ради онај? Пева ли?

— Наставља да диктира.

— Пева скот у шеснаест! — потврди и Зализани и додаде као важну новост — све остало време шетка.

Тргнем се. Јесам ли чуо већ то име? Скот? Јесам ли чуо? Валтер Скот је ли у шеснаестици?

— Паметнима ни длака не фали. А ти? Хоћеш

ли да се опаметиш? Ми више много времена немамо. Долазе други.

Хтео сам да се срушим одједном. Пре удараца. Пре заповести. Да побем са старта пре пуцња. Да не бих после јурио за болом. Место тога, одупрем се чврсто и дочекам удар општрицом длана у врат. Неста ми зрака. Али чим га поново добих, из мене не излете као што сам то хтео, откад сам ту, онако како сам био уверен да би заједљиви Јошка рекао и искупио се:

— Страшно ти је ослабио ударац за ова три дана. Ако овако наставиш...

Нисам ништа рекао, али од сазнања да сам пропустио прилику да то тако жељено и супериорно мирно и свечано кажем, ја престанем да чујем, поново оглувим, иако забележим негде у свести несвестице да сам се срушио, и то пошто сам нешто рекао, нешто због чега је Широкоплави поскочио, цикнуо и окинуо такав један страховит ударац...

*

Све је постало рањена вата.

Полуцирао сам опет, али на нешто неодређено без личности, мутно, само женски упијајући дубоко, пријатно, мучно. Отворио очи: светлост ме тргнула пре овог пада, као да ме је ухватила у неверству према неком, нечем незнаном. Упитао сам се мутно, али прво: не држим ли ја то себе намерно у све већој и већој мутежи?

Је ли то бацање себе намерно у понор предисторије, у мутеж зверских нагона, једино бекство што остаје оном који није успео да стварно побегне?

Кад се одмрачило унутра и замрачило око мене, одвукли су ме и пред љубичастом сијалицом натерали да стојим, *не трепњи, не дрхти, не љуљај се, држ' се право, не криви уста, не шкргући*, стрепео сам од неочекиваног удара, од незане мучке.

Та стрепња ми није смекшала кожу лица: остало

је сведено на љути, тврди, нападачки израз. И пошто су двојица изишла.

Иследник који је остао довукао је столицу, сео крај мене окренутог зиду и развио неке илустроване новине. Читао их је полако и повлачио, колико сам, косећи очи, видео, једно дуго, светлауцаво шило редовима да их у забуну не побрка. Кад би осетио да га гледам, дизао је шило са штива и претио да ће ми га збиберити до дршке. И онда опет ћутња, тишина и све неподношљивија напетост.

Нисам успевао да докучим шта то тиме хоће. То ме је све више и више узнемиравало.

После Зализаног дошао је Ускокости. После њега опет шеф иследник. Свако би седао на столицу поред мене, који сам стајао уза зид без права да се окренем, да се померим, да предахнем.

Свануло је а ја сам држан и даље лицем уза зид. Мокрило ми се.

— У гаће ти то! — брецну се Широкоплави и протегну се изазивачки, са подвученим задовољством што је заваљен у столицу, одморних ногу, што су се пружале, савијале, пуцкетале. »У гаће, усранко!« Планем. Шкргутнем. Стиснем песнице руку везаних на леђима. Бол који сам осећао све до рамена није имао оне некадашње убедљивости. Упркос томе, бојао сам се јаче тамо испод образа. Је ли то већ онај психолошки бол за који кажу да је разорнији? Није. Од психолошке глади се не умире. Она не убија, не исцрпљује. Да, кад психологија не би узимала и враћала са закашњењем, она је женка.

Нисам се трудио много да схватим све то. Ипак нечим се требало занимати. Ја нисам имао илустрације, новине, чак и зевање ми је забрањено било. Очекивао сам све време да starter да знак и коначно почне онај атак на истинско месо и живце. Вегетативни ме систем није претерано бринуо. Препуштао сам се боловима душе и психичким нападима на поредак аутоматских инервација као некаквој неумит-

ности коју не треба избегавати. Помирити се, то је основно.

Примиреног, забрињавало ме друго истовремено: очитење но икад тело ми се накрцавало речима. Је ли тога иследник био свестан? Јесу ли то сви они заједно хтели да постигну, припремајући ме тако на говорење, на признавање. При томе, више но некад, сад би сваки повремени ударац директно стимулирао памћење. Знао сам опет, али опасније знао свако име друга, сваки одржани састанак, сваку акцију, сваког ко је у њој учествовао, сваку реч изречену на договорима, сваку везу, директиву, јавку, склониште шаширографа, адресу *поштанских сандука*, куће где се могло склонити, ноћити, јести (већ девети дан мало, скоро ништа) (нико није више угрожен) (девет дана).

А опет нисам више могао да замислим какав би то бол могао да ме нагна да сад, после свега провалим. Намрштим се. Криза је прошла другог дана. Опасност је највећа била првог. После — рачуни су чисти. Они сад мрцваре. Али морају да знају да им је све узалауд. Тајна којом сам жртвовао труп, главу, табане, нокте остаће неразвињена. Ниједна реч. Њима сам успео да загосподарим упркос свим нагонским отпорима одржања, здравља и осталог угроженог. Ниједна реч? — подсмехнем се себи и осетим да ће да...

На срећу, нова смена четврти је пут замењивала стару. Четврти пут? Нисам био сигуран. Можда пети. Напољу је опет дан и ја сам целу ноћ одстојао у углу.

Стајао? На раздераним изубијаним ногама? На затегнутом сунберу који упија бол? На неосетљивим живцима? (Јесам ли заиста неосетљив, стојим ли то на некој хистероидној подлози? Услед дубоке неке лезије, неке психотрауме коју вучем из детињства? Кад ме отац истукао тако страшно да је после, дошавши себи, и видевши ме модро, очајан изјурio у двориште да се обеси, а ја, дошавши себи, као убоден

шилoм схватио да то хоће, устао и уплакан јурио за њим молећи га да настави да ме туче, да то мени не значи ништа, батине?)

Којешта. Греше они психоаналитичари који мешају родове. Моје детињство завршава се мојим детињством, а опредељење за борбу против овог стања вуче корене из сазнања нимало детињастих. Опредељење као и класна свест што ме сачувала од издајства (не хопкај пре времена).

Било је подне, Широкоплати, избријан, увредљиво лепо обучен, смирен и благ, испегланих бугова на сивим каша панталонама, у сакоу од твида циглене боје с белом ланеном марамицом у горњем левом џепу, прецизно и педантно везаног чвора кравате од отровно зелене свиле, прави господин на изглед, одморних ногу и негованих ноктију, седео је са великим шилом у руци крај мене и, да би убио досаду, а можда и зато што је дошао до закључка да је сазрело време за напад на мене новим оружјем, досада чуваним у резерви, поче да говори прво о утакмици на коју ће стићи, јер га у, два сата смењују, навијао је за БСК.

— Не могу ја за *Југославију*. Имају црвене дресове. Знаш ли ти — живну — имао сам овде једног, покајао се искрено и пуштен је, али док је ту био, није хтео трећег, тринаестог, двадесет трећег и тридесетог у месецу ништа да окуси јер га свака тројка подсећала на Трећу интернационалу. Он је и после остао такав. У Топчидер није никад више отишао трамвајем — тројка. А није он био кукавица. *Rágle d'honneur*, док се покушавало силом — ништа, а чим се почело лепим начином — попустио је и, како је био човек коме је вера потребна, пригрлио је, баталивши комунизам, одмах националистичко вјерују. Ти мислиш да си храбар. Вараш се. Штавише, ти си кукавица.

Гледао ме, осећао сам: мерио ми леба, испитивао потиљак, уздахнуо:

— Има вас више врста. Има вас дрхтаваца, пунигаћа, клециколенаша, цвокотаваца. С таквима се све сврши шамаром-два. Чак и без. Њихови рефлекси нису поремећени. Као код посранаца друге класе. Њих страх изобличи и у паници изгубе главу у толикој мери да, место да беже како хоће, наваљују и насрћу како неће. Они не знају шта раде и раде обрнуто од оног што би у њиховој ситуацији било логично да ураде. Толики је то страх — све је код њих наопако. Али трећа класа, то су највеће сероње, они се просто-напросто одузму и укоче. Они би хтели све да кажу, али не могу, грло им се одузме, вилице стегну као у буддога и њих треба тући да би се повратили, спустили, смекшали, постали нормални.

Заћуга нагло. Чуо сам онда како шушка по цепу, вади кутију цигарета, креше упаљач, уваљачи дубоко у плаћа дим мораве. И полако испушта настављајући:

— Храбри људи, то су они који се не стиде оног што раде. Код њих увек знаш на чему си и изненађење је искључено. У почетку сам помислио да си храбар младић. Лепо сам хтео да ти неке ствари објасним. Па и после, кад смо те први пут одвели на таван, сећаш се, инсистирао сам: »Буди паметан, говори, не дозволи да те целог исецкамо за ћевапчиће, ма шта се, Србине, стидиш, нико то неће знати сем мене и тебе«. Али није ми дуго требало да изгубим наду: спадаш у трећу класу сероња, у врсту највећих кукавица.

Столица шкрипну: Сад ће! Колена, место да се послушно опусте, задрхте, зацвокоћу.

— Ђутиш? — јави се, не примећујући то — слажеш се? Па да, истина је истина.

Није! — успротивим се, али у себи, једва успевајући да се уздржим од гласног протеста на те бедне игре и лукавства недостојне иједне од мојих зебњи. Тачно је да ме страх од свега, бола. Но ако ми се грло одузима, то је зато што му ја то наређујем да се одузме како бих се осигурао од нехотичног издајства, од неконтролисаног излива речи под бати-

нама што замрачују болом вољу и страхом свест на исти начин на који под мукама долази понекад до спонтаног неконтролисаног пражњења црева. Зато се ја то кочим и крутим.

Тачно је и то: ако ме толико страх да не провалим, то је што сад знам да ја могу да управљам собом боље од Јошке, па имам и више поверења у себе него у Мирка, Зрику. Оданији сам, ваљда, везанији, бистрији и ненаивнији од премладог Пуше. И што, ма колико ми било тешко, ја знам да нећу, док сам још човек који влада собом (а дуго се то може остати упркос болу), да издам. А не знам не би ли неко од њих то учинио већ другог или трећег дана, и не би ли, попуштајући болу, почео да прича пре но што је то разумно могуће не учинити. Сем тога, Јошка је несумњиво Јеврејин. Њега би дивљије тукли но мене, безобзирније. А и он је мање зауздан од мене, преплаховит. Он би навалио на њих, главом би ударио првог у трбух, па би га онда ове звери збиља исецкале. Па он би главом био у стању и у зид да лупи.

Настављао сам тако да патерналистички тражим оправдање за оно чему оно није потребно, за неиздају разумљиву код зрелог, нормалног, оданог, правог члана, настављао сам да се правим важан и тонем у самозадовољство, па нисам чуо шта је све рекао Широкоплати, који је од пре неког времена наставио да монологизира, узнемирујући је но досад (зато га и нисам чуо, иако сам га слушао напетом).

— ... усабујемо комплекс смрти. Био си га свестан. У једном си часу постао свестан да ћемо те дотући и да ником нећемо одговарати, а ипак, био си толико умртвљен страхом да ниси био у стању ни да се најежиш на ту опасност, ако не и да признаш. Је ли тако?

Моје је да ћутим до смрти.

Нисам одговарао. Нема разговора међу нама.

Али он рече:

— Ђутање је одобравање. Ниси ти толико паме-

тан да нас прозреш и схватиш да нам се никад не жури да убијемо. Зашто журити? Мртва уста не говори. Нама се само жури да натерамо кривце да проговоре. Понекад се не успе. Зашто? Не знаш, је ли? Дабоме да не знаш. Да си прави комунист, знао би. Али ти то ниси.

Знаш ли да сам био одмах начисто с тим. Било ми је довољно да те погледам. Зато сам и помислио да покушам да поразговарам с тобом као с паметним човеком. Али ти не само да то ниси, ти си тапш и уображен. Да сам ти ласкао, титрао, дивио се, ти би рекао све, и кад си мртву мајку за чивутску сису. Сад је доцкан. Сад те можемо убити (што ћемо, вероватно и учинити, јер сам јутрос добио *carte blanche* на тебе, лично од Корошца) (знаш ли шта је *carte blanche*, будало?) (то је право да те убијем кад год ми се прохте!), јесте, убити те можемо, али шта вреди кад верујеш да нећеш да проговориш. Повредили смо ти достојанство, згужвали карактер (но знај, проговорићеш пре или после, јер сам ставио себи у главу да те сломим, а онда ћу после и да те са задовољством мало убијем). Само прво ћеш да пропеваш. Ех, кад бисмо имали ми нешто више пара да плаћамо згодне чункаре, пропевао би ми ти из места. Знаш ја такве скакаче на сукње: жене, не воловске жиле, жене, оне су прави микрофон за такве безглаве мрцине. Али откуд ми пара да ти понаместим такав уписивач исповести у смрдљив кревет. Наша служба је на конфекцијској основи, не бавимо се принудама помери. А ти си изузетан. За тебе би и пендрек требало да има непрописну дужину и дебљину. Зато теби и нема никакве перспективе међу комунистима.

Мени је бивало све теже да непомичан стојим а слушавам његове противречне и провидне глупости о томе како ме они, на жалост, никад неће више придобити за себе јер су ме увредили мучењем, а комунисти су ме, изузетног, унапред изгубили самим тим што су једначари, уравниловњаћи и томе слично.

Нека он радије брине своје бриге. И нека не

мисли да ће ме тим непомичним стојањем и гледањем у зид натерати да причам.

Бол је растао. Из набреклих још увек табана, из утрнутих гњатова пењао се упорно ка глави, која ипак зна још увек сваку везу и јавку. Али схвативши шта то ради бол, и куда је то тако неумитно споро кренуо, био сам сигуран да почињем да заборављам све што знам. Јесам ли заиста заборавио? Или бих могао да се сетим адреса и јавки ако ми затребају кад бол ме притисне? Чула су ми се замрачивала. Јесам ли се правио да ми се чини да се замрачују? Ноге су ми се укочиле у грчу. — Стварно! — то дође као одговор иза паузе после које сам поново јасно разабрао гласове, дотле задржане под истољеним и непостојећим више стакленим звоном. И пре је пропуштало понеки звук. Али сад се уштрцавао у њих смисао. Истина са закашњењем. То ме је и бранило од по мене лоше стране истовремености звука и смисла. Тело ми је само све бољније трнуло; посуда до врха пуна неке непровидне киселине, разједајуће и љуте. При том је време текло као и обично, а и остали моји мотори радили су у реду.

Ја сам само у нeredу, ја сам ван реда, рода, броја и падежа. Ја сам абунк!

— Прочитан си! — рече, кад после неког времена станем да га опет слушавам — ти си комплексиран. Ти патиш од оног чифутског осећања мање вредности. Ти себе мораш сваки пут да потврдиш. Пред сваким човеком. У свакој ситуацији. Између данас и јуче и сутра ти не видиш везе. Теби није доста што си јуче поднео батине. Ти хоћеш и данас да увериш себе да си веран својој партији. Нећу да мислиш да сам глупак ни да глупо мамим признања. Ја ти то говорим да бих те уверио да сам те разумео. Ја сам сам несигуран кад не схватам човека. Сем тога, ми немарксиста, ми признајемо и разлике између младих и старих, не само класне. Младост и старост. Живот и смрт. Ти си тако млад. То доприноси мојој несигурности пред тобом. Ја не признајем интересе.

Ја сам свестан и тог чиниоца, али и човекове несигурности пред смрћу и хиљаду других разлога.

Постоји ли некакав однос, рецимо, између мене који бијем и тебе који ћутиш? Ја бијем, то ми је хлеб. Ти ћутиш. Зашто? Из верности партији? Бавола. Из верности себи? Ти уопште ниси веран. Ниједан комунист то није. Ви нисте типови верника. Ти би, на пример, можда и хтео само да изиђеш на крај са собом, али ти си робени издајник. Ти не ћутиш из оданости, већ зато што хоћеш себе да увериш да ниси издајница. Али буди искрен, ти први ниси у то уверен. Колебаш се, ето, хоћеш ли огледало? С правом нећеш да бациш поглед на своје лице, које ми одобрава. Да си тип искрена човека, ти би био свестан да твоје ћутање нема смисла. Ја разумем вас комунисте, али и оне који су се случајно закачили за њихова шпедитерска кола, за ту, како неко од ваших рече, терезину историје. На првој ће окуци ти да излете. Али ви? Ви издржите пет, десет, двадесет дана или година, па онда и ви слетите. То је уједно и сва разлика између вас и ваших пришипетљи. Суштинска разлика то није. То мораш да увиђаш, зар не? Па зашто онда мучиш и себе и нас?

Диге се, протегну, прошета. Крећући се по дијагонали таванског простора:

— Мене не више! — чух га издалека — ја ћу да навијам. Држи палце плавима. Иако су ти руке везане на леђима, то можеш да учиниш у мислима. Или да ти ипак одвежем руке? Ево и Мике. Одвежи га. Нека држи палце за плаве.

— Није ми женин брат да га одвежем.

— Само ме послушај, Мико. Нека држи палце и наши ће да победе. Сигуран сам. Срећу доносе они који је немају.

Празноверне будале. Одвезали ми руке. Лакше дишем неко време.

*

А онда све по старом. Само све горе, неиздржљивије. Мика пушта плочу с *Рамоном*. И певуши. Варира сваки пут речи кад певач пушта оркестар да без њега одсвира рефрен. Некад замумла: *»Дођи без комбине-зона«,* други пут: *»Чекаћу те с пет котона«.* Сада је отцедио: *»Дрмо сам те код Лондона, знај.«*

Онда је дошао Ускокости.

Значи: целу ноћ и цео дан стојим у углу, лица окренута зиду (не мислећи више ништа, ништа, ништа). Сем кад осетим врискав убода пила; убода као под сурдином; а бол јачи од себе прелива се, кипећи преко сурдине (не треба мислити ни на то; не треба; не треба).

Није страшно. Чешаљ сурдине блажи бол, али малаксалост расте, посрћем, очи ми се лепе, не отварају, обузима ме све лепљивија обамрлост, од које се љуљам, љуљам, мутан од двоструког притиска у чеону калоту изнутра и споља, изнутра као да је ударцима чекића хоће да откују, и споља као да би да је заувек сабију у мозак. Јесам ли зато постао глуп па ништа више не схватам? Кад је пре прошло све то време кад су сви секунди укочени и непролазни у својој непромерљивости? Нисам умео да одговорим. Можда нисам хтео. Осећао сам да се из часа у час стањују интерна мутеж и мрак којима сам, као још једним штитом испред оног правог, бранио себе у оклопу ћутање налегле свом тежином на речи што воле изласке, слободу.

— Шта сам ти рекао? Не теби, Паји сам рекао. Где оде Мика? Момак је држао палце и ми смо победили. Дакле, страшно играмо. Да си видео Тиркета, па Мошу. Нешто невиђено. Два бода у цеп нама, количник нам расте, гол на гол иде, а њима — пуна мрежа. Дакле, прави су трубачи. И ништа им није вредело што је судија отворено навијао за њих. Онај кепец Николић, он мора да је комуњара. А поћемо у напад — он офсајд. Исецкао је игру. Предност никад не поштује. Одлазиш? Здравом, Пајо. 'Оћеш ли до Мице?

Слушај, нека каже Дани да ћу да сврнем до ње после поноћи, дабоме, шта могу.

— Ето видиш! Ти и ја ту сува говна једемо, а он ће да вечера пкембиће и цревца, па ће своју Мицу после да намицне. Зашто је то тако? Глуп ли је, боже, хлеб који сви, и ми и ви, ту на земљи једемо. Ја бих могао да се топлим да ми је боље но теби. То није утеха. Јер ја сам слободан човек зато што ти ниси, а ти ниси јер не желиш да то будеш сад, него после, кад ја то не будем. Да велике промене! Не, ја тебе не жалим. Себе жалим. Ја сам од ономад изгубио две киле за ноћ. Бре, ја бих се сасушио као вејка да ми није специјалног додатка. Овако, захваљујући вешалицама и пљескавицама, шприцеру и пиву, надокнадим понешто од оног што изгубим. А ти? Кажу ми, ни хлеб свој цео не доједеш. Вараш се само ако мислиш да ћеш се брже онесвешћивати. Бол не даје ником да се онесвести. Он буди. Ех, кад би знао шта ја све знам о болу, о људима, о вама комунистима. Ја петнаест година радим тај посао из ноћи у ноћ скоро. Огуглао сам на ваша урлања, на вашу ћутњу. Сами сте криви. Ви сте мученици по занимању. Мислите ли да сте коме потребни? Којешта. Ако је суђено да комунизам победи, никакве то муке неће успорити, али ни убрзати његову победу неће ниједно ћутање. Шта мислиш — хришћанство не би победило и без оних успалењика који су се дали тестерисати дрвеним тестерама? Ја недељом у цркву идем. Ја постим, у бога верујем. Дабоме, у све се не може веровати, а може опет не веровати у све, и понекад ми се учини да имате и ви право не верујући, па помислим, боже ме прости, да и у јеванђељима има свакаквих глупости. Али у суштини, без бога и свега тога, како да разумеш неке ствари? Чекај, чекај, имаш право, знам и сâм, хтео сам пре већ да кажем, у реду, знам и сâм, богаму, хришћанин, а радим с тобом оно што су некад Пилати и Чифути, Римљани и остали радили с нашим људима. Али ја вас гледам већ петнаест година и мислим, ако су се мученици и свеци дали мучити и томе

слично, нису они то чинили што је било потребно хришћанству, њима су лично требале муке. Нису они били сви мазохисти. То не тврдим. Али ја вас добро знам и знам да ни они нису били много друкчији и знам да је и њих било као и вас, углавном две врсте...

Увек он подели — помислим — проблеме на две врсте, три категорије... И све му постане, јаднику, јасно, иако, упркос том швапском *дивиде*, увек ни он не *импера*.

— ... Оне који — настави да образлаже — то све схватају пословно и озбиљно. То су ваше буре. Њих убијамо, али понекад успемо и да се споразумемо с њима. Њих мало и хватамо, али кад их ухватимо, има или да се откупе или да цркну. Ти што остану живи, то су прави људи трговци, обично не плате за главу колико би могли, баце нам кусур неки, у то се после уверимо, али ја говорим о њима као о врсти људи. Они не сумњају ни у шта никад. Ни у себе после споразума, ни у ствар за коју наставаљају и после да се жестоко боре. Они то умеју. Нико нам као они не задаје главобоље. То су стручњаци револуције, професори незадовољства, доктори буне. Као ја што сам исто спец и стручњак за овај ред и поредак. И да се, не дај боже, ствари преврну, ја бих исти био као они, ако бих вам, мало сутра, пао шака. Или бих се дао убити. Или бих ипак трговао. Нисам ја нашао своју главицу на Бајлоновом Ђубришту.

Но постоји и друга ваша категорија људи. Обично су то тврдоглави балавци и мекоглаве шоње које је завела нека нада, нека амбиција, неки немир. То су незадовољници собом, светом, свиме, ускипели лонци на ватри од шушака, уображени болесници који свуда траже лек против здравља, гладници који би стрпали у се увек више но што може да у њих стане па траже и од идеје оно што идеја не уме. Они верују у чудеса, мрзе природу, причају о превазилажењу.

Погледаш ли такве изближе, схватиш да су они

пустиње незадовољне собом, пустиње што би хтеле да су оазе, а постају, у најбољем случају, фатаморгане.

И шта? Већина ипак пропева.

Сем тога, ви комунисти, признајем, ви сте у горем положају од мученика. Они нису никад били сами. Њих су придржавали анђели. Они нису само веровали у њих, они су се дружили и пријатељевали с њима, причали им своје ситне прљаве људске тајнице и афере. Они су, халуцинирајући, били убеђени да ће им се одмах после смрти отворити рајске двери и да ће пред славом божјом на коленима, блажено певати умилане песмице. Јесте ли ви много друкчији? У неку руку јесте. Другови и томе слично, они не лепршају сводом. Али, с друге стране, ваша је вера исто основачки наивна и ви певате некакве шкргутаве песмице и осећате се сви Лењинима и Стаљинима и свршавате у гаће од помисли да би вам се могло десити да једног дана видите неког од њих на пет стотина метара удаљености. Они су ваши анђели и богови. Али ви с њима нисте интимни, не другујете. Ви сте сами и усамљени. Једна је таква будала пре осам, не, пре девет година донео котоне из Москве. Котоне, знаш, гумене. И мада дотле није имао, што кажу, успеха код цењених ваших другарица намицаљки, после тога није наишао ни на једну која би му се одупрла. Рекао би јој само: »Погледај, донео сам ово из Москве«. Било је то довољно да робинара рашири ноге. И замисли, мангуп је брзо потрошио оно туђе што је донео. Нове је купио код Делинија. Но стављао их је у сачуване кесице, марке *срп* и *чекит*. Обезобразио се. Од туњавка постао је тип буце. Ухваћен, био је толико препотентан да ништа није вредело — ни ласкаве понуде, ни ово на тавану, морали смо га убити при покушају, што но кажу, бекства. Дабоме, ви сте тако усамљени како наши сведи никад нису били. А самоћа је ребе снага, чешће слабост. Зато се ви слабије и држите од мученика. Сем тога, римски квестори и остале неверничке моје колеге нису знали што ми данас, захваљујући напретку физиологије, психологије, физике, па и хе-

мије, чујем, можемо и умемо кад устреба. Можда и зато.

Не водећи доскора рачуна да већ више од 46 сати стојим на загнојеним и до кости одваљеним и измученим табанима, тек сам сад почињао да поимам да је то стајање, да је то *ништа*, можда, оно мучење о ком говори, мучење на основу последњих резултата наука које је споменуо Широкоплави, и да те муке постају све теже подношљиве исцрпљујући ми сву ионако раскинуту снагу: предуслов за нагло попуштање. Јер противник коме ме сад они стављају лицем у лице, то нису више они (они су капитулирали), то сам ја, недорастао да се борим против другог себе, ја слабост, ја беда, ја страх, ја самоодржање. Овим ја, сад одвезаним (то су ономад у два по подне учинили — одвезали ми руке), наваљују на оног ућуталог мене и почињу да подваљују мојој свести причама о заједничком интересима свега што твори мене, спремног да ођутим пред туђима, али невештог да бдијем и над смицалицама зверињака у себи. Сетим се првог утиска справа за мучење на столу: страшно, ефектно, а ништа; правио сам се да их не примећујем и не зарезујем, као ни иследнике. Страхоте су све у мени. И ту битку против страха (као да сам дете), против бола (као да сам животиња која се дресира), против аутоматизма: »Боли, дакле, признајем све, да би престало да боли«, то што је у мени, то треба савладати. Иначе нема разлике између пролетерског борца и Павловљевог пса који лучи желучани сок чим звонце трипут зазвони.

— Да, да, човечанство напредује. Слажем се. Ми хришћански полицајци знамо више од римских. Мање од совјетских. Ваши ће знати више од нас. Јер бол, видиш, бол... Пригњечено сам ономад прст. Нокат ми отпао. То није болело мање од једног иглања. Чак више. Неочекивано је дошло. Но бол по себи не гони на признање.

Тргнем се, запрепашћен, увређен, сумњичав: то исто, од речи до речи, то сам и сам био помислио. Од

речи до речи! — не стигнем да закључим, јер осетим убода шилом.

— Шта се трзаш? Задремао си? А ја ту причам и цепам плаућа за чије бабе здравље? Не може тако. Има да слушаш. Јеси ли разумео? Јер причам ти о стварима које треба да те занимају. Ти не верујеш у загробни живот? Ја верујем. Како ћеш се ти скоро преселити, у сваком случају много и много пре мене, који сам здрав, частан и поштен човек, ја бих волео да те моје мисли запамтиш и препричаш тамо онима. Мученицима, али и колегама. Јер ја, видиш, ја не верујем у могућност бескласног друштва ту, али тамо, сигуран сам, тамо су сви једнаки, јединствени. Пакла ни чистилишта нема. То јест, они су ту. А тамо, тамо одакле је Адам истеран, тамо је рај за све.

Шта је? Мислиш да зезам? Јок. Ја ти препричавам шта је све смислио онај о коме сам ти причао да пости сваког трећег, тринаестог, тридесетог. То су његове заменице за комунизам, ког се одрекао. И кад се одриче, комуниста се никад не уме да отресе неких комунистичких, усрећујућих бубица. Тај момак о ком ти говорим, он је, јасно, сад негде у Одељењу Це на Авали. И падавицу је навукао. Кажу, неспретно је пао, ту на под. Биће, спотакао се. Човек обузет болом, неотпорнији је, незаштићенији. И изврши ли се какав притисак тад на њега, унутрашњи се отпор слама. Видиш, римски полицајци, за разлику од нас, баратали су више страхом од смрти. То је добро. Само, данас смо, како да кажем, цивилизованији, то јест страшнији. Не смеш убити због летака, уверења, књига, што ја знам. Не дају. Понекад. Врло ретко дозволе. Као у твојем случају, јер Корошец не воли Чивутке, већ оперске певаљке. Шта ћеш, укуси су разни, ја сам једном и једну Чифутку — није била, богами, гора од осталих. Али да се вратимо битном. За већину вас који изабирате ћутњу, не остаје друго. Ако хоћу да слоким кога од вас, морам да се довијам. Шта је човеку смрт? Страх? Од чега? Ми се увек смејемо кад се ви почнете да врећате. То је знак да смо на добром путу.

Начели смо вам, значи, понос. Ви се буните. Па — буните се. То је рефлекс авантуризма, смелости. Али рефлекс само. Ми смо вам напали међутим цело тело. Оно, у власти бола, полако али сигурно долази до закључка да је још никоиништије но што се и вама учинило да јесте кад сте први пут протестовали против првих шамара. Не треба нам друго. Ви почињете да се сламате јер сте уверени да у нашим очима не представљате више нама равног човека. Не признајете увек. Шта вам остаје да вас подржи? Вера у идеал? Вера у другове? Кад вас уверимо да ни то не постоји, да сте се преварили и у то, остајете сами. Сами са собом, са болом. Јер ми и после настављамо да ударамо и мучимо. Изоловани од других, одељени од света, препуштени себи, телу и болу што га гризе, ви не можете више да одолевате болу, страху и себи, ви почињете да се делите — прво одвојите себе од свести, њу од воље, и онда у једном часу почињете нагло да признајете, убеђени да сте нико, ништа, хрпа беде. Јасно, и страх игра важну улогу...

Хтеднем да пљунем у зид. Али уста сува. И то сам мислио. То што говори. Истина, друкчије! Је ли он баво? Откуд зна? Али ја сам друкчије мислио. Исто то, али у друге сврхе. Он зна механизам и навија воз душе на своју страну. Добро. Ја ћу на своју.

Али у питању је и снага. Он је јак, сит, гасан. Ја гладан, жедан, испрљен.

Цеванице ми се, као две огромне игле за убадање под нокте, не престају да за све то време пробијају кроз бедра и скоро безмесни труп (је ли и он нокат? ја, мој цео живот — један нокат? мисао — нокат? на ком прсту?). Пролазећи кроз тежину костура, цеванице на које се та тежина набијала као на колаце стигле су ми до стиснутих зуба.

Тад ми се баш и учинило да се већ не држим на ногама него на лопатицама, крвавим и огуљеним, притиснут на њих и углављен живом раном свог тела у средиште бола што га је обматало са свих страна

изнад и испод њега, остављајући га изгубљеног у срчици те лопте што је, ширећи се, расла.

Нови убод шилом је наишао да ме подсети да сам, близу већ неког циља, посрнуо покушавајући да терет пребацим с леве на десну ногу. »Не спавај! Свиће!« — дрекнуо је *Безкомбинезона* и убо ме још једном. Каковог циља? Приближавао сам му се, то је све што сам слатио. Нови убод у крста прошири се жустрије од ранијих. Раздрма ме. Одмах ме јаче, врло јако заболе и голи табани отпале коже, потврђујући и тако да је немогуће бол локализовати и да он увек захвата цело тело. У исти мах схватим да сам погрешно и побркао изворе болова.

— Шта ви хоћете, будале? Ствар са светском револуцијом — мрка капа. То је чињеница. Историјска. Јер историја није нешто што зависи само од ваше воље, већ и од наше. А ми смо јачи, па је и држимо за кугла-лагере, да простим. Што вришти мало, врло важно, историја је женског рода, па није ни ред да има муда. Не кажем, једног дана, за сто, двеста година. И шта мислиш, да ће тад неко знати за Слободана Раденика? И да ће ти споменик подићи. Ти си готов. Гологуз ћеш да цркнеш. Наћи ће те крај пута у јарку. Или ћеш крепати на робији ако будем расположен. А зашто? Зато што си бацао летке у име нечега што ће се за двеста година десити само по себи без летака, ћелија, комитета, дисциплине. Еј, будало једна, бићеш мртав као пас. Нико ти неће рећи хвала. Јер људи, људи воле да живе добро, и то је све. Јесте, ми смо сиротиња, мора се довијати, али нисмо лудаци — челом у зид.

... као Јошка! — помисли се негде, где се није никад излазило из мутљага на дну баре: нећу да мислим о именима риба!

Мутљаг ме је опкољавао, попео ми се на раме, на главу, тежак, неподношљив, болан.

Против тог бола независног од људи, против свемира свег од бола, против самоосећања света уобличеног у моје људско тело, одједном није више било

лека, нисам га знао, нисам више могао да га појмим. Ниједна га реч не би умела да збрише, ниједно признање, ни смрт. Можда. Можда. Њу је одједном стао да тражи део мене одвојен од мене, изишао из мене. Малоčas га је исто већ видео. Личио је на смрт која би га, целог, једино могла да превазиђе. Али где је она сад? Осећа јој мирис. Ту мора да је. Је ли она била оно шуњање, присуство што је трајало тамо другог, трећег дана у ћелији?

Окренуо сам отежалу, надувену главу без мисли, сву од болова.

Убод шилом:

»Не зверај, знаш!«

Загледао се у сенку шила што се ломила под углом од 90 степени у саставу две плоче зида. Ево је! — учини ми се. Знао сам! Глава без мисли, то је подвала непријатеља. Али тад баш, наглије и неочекиваније но ишта неочекивано и нагло, угледам њу, смрт лично, у магновењу бржем но што треба да се оваплоти то присуство у појаву преведену на реч. Но тек што је, једва стижући, изговорим у мислима, осетим да се све моје речи, дозвољене и оне забрањене, у хаотичној, неоодољивој а ипак не обесмишљеној гомили, све речи, проклете речи због којих ћутим јер их знам, све речи опасног мог знања, дотле некако задржаване иза зубног лука за уснама, сад пробијају на уши, на косу, и почињу да се сврставају тамо негде у страшно брзо штампаним редовима на папиру финијем но икад што је иједан борбени летак имао.

Шта то?

Упркос ударцу, осетим олакшање, чист зрак, безболност, анестезију. Иако сам знао да је то смрт, које сам се плашио као и сви живи, толико плашио да су сви поднети и непрестали болови могли у поређењу с њом да значе *не-њу*, да значе њој противни небол и неживот, сад кад су болови престајали, гурнути у други план пред новом опасношћу, и ја се на трен чак осетио еуфорично слободним, сад баш, место да

равнодушно и правећи се енглез проћем, ја угледам у паници летке како провирују и наилазе, па брзо, брзо станем да скупљам као под принудом све те пакете летака хрупиле из свих векова, упућене свим временима за углом, те пакете летака који су ми почели да испадају из руку и очију, из зглобова, живаца, косе, воље, целог бића, римски, феничански, назаренски, хеленски, етрурски, илирски леци, да подижем те летке што су се осипали, да их сакривам под кошуљу тако ангажовано и неспретно да сам морао привући пажњу и открити себе. Нисам при том ни знао ни марио да знам шта садрже они на свим мртвим језицима од Адама до данас, ти леци ношени изненадним ветром што подиже собне зидове као пешеве старинског реденгота. Свакако нешто што би користило смрти иза зидова, смрти која се сад костурно, не скривајући се више, церила. Знао сам само да то нешто што треба склонити од ње не успевам како ваља, не могу, испада ми из кошуље. Ја се савијам све брже и брже, и скупљам то што испада, ловим то у зраку још, лево, десно, али болне ми руке не допуштају да то чиним довољно брзо и спретно како то налаже страх, како то гони избезумљеност што ме панично захвата и баца на све стране, ковитла у круг све лући и безумнији.

Широкоплати, који је баш савијао рукаве своје кошуље спремајући се да наново узме ствар друкчије у руке и настави ранију врсту саслушања, застаде, пажљиво загледан у моје покрете кривца, који сам са убедљивошћу чију тајну поседују или велики глумци или параноици, безуспешно скупљао нечитке, не, невидљиве летке мимском радњом и, пошто се радило о лецима забрањеним кроз све векове, лецима који су ми тако уверљиво *испадали* из подеране кошуље, моје је лице претало да буде маска гнева и ратоборности од штављене говеће коже. Постало је друга образина, она страха и беде, панике и кукавичлука. Све сам то знао као да сам гледао пред собом у огледалу, у које се коначно претворио тај зид (не може се, ето, ни у

зид задуго гледати некажњиво), своје лице, своју беду, своју раскомаданост, своју издају.

— Шта то радиш? — повикали су сви, и у исти мах укресали о чему се ради; жељни да не пропусте прилику, повичу: — Дај то! Дај! Ништа ти неће бити. Нико то неће знати. Јаој, што је лепо написан. То си га ти, је ли, саставио? Или ко? Како се зваше онај, де?

Отимао сам им *летке*, нисам *им* их давао. Нисам. Бесни, рекли су ми да се држим зида.

— Дај! — викали су — ми смо другови. Не бој се. Ми смо радници. Ја сам студент. Дај и нама летак један. Их, какав си! Јеси ли га ти, Мико, написао?

— Не ја, он! — рече Мика.

— Нисам ја! — викнем да не бих признао — нисам!

— Ко?

— Он! — викнем и ја и тргнем се.

— Зезаш, дакле! — глас Широкоплатог се преобрази — изводиш, је ли? — пуче шамар, посрнем, не, одржим се на ногама.

— Ослабио ти удар! — рекнем.

— Шта? — повика и зграби револвер са стола. Чекао сам пуцањ. Без дрхтања, ипак са жељењем. »Лицем, лицем!«

Други су ме окренули зиду. У том ми је часу све постало јасно: противник је успео да направи тракалицу, а ја остао с по једним пасуљем у сваком квадрату а на потезу. »Не признајем!« — повичем.

Да сам се правио да не видим летке који испадају из мене, прочитали би их. А на њима је одштампано било све што сам знао а нисам досад рекао. Према томе, морао сам покупити летке што су пуштани на моје рупе, ране и подеране коже и кошуље, морао. Али и тиме сам се издао. Они су видели где су леци, ја сам везан, немоћан, отимају ми их, ево, убијају ме, јер, живог, знају да ме неће натерати да их прочитам...

У огледалу зида угледам јасно Тупоусног како ми ставља зализану цев свог револвера на слепоочницу,

урлајући преблизу мог уха: »Или прочитај летак, или пуцам«. Хитац је одјекнуо и прекинуо игру тасова на ваги живота и смрти.

Осетио сам лак удар у слепоочницу, скоро никакав бол. И срушио се мртав.

Али бол, који је једно време престао да осећа, јави се поново, ослабљен. А он на месту мртав уснуо. И бол мртав исто. И бол престао да боли. То су му последњи трзаји. То је сама смрт. Је ли и она продужетак бола? Истина слабијег, без речи, без мисли. Она је стање које сам, откад сам ту, желео да постигнем. Мртвог бола, неосећајнијег и глувљег од живог бола. Немљег. Слепљег.

— Ништа! — рече шефов глас из далека — узалауд пробуписмо плафон! Мораћеш сам да платиш штету.

— Зашто ја само? Зар се нисмо сагласили да и то покушамо?

— Друго није остало! — глас Танкокостор.

— Дај кофу, полиј то усрано копиле!

Кад сам без воље и вере отворио очи, узнемирен искувише малом или никаквом променом после прелаза из живота у смрт (где су вам, пошине, обећане тишине, где, лажови, очекивани мир, где, будале, вечни сан?), угледао краљеву слику у три димензије с оним посним и болесним полуосмехом, и пре но што сам ишта стигао да помислим, помирио сам се с неминовним наставком постојања у неком аполитичном лидерском паклу без оредњовековних сумпорних котлова, с бикачом на познато смрдљивом поду од изгажене пловаче, са сликом краља, убијеног у Марсељу.

Неко се церио.

— Сероњо, срушио си се кад је колега опалио увис а ја те мало кокнуо у слепоочницу. Али доста пробје. Сад има да говориш! Говори, иначе ћу те истински убити. Имам carte blanche на твој живот. Carte blanche! Погледај.

Још једанпут по табанима. Искувише трајно измученим и болним да би ми нов бол успео да отвори

ружна, велика, али заједничка опет уста: Јопкина, Миркова, Пушина, Зрикина, моја. Они су сви притискали један пар вилица. Наших. Ја не могу сам против свих.

Сат касније дебели је колоњском водом прао руке над лавабоом а шеф је извлачио успорено из фиоке писаћег стола бочицу мириса. Просу још успореније мало на длан па најуспореније могуће покваси чело, потиљак и уз то врло опрезно — слепоочнице.

— Пребаците га одмах у Стару управу.

— Зар ноћас?

— Не вреди више петљати се с њим.

12

Преко тела су га газили бонови плитких ципела и боси табани, високе потпетице и чизме, гумирадли и окови шпедитерских кола, дунопи и мишелани. Лиле су кише не испирајући га, био је сав блатњав. Али и покривен од чела до ногу згрумуњених снегом, пржен сунцем, загушен прашином, он је ћутке све подносио и није пуштао гласа, задовољан чак и кад би му коњска копита, жандарске цокуле и шине точкова на таљигама извлачили варничаве сузе. А ипак у њему затвореном у тело, класала су поља и небеса, одвијао се живот пун осећања и туге коју познаје све што постоји само зато да би на белом хлебу непрестајања, које је корен и једном непристајању, дочекало да пресуда смрти постане извршна.

Или би, други пут, био неименована река што тече и кроз реке и кроз остало. Вукло му је тело жицу из подрума Лаба и Ситнице, из Припјетских мочвара, из Бојке, источно од њих, преко Каракума до тамних, окомитих зидина Крова Света, на ком је једном незрело живописе сличне рашким, а испод њих, на самом пану његовог вечног сна — датуме свих значај-

них непристајања на судбинску реч задату смрти, у виду ватре кроз коју је текла та животна маса, налик на реку углавном, али некад и у виду буна и устанака, реку најчешће уобличену у мисли и открића, проналаске и све што је својим неухватљивим и невидљивим струјама искљувало историјску јетру људског немирења са законима. Затеченим. И оним друштвеним, створеним по обрасцу природних, судбинских, затечених. А то се све дешавало зато што је неко давно, давно, невољен од живота, љубављу заволео своје тајно јер будуће живљење више но прошло, родитељско, и што је, волећи невољен, пошао са својим потомством у себи, да бос, преко трња и угљевља јунаштва, осваја љубав, која би се у срећним случајевима јавила спонтано као одјек што из пећине бића јечи на зов гласа пред њом.

ОПШТЕ ЧИЊЕНИЦЕ КОЈЕ, ТАКВЕ, НЕ УЛАЗЕ У РОМАНСИРАНЕ БИОГРАФИЈЕ НИ У УСПОМЕНЕ КОЈЕ У ХАПСУ ПИШУ ПОСЛЕ РЕВОЛУЦИЈЕ УХВАЊЕНИ БАТИНАШИ, НИ ПРЕ РЕВОЛУЦИЈЕ КОМУНИСТИ

Мучен је одмах после хапшења, почев од 22 часа и 35 минута 21. октобра до око 3 ујутро 31. октобра. Прва серија мучења настављена је још пет ноћи за редом. Игле под нокте. Седамдесет и два сата га нису дирали. Онда опет. Девете ноћи су га шамарали само. Али тад се и од шамара онесвесћивао. После је стајао окренут зиду два дана и скоро три ноћи. Онда се срушио. Остављен је на миру преко двадесет дана. Одведен затим у Стару управу. Пре тога — ипак позван да потпише шкрти записник (дигли су, значи, руке да ишта више дознају). Онолико колико се морало. Било је очигледно. На пример — неколико летака заборањених у стражњем цепу панталона које није носио. »Признајем да сам заиста обасуо лецима патриотску поворку студената националиста, махом љотићеваца, да сам то учинио сам, ни по чијем наговору,

да сам летке куцао на једној писаћој машини која је била моје лично власништво, али коју сам одмах после бацио у Дунав («Лаже пас!», «Не губимо време, Мико! Закаснићемо на воз», «Ма не дам да ме бараба ради», «Пусти, платиће он то»), напред рукавца званог Дунавац, између Аде и леве обале, нешто испод Бачког купатила. До инкриминисаног места доспео сам помоћу чамца спасиоца, коју сам функцију вршио некад добровољно за пола плате у горепомењутом купатилу. Кључ истог налазио се код мене. Писаћу машину бацио сам у брзи и силовити леви рукавац реке из мржње према поретку («Нећу тако! Нисам то ни у сну рекао!») («Купи! не причај ми ту ваздан, знаш!») («Онда нећу ништа да потпишем! Убијте!») («Значи волиш нас? Добро! Мико, исправи, напиши из љубави према поретку!») («Мрзим!» викнуо сам, »нећу то да потпишем!») («Не губи време, Мико, завршавај!») (поновно иксирање). То сам учинио да не би, у случају хапшења, полиција запленила машину («Будало, на исто ти се хвата!»).

Потписана је на крају и та инепција. Иксирало се пре тога још двапут и избачен је анархизам и цео пасус о фракцији КПЈ која се бавила атентатима. Нико није одан. Нико ни за шта терећен. Ипак, кад се после свега промисли, није уопште требало потписати ништа (макар ме *скочили* кроз прозор, како су радили с таквим *недоказљивим идиотима*, сами су ми то рекли још док сам све, све порицао). Али није требало ништа рећи. Или само (и то би било оно право): »Члан сам КПЈ. За свој рад одговоран сам само њој». И потпис. Овако... петљао сам. Измишљао приче за децу. А ови нису деца. Имам само да захвалим великој провали која је баш у то време захватила сву југозападну унутрашњост, поводом неке наоко ситне локалне акције, што су се ови зликовци задовољили или правили да су се задовољили мојим глупостима. Али управо то што су престали да ме муче како би стали мучити друге, стварало је, морално бар, неку везу између оних незнатих другова са Југозапада и

мене. С почетка рационално уочена веза није остала на томе.

У ватруштину што дође, исцрпљене телесне отпорности према боловима што нису јеђавали, у нервној напетости (с оним прошлим а заосталим у мени страхом од ноћи и тортуре), имао сам сад довољно часова неког артикулисаног бунила и неке чудно лудичке збуњености да окривљујем себе.

Двадесет и три следећа дана остављен сам потпуно сâм. С почетка, не верујући да је готово мучење, нисам могао ништа да једем. Сада сам био у стању да смажем хлеб од килограма који ми је *тетка* слала, плус оно пола киле што сам као ухашпеник добијао. Уз то, једанпут недељно стизао је од *друге једне тетке* по лонац пасуља, купуса или бувеча. Јелена ми је слала поморанце и колаче. Нека од мојих бивших ученица плавања по целу маковњачу.

Јошка, Мирко, Зрика и Пуша радили су изврсно. Они су стајали иза свег тог интендантства, дајући *теткама*, ученицама и Јелени, сигурно, новац потребан за све то, новац који су, јасно, добијали од Црвене помоћи као припомоћ и признање мени који никог нисам провалио. Што је значило да су вани задовољни мноме, да су поносни на мене, да ме воле, и да ми ништа не замерају.

Они нису имали шта да ми замере. Али ја себи — и те како. Ноћу бих се од најмањег шушња пробудио, сав унезверен, и слеђивао. Дрхтао сам. Губио власт над собом.

Дању не. Али страхови су пролазили са сунцем, враћали се с мраком.

Ујутру ми се чинило да сам коначно излечен. Осећао сам се добро. Нови су нокти споро ницали испод старих, што су отпадали квргајући се ругобно. Млада кожа ми је (још танка, ружичаста и врло осетљива) израстала на табанима место отпале, чије сам комадиће малоумно или сентиментално сакупио и сачувао, брижљиво смотане у један од отцепаних рукава кошуље. Ноге су ми још биле отечене, али те отеклине,

модрице и екцимозе пролазиле су, и то претерано брзо. За који дан, за недељу дана, нико неће моћи да нађе ниједан набој на мени. Само су ми врхови прстију на рукама остали још увек преосетљиви. Да брже ојачам, гимнастицирао бих сâм у ћелији и, упркос све општријој зими, тражио да ми прозор остане цело пре подне отворен. Жандари су се нећкали, али нису имали ништа против: *Кад је луд, нек се мрзне*. Дању нисам загорчавоо ничим себи живот. Ни грижом савести, ни страхом. Штавише, од неког времена постајао сам поносан на своје држање: никог нисам провалио. Касније — чак и довољно снажан и неугрожен да помислим да сам срећан.

Ноћу би се јавиле гриже независно од чињеница, свести и воље. (Што сам дању презирао тог ноћног себе у власти раскламаних живаца и којекаквих зебњи и кајања! Тад сам и разумевао зашто мучим тако бесмислено самог себе и називао то све — осветничким комплексом или комплексом кржаве кошуље — друга дедина жена била је Полуцрногорка, Полухерцеговка.)

Ноћу све то разумевање није ништа вредело. По неколико пута будио бих се, уз јецај или грчевити уздах, и сав будан и напет од неких ситних палпитација јетре, срца, плућа, неких непријатних дрхтавица, буљило у мрак док не бих клонуо. У ствари, себи сам пребацивао једино што сам могао: чињеницу што сам све време био на ивици слабог, непролетерског држања, издаје, недругарства, кукавичлука. Чињеницу да тај руб нисам препао, интимно нисам могао сматрати својом врлином и заслугом. Изгледало ми је још увек — случај је помогао да то не учиним. А не класна свест. Страх од нових мучења био је зато и толико велик. Част и храброст — припадали су случају, не мени. Понекад, ноћу, чујући кораке жандара у ходнику, једва сам успевао да угушам крик или, што је још горе било, да затомим глас којим сам изговарао имена својих непроваљених другова.

Разлог за незадовољство собом полазио је од

оправдане бојазни да све то не бих поднео под свим условима. Да су продужили још три, још два дана, да ли бих положио или пао на том испиту немогуће људскости?

Није да се нисам све време трудио да се не осећам увређеним и побуњеним: нисам прелазео преко увреде коју су ми наносили тучући ме и мучећи ме везаног и неспособног да им на удар одвратим ударом па макар на месту погинуо. А ипак. И још горе. То се осећање увреде није односило само на агенте, него и на самог мене, у ког — испадало је упркос противном — нисам могао да се поуздам, иако на крају крајева нисам издао. Можда је све то самоокривљавање долазило и зато што за своје болове и понижења није било логично окривљавати све оне које нисам провалио, а што је привлачно било да се чини. Они су слободни, јер сам ја био мучен, и гажен, и упрљан. Никад нећу заборавити смрад који се ширио од мене после других батина. »Усро се!« викали су агенти ликујући, славодобитно. »Сероња«, и хватали су се за нос, ударајући ме ногама у слабине. Мене. Који сам лежао избезумљен од набоја и отекалина да не би били тако осрамоћени други. Који и даље окрећу циклостил или мирно ваде летке са шапирографа и смеју се и дишу лако и не саосећају све време са мном а у сваком су часу теоретски спремни да погину да би ми помогли. Као ја што ту у пракси гинем. И шта мисле, да се заборав мојих мука што су њих мимоишле откупе хлебовима што ми шаљу, своју слободу и моја понижења да плате Ђувечом и пасуљем који једанпут недељно једем?

Знао сам ја дању откуд онај у једном часу речени и онда повучени из записника анархизам. Хтео сам да креснем агентима да ћу им се осветити (што ћу сигурно учинити, часна реч) (убићу их једном кад изиђем, убићу их као један и један два), али нисам имао петље да им то отворено кажем. И тако речено, алиби је то за мене, а и они, сетиће се већ једном шта сам хтео да кажем помињући (и после повлаче-

ћи) анархизам. Уплашиће се и они. Цвокотаће и они. Дрхтаће. Гаће ће им се трести и мрзнуће им се говно у гузици. И молиће ме да их поштедим.

Неумољив бићу.

Сањао сам понекад атентате, ратове, јунаштва и ригао бојне поклике.

Двадесет дана и ноћи тако. Онда су ми у ћелију убацили једног премлаћеног друга, и све је то престало. Био сам сад довољно снажан да га негујем и довољно паметан да се не исповедам. Моје је држање одавало сигурност и смелост (што је лако не бојати се чим човек није сам и није препуштен вучјем завијању са свих страна хоризонта у чијем је средишту страх у обљаку човека који јесам!). Али тог су убрзо одвели. Био је из оне групе с Југозапада. Други пут, за време шетње од петнаест минута, разговарао сам с Маром, одбијених предњих зуба, јако мршавом и ситном. »Виторова другарица« — рекла ми — »ниса чуо за Витора?« — чудила се. Нисам рекао ни да јесам ни да нисам. Оставио сам је у уверењу да сам чуо за њега. Обрадовала се. »Велики друг а болестан.« Погледао сам је с поштовањем.

Члан Пека је Витор. Сад на робији. Другог дана није изишла на шетњу. Али тог поподнева видео сам цедуљицу што се промолила као врх језика кроз фугну на вратима. Скочим, скријем је. Сутра ујутро је отворим. Ситним, мршавим, неспретним а нервозним рукописом писало је: »Ако видиш икад В., реци му да сам дала добро држање; ништа, ни иког; мислила сам на њега. Ја га до гроба волим и волећу, иако дете није његово. Ако не зна, не реци му да ме Тр. под претњом узео на силу и превару.«

Цедуља је мирисала на пасту за зубе. Била је написана комадом графита извученим из тубе калодонта. Намочивши прст у воду, избрисао сам сва слова грљајући их лако. Колебао сам се да ли да је чисту сад прогутам. Послужио сам се друкчије. Ко ли је тај Тр. или Тц.? Тц. — биће да је било написано Тр. Почетно слово имена, презимена? Надимак?

Једном сам видео Зализаног. Погрешно ми је ушао у хелију тражећи другог. Био је смршао, али у пре-белој кошуљи; свиленој кравати. »А, још си ту!« — рекао је незаинтересовано и без сећања.

После месец и по дана, позван сам широкоплавом шефу, обријаном, намирисаном, лако напудерисаном, у другу неку канцеларију: »Треба да потпишеш потврду да су ти у реду враћене све одузете личне ствари.« Ускокости окрену леђа прозору. Руке је држао у џеповима чистог, испегланог, као тек од кројача дошлог сакоа.

— А налив-перо? — упитам врло мирно, пошто сам бацио поглед и видео да не недостаје ништа од оних ситница што сам имао по џеповима кад сам ухапшен.

— Какво налив-перо? — зачуди се шеф и погледа мене, па Ускокостог.

— Налив-перо!

— Битанго једна, још ћеш ме оптужити ја да крадем комунистичке говнарије.

— Налив-перо! — поновио сам врло мирно, врло тихо, срећан што шеф-иследник црвени од беса и немоћи.

— Слушај, балавче... Имамо ми хитна посла и немамо времена за говнарије. Потпиши.

— Налив-перо!

Гледао ме неко време изваљеним очима. Гледао сам га убедљиво, ако и не у себи убеђено. Како да докаже да није украо комунисти налив-перо? Стисну уста, саже се, поче да тражи. Ускокости може да почне да прича окол.

— Ах, ево га. Имао си право. Пало је на под.

Осетим олакшање, узмем чак налив-перо у руку. Са задовољством га отворим и упитам: »Да пробам, смем ли?«

— Пробај!

Повучем две-три цртице по хартији.

— Не! — мирно га затворим, бацим на под.

— Шта то радиш! — викну шеф дижући руку.

— Ово налив-перо је твоје. Видео сам кад си га извукао из џепа. Ја сам своје тражио. Заправо, ја бих своје тражио...

Шеф спусти руку. Прсти су му се лако грчили. Удахнем ваздух и осетим праведни, заборављени, радосни, победнички мир кад рекнем полазећи вратима, немарно:

— Али ја налив-перо нисам ни имао.

Очекивао сам ударац. Ускокости ме бесно зграби за мишку и повуче.

УЗ ЈОШ ЈЕДНУ СКИЦУ ЗА БИОГРАФИЈУ

Безаних су ме то руку изводили једне ноћи исте зиме из полицијског затвора и превели у недалеки судски, под смршалим месецом, чији су образи, тањи од листића стањола, једва чујно цвекотали на уједначеном безмирисном ветру кратким путем од једних закључаних врата до других, још закључанијих.

Осам дана пре тога довели су ми у хелију испребијаног једног младића. Изгледа да је причао, јер га увече нису извели на саслушање. За ова два месеца научио сам да будем опрезан. Стављао сам му ипак облоге на табане. Чинио сам то већ неколико пута откад су ме, заузети другим провалама, коначно оставили на миру. Престао сам да сањаам звезде са карте холивудског неба. Тврда лежај, посна храна, гађење на себе. Због тога гађења престао сам да сажалевам онако непосредно самарићански како сам то учинио први пут кад сам стављао облоге незнаном другу пажљивије но што бих себи. Сутрадан сам се покајао. Довели су оног смеђеплавог, омаленог, кошчатог. Непознати. Онај који ми је дао војнодржавни и рекао: »Никог. Док си жив«. Био је сад модар, дахтао је као риба на суву, није ме одмах препознао, али је, још дахав и крвав, навалио на оног младића чим га је угледао. »Издајниче«, сиктао је. »Издајниче!« Жандари су утр-

чали пендречећи сву тројицу. »Убићу те, Троскоте!« рекли су смеђеплавом, али одвели младића са собом. Превио сам табане Троскоту. То је, дакле, Троскот. Кандидат за члана Цека. Није се сетио сцене с револвером. »Сам не бих те препознао.« Било би ми драже да му глас није био тако тврда, одбојан. Ваљда ме се не плаши, ја нисам никог провалио. Ниједног друга. Знао је то, ваљда. Али то ме није тешило. Очекивао сам усхићење с његове стране, признање, интересовање за мене. Али убрзо су га одвукли. Забуном је ту био убачен. Да ли је на мучење одведен? Дотле су га само двапут тукли. Дабоме, он није изгледао уплашен. Како би? Онако истински храпав, тврда, неповерљив! А ја? Па и ја сам осећао поново на свом лицу маску од штављене коже. Али изнутра? То је друго. Главно је да нисам говорио. Један још удар, и бих. И те како бих проговорио. Зашто то стално претпостављам? Кад нисам. Зар је мало ударало по мени?

Ја одговора нисам имао. Јунаштво изблиза, не, није то за младе људе, неухваћене у клешта искуства и релативности.

ДРУГА ГЛАВА

1

СКИЦА ЗА ЈЕДНО ОД ПРВИХ САСЛУШАЊА КОД СУДСКОГ ИСЛЕДНИКА

- Име? Презиме? Рођен? Брзо.
- Напротив.
- Шта хоћеш да кажеш тим *напротив*?
- Да су порођајне мучке моје мајке трајале тридесет и шест сати.
- Не изводи будалу! Рођен — где? Кад?
- Не сећам се ни места ни догађаја. Пролетерско дете.
- Ту пише Медвећа.
- Свашта хартија поднесе и понесе. Издајство. Јунаштво. Без црвећења. Али и реч Медвећа. И тамо се људи рабају.
- Је ли 20. марта 1916?
- Не.
- Зашто не кад пише?
- Војска се повукла већ 1915.
- У касну јесен.
- Онда, може бити, и марта 1916.
- Вера?
- Безбожник.
- То није вера. Јеси ли православац?
- Безбожник.
- Ваљда си крштен у некој цркви? То је питање формално и гражи формално прецизан одговор.

— Формално и одговарам: безбожник.

— Партијска припадност?

— Легално ниједна.

— Питам те којој илегалној партији припадаш?

— Припадност илегалним партијама се ни по коју цену не сме признати.

— Народност?

— Кинез.

— Наставиш ли тако, послаћу те полицији.

— Долазим оданде.

— Зар ти није било доста.

— Исувише.

— Дрскост ничему не води, лепо ти кажем.

— Додирна тачка. И ја сам за лепо понашање.

— У ранијој истрази признао си да си сам написао овај овде приложени летак, да си га откуцао на својој машини и умножио помоћу свог папирографа. Међутим, тај летак који се завршава типично комунистичким паролама, могао је написати само члан Партије.

— Можда.

— Признајеш ли да си члан Партије?

— Не.

— Како не кад га је написао комуниста.

— Ја сам летак добио од Шарла.

— Аха! Добио. Дакле, имао си везу.

— Не.

— Од кога си га добио? Не падају комунистички леци с неба.

— Овај је пао с петог спрата.

— Неко ти га је ипак дао.

— Непознат један човек.

— Како је изгледао?

— Полуцилиндер, бамбусов штапић, антихитлеровски брчићи, узан искепан жакетић, срозане панталоне, старе ципеле. Три броја веће од ногу.

— Признао си раније да му је надимак Шарло?

— Име. Писало је.

— То није српско име.

— Ми прави Срби — сви смо ми Кинези. Па и он, који је поамериканчени Енглец.

— Откуда онда Шарло?

— Тако је писало на плакати из које је изишао. Можда му је то био надимак. Пофранцужен мало. Не знам. Сећам се, звонило је. Пред биоскопом увек звони.

Иследник плану:

— Безобразлук. Још ноћас ћу те вратити полицији.

— Слажем се. Био би то заиста безобразлук.

— Да се споразумемо. Хоћеш ли да те вратим?

— Нећу.

— Онда ми мораш више рећи но њима.

— Зашто?

— Само на основу недоказане тврдње полицијског записника да је нађен летак код тебе, записника за који тврдиш, као и сви остали комунисти, да ти је изнуђен, јавни тужилац не може да дигне оптужбу да си члан КПЈ. Ни суд да осуди.

— Пустите ме кући.

— Бацао си летак.

— Није доказано.

— Доказивање није мој задатак. Вратићу те полицији. Било ти је лепо тамо, зар не?

— Како се узме. За њих врло напорно. Просто ми их било жао. Куд да се намере на мене тврдоглавог.

— Врло добро. Врло добро. Тврдиш да те нису тукли и мучили. Ја ценим поштене људе. То ми се свиђа.

— Извините — дигнем шаку — десет су дана испробавали на мени бикаче, пендреке, вешање за наопако везане руке, игле под нокте, електрошокове, челичне боксере, врећице песка. И још којешта. Онда су се сетили да паметнији попушта, оставили ме скоро месец дана на миру и послали ме најзад овамо.

— Чуј, ја шест година радим тај посао. Видео сам кукавица и некукавица, али ово је твоје... чиста глаупост.

— Фанатична невиност.
— Ти фанатик? Несрећа!
— За кога? За вас?
— Не. За вас све. Видео сам ја фанатика. Једног нећу заборавити. Витор се звао. Док су га агенти ту-кли, викао је: »Охохо«, и: »Мало јаче! Лево! Тааако.« Уживао је.

— Мазохист?

— Не. Изводио је. Подваљивао.

— Фанатик не подваљује.

— Онај о ком причам био је убеђен да револуција тек што није. Осудили га на десет година. Насмејао се: »Ни пола године!« Веровао је у иминентност преврата. Има већ неколико година како је на робији. Сломљен? Кажу ми — није. Где је ту логика? Фанатици подваљују пре свега себи самима. И осталима. Али себи на првом месту. Глупо. Нелогично.

— Мање је нелогично веровати у иминентност револуције но веровати, рецимо, у безгрешно зачеће или у схизоидно Свето тројство или у величанствено: Ми по милости божјој и вољи народној.

— Потпиши то што си рекао.

— Врло радо.

— Сад ће бар моћи да се дигне оптужница против тебе. Изругивање култу, увреда Величанства. Две до три године.

Нико није помислио да ћу добити десет. Због дрског понашања? Али и због слободног судијског уверења.

2

Иако ми се при том лице отварало под притиском неодољиве срчаности без иједне задржане примисли, душа ми је остајала у сенци свакаких презања. Све време. Сем, можда, оних десетак дана које сам у истој ћелији судског затвора провео с једним човеком у робијашком, Грујић се презивао, машин-бравар, двадесет седам година, трипут хапшен пре тога, један

пут већ осуђиван пре ове казне, али под другим именом. Због чега је сад и доведен из Митровице. Некако се сазнао да је подвалио суду и идући на дивљака успео да се прода као неосуђиван. Разуме се, то није признавао, остајући при својој и поред три одједном картона, неупоређивана долае с истим лицем и отисцима прстију а лажним именима и генералијама. Осмехивао се, миран, и кад су му довели сељаке робаке који су га препознали, али унели збрку зовући га четвртим именом и сасвим петим презименом, неки међу њима убеђени да је он Степа Прокин, други — Јанко Љубибратић. Упркос свему, уз осам година на које је осуђен, јер се сумњало и да је у Москви био и похађао КУНЗ (четири године није могао да алибише да је био у земљи), и да је оданде враћен као инструктор ЦК, добио је још две додајне и, после десет дана, колико је трајало све то петљање, враћен у казниону (не више Митровицу), непоколебљиво ведра, младићки снажна и неизмучена овала, зрнасте смеђе косе, духовит на посебан начин којим је, не мењајући онај свој ангажовани увек глас лепорека и брзомислећа човека, доводио лако ироничном интонацијом у питање оно што је потврђивао и, кад би, на пример, рекао иследнику: »Ви сте бар паметан и школован човек,« успевао је некако да у то уштрца и сасвим супротно значење; чак збуњујуће и ускомешано а необавезно увредљиво: једва приметном променом нагласка позавадио би иследникову памет, којој је одбијао да се диви (мада је није стављао у питање), са школом у чију вредност није рекао да сумња, а ипак је очито сумњао, с обзиром на циљеве и квалитет буржујске наставе, њен делимично заглупљујући програм (иако није стављао у питање чињенице што се уче у њој, па ни способност расуђивања што се развија читањем разних књига и оштри свакодневним вишечасовним тренингом умовања) (не, у то није сумњао). При том је гледао подсмешљиво, некако тихо-водно-брегроњиво, сав у зрачном једном контрапункту између вишесмислености коју је наметало све

што би казао и врло исфацетираног начина на који би своје примедбе изрекао, понекад у невреме (*добро-јутро* у време *лаке-ноћи*), чиме би отварао низ нових питања у вези са свим, па и с тим добрим јутром, узетим примера ради, али које није морало бити ни јутро ни добро, које је могло да буде јутро, али не оно право, једино добро, које није можда још било то, мада ће једнога дана свако јутро бити добро.

Између његових речи и времена и простора у ком су се јављале, улаачило се увек неко поричуће резервно значење, неко превратничко зрачење, с неком тангентном алузијом на бесмисао смрти и таквог никаквог живота. Никад експлицитан, та се и остала гунгула у подтексту понечег што би казао испољавала начином на који је изговорено оно што је изрицао ван времена, кад се то слично обично саопштава, а некад ван простора у ком се све то окинуто обично дешавало. Све је бивало могуће с њим, поимање и не, разумевање и неопраштање, али он је поседовао у највећој мери једну корозивну салутарну тајну реализма, добродошлу наивном романтику под гасом свега што је прошао, што није прошло, јер је постало елемент биографије која се сама од себе развијала, поправљала, дотеривала и губила везе с полазном инспирацијом, с чињеницама, биографије коју може да васкрсава овако или онако, да непроменљиву ипак мења, али мора до смрти да носи и памти; тајну реализма којом се демонтирају мањкавости реалног, одвајањем коре речи од именованог језгра, а све без ножа и љуштења; код Грујића искључиво помоћу нагласка што је умео да смањи и у себи стисне језгро или да прошири и тако одлепи љуску речи од ствари и самим тим омогући једно унутрашње, небило ротирање, што, у крајњој линији, компромитује устаљени систем појава и њиховог условног смисла и бесмисла.

Сем те способности да разиграва низове нових ослобођених значења испод коже споља уходаних појава и њихове скамењене врлине да скамењују, по-

стојала је код Грујића и једна сценски тотална присутност, рекао бих — његова апсолутна ангажованост сваком тренутком.

Свежих очију и уста од јутра, расположено офанзиван, одлучан ребе но инсинџантан, заводљив, убедљив и убедљив, он је без остатка сагоревао предајући се сав и најневажнијем послу, претпоставци посла, сваком тренутку.

Таквог сам га првих дана видео и доживео.

Посматрајући га, помишљао сам да један професионални (а не дилетантски) револуционар мора и да себе свесно хоће таквим неприродно дегажираним и савитљиво лежерним на изглед а непоколебљивим у суштини, мора себе да измоделира у највећој мери допаљивим не само према обрасцима једног типски средњег укуса или неукуса, него и према захтевима оног најексклузивнијег. Јер не зна се куда га све невоље и недаће неће бацити, на кога га све неће упутити.

И не због себе мора да је такав, него због идеала, чији је он извршни орган.

3

Причао је много о Митровици, о животу тамо, о изванредним бићима, комунистима херојима, о људима нарочитог кова (али зар и он, Грујић, глумач помало, помного кад је требало, није сам био човек нарочитог кова?), о организацији катедри које су мангуши (рекао је то тако нежно и изазвао у мени нов бескрајни вал нежности за те мангуше нарочитог кова) називали *катедралама*, о марксистичким првосвештеницима тамо, Огњену, Мопи, Ђири, о економистима Моми, Бранку, Јовици, о интензивном раду у кружоцима, о Борбу (страшно длакавом свуд сем по језику) и његовом покушају бекства од идеологије у кујну, о штрајковима глабу, о раду партијске организације, њеном утицају на некомунисте, хрватске и маке-

донске националне револуционаре који су, деведесет посто, против политике њиховог руководства, за акциони савез с КП и заједничку борбу, и који се солидарису у свим акцијама и штрајковима с нама, па, великим делом, почињу да по истом нашем систему прорађују у кружоцима наше материјале. А има и приличан број пандура који исто то — такође. Но то је конспирација. Па не само ти људи и политички затвореници. И изван број криминалаца (и не само њих) спреман је да помаже нашим и подупире их у свему што казнионски комитет науми. Митровица је сва једна завереничка ковница, а лопови у њој, мислим робијаша, сви су непријатељи државне власти, противници које она, државна власт, храни, одева, чува. Противрече, али чињенично. Зидови јесу високи, али до колена њима тамо. Самице јесу неописиво смрадне, поредак у њима строг и суров, комунисти изједначени с криминалцима, за разлику од њих издржавају казну до краја, без права на слободњаштво и условни отпуст које лопови и убице уживају, али шта то мари, под земљом су струјале воде што роне и брегове и зидове и неправедне поретке, кртице су копале канале, не? што се не сме јавно, може се тајно, а тајна даје људима који јој се посвете снагу јачу од оне која је нормално њихова.

За време тих неколико дана и ноћи које смо провели заједно док су се обављале формалности око легалног монтирања његовог накнадног процеса, ја сам у више махова почињао разговор о мучењима кроз које пролазимо.

Увек је прелазио на друго. У први мах мислио сам да се вероватно стиди да прича ствари где се као последица најплеменитијег акционог опредељења јавља — увреда и деградација тела. Али он се није опирао да се сети поднетих болова, бојао се да се не изгуби у људском блеску. Зато није пристајао ни да технички само набраја муке кроз које је, везан и на изглед немоћан, прошао. Премного биће да је мучен. Ко зна, можда и није био. Није свака управа града

имала стручњаке. Можда је ухапшен у Љубљани. Можда је...

— Не — рече — свих спољних радњи се сећам, али ниједног бола више.

Хтеднем да га прекорим, али док сам још тај одговор слушао, покушао сам да се сетим својих болова, још свежих.

С ужасом закључим да не умем више да дозовем у сећање иједан од њих, нити да се уживим у осећања што су их пратила. Заиста, памтио сам само низ радњи а увреде су биле једине повреде које су још увек изазивале гнев, отпор, бол. Сећао сам се мање ударца, више свог страха од њега. Ниједан бол, ни онај најстрашнији под нокте још кваргаве, нисам умео више да реконструисам. Напињао сам се да се сетим бола што се ширио од табана до мозга, тог потреса што избеумљује и извлачи истовремене крикове за које би се свако заклео да је човек неспособан. Они не разносе бол, они су бол. Сећао сам се како после сваког ударца пендреком по табанима, вилице бриде дуж целе своје кошчате ивице, од врха браде до заглашених ушију; грло како се задављено грчи; светлаци како засипају очи. Сваки део тела одреагује бол који му је задан на свој специфичан начин јер удар потреса цело биће, не само табане, бубреге, нокте.

Не само Грујић, ето, ни ја нисам умео да причам више неартикулисани бол, сав од крикова, сав ни од једне сувисле речи.

Биће да је најпримитивнија хвалисавост и најмањи покушај њиховог препричавања, па и сећања.

Уосталом, пендреци, жице и слично мало могу — говорио је — кад је човек начисто с оним што хоће и кад га ни смрт не може спречити да оствари то што хоће и мора да хоће силом против насиља.

Све је било код њега једноставно, бол га није декомпоновао ни ужасавао. Знао је све време зашто је везан, зашто тучен. Није заборављао себе. Ни њих.

Сањао сам те ноћи да сам ухапшен поново, до-

веден на Пети спрат и подвргнут мукама које сам могао и да осећам и да посматрам као да Слободан и ја немамо једно тело. Али ушавши после прве серије у канцеларију широкоплавог шефа, Слободан га је хипнотисао, њега и Зализаног, и седећи за столом гледао их како *га муче* и како мислећи да *га ударају* не долазе себи од чуђења што им жртва више не урла.

Кад сам му ујутро то испричао, Грујић се насмејао и рекао да је на робији раније познавао једног који је за време штрајка глабу измишљао конвејер с хлебовима, шницлама и кобасицама, а пред излазак стао да проналази машину за дељење летака, замишљену тако да онај који ружује њом не може да буде ухапшен.

Зафркава ли ме? — питнуо сам се, сетивши се своје *машине* коју сам, као бекство и освету, измишљао тамо, на Петом спрату, још крвав и гнојав.

»Ма ди би то ја!« као да Грујић рече и не рече, али се уозбиљи и продужи друкчије да прича како се, упркос не знам каквој конспирацији, не могу спречити провале у активној организацији, да програм и статут не обавезују на свршавање кратког курса хипнозе јер свако и не може да буде Свенгали, а многи агенти (и не) нису, зна се, од пасивне медијумске грабе, да, према томе, остаје да се, као и досад, стишће петља, што је врло просто кад се то врло хоће, али што, као све просто, није ни пасуљарно, ни лако...

Тих је дана стигла Грујићу нека цедуљица. Појавила се после шетње. Исписана ситним, пастеризованим рукописом. Хартија је мирисала на пасту за зубе. Опет Мара? Не. Оно је из Поља. Како је ипак Мара дошла до тог писма намењеног њему? Није ми рекао, иако је знао. Од кога га је она добила? И то је моје питање пречуо (Марина се женска соба шетала пре наше). А радило се и о мени. Потврђено му је да сам имао добро држање, да нисам никог провалио и ништа признао. Место да се обрадујем кад ми то место показа и прочита, ја се увредим, клонем,

нарогушим, и неко ме време држала безразложна јеткост. Па да, распитивао се човек *за сваки случај* коли је тај Слободан Раденик с њим у ћелији (као да њему баш нисам рекао све и више но све). Али шта је имао да запиткује. Мада не подносим сумњање у људе *за сваки случај*, могао је сâм закључити какав сам и ко сам. Или се верује људима или не. И шта ту бруцош, и шта ја све знам.

После се смирим. Тешко би било остати за дуже киван на Грујића, поготово што се у оном писму није рекло ништа друго о мени сем оно о држању. А то — мање-више. Нема разлога да се стидим.

Тог истог поподнева дискутовали смо седећи на мом кревету, огрнути једним ћебетом, о значењу једног доста нејасног става у писму. После обавештења о мени, говорило се тамо о неком Глигору Наумовском (ко ли је па тај? — не знам; а ти? — ни ја), Глигору Наумовском, који се већ налази у нашем судском затвору. (Нема га ту. — То и јесте рђаво, тврде да јесте! — Није! — Али пишу!) У овом судском затвору знали смо сваког. Иако је на једночасовну шетњу излазила свака соба засебно, круг се налазио под нашим прозором и ми смо са свима успостављали контакте помоћу азбуке за глувонеме. Сем тога, куцањем у зид смо бивали обавештавани о свему значајнијем и општијем.

Грујић није остао убеђен да Глигор Наумовски није ту (иако га није било); толика је његова вера била у друга који му је послао писмо (Мара је била релеј, рекао је) да ни списак затвореника који смо набавили одоздо из канцеларије разводника страже и у ком није било имена Глигора Наумовског, није могао да га увери да тог човека нема у овој згради. »Зашто би писало да је ту? Ваљда знају другови шта пишу«. Нешто касније се врати теми: »Стопут се промозга код нас пре но што се реч стави на хартију, али кад се стави, онда отрова можеш узети да је тако како је написано.« И допуни се: »Шта знаш, можда га Градник крије.«

У реду. То је ипак била прва само нејасност. Друга: тражило се од нас да утичемо на тог ту (а непостојећег) Глигора Наумовског, он би имао нешто важно да нам каже за шта се врло занима Балканска федерација.

Нисмо били начисто: занима ли се Балканска федерација само за оно што би тај фамозни Глигор знао и можда рекао нама, или она хоће да само утичемо на њега? А онда — у ком смислу да утичемо? Да ли да га нагнамо да нам каже оно што зна или га треба и *сагитовати*. У томе смо се лако сложили: убедити га ваља. Но трећу мутеж представљало је место где се писац писма изједначивао с другом који ће о свему томе послати извештај Балканској федерацији. Њему да је јако стало до *прилагођења горњег нама пред смрт*. Значење тог места није било једноставно размрсити.

Први пут од кад смо се упознали, дошло је до отвореног размимоналажења између нас, размимоналажења ублаженог реакционим карактером спора. Глигора ту није било, па није било ни важно како тумачимо ставове писма.

Псовао је Грујић, који је аутора знао из Митровице још (сад је он био задужен одговорним послом у Покрајинском), псовао га: дабоме, тако се нејасно пише кад се робија неће да схвати као универзитет! Бежао је тај од учења, а сад ти и ја лупајмо нашим главама да схватимо шта је друг изволензи хтео да каже.

— Интелектуалац? — упитам одмах двоструко љут, на тог покрајинца, али и на себе, на себе зато што сам заборавио да ставим испред тог упитног *интелектуалац*? оно *разбарушени*, које је фиксно атрибутивно означање те достојне презира категорије људи; али љут и зато што сам принуђен да спорим с Грујићем, коме сам се дивио. Зато сам и поставио то питање о пореклу писца писма. Ако се и нисам у понечем неважном слагао с њим, у битном јесам,

или мислио да ћу: у ставу презира према разбарушењацима интелектуалистичким.

Читаћу ноћ нисмо ока склопили варирајући шпатом све могућности које је писмо нудило, »треба ли ту реченицу разумети... или...«

Сутрадан је добио од Маре *Цими Хигинса* и почео одмах да гута ту књигу, као да жели да заборави немир који нам је донело писмо. После повратка са шетње, пре но што се бацио на свој роман, дотаче се Глигора Наумовског.

— Постојао је неко под тим именом. Доскора. Постављао је паклене машине по возовима. Вемровац.

— Ту је?

— Не. Осуђен је на смрт. Пре недељу дана.

И не даде ми ни да се згрозим бар или зачудим:

— Не волим ја те што убијају насумце и расејано! — рече преко рамена пењући се успорено на свој кревет.

Сложим се:

— Ми смо противници индивидуалног терора, је л' да?

Он је очито хтео да ми одговори, али требало је да заврши *Цими Хигинса* и сутра да га врати пре но што отпусте Виторову жену да, ослобођена суђења, отпутује мајци у унутрашњост. Поче да чита, али није завршио ни страну а жандар га позва иследнику. Полако, преко воље, диже се с кревета, без журбе се зачешља пред јевтиним огледалом, пређе овлаженим прстима преко бутова сурих панталона и ревера робијашке доламице. И тек пошто ми се окрену, и ја му покретом главе дао знак да је више но пристојан и у реду, он се насмеши нешто шире од ранијег осмеха, као да је тек сад смео да пожели да на своје непромењено ведро расположење стави још мало ведрине. Не претерује ли? — упитам се. Шта се дотерује толико?

Али се тад сетим оног допинга поражене увреде коју сам осећао лежећи на поду прљав и уваљан у сузе, слуз, крв и свашта, пред увек упицањеним ис-

ледницима. Клин се клином тера. Због себе се треба дотеривати, не због њих. И ја само потврђујем своје неискључиво тим вечито погрешним својим првим рефлексом осуде или похвале. Ипак, о мучењу сам ономад говорио с њим из других разлога, иако их нисам још био потпуно свестан.

Сад знам да ме проблем памћења бола није у првом реду занимао. Ипак нисам још знао шта ме толико морило у вези с тим.

Мучење ме, свакако, учинило неповерљивијим, опрезнијим, у сваком случају друкчијим. Нешто је отац у мени тукнуло. Слана је пала на необран још воћњак. Вино је у једном буренцету цикнуло. Борио сам се против отаца појачане склоности ка анализи, аутистичној, понекад прозлогеној и кивној, понекад распекмеженој, самосажаљивој и у исти мах суровоироничној над све очитијом склоношћу да водим разговоре са собом поводом најбезначајнијих и свакаких повода и подстрека.

У последње време ипак савладавао сам све ређе, све неприметније и све несталније то падање у стање које сам назвао раздијалогизованошћу, мислећи на претеривања с аналитичко-разбијачким разговорима које сам сам, удајајући се и утрајајући се, почињао да водим са самим собом. А с тим, у критичком ставу према себи, враћало ми се није и некадашње поверење у људе, љубав за њих уопште и конкретно, она коначно изгубљена, још наивнија и невинија љубав, одушевљење за њих у једном хемијски чистом стању.

Пола сата после Грујићевог изласка, уђе место Грујића, коме сам се надао, погрбљени жандар и ја не схватим одмах да то сад мене тражи. »Доле!« — прогунђа поднаредник. Зашто? — загрцам у себи и већ сам видео саслушања у вези с новом неком тајанственом провалом или с нечим за шта окривљују Грујића и мене заједно.

Доста усплахирено и брзо кретао сам се за жандаром, премећући по глави све најстрашније могућ-

ности. Можда су нашли машину, открили хелију, можда — додатна терећења и враћање полицији и нова саслушања. И већ сам се видео везан на поду Петог спрата, опет тучен и опет мучен неспавањем, опет вешан за наопако везане руке и боден под нокте, где ми још није све сасвим зарасло за ова скоро два месеца колико је отац прошао и где је ружичасто месо у саставу с оквргавелим ноктима пулсирало непријатно и стално болно, осетљиво на додир и промене температуре. Дрхтао сам силазећи низ степенице много више но оне ноћи кад су ме први пут изводили на батињање. Тад сам журио нестрпљив да то што пре искључим, чак малоумно поносан што ћу све то поднети за Црнице и Кинезе, за белце, и човечанство, чија је судбина уопште, мислио сам тад, зависила од моје ћутње. Не значи да се сад нисам трудио да своје зебње учиним што мање приметним, али ни горд ни хитар онако нисам више корачао, иако спреман и даље на ћутњу. И зачудо, са сваким степеником та ми је игра скривања иза мог потпуно — осећао сам — равнодушног и одсутног израза лица све више и боље успевала. Што му је — то му је, говорио сам себи, петљу треба стиснути, макар и не зависила судбина човечанства, па чак ни моја од мог држања. Пред последњим полуспратом био сам већ потпуно смирен, спреман чак да како треба доле дочекам Зализаног или било ког другог батинаша. Страх ме није прошао, али, савладан, давао ми је прилике да мислим хладнокрвно и да трезно разматрам није ли боље да се, изведен на улицу, отнем, потрчим, натерам их да употребе оружје и убију. Све ми се још увек чинило лакше но да им опет дозволим да ме мрцваре. Чак ме та слика убиства у бегу обрадовала; била је знак да се тако чврсто већ држим у руци да бих се могао опкладити да ћу одржати стиснуту петљу — у шта год било, у отров да дадем најдражем створу ако не издржим.

Одоздо се већ осећао мирис влажне пиловине; на жапуреној бубњари, крај које проћем, кувала се, у

жандарској мањерци, литра ракије помешана са шећером, каранфилчићем и циметом. Требало је прећи још мали трем и кроз отворена врата ући у предсобље иследникове канцеларије. Тамо ме сигурно чекају два пса, да ме одведу на нове мучке. Па нека. Чврсто сам закорачио и тврдо дигао излишно охладнеле очи, као човек спреман да види пре десетину која ће да изврши стрељање неголи оно мршава тело и образе једне далеке, скоро туђе свему ту а ипак (после свега проживљеног), (као заслужена награда) једва дочекане девојчице (таква ми се учинила: девојчица, не девојка).

Седела је бачки некако, с рукама међу коленима, и гледала јако замишљено у под, као да, не знајући лекцију, чека да јој је другарице шапну, али утом још, не долазећи сасвим себи од чуђења, учиним један необуздано гласан корак и она диже главу. С ње су тиме спали све туђе време и сва збивања, болови и зидови што су нас одвајали, све оно ни налик на њу што су јој натандали мир и држање какви су ми били непознати код ње, увек брзе у говору и претерано живахне. Та њена, опет знана живахност долазила је од двоструко већег броја покрета што је чинила у сваком часу, па и сад, кад је скочила и поскочила, лупнула пуно пута рукама (зачикавајући неку у мислима бачену лопту у очекивању да се врати, одбијена, од зида) и, лупкајући тако брзо длановима, појурила ми у сусрет, одједном раздрагана, разголићена: »Слатки, мали кунићкумићу.« И на очито запрепашћење жандарма, бацила ми се на груди, поскочила опет неколико пута, обгрлила ми врат и, савивши ноге, остала неко време висећи о мом врату, без речи, поцикујући само и дахћући неозбиљно, као децја локомотива у подножју децје долине, кобајаги гледана с децје високог гребена. Онда се мало смири, повуче ме на клупу крај себе — на трен замириса Калемегдан и чак ми се учини да ме пецну један комарац — па милујући ме кратким, брзим, живим покретима по руци, по лицу, по грудима, по рамену, као да би, ма

колико то било блесаво излишно, да увери себе да постојимо, причала је како јој је било и да је све чула, дивно, дивно, јунак и све, али ипак да си поганац, на часну реч, поганац си, како си само смео ништа да ми не кажеш, а знаш како смо све, али нека, нека, ти си мој слатки мали кумићкунић и поганчић, на часну реч, добро, добро, Ђубренчић, схватам, знам ја сада све и сама, шта мислиш, чико, не слушајте тако, мрдате смешно ушима, на часну реч, јесте, јеси ли приметно, пре но што сам постала оно на слово велико С и на релативну заменицу *који* без *и*, јесте, на часну реч, пре сам говорила стално богома и мамеми, сад више нема тога, на часну реч, и што ме тако страшно гледаш, чика жандо, што су му страшни бркови, па логови, ја сам, чико, његова кума, род најробенији, на часну реч, ја сам му више но сестра, он никог нема сем мене, јесте, је л' да Слобо, ја сам га звала увек Мишко, јер је Мишку најсличније мушко, је л' да сам ти ја више но сестра најјединија на свету...

СТИГАО САМ, НЕ ЗНАМ КАКО, ДА ЈОЈ УТОМ ПОКАЖЕМ још увек рањаве нокте и док сам то чинио, имао сам утисак да сам одувек био уверен да ћу у том часу бити стотруко освећен за све. Одиста. То изазва у њој неку чудну промену, неку озбиљну, одсудну блискост, па се, одједном сва смирена, женственија но икад, неодољиво брзо саже да их пољуби као да је тим изгледом мојих мученичких ноктију била погоћенија у живац дивљења и обожавања но ичим што је знала и слутила дотле, но баш тад, док се грчевито покошена савијала мимо своје воље некако, савијала да би ме пољубила у нокте и тиме наградила за ћутњу којом сам све то ужасно отрпео (разлог да помислим некако да сам се ја све време налазио на ивици издаје, али да је нисам прешао управо због драгоцености тог тренутка кад ме за то и пољубила), она се, дижући зајапурену још главу, заустави, сва још ужасније но малочас покошена и још наглије прекинула током тог отпочетог дизања (пошто је пре тога, у мојим бар мислима, већ пала на колена преда мном)

и погледа прво гневно па изненађено, па усхићено пут врата.

На њима је, затвореним с треском (тај тресак стиже до мене касније), застао Грујић, осмехнут као да је учрпао још једну количину ведрине преко небески мирне и зато готово плаве мада светлосмеће своје вечите зрнасте полуосмехнутости. Она која га је погледала прво љутито што јој је тим уласком прекинуо све речи које су јој се биле спремиле да потеку после пољупца у моје нокте и омео је у жељеном, нужном даљем вербалном и осећајном простирању на под преда мнома, њеним јунаком, ослободиоцем и идолом, одмах је затим, укочена, изгубила ваздух и, заборавивши све, престала да брбља, држећи ме после, са сваким убрзаним својим дахом, све ваздушностије за руку (осећао сам само како јој седефаста свежина длана постаје све прозачнија) па, жмиркајући онда све радозналије и веселије, стала да посматра Грујића, све бестидније отворено и предано, као да је он, Грујић, неки исконски Адам, први и једини мушкарац на свету, а она женка, плен, одређена да то буде неумитношћу неком судбинском.

Он, и сам од изненађења укочен свим тим виђеним (и, можда, срећом, неученим до краја, до разумевања), крену, то јест истури прво осмех, као штит, испред два прста која успорено подиже до слепочнице, поздравља њима, тим откоченим прстима, и у пролазу добаци ми као неко оправдање за све и извињење за сметњу и своје понашање: »Прекосутра ми суђење.«

Време се стало да затеже за њим отишлим. Престајало је срце да ми куца, као да га је повукао за собом. Био је изишао из предсобља, али она је још увек гледала у празан оквир врата. Помилујем је по образу, задивљен својом смелошћу, али је не упитам: »Шта ти је?«. Она упита зато, упита, одговори, упита и нађе све одговоре на сва питања забрзавши: »Ко је он? Наш? Што је леп! На часну реч, леп! Робираш, ли? Одмах се види: искусан човек. Каква им је

лепа униформа! Митровчанин? Шта? Био је горе? Свршио КУНЗ? Шта је то КУНЗ? Дивно, КУНЗ. Да. Разумем. Мора да је страшно храбар и паметан. Ох! Како се зове?«

Леп? — упитам се — шта је то лепота? Глупост.

Али она је наставила да пита, одговара на своја питања, и опет у недоумици да пита:

— Јеси ли видео како гледа? Ч. Р. страшно. Све неке светле петокраке тачкице. Јесте! Ч. Р. дужице му препуне звездица. Као чаша раденске воде *Три срца*.

Неко ме је, мора бити, за то време тукао, сав сам се згрчио, све ме је болело тако неподношљиво да нисам имао снаге да признам. Све сам признавао слушајући је како чаврља убилачки невина:

— А јеси ли приметио кад нам је махнуо руком како су му се све те искричаве звездице што резе одједном почеле да скупљају у спиралу некакву што се завртела на тренутак, стиснула, скупила и одмах затим одвила, расула — све опет неке звездице? Шта ли је то помислио? Он је то нешто страшно био помислио. Ч. Р. хоћеш ли да га питаш кад се вратиш? Питај га, молим те.

Но, увређен на то као да ме неко невидљив сваком том речи шамарао видљиво пред њом, давао сам, немоћан да јој противречим, тачна обавештења. Бавола, револуционар, чиновник сам ја окован иза шалтера, јер сам све признао издајнички, без батина.

Иследник се, на срећу, појави из собе и прекиде састанак. Она га погледа бесно а с безличним презиrom. Заборави то, погледа ме како устајем, сама се диже у скоку, заврти око себе, врати се сва опет свом мени, загрли ме и шапну: »На часну реч, мој слатки мали кунџукумићу« и застаде, узе ваздуха. На шта опет жмирну и чудно насмешена рече још двапут: »На часну реч. А прекосутра му суђење? Како? Па осуђен је већ? Где? Али идем. Ч. Р. идем.«

Иследник, који је провирио раздрљен, са медаљончићем на ланчићу око гојазног врата, позва ме

опет у собу. Заграм Јелену, снажно је стиснем уза се, а она, гледајући одоздо нагоре, начини једну смешно несташну гримасу и понови: »На часну реч.«

4

Гњавио ме. Све исто, у месту: »зашто«, »како«, »кад«, »ко«. Па опет. И изнова. Поново ми је претио враћањем полицији, али кад најзад схвати да то ни данас не помаже, данас мање но првих пута, пре скоро два месеца, јер сам и чвршћи и расејанији, поче неочекивано да моли, да преклиње, да ми показује слику своје жене и деце.

Деморалисан човек!

Све ми је то било неважно, толико ми је криво било што нисам стигао Јелени ништа битно да кажем и шта изменим, ни нокте да јој како треба покажем, ни испричам оних 68 сати које сам одстојао окренут зиду, убадан шустерским шилом у месо сваки пут кад би ми глава клонула или кад бих се затетурао жив-мртав, на прагу рушења у несвест без повратка. Нисам се љутио на Грујића. Јесте, у невреме се појавио (не својом вољом, гурнут туђом, судијско-иследничком), но тиме је ипак прекинуо нешто што је почињало да се с правом и коначно везује између ње и мене. Али да судија-иследник није одмах за њим позвао и мене, све би могло да се врати у предстање и она би ме још малочас заволела љубављу жене што је, споро и са закашњењем, открила да уме то да буде, отворено и бестидно како и треба, исто како је отворено и бестидно, дуже но што је то природно, умела да остане и разиграна девојчица, слатка, лепа, површна цурица своје улице. Интерес који је показала за Грујића ствар је најнормалнија; човек у робијашкој униформи, то је бог за једну такву свежу скојевку (с плус који без и). (Сва је смешнослатка и слатко-смешна, допадљива) (да ли бих је могао волети и кад престане таква да буде?) (глупости! какво блесаво

питање; него да бих!) Свеједно. Видеће и мене у униформи. Долазиће ми у посету и причати у својим малим, наивним ребусима шта велико и озбиљно ради. Бићу још поносан на њу. Па ћу чак и бринути о њој, свашта јој се може још да деси, таквој неозбиљној, непромишљеној, неодговорно скоро луцпрдасто смелој. На њу ћу само и да трошим сву количину брига што се природно у таквом случају (каквом случају?) (без одговора!) стварају у једном телу ухваћеном зидовима у зидове.

— Расејан? Заљубљен? Ко вам крив? Сами сте себи приставили ту прежгану јуху, па ћете је, одвојени од те девојке, и кусати годинама у робијашници, док ће она... Не знате ви жене. Оне су свесне да брже старе, па им се жури да узму од живота све што могу...

Будало! — помислим неочекивано — ја ћу у сваком случају изићи пре...

Не довршим и не рекнем: ... пре Грујића! Тек после ми је било јасно не само да то нисам изговорио у мислима него и зашто сам све прекинуо сложене, вишеспратне мисли о том комплексу осећања.

Телефон зазвони и иследник диже слушалицу. Отпоче да говори, по свој прилици са шефом недалеке затвореничке болнице. Спомињао се неки тешки болесник.

Кад заврши разговор, позвони жандару: »Оног ког ће донети, да, донеће га на носилима — у петицу!« Поднаредник поздрави и изиђе.

— Већ смо двојица тамо.

Иследник се лукаво насмеши:

— Баш зато! Да искључим сва изненађења до сутра ујутро. Ви и ваш собни колега немате одобрење да бежите!

Иследник се после неког времена ипак поврати себи и опусти. Неко је време ћутке ударао оловком о сто, методично. Као кап воде из чесме, капали су ти лаки ударци док телефон опет не зазвони, он не рече

»ало«, и ја не претрнем пре но што сам и препознао оштри, бахати глас Широкоплавог, који му поче сипати с другог краја жице, као из рукава а прилично чујно, све нека наређења како да се обезбеде да им оно звере од бугараша не приреди изненађење.

Иследник је нервозно звонио неколико пута стражи да ме изведу, да не слушам тај поверљиви разговор, али страже није било, он је притискивао слушалицу на уво, покушавао да за мене онечуји свог сабеседника, али самоуверени је глас избијао на све стране бакелитске шкољке, па се, свестан тога, иследник пржио на тихој ватри, распињан, с једне стране, жељом да сачува тајну, да ме истера из себе и спречи моје прислушкивање his master's voice-а, с друге, несмелошћу да прекине макар и на трен Широкоплавог. Разводник није долазио, Љубе такође није било. До бавола! Ови пандури, ни за шта! Никад их нема кад су човеку потребни. Срећом, Широкоплави преста.

А ја? Нисам ли и ја тад одахнуо као да је и мој газда он био. Не газда. Он је мој мучитељ био. Отуд и страх и све. Али иследников је он газда. Отуд му и тај још увек оштри псећи израз.

Судија одахну, спусти слушалицу, и једно је време као постићен гледао изгубљено кроз прозор с решеткама у камено двориште и блиски, високи зид.

— Боле ме груди! — поче после неког времена и предомисли се. Стајао сам и гледао све суровије у њега. Што то хоће лукаво и љигаво.

— Ето, причам, по цео дан причам, цепам плућа већ годинама да извучем од вас и вама сличних понеко признање, а зашто? — да вас пошљу на коју годину у казамат из ког ћете изићи још суровији, поткованији, упорнији. Није ли једноставније, кад законодавац већ забрањује извесне одређене активности, све вас по кратком поступку: на готовс, нишани, пали, к нози, о десно раме, налево круг и — готово.

Опет је ћутке лупкао оловком не гледајући ме. Онда рече више за себе:

— Државни суд за заштиту државе суди на основу слободног судијског уверења. Да! А држање као ово твоје досад штети у првом реду теби самом. Иди.

Поћем.

— Стани — заустави ме он пре но што сам стигао до врата.

Шта хоће сад?

— Заборавио сам. Уосталом, чуо си. А? У вашу собу наредио сам да се смести Глигор Наумовски. До сутра ујутро. Можда до увече.

Опет је стао да лупка оловком у сто и то је продужио да чини мекше и ритмичније и после кад је стао да говори.

— Спада он у друкчију врсту фанатика: македонствујушци, бугараш. Паклене машине меће у возове. Бранилац му је по једном правном аутоматизму, не питајући га, одмах после пресуде, поднео молбу за помиловање, па је самим тим казну било немогуће извршити док се Његово Величанство не врати из Словеначке. Тридесет и шест је људи тај Глигор убио. Толико сам признаје. Остало неће да узме на себе. Лукавство или поштење примитивца? Али друштво се то брани од њега, не режим. То је све.

Устаде. Опет поћем и опет ме заустави. Није му се излазило, канда, у лапаву, влажну, најежену ноћ. (А је ли се улазило мени у ћелију на ноћ, на ноћи? Зашто да не? Тамо је Грујић, кога волим, мој друг и учитељ, мој идеал...)

— Не разумем. Не разумем. Ето, кад помислим, ја, цивилизован хуманиста, ја... дане и вечери проводим ту у тој пацовској руци све са самим голим фанатизованим деликвентима. Хиљаде вас је варијанти, све страховнији од страховнијег, и никад краја том вашем шутом ударању у зидове под којима остаете да лежете окрвављена чела. Је ли то природно? Али ваш идеал је неприродност, сушта. Врло заразна, уосталом. Врло примамљива, ласкава, горда. За годину-две још те моје професионалне конвивенције

с вама, и почећу да се питам: да ли сам се ја, који још данас знам да глава не служи ударању у зидове већ другом нечем, мирном нечем, обичном, свакодневном, малограђанском, како кажете, умовању, исправно послужио својом? Знате ли оног Ван Гоговог чувара лудака? Ето, себи већ долазим помало, тако, некакав згранути чувар згранутих. Зар је нормално и паметно трпети муке? Или зар је природно лежати две, три па и десет година робије више зато што хоћете да уштедите можда само шест месеци затвора неком непознатом човеку који то не би учинио на вашем месту? Чудно је то ваше лудило. Шта се мрштите? Лудило је то. Есенција лудила. Зар је нормално хероизирати оно што зовете *добрим држањем* а што је у бити недостатак доброг самозаштитног нагона. Ваша класна свест вас гони да не одате. Каква бавоља свест! То нема везе са свешћу. Чак ни са подсвешћу. То је анималност у чистом хемијском стању. Јер опрљите ли руку, ви је повлачите. То је повлачење руке рефлексно, нагонско, неусловљено, алогично и логично, људско. А муче ли вас, ви вичете, и том се виком свршава ваше нормално људско понашање: ви руку не повлачите, ви бол трпите. Бутите — то је нељудски.

Да. Нисте сви исти. Толико вас различитих продефилује. Ипак, сви сте исти у ствари: померени. С истим извитопереним рефлексима, обрнутим вредновањем живота и његових константи. И онда, ухваћено сам се већ више пута да постављам себи сулудо питање: је ли могуће да сте сви ви луди, а ја једини... Разумете ли? Ето тај Глигор. Већ седам дана ни хлеба ни воде не узима. Кад је чуо да му је бранилац поднео молбу за помиловање, викнуо је: »Нећу да ме Срби милују. Ко му је дозволио да ме брука. Хоћу одмах да ме бесите.« Поза? Сачувај боже! Залетео се гневно у врата, ударио бесно у оков, шарку, шта ли, дивље — у кваку. Челом. Напрсла му кост. Молим вас. Шест дана га држали у болници, где је продужио свој протест неједењем и неузимањем воде. Народи

су измислили израз *на белом хлебу*. Нема законитог поретка који осуђеном на смрт не излази у сусрет ублажавајући му растанак са животом правом на бели хлеб, који је празнични хлеб. Велики је смисао у свему томе: он одлази на онај свет. Али ви сте безбожник. Не инсистирам. Но растанак од живота је лакши ситом но жудном. А он, тај Глигор? Он одлази жедан и гладан. Зашто? Зато што неће да га Срби »милују«, како лоше каже? Не. Зато што је дефектан. Он се том божијем животу никад није умео да радује. То је прави разлог, који ви зовете — јунаштвом, а ја — извитопереном хомолатријом или лудилом. Добро, нећу ни сад да инсистирам. Али доктори, чули сте, враћају нам га. Сасвим оздравити неће никад — каже ми сад шеф болнице — али за вешање — способан! Шеф болнице то каже. Враћа нам га, уплашен. Лудило је својеврсна пошаст. Пренеси се као грип, тифус, вирусна жутица. Сваки лудак те врсте доводи у питање ред ствари, узнемирује систем, разара бедеме утврбених вредности, па и оно мало неприкосновених појмовних институција које смо од почетка пристали да поштедимо сви, па чак и ви, комунисти, да поштедимо оно мало појмова свељудских и општечовечанских — као што је појам правде и унутрашње слободе и осталог што смо, и без договора, сви сложни да поштедимо од сваког стављања под лупу реалности.

Уосталом, јесте ли ви бољи? И ви говорите као Глигор: »Нећу ваш великосрпски попишани хлеб да једем«, »Нећу вашу великосрпску посрану воду да пијем«, »Нећу ваш великосрпски крвави поредак«, и то ви, Срби, говорите мени, Словенцу, и ја вас не разумем, иако ислеђујем. Ја схватам само да ви ишчашујете из реда који је смисао света не само хлеб, воду, режим, буржоазију, орпство, југословенство, него и законе свега, рабање и залазак сунца, љубав, живот, смрт. А шта, молим вас, постижете? Шредак је чврст, сунце се и даље раба на истоку, само ви, ви одлазите у раку крај пута, у беспуће казамата. За

собом остављате пустош. И немир. Узнемирену пустош. Ова мала, Јелена Рабреновић, не знам шта вам је, кума, добро, не тиче ме се, кума, вереница, жена, ви се не венчавате, ви кумство не признајете, ви можете и с рођеном мајком, кажу, уз инат...

— Чиста демагогија! — викнем — језуитска ако не великосрпска. Реакционарна у сваком случају. А и у вези с тим Глигором, ви сами кажете да не схватате. У ствари, лажете да не схватате. Ви нисте глупи да не видите утњетавање, неравноправност.

— Ах, господин ме подучава?

— Не би вам ништа фалило да прочитате једну поштену књигу о националном и колонијалном питању. Не бисте онда говорили којештарије које говорите. А онда, хтео бих да вам, као безбожник, одговорим зашто вам се чини понекад да лудите. Не због тога што је наше лудило (наша храброст, хтели сте рећи) заразно. Него зато што не можете да помири-те, иако је Тартиф написан пре триста година, јеванђеоске приче, у које се правите да верујете, с вашим кривим хлебом.

То сам му рекао јер је то требало да се каже и ја не бих био оно што јесам да му то нисам креснуо у лице и тиме одбранио наш став по националном питању и другим неким проблемима. Лично, не: нисам марио те бугарашке методе, те паклене машине што се ћушну под седиште вагона, темпиране да убијају насумце и кукавички оне које не треба. Углавном њих. Друго су чинили Алијагић и Рођко. Или Спасоје. Они су јуначки стали испред оног кога је требало уклонити или казнити и извршили казну. Или Штефек, који је морао себи да прокрчи пут, макар и преко агентских лешева. То је све друго.

Иследник је дигао обрве, схватио канда само: овај се ту лудаак диви оном лудаку па протестује против мојих цитирања његових речи, али и против мојих речи о њиховом несхватању светиње — људског живота.

— Добро — подсмехну се тобож помирљиво (у

ствари је он гнусно безосећајан циник) — стидим се, све што сам рекао, то је једно којешта, ја лупам, али ја бих тим својим лупетањем да кажем: ви не признајете општеприхваћене моралне категорије и норме. А то је зло. Али чешући се као иследник годинама о вас, ја примећујем да се више не згражам како треба пред тим вашим нихилистичким моралним ишчапешеностима, иако их одбијам и не усвајам. Суочавајући се свакодневно с њима, принуђен сам да им признам егзистенцију антинорми. А то је моја слабост. Ја сам интелегент. Слабост је зло. Требало би вас просто-напросто не признати. Убедити себе да не постојите. Збрисати вас. Али како? Ви Баволски постојите. Још пакленије би вас ваљало уништавати. На љуту рану — љуту траву. А ја? Ја причам. Већ дуже времена водим ја неку статистику. Данас унапред знам шта могу од ма ког од вас да добијем. Знам вам одговоре унапред. Глупи или паметни, ваша убедљивост је ван умља и безумља. Она је у упорности да истрајете до краја у вашем »нисам« и вашем »није истина«, ма колико било очигледно да јесте оно што тврдите да нисте, и да није лаж оно што вас терети као материјална и утврђена истина. Али шта вреди то знање мени? Притисци физички и психички не могу да изибу накрај с фанатизмом. Зато сам условно за — уништење. Но друго сам хтео! Она мала. Да. Узмите колико је она опустошена, сва узнемирена, сва отворена вашим причама. Она је годином рођења осуђена да буде ваша женкица, да трчи животну трку с вама. Самим тим она ће с вама делити добро и зло, волети што волите, мрзети што мрзите. Зато вас је и немогуће сатрти на уобичајени начин. И такве, очигледно још незахваћене, али захваћиве, треба уништити. Све. Све. Јер је довољно један човек да устане згранут и уобрази, рецимо, да ће пакленим машинама или лещима, забрањеним зборовима или ма чим сличним да сруши један поредак и успостави други, па да се други разболе од његове болести. Идеја је то суманута, кад се мирно и трезно по-

сматра. Али није реч о идејама, него о живим бићима. Свако од вас је и човек, има другове, има тамо неку фамилију, сестре, браћу, вереницу, кумове. Сви га они природно воле. Истина, љубав није у стању сама да натера све њих да пређу преко баријера и шанчева законитих норми. Не тражи се то од њих свесно да учине. Неки ће то и да ураде свесно. Али неке ће од њих да пребаци љубав преко ограде. Жалећи робијаша, почеће они који га, рођеног, воле као сина, родитеља, љубавника, мужа, с временом да мисле његовим мислима, да их усвајају, развијају. И готово. Организациони ланац је створен. А свако ко из таквих природних осећања прихвати идеје првог затвореника, мора да има своју вереницу, сестру, куму, брата, рођака. Буде ли тај ухапшен, сви ће његови постати погодни психички терени за нова врбовања. Геометријска прогресија? Прогресија усова? Свеједно. Контролисати се више то не може. Знате ли да је Митровица препуна? Не бринете? Имате право. Бићете већ негде смештени. Јасно, бићете. Али ја се нећу чудити ако после неколико месеци, недеља или година, будем приморан да ислебујем случај ваше куме, веренице, Јелене те Рабреновић, једне девојчице још органски и ментално на нивоу луткица, кршица и сличног, једне сутра, прекосутра жене, мајке, бабе, одређене пре свог рођења још да воли свог човека, преповија своје бебе и бебе својих беба, а не да дели летке и, заклињући се у дијалектику и историјски материјализам, трпи батине и говори глулости кад је будем, физички сломљену и уплашену, добио и узео на ислебење да бих чуо оно исто »нисам« и »није истина« које слушам од сваког од вас с идиотским осећањем да ми подваљујете, насупрот вама који полако али сигурно успевате себе да уверите како заиста *нисте* и да заиста оно што вас терети *није истина*. Ту малу... Видите, ја бих је одмах убио. По кратком поступку. Знам, она није још комуниста, али — у милион динара према једном — она ће то постати и, јер уме да пожртвовано воли, биће неслом-

љива и неодољива; и, јер је љупка, неће задуго бити ником сумњива; и, јер је згодна, извлачиће се лакше од других; и, јер ће постати свесна да се може да извлачи на своју љупкост и лепоту, биће опаснија од читавих организација. Хоћете ли да се кладимо.

Како грешниц, матора, глупа лисицо! Јелена је већ скојевац. Па и ако је она тек после мог хапшења то постала, није она то постала због мене, него због тога што је то у ствари већ била, јер је то једино лепо бити кад свет изгледа овако како изгледа; јер тај грозни свет ваља изменити, а да би се изменио, треба постати човек нарочитог кова, а да би се то било, ваља желети да се такав неприродан, неспонтан, луд, фанатизован, луцидан, паметан човек буде, маштајући онако како смо нас двоје о свему сем о себи самима стигли да маштамо, идући руку под руку дуж калемегданског парапета, загледани у сремске просторе.

5

Изиђем из иследникове канцеларије. Горео сам од жеље да искрцам пред Грујића новости. Али одмах успорим. До одморишта првог спрата вукао сам једва ноге: тренутак самокритике. Није требало Граднику одговорати онако реско, дрско и малограбански разбарушено. Један искусан агитатор (та ми се реч страшно свидела откад сам упознао Грујића) (и Лењин је био и те како искусан агитатор) поступио би педагошки (полазећи од оправдане претпоставке да нема човека, без обзира на његово политичко уверење и идејне позиције, који би се озбиљније одупро убедљивости наших, комунистичких разлога) и упркос светлацању златног ланчића са златном мајком божјом о гојном врату испод раздрљене кошуље, видео сам како иследник после мог кратког, али убедљивог говора о савести нас безбожника, о том правом, делотворном човекољубљу, али и о праву народа на самоопредељење, почиње да грца и покајнички

плаче бусајући се у груди (то последње — не мора) (доста је и покајничко плакање) (не! — рекнем у себи без препотенције — треба и да нам се стави на располагање) (пазите се, друже Градниче, знате и сами какви су они пси; ово писмо предајте Јошки, Иванбегова 7, и реците му све како је било и како сам вас придобио и све друго и замолите га да вас држи на личној вези).

Осећао сам да треба пожурити (овлажиле ми се усне од самозадовољства), што и учиним како бих благовремено јавио Грујићу све новости.

Грабио сам све два и два степеника, сâм себи важан као сви млади гласници испуњени значајем задужења а равнодушни на мисао и последице историјске поуке коју носе.

— Лакше, ти! — сипљиво издахта титуларни наредник Љуба, каплар по чину и плати — какви те обади наједном изобадали.

— Куш! — не оте ми се. Био сам баш избио у ходник и окренуо десно, према петици, кад осетим како ми се с левог бока, на висини слепоочница, јавља једно гневно, досад одлагано питање: А шта значи оно понашање? Нека је стопут митровчанин, он није ухватио бога за виме да би смео да насрће на туђе девојке, а униформа и све, као да је и ја ускоро нећу да понесем, и шта, ствар треба другарски отворено поставити и рашчистити (савладао сам се: сетио сам се да је љубомора рефлекс својинских односа).

Нестрпљивом прво, нестрпљивост ми није падала тешко (све лакше и стрпљивије сам је подносио) док је чика Љуба петљао с кључем не успевајући да погоди кључаоницу (да није сâм попио ону килу куване ракије?). Чекајући тако, осетим да губим вољу да ишта рашчистићу (Грујић има на репертоару и један убиствени начин да зачуђено и суздржано прерзиво дигне обрве) (управо таквог га угледам пошто му непромишљено сручим у лице сву своју унутрашњу прљавштину, позивајући га да је он рашчисти као своју) и кад је Љуба најзад откључао врата петице

и ја прешао праг без воље да ишта отворено поставим и другарски рашчистим, ја застанем и одахнем: нисам га одмах угледао. Подло се, и у исти мах врло искрено, узнемирим: где је? да нису искористили моје одсуство да га, неометани, одвuku у полицију?

Осетим да би требало одмах нешто предузети. Упитам се чак: шта би он радио на мом месту? Протестни штрајк глабу или дерача? (дерача је лакша, али опаснија) (штрајк, дакле?) (не, дерача!).

— Где је Грујић? — викнем на Љубу, који је већ повлачио врата себи — шта сте урадили с мојим другом?

Али открио сам га пре тога већ. Чим сам се упитао: *Где је Грујић*, чуо сам и шупкање окренутог листа горе, иза високих каната сандучастог кревета — само није било у питању парадерство, него просто нисам могао да се зауставим, мамузнут страхом од солидарне могућности да буде одведен. Тај претерани страх је могао бити двосмислен, не и мој крик, излишан сад кад сам се сетио да Грујић жури да дочита Ептон Синклеровог *Цими Хигинса*, једну полусоцдемски лажну, кетеколвицовски ганутљиво зацрњену, осећајну и сажаливу књигу, у којој је радник, главни јунак, навлаш направљен не само необразованим него и глупим човеком, што не подносим. Заиста, не подносим романе у којима носилац радње и интересовања писца и читаоца треба да, из увек лоших и неодрживих разлога, буде глупљи од аутора, на нивоу увредљиве и наопаке његове претпоставке да је читалац на ког рачуна необразован и глуп као тај јунак (па како онда да се свако ја, са својим приватним али одличним мишљењем о себи, изједначи с тим ментално дефектним, на пример, Хигинсом?) (или је то, можда, перфидно пишчево ласкање: види како су јунаци глупи, а ти паметан јер ме читаш!).

Свеједно, морао он или не да отчита преосталих педесет страница, моја је дужност да му кажем све, бар све за веємроовца (ја знам ко је Глигор Наумовски) (тако треба почети), због свега што ваља да

преузмемо у вези с поруком споља и уопште.

Али на моје гласно *здраво*, он одозго, из свог сандука, са уочљивим закашњењем одмрмља своје мутно и одсутно *аом* у бас-кључу, дикцијски неразмрсивом бас-кључету, и оштро окрену нови лист, као да тиме хоће да стави тачку и катанац на сваки даљи разговор, једино заинтересован својим штивом.

Добро! — увредим се — не мора кад неће! Али он губи, не ја.

Поћем ка сточићу испод високог прозора с решеткама. На њима сам оставио свог *Anti-Dühring*, отвореног на 219. страници, но не знам зашто, у пролазу зграбим с полице поред кревета свој преостали комад хлеба и за сваки случај почнем да га једем, гладан као да три већ дана штрајкујемо.

Продужим да читам. Ускоро наићем на једну од оних реченица које је због њихове мудре евидентности требало подвући и запамтити. Подвлачећи је прилежно, учини ми се полупозната однекуд, као да сам на њу био већ раније негде нагазио (код Лењина?), па стигнем (још не завршивши подвлачење) да се обрадујем што сам сам осетио прво њен значај и њен дубоки смисао а после се сетио (тек кад сам је скоро до краја исподвукао добро заштиљеном оловком) да сам је вероватно, цитирану, прочитао у *Империјализму, последњој фази капитализма* или у: *Корак напред, два корака назад* или у *Држави и револуцији*.

Упркос тој поносној радости, после још једне странице не одолим, али место да кажем да знам ко је Глигор Наумовски, рекнем глупо:

— Убаштравају нам оног вемровца!

Горе, лево од мене, шкрипну даска и одмах затим суво шупњу окренути лист.

Ништа више.

Чак ми се, у тишини што наста, учини да чујем како Грујићеве зенице журно и брзо скакућу преко редова. Од прекјуче у подне, кад му је књигу позајмила Мара (ухапшена, јер се у њеном стану скривао Троскот) (што нису ни она ни он признали, твр-

дећи као по договору и упорно да је он, пролазећи онуда, ушао случајно к њој, да се распита како је њеном другу на робији, Витору, његовом старом пријатељу) (Троскот случајно препознат и склептан кад је излазио из њене куће, на коју се пазило), ни за шта он више нема времена, сав предан тој измишљеној фабули о срцепарајуће приглупом Хигинсу, фабули стављеној у уверљиве оквире општепознатих догађаја.

— Признао је тридесет и шест убистава! — рећем пошто прочитам још три странице и подвучем још једну истински лепу мисао, коју ћу запамтити од речи до речи.

Место одговора, одозго се котрља неразговорно на под његов глас. Је ли шта рекао? Ништа. Добро, кад нећеш ништа да питаш, шта да ти се ја намештам!

Али било ми је криво. До тог *Цими Хигинса*, Грујић је, увек оран за разговор, прекидао моја читања пре неголи ја његова. Што је и разумљиво. Грујић ми је импонувао. Не само што је стари робијаш, митровчанин (само ја нисам Јелена да се онако нескривено одушевљавам као она кад је малочас он прошао крај нас; Јелена дошла мени на прву посету, а он, видећи нас заједно, махнуо нам, онако у пролазу, срдачно руком). (После је она — али такве су све жене — сва од усклика, навалила да јој кажем: ко је он? и: ах, знала сам, а што му лепо стоји робијашка униформа! зар не? одмах се види — искусан чавек! шта?) (а и ја сам мамлаз, ко ме шибао по ушима да јој све кажем?) (био је горе? ах! свршио КУНЗ! што је то дивно! а што је то КУНЗ? да, разумем, мора да је ужасно храбар и паметан! а што је леп, је л' да? јеси ли му видео осмех? па поглед! ч. р. страшно! све неке светле петокраке тачкице! јесте, ч.р. дужице му препуне петокраких звездица! јесте, баш петокраких као чаша раденске воде *три срца!* све тако — мехурићи, мехурићи, звездице! а јеси ли приметио, кад нам је махнуо руком, како су му се све те искричаве звездице што резе одједном некако почеле да скупљају у

некакву спиралу, што се завртела за тренутак, стиснула, скупила, и одмах затим одвила, расула — све опет неке звездице? шта ли је то помислио? он је то нешто страшно био помислио, ч.р! хоћеш ли да га упиташ кад се вратиш шта је помислио? питај га, молим те!) (Тако неко неконтролисано, успаљено биће, та Јелена! сва један птичји усклик! Сва један кликтави новоскојевски упитник!) (Зато је и волим. Безмирисна. Безмесна! А ипак не кост и кожа! Него поточић! Свежина. Некад тужна. Увек неравнодушна. Присутна. Хиљаду живота је у њој.) (Али кад је стигла да примети све оне звездице, искрице, завртањчиће и мисли, шта ли, у Грујићевим очима? Он је само прошао крај нас и махнуо нам руком. А она није ни окренула главу) (мало) (није је ни подигла, и не сећам се да га је нарочито погледала) (овлаш само) (изгубљена је! готово је с нама!) (којешта!) (којешта кад ти кажем) (а и он; шта тако задубљено чита? кобајаги; што не говори? осећа се кривим, то је) (не жести се; ни јуче није био дружчији; пре Јелене, од јуче већ, он тако).

— Осуђен је на смрт! — оте ми се, и кад сам већ почео да говорим против своје воље, онда и продужим — ујутро ће га обесити у дворишту, позади! А он, Глигор Наумовски се зове, већ седам дана штрајкује главу и жебу. Солидарисаћемо се.

— Откуд ти све то?

Махнем тајанствено руком.

Над бочном даском горњег сандучастог кревета изви се Грујићева глава с пуно плавосмеђе зрнасте косе и део масивног рамена.

И испричам му све: — Шта сам ти казао? Не варају се наши. Унапред су све знали.

Грујић седе на кревет, избаци босе ноге из оквира, заљуља их дечачки с неке далеке трешњеве гране, лица на коленима, погледа на мени:

— Слушај! — рече, махну руком и ућута у недоумици. Ни речи о неком протесту, дерачи, штрајку главу.

Искористим то, уденем:

— Наређење треба извршити.

— Дакако.

— Мени је сад све јасно у вези с писмом.

— Благо теби. Мени је јасно само да до сутра морам да вратим књигу.

И то је било све. Ни радости више, ни радозналости више, ни захвалности више. Покраден, планем кад угледам како скупља ноге, нестаје иза бокова свог кревета где ће се бацити на књигу.

Није му вредело одговарати. Не би ме чуо више, тотално обузете пажње, лишене оних будних побочница којима се осигуравају опрезни људи! Он чита истински кад чита. Али није лоше ни оно друго: осигурати се. Можда и јесте. Јер полупажња (мој случај) не допушта ничему у човеку да се уобличи докраја: ни задовољству, ни заносу, ни оданости, ни храбрости, ни љубави. Ни кукавичлуку, дабоме. Кукавичлук је најмање био у питању кад је реч о Грујићу (а ја?) или мени. (Ниједне речи није о Јелени! Да је упитао бар: »Је ли она што је била доле — Јелена, твоја девојка... Је ли? О којој си ми причао?« Да је казао макар: »Згодна ти је!« или већ тако нешто што је пријатно чути. Ништа. Добро. Кад неће да рашчистимо ствар, кад се већ прави Тоша, у реду, и ја ћу. Била би чиста глупост да се залетим и први почнем о томе. Ако мисли да ја не умем да до миле воље антидиригујем, вара се!)

Једно је рећи то у мислима, а друго, буђећи у речи, видети пред собом место њих неко наказно црно биће које, без лица, клизи кроз ходнике вагона треће класе воза Ниш — Београд, улази скромно, безлично у најпуну купе: баџи, радници, ловци, сељаци, понеко дете, понека жена. »Само куферче да ту ставим, ја ћу већ у ходнику«, и оставља у мрежу изнад глава путника једно неупадљиво јевтино куферче. На првој станици, тај путник с лицем у сенци силази на перон и, непримећен ни од кога онако неупадљив, улази у експресни воз, који одмах полази у супротном правцу.

Нико из купеа није обратио пажњу на њега, а и на куферчић нико више не мисли. Мало ли свако има својих брига. Сат и неколико минута касније цариградски је експрес прешао границу, а нишки је стигао, рецимо, тек до Лапова или чак до Раље.

Црно наказно биће, већ скинуте образине сенке са своја лица, седело је у виду обичног путника у вагон-ресторану свог интернационалног експреса. И тај је сад елегантни, добро ситуирани, али неупадљиви путник пио тамо и ждрао, причао вицове и све, али је од извесног времена, баш тог које је оживело преда мном, почео да пажљиво гледа у секундару свог златног хронометра: шест, пет, четири, три, два, један, нула. На то је испио чашу густог црног вина.

— У моје здравље! — каже тајанствено сапутници пред собом и нечујно се насмеши.

У том је тренутку, у Лапову или Раљи, кроз крчати купе треће класе, над главама путника, јекнуо један брз, силовит пламен и одмах затим безобзирно креснула детонација. Истовремено су над ломотом стакла, гвоздарије и дрвета сукнули одвојени људски крици, јауци, рошци, стењања: скашена тела крај пруге, размрскана чела у трави, сломљене бутне кости, деца која више неће трчати...

Не, ја не волим терористичке методе. Ту сам сличан Грујићу. Али обрнимо ствар: великобугарска буржоазија као угњетава и Србију и њен небугарски део Македоније, из које сам, рецимо... Не, ни у том идиотском случају не бих ја био онај који ставља такве куферчиће у вагоне треће класе. Ничему то не служи. Не кажем, да ми моја странка нареди... Али пошто бих ја био само оно што сам, нико ми не би ни наложио да чиним такве свирепе глупости. Ембеједан, Спасоје Стејић, Алиагић, Роћко, Штефек... О, и ја бих пуцао у одређеног непријатеља, у Широкоплавог, на пример. И те како бих! Али то што је урадио онај Глигор...

Нисам чуо кораке и гласове у ходнику, савијен над *Anti-Dühringom*, који сам опет читао. Тек када

је кључ улетео у браву и кад се врата истовремено широм отворила, дигао сам главу. Горе је шушнуо лист.

Леђима окренут соби, ступио је преко прага разводник страже обилна доња трапа. Његов је корак остао бахато војнички и док се, тако кривоног усарен, кретао назадке. Одсечно дижући ноге, као да их вади из густог блата, издавао је излишно буквална наређења:

— Овамо, ти, дигни мало! Не, укоси улево. Пази, бре, да ти не суљне на под. А ти, јесте, теби говорим, ти исто тако. Ма одигни, одигни! Шта чекаш! Накриви тако, улево, сад одмах, бре, мало удесно, тако, врло одлично... Ето, ту уза зид га спустите, пази, у исти мах обојица, тако.

Два висока болничара у пругастим мантилима спусте носила с ниским зарђалим лименим ножицама на под. Мирис јодоформа и других неких мутних лекарија, али и друкчије насртљивијих смрадова распадања, испуне ћелију, не растварајући њену ранију воњајевину и не гонећи је напоље. Уткивали су се у њу. Тај допунски задах, додат ранијем, стварао је трећи запах тако неподношљиво мучним, страшно туробно-безнадним.

Погрбљени титуларни наредник Љуба чучну крај носила и одгурну чупаво коњско ћебе с тробојком што је, уска, текла по средини. Испод разгрнутог и ваљада увек као влажњикавог покривача, угледам како шикну чуперак мутне косе над једним посним жућкастим челом и шиљатим, сурим јагодицама. (Гле, чупчик!) (Сибир тоже српскаја земља!) Шикну, па оста непокретан.

И не знам зашто непомичност те кошчате главе, тако дубоко улеглих рупа под јагодицама да би испод њих са сваке стране могла да стане по цела песница или да нестане по читава крушка, учини ми се убедљивије жива од мртвила коштаных звездица на сивкасто-маслинасто-црвенкастим нараменицама од чоје, какву, одвратније обојену, жандари не носе ваљада

нигде у свету — ни љубичасто, ни розе, ни плаво, ни сиво.

(Чупчик, чуууупчик, чупчик кучерјавиј)

Разводник страже врати се с хоклицом, коју прво стави у ходник, па је погледа искрививши врат, жмирећи као љубитељи и љубитељке импресионистичког сликарства кад гледају у Музеју принца Павла слику коју мисле да хоће да разумеју. Незадовољан нешто, разводник страже унесе хоклицу у ћелију, постави је уз носила, али, мрштећи се нешто, изнесе је опет у ходник, поново је врати и најзад јој набе најприкладније место: на самом прагу.

— Ту ћеш да седиш, Љубо. И да га не пустиш с ока ни колико једно трептање, јеси л' разумео ти мене!

— Разумем! — одсече погрбљени титуларни наредник, још увек чучећи крај носила па, тако чучећки, удари неодсечно петом о пету и продужи да неспретно откључава катанац којим је састављен био дугачки ланац што је трипут оматао носила по средини и после их још двапут иксирао по дужини, везујући премалоумно и излишно то безрељефно тело што се није одизало ни за прст изнад ивице носила.

Тек кад је одмотао и ослободио онај непостојећи скоро труп сувишног притиска укрштеног по дужини, Љуба се диже и, држећи ланац чврсто за један крај, упути се хоклици на прагу, седе. Разводник је био отишао и Љуба се, и без обзира да ли је сам или у друштву попио ону килу *шумадинског чаја*, мора бити није осетио у том часу најугодније, тако наједном изложен пред двојицом одвезаних криваца а врата отворена. Опрезно, да не приметимо да предузима мере предострожности, он откопча кубуру револвера. Онда погледа у ланац, чији је крај полазио од његове руке и вукући се по поду нестајао испод ћебета, невидљиво умотан тамо око ногу кривца. За сваки случај, боље је затегнути ту вожђарију но пустити да се тако безвољно и узнемирујуће вуче по дом као змија кроз траву и крш. Обви га око чланка

леве руке: једанпут, двапут, шест пута. Ланац се шкрипећи вукао подом, одизао, затегнуо. Али Љуба још увек није био сигуран. Пружи десну руку у ходник и довуче пушку коју је био оставио иза довратка. Дохвати је обема рукама и пребаци преко ногу. Није добро. Диже је и оклевајући погледа, мислећи: отворена врата, а двојица. Па је опет узе, стави је на под исправно, притисну коленима и наслони браду на крај цеви. Пробао је неколико положаја, најзад набе најгоднији. Тад улери очи у носила.

Ускоро поче да трепће.

Синоћ није спавао — дежуран; прексиноћ мало — нека приправност, студенти или тако некаква говнарија, а ноћас — сву ноћ опет ће тако; три, богами, ноћи неизуветан! Удахну. Зашто, богами, све на мени да се слама?

И природно, као да је у томе одговор на питање, узе пушку у руку, удахну, оде до носила, одиже ћебе над голим, косматим, танким и жућким ногама везаним ланцима два пута око глежњева, и још једном изнад колена. Провери све то, с муком провуче прст испод ланца и одмах овог пута полузадовољно: »Ни макац, буразере!«

Опет је седео на хоклици и наместио браду на цев пушке. Ускоро поче, онако сув, улегалих прса, савијен над собом, да поново трепће.

»Е, не'ш!« — и — сети се. Тргну изненада из канија бајонет, чија општрица засветлуца пригушено и прљаво. Укосивши цев испод себе, натаче брзо вештим покретом нож на пушку, провери да ли се чврсто ујлебио, избаци кундак за око један педаљ испред својих цокула, и онда, полако и врло обазриво, поче да намешта лоше обријани кошчати врх доње вилице на шиљак тесака. Боде, мајчицу му, у пркно! Али тад га опет нешто просветли. Не часећи часа, извуче из цепа чакшира изгужвану, услаићену марамицу од окерастог кртог американа и подметну је између ножа и посног подбратка. Завршивши и то, одмахну. Доскочио је сад свима. И њима трима, крив-

цима; и разводнику; и контроли из кварта; и богу оцу, да му дете криво у душу набије! Сад нема да има спавања!

Широм отворених, мало згранутих очију, нагнут напред на дијагонали танке пушке, могао би да подсећа (тако је то кад се нема поверења у себе) на некаквог свирача у необичан некакав инструмент, који није ни позауна, ни тромбон, ни издужени кларинет (примашки стављена марамица између врха бајонета и коже подбрата). Али начин на који је онако кошчат и рогобатан седео, напред избачене главе, спљоштене као неким притиском одоздо, очију мутних и згранутих, дозивао је и друге слике: ону кокошкe на легалу, туберкулозног мачора за време велике нужде, високо посечени дуб у пољу, неуверљиво страшило за птице (уплашено собом више но што су то њим били чворци које је требало да претраши). На крају јави се слика одсечене главе бедему набијене на колац.

Та се последња задржа као основна, нарочито касније, кад сијалица од 16 свећа није успевала да изиђе сасвим на крај са све гушћим сенкама, све дубљом и све изворнијом тамом ноћи одасвуд.

Са свог кревета пратио сам испод ока све оно кретање и намештање титуларног наредника и било ми је криво (иако је жандар) што је полуијан већа кукавица но иначе што је. Чегга је имао да се боји? Сви знају (чак и Градник!) (зашто чак?) (зато што је позван да то зна пре жандара) (али и последњи жандар то зна) да ми не бежимо пре процеса (који нам има да у овим временима диктатуре послужи као једина тако рећи легална трибина с које бранимо политику Партије) а после пресуде само по одобрењу, никад на своју руку (но у том нас случају, у случају добијене директиве за бекство, сто таквих и стопут бољих жандара не би могли да задрже) (случај бекства Вуке Марковић из казнионе на Савској цести) (или сасвим специјалан случај отмице Златка Шнајдера). Сем тога, претпостави ли се и немогуће: имамо

директиву да га Грујић и ја нападнемо и разоружамо да бисмо спасли Глигора, доле у партеру на дну ходника дебела гвоздена врата одвајају затвор од предсобља, одакле се иде — лево: у стражарску собу са креветима и сошкама, а десно у иследникову канцеларију. Иза тих гвоздених, увек заључаних врата, стоји ваздан стражар под пушком. Испред зграде у дворишту је друго стражарско место. Под зидом — треће. Да је птица, Глигор се ноћас не би извукао. О нама не говорим. Али ни ми се не бисмо тим путем дочепали слободе. Поготово што за тако што ми и немамо директиву. Имамо за друго. Не много јасно, можда, формулисано. Али ова нам је наша наређивала да од вемровца на смрт осуђеног добијемо известна обавештења. Да бисмо их добили, требало је да га идејно разоружамо. Тако сам ја бар протумаčio писмо упућено Грујићу преко Маре.

Нада мном је суво зашпукетала окренута стралица.

Нека се Грујић не сложи са мном, али то је једини начин да остваримо директиву у чију аутентичност нисмо посумњали ни он ни ја од самог почетка, а и да смо, довођење Глигора Наумовског уверавало је не само у карактер поруке него и у нужност да је по сваку цену извршимо.

Гледао сам већ неко време у исцеђену Глигорову главу с плавим кратким, крутим чуперком. Чему сам се надао? Јесам ли вребао нешто неодређено, неки његов покрет? Или сам чекао инспирацију буђећи у његове јагодице боје посивелих костију, у те јагодице што су пробиле ону тамно прозачну, сурово затегнуту кожу као од пресоване суве дуванске траве. Горња му је усна краћа од доње, истурене, задрхтале утом једва приметно. Да ли је то заиста задрхтала, онако црна, скоро као влажан песак у сумрак? Или ми се само учинило? Непомичан он лежи, а све је на њему напетост: тело, глава, лице, као и испуцала црно испегављена кожа на уснама што су тврдо полуотворене показивале његове сивкасте песковито храпаве зубе,

неуједначено глебосане. Очи му нисам добро видео. Било што су му се гасиле, било што су се претерано увукле у дупље на чије су се дно заувек и сместиле да би сакриле светлост експлозија што не престају да јече у њима, загледаним у њих, и у оне друге светлости после њих, пренакрцане растројеним облицима полетелим увис поред обесмишљених предмета и појава.

Биле су му просто затворене (страх долази од незнања противника) (је ли ја то против Љубе или против себе?) (и незнања себе?).

Јер тад их баш отвори. И то уради тако једним хитрим покретом капака увис да се чинило како се то покренуло нешто много веће но што су очни капци, много више но што су очи. Дошле су му сад црне, налик на лакиране куглице без видљивих маргиналија боњача. (Пази! Општар пас! — црвена слова на белој табли крај улаза у кућу на Пантовчаку из које сам крајем овог лета кренуо јутарњим возом за Београд, с два куфера пуна *Пролетера*. У два и придесет, знало се, зверало је најмање агената на београдској станици.) (*Пролетер* не убија невине.)

Као под принудом, наставим да постављам себи питања о тим очима и њиховом нељудски брзом начину отварања. Је ли та брзина од страха? Или од ефикасности, оне ефикасности којој сам толико, одувек, тежио? Јесу ли му такве, оштре као угљенисани, сиктави очњаци, због акумулисаних столећа мржње у њима, мржње без иједног часа одмора, без иједне капљи белине и предаха, мржње на некој вечној мртвој стражи националног задужења? Или су му такве што је убица људи? Или...

(Осетим жеб. Којешта!)

Дисао је тешко, кратко, грцаво. Као риба у трави. Мучио се. Све чујније. Мада се очито трудио да себе заглауши, стиша, укине.

(Шта ми је? Откуд жедан сада?)

Па он седам дана — обасјавају ме нека слова што су се груменила у речи — није узео ни залогаја,

ни унео у себе кап воде. (Ја само прва два дана на Петом спрату нисам ништа јео) (јео сам после и да бих убио досаду, не само због глади) (ухватим се мислима за један свој неотпочео, али у мени већ пошао покрет према бокалу с водом.)

Нада мном се ниједна књига не заклопи; ни изгачана даска горњег кревета не зашкрипа. Нити су се два боса табана заљуљала између једног и другог креветског сандука. Могла су. Учинило ми се да су могла.

Али већ сам скочио да бих предухитрио Грујића — знао сам да ме у ефикасности увек може да прстигне. Хитро сам скочио, дохватио бокал, чучнуо, принео га Глигору — доцкан! нисам стигао да зауставим свој брзи покрет пре но што сам се сетио да он штрајкује и жебу.

У другој бих прилици осетио стид, схватио све то као недопустиву злобу. Сад се нисам ни помислио да кајем. Шта? Врло важно? Чак сам помислио и:

Такав треба бити: на друму што на уму (бити — На-ум-(на-дум)-овски?) (сам ипак не принесем бокал устима, упркос све дивљијој жеби).

Иако се овог пута брзина којом се покрива размак између претпримисли и њеног остварења очигледно граничила с недопустивом непромишљеношћу, прво ми се учини да сам престао да се дивим и да завидим Грујићу, ког сам својом и брзоплетом али ипак брзином прстигао у спонтаности, што долази од поверења у себе, које је основа слободе, па тек да увиђам да сам сурово и нечовечно поступио и повећао ионако бескрајне Глигорове муке. Али ако је у овом случају моја брзина била брзоплетост — почнем да се правдам — у девет од десет других прилика неће то бити; већ оно право; што је нужно да се учини рефлексом, а не оним што обично такве као ја покреће тек после аналитичког рашчлањавања разлога *за* и *против*.

Дође ми да се ошамарим: да не сматрам Глигору већ мртвим, зар бих се понашао тако безосећајно?

Баш то: понашам се као да је мртав. Зашто журим да га убију? Због директиве која је била ипак нејасна? Не! — увредим се на себе.

— Извини! — прошапћем, крив пред собом пре неголи пред њим, па почнем да брзам — можда би што друго. Хоћеш ли... — освртао сам се, као да тражим шта бих му дао; нисам нашао — ...још једно ћебе?

— Смрт хоћу! — зашкрипа му висок, жудан, скоро женски бистар глас у нескладу са свим: изгледом, поступцима, ситуацијом.

Затурим главу: запахнуо ме је смрад што куљну из грла убице људи. »Смрт.« Како је страшно зазвучала та смрт, тај прелом, тај крај.

Поново ме спопа жеб.

Не, трудећи се да и од себе сакријем своје одбојно гађење, не помислим: смрди на људе које је поубијао; али помислим да је теоретски постојала опасност да помислим на она 36 његова леша. Ипак избришем то све што се јавило некако ван мисли а од мисли ипак. Уосталом, смрад леша није ни био налик на његов задах. Он је баздио нечовечије, баздећи на цркнуте пацове и избљувано млеко, на устајали урин и трули бели лук у зарђалој посуди из које је пре тога испарио ацетон оставивши своје трагове: тај смрад.

Преко плафона је клизнуло неколико лепршаја: колути сенки, један преко другог. На моје изненађење, средњи круг светлости, и даље најсветлији, оста заштићен пред налетом тих тамних лепршаја као средина хлеба, с једног и другог краја брањена кором. То ми је донекле и било разумљиво. Нисам схватао зашто је утом потамнео, у средњем светлом кругу, онај најмањи а најближи тачки самог извора светлости, та сама тачка, тај кружић извора сјаја? Која ли је тајна ватра нагнала њега да загори?

Тај угљенисани круг светлости, обрубљен широким обручима светла, није ми још давао мира.

Јесам ли уочио сличност између њега и себе? Јесам ли закључио да треба да се послужим Грујићевим агитаторским шармом, да будем он, а не ја, како бих директиву спровео онако како сам је ја насупрот њему схватио. (Жеб) Насмешен, обратим се људоморном мученику:

— Ти си, је ли, Глигор Наумовски? — али не добивши одговора, продужим још тише — твоји се занимају за тебе и моле те...

— Бити: куш! — као да рече Глигор а усне му се нису ни помериле.

— Не говори тамо! — искашља се застрашујуће застрашени титуларни наредник Љуба, браде на бајонету, напето избачен напред, као да чучи на чучавцу а не да седи тамо на хоклици. При том је цимнуо лапац. (Ух, жеб!)

Тај протест жандара дође у прави час. Није требало тако *па у ребра с неба!* Глигора, тог оправдано сумњичавог убицу, морам пре свега уверити да му желим добра (шта значи желети добра човеку ког ће сутра у зору обесити ако не нагнати га да увиди да је застава под којом се није борио била достојнија његове храбрости?) (не!) (није он био храбар у правом, револуционарном смислу). (Та жеб!)

— Не мешај се, стари, у оно што те се не тиче! — брцнем се.

— Скоро ће девет, кривци у кревет!

Чекао сам шта ће титуларни наредник још рећи. Изгледа: не би да зарати! Накашља се, плуцну, ућу-та. Тим боље. Ни мир није ствар лоша.

Већ сам се у неколико махова био упитао: Зашто да признам да су моје ноздрве онесвестљивије од његових? Зато што тај смрад није мој? А шта је моје? Оно присвојено. И оно што ме буде и даље присвајало.

То сам се био упитао и на то сам и одговорио на једном другом плану пажње, истовременом са овим спољним, одређеном збивањима. Није ни тај други био једини. Испреграђен и раслојен одједном, по-

станем свестан да се свуд, на сваком спрату, у сваком одељењу спрата мог и свачијег бића истовремено понешто помишља и збива, често противуречно или ван односа с оним што се истински догађа и говори. У мени. Жедном.

Не померим се, али да бих ублажио, ако не и уклонио неподношљивост блиског задаха смрти, престанем да дишем: »Малочас био је стао у онај слог сав, без остатка.« Приближим му се још више и наставим да га посматрам, за инат смраду. Изблиза: боја очију му се левкасто просипала из зеница, чудно, пожудно. Још изближе: свуд око дубоко усечених бора, у кожи испресецаној зарезима одасвуд, тим свежим још ожиљцима засечених ножевима напора и мучка, затезало се, напињало нешто; не једино тамо; већ и око лако испуцалих, али сад већ некако узбибаних усница испегављених тамном сукрвицом — титрао је исти тај напон, пароксистичка нека тензија од које су му се кострешили све неки отцепљени крајеви перутастих кружића сличних онима у корену косе; само сад су се свуд по кожи простирале те мале пахуљичасте љуспице што нису падале. Још и још изближе: престајао сам да видим, али чуо сам себе како бунца́м: — смрт, високи штит, последњи зид, ров за цело тело, ћебе преко главе, заклон за изложене груди свих људских мисли. Не дишући. (Али кад сам већ и ја рекао у мислима смрт, тад је то требало изрећи онако дефинитивно као он, који је, кад би ту реч изговарао, остваривао њу до краја) (то значи да је он до краја залушио врата за собом живим, до краја, као минер кад запали корду под минираним мостом) («Смрт и готово.») Но успротивим се: »Како цео живи човек, налик на огромну врећу пуну прича, сав да стане без остатка у кратку реч смрт, тај крти слој, не, тај слог пребијене кичме чији је садржај супротан животу, тај последњи дах који је ништавило као и први? Или, оно, ништавило, није противречно живљењу?«

— На своје место! — Љуба се бојао да то изурла

жандармски гласно, јер би то онда чуо разводник страже и закључио, као и прошли пут, да титуларни наредник нема довољно ауторитета и енергије. А како се може имати оно што се не зна шта значи на српском, где све речи, окрени-обрни, ипак нешто значе. Не увек нешто много славно, али ипак нешто. Никад сасвим ништа.

Ланац зазвеча испод ћебета. Значи везане му, испод, и руке! Потражим им укрштени обрис на прсима, на трбуху. Није га било. Биће да му је цело тело преповијено у ланце као беба у повој и да он неугодно лежи преповијен у гвожђа, руку низ ребра, низ бедра, до пола бутине без рељефа.

— Скоро ће девет — кривци у кревет! — зато понови, опет добродушно, упркос суровом изгледу искрештене главе на бајонету.

Не обраћајући пажњу на њега, окренем се Глигору и сасвим му тихо шапнем у уво готово:

— Мени је наређено да добијем од тебе неке податке и да...

Још раније мора бити да су Глигорове умртвљене усне почеле да се једва видљиво таласају, као да га то оне само још целог хоће да извучу из орбите смрти, у коју је својеволно заувек ступио, а сад, захваљујући тој њиховој амбициозној глади и жеђи за животом, он решио да изиђе како би ме згромио једним питањем изреченим високим, женскастим гласом што је изгубио савитљивост, пролазећи кроз његов зарђали, иструтели душник:

— Ко си ти? — зарежа. Али то је било још увек његово давно питање.

Упоран! — блесну оцена — никад тај није посумњао у себе. Погледам га с неком завишћу.

— Ко си ти?

То питање, које је иштрцало из њега, није било пропраћено погледом што би потврдио да га носи нека доња радозналост, испод које резе жеља за сазнањем, испод које стоји на мртвој стражи оно што

бих и ја, као и ма ко други, назвао прихватањем оног што се зове: *живети*; то питање, иако дозрачило с путање тишине и неживљења, није, ни онако реско изговорено, успело да уђе у гравитационо поље људских, равноправних, животних односа, него је остало да лебди у некој ни мртвој ни противсмртној интермундији, негде између непорицања и непотврђивања, између презира и одбране од јесењих мува.

На све то откријем своје зубе и одговорим радостан, скоро као после важне победе, да сам комуниста и да сам, као комуниста, за самоопредељење до отцељења сваког народа.

Тад Глигор пусти друго питање, које је, као и прво, доспело из интермундије равнодушности до мене, на ког је коначно пристао да обрати једну равнодушну, увредљиву пажњу.

— Не питам то. Србин ли си? — процеди још једном кроз зарђало грло и намршти се.

— Да! — махнем руком и наднесем се над њим гласом никад тако доброћудним и милујућим. Али и извињавајућим се гласом, нарочито кад додадох да су комунисти интернационалисти.

— Сиктер! — изви се утом из Глигорове утробе — сви су Срби говнаре и убице.

Опет блесак самокритичне оцене себе (злурад блесак овог пута): Гле! Никад нисам био тако као он сигуран у оно што сам мрзео или волео.

Тај блесак се не исцрпе тим. Наиђе други, радознао: »Он ме, ево, вреба!«

За овим, закључим миран, у неком самосазнајном мраку: »То је боље но бити уврећен.«

Буде ми сасвим јасно да ми је криво што је он боље од мене, скоро онако савршено као и Грујић, решио проблем како да свест, пригушена болом, збрисана безизлазношћу, докраја сачува вољу и ефикасност. Да. И он то постиже извлачењем некаквог неиздигнутог до свести, али ипак неког рецимо *нагонског друштвеног бића* из канија, затамњењем осталих садржаја бића. Место да жали себе, он и ту

неизбежну жалост гони у напад. А та је агресивност управо оно што сам раније осећао да и сам треба да поседујем како бих дејствовао како ваља. Чинио сам и ја то, али чинио сам ретко, тек кад бих, препустивши се низбрдичним нагонима, престајао да се плашим. До догађаја с налив-пером, значи — нисам. Јесам и пре, можда. Јесам. Да, кад сам ујео Широкоплавог у руку. Или после, кад сам му рекао да му удар ослабио. Али та је моја агресивност дошла сасвим на крају. Кад сам изгубио био сваку наду да ћу ишта постићи тобож нормалним играњем типа са стеченим, разумним држањем. А Глигор је од почетка то знао: на дивљање — дивљањем. У мутнини себе као да пожелим да му задам бол.

Та ме нејасна жеља узнемири. И све остало. Узнемири необично. И те паралелне мисли. Негде дубоко у себи залупим врата. Иначе не бих савладао хтење да га тако никаквог разнесем ударцем једног питања. Зауздам већ кренулу суровост. Чак успем да се, као и пре, цивилизовано нагнем над Глигором, објашњавајући му да греши, да је чак неправилно, тј. штетно изрицати такве малограђанским шовинизмом замрачене глупости (не, нисам употребио чак ни реч глупости, рекао сам »такве шовинизмом замрачене ствари«) (цензурисао сам се ужасно) што не воде стварању једног фронта у који би ушли сви противници великосрпске буржоазије, која, да, ту се ја потпуно слажем с тобом, која је чиста говнара, која је...

Истовремено: било ми је још увек... Не, обратно: није ми било више јасно да је агресивност увек права и најбоља техника стимулесања друштвеног бића, насупрот биолошком, ионако код мене пригушеном.

Негде испод тих мисли, спрат-два ниже, ројиле су се друге, и ја сам одолевао свим неумољиво снажним нагонима да заборавим ко сам, шта то радим и у ком циљу. Исто као и за време мучења на полицији, трик је и сад био прост: не дозволити да ме

преплавим први намот жеља и порива. Свест почиње изнад њих. А с њом, свешћу, и ја, који сам једно с њом. Зато залупим још једна врата испред сличних мисли и не одговорим на то турско, грубо псовачко тераше Глигора до красног, како бих иначе гласно учинио, у самоодбрани свог националног поноса, себе самог, без обзира на присуство титуларног наредника (који је исто човек, исто плен акције убеђивања, исто жртва заблуда као и Глигор, и кога, Љубу, није требало оставити у уверењу да се ми, српски комунисти, идејно разоружавамо пред сваким антисрпским шовинистичким испадом будући да смо, како нам великосрби пребацују, патентирани издајници српства) (чиме бих дао поен онима који му филују мозак шовинистичким изметом). Али опет, пред очима ми блесну она нејасна реченица из писма упућеног Грујићу (па иако сам био сигуран да је директива недоречена и мутна, ипак била је директива) (тумачење које сам јој ја давао било је, с том резервом, једино и несумњиво исправно) (сад и више чак но малочас). Наставим да му мирно и љубазно објашњавам.

Атентатор на возове није одговарао. Није ми ничим давао на знање да ме чује и разуме. Говорећи, грло ми се сушило, а како ми се грло осушило после онога комада хлеба који сам на повратку од последника брзо појео не заливши га водом, тад кад се још могло (сад, како да је пред њим пијем?), ја, не размишљајући, запалим једну драву и, настављајући да говорим, махинално му је принесем уснама. Осегим мутно, али у истом часу, да није требало, па затим тек, збуњен, упитам: »пушиш ли?« сасвим свестан да није ни то требало, иако ништа на његовом лицу не смекша, не оживе. Напротив, предњи му зуби прво изиђу врхом свог сечива из прорезаних усана и после се открију цели, све до као зној бледожутих десни, а да му кожа на лицу не изгуби тврдоћу кости прекривене пепељаво угљенисаним металом. Задах куљну из њега неподношљив:

— Једна цигара — један куршум; један куршум — два Србина мање!

Је ли?

Опет блесак: Шта мисли он? Да ту мени пркоси? Без батина могу да га ја смекшам и извучем из опасача ћутње.

Зажелим да му докажем да тај његов стил не ваља увек. Није агресивност метода добра за сваки однос.

Али да бих се савладао, погледам га опет.

Та страшно смањена глава, ипак, ни сасвим изблиза није имала ни једну од оних ломбровозских деформација што жигосу убице и претварају злочин у приватно обољење појединца, у болест за коју је тешко окривити болесника кога би ваљало лечити кад би био излечив. Али смрдело је преубитачно крај њега.

— Шта рече?

Као да сам то баш очекивао (моја од Грујића ми спремност да, никад затечен, одреагујем како треба на све), ја угасим своју већ запаљену цигарету о под и, подавивши боље ноге по турски, отпухнем, па не чујући још Љубу, заустим да Глигору рекнем нешто налик на: »Тако је«, или: »Имаш права«, или: »Потпуно се слажем с тобом«.

— Шта рече? — трже се тек тад Љуба с главом као дубље потонулом низ колац.

— Да се не мешаш у оно што те се не тиче! — окинем не дижући очи с Глигора, коме је, мора бити, и без обзира на све, тешко падало да говори, одвиклом од служења речима за време свог живота мало говорљивог а можда и мало мислећег. Поготово сад, после самоприсилне ћутње у полицији и ћутње за време формалне судске истраге пред само суђење (налазио се за то време сигурно сâм у једној хелији на Ади Циганлији). После оних неколико сиктавих противсрпских речи на једном српском језику смекшале сугласничке рескости и кртости а удвостручених понегде самогласничких дужина, гледајући га још

увек како с муком убацује ваздух у плућа, учини ми се на кратак тренутак да пада напон струје у сијалици неспособној да помогне освежењу његове старе, неосветљене крви. Али одмах затим и светлост се поврати својем напону: за то сам време већ био почео да говорим, по грујићевски брзо и лако, дегажирана, великосветска држања, милујућег осмеха, неагресивне попустљиве безобзирности, концентрисане пажње. Ослушкујући себе, на махове ми је изгледала несврхисходна свака моја реч, и да је Грујић можда у већем праву што ћути. Али одмах бих се побунио против тог свог задушнобајског милосрђа. Без обзира! Обесиће га најкасније у зору. Он је мртавац већ, а ипак ја не бдијем уз мртаваца; не забављам га; мој задатак није да му разговором онемогућим да мисли на оно на шта сваки на смрт осуђени мора да мисли, признавао то или не признавао. Мене се Глигор не тиче! — уверавао сам себе. Мене занима шта се од њега може корисно да извуче за ствар заједничке борбе. Он треба да схвати да је нужно, ако је слобода циљ његове борбе (објективно јесте; дакле!), да својом руком потпише, рецимо, летак у ком би позвао своје људе и македонски народ да крену исправним путем који једини може довести до укидања неравноправности...

Али овог пута је Љуба инсистирао. Страх од контроле, од разводника?

— Јеси ли чуо шта сам рекао? Забрањено је говорити с осуђеником.

— И ја сам тај! — и додам, хватајући корак с оним другим својим начином — нико ми не може да забрани да говорим са собом!

Грујић се не чу с кревета, не шушну оданде, не баци поглед на мене, али као да све то учини мада не рече:

— Не компликуј јасне ствари!

Љуба ме одврати од одговора Грујићу својом упорношћу:

— Не разговарај, последњи ти пут лепим кажем.

— Зашто последњи пут? — упитам чак с Грујићевом интонацијом.

— Зашто што је такво наређење.

— Наређење? И јест ми то нешто — не ја, Грујић би то тако рекао — знаш ли колико је од постака света наовамо било жандара и титуларних наредника који су се клавили да би извршили некаква наређења? Милијарде је таквих било. Силних, мргодних, обично бркатих. А шта је остало од њих и њихових клављења за наређења с вишег места, шта је остало од тих разноразних највиших места, од строгих оних држава и њихових царева за чије су се бабље здравље титуларни наредници мучили не спавајући и мучили и убијали оне који су бдели и борили се за слободу а због којих титуларних наредника ни они сами нису спавали, Можда си чуо да се једна велика царевина звала Асирија. Или ниси чуо? Њени су непријатељи, у сваком случају, крв проливали. Све их је она по кратком поступку. А шта је с њом било? Шта с њеним титуларним наредницима? Траг се њој и свима њенима замео. Било је и других моћних држава. Па? Ништавило. За Римско си царство ваљда чуо, је ли? Пропало. Постојало је успутно неко царство цара Лазара. Исто бесно, иако небогато. Шта је с њим било? Да ти не причам Косово. Али шта је било с Турским царством, које је уништило српско, механијско? Пропало и оно. На Куманову. За Наполеона си чуо такође? Завладао целом Европом, а пропао на Ватерлоу. А Ватерло ти је, кажу, једно ситно сеоце у Белгији. Или узми Саламандера. Убише га у Марсељу.

— Куш! — титуларни наредник је скочио и замахнуо песницом. Пушка му тресну о под презвучно, скоро као пуцањ. Не померим се, не трепнем. Али он се уплашено саже, зграби оружје и замлатара слободном руком:

— Пази ти шта говориш! И моје стрпљење...

Наставим, грујићевски (зашто? хоћу ли нешто да проверим? шта?):

— Све има свог краја — рекнем — моје нестрпљење и кратко стрпљење титуларних наредника, њихово мучење ухапшених и њихово неробијашко робијање уз робијаше, њихове неправде и њихове неправедне државе што осуђују своје синове и поданике на робије и смрт. Шта мислиш, овај ту Глигор, није ли и он човек као ти, ја, сви ми.

— Убица је он! — викну Љуба.

— Рекао си убица.

— Јес је.

— Добро! — наставим грујићевски, кад је Грујић већ био тако занет Хигинсом — али одговори ти мени: зашто се човек у овој земљи осећа принуђен да се лаћа оружја и убија? Је ли иком лако убијати? Није. Па зашто онда? Зато што је у тој земљи добро њеним људима? Што је краљевска власт — добра власт? Мислиш ли ти да је овај ту човек зао? Нећеш то ваља рећи? Он је пожртвован и храбар, он воли свој народ а за своју љубав ни плату, ни пензију не тражи као неки што чине. Шта добија онда? Конопац о врат и плотун у груди.

— Ко му је крив што је луд! — промрси Љуба.

— Он луд? Паметнији је он од свих нас ту. Он јаче од свих нас ту уме да воли. Народ није...

— Јес, свој народ воли, а колики је само народ побио.

— Мање од неких титуларних наредника.

Љуба не одговори.

Нисам долазио себи. Па ја се то, као да нисам ја, као да сам неко други супротан себи, потпуно стављам на страну индивидуалног терора. Да нисам заборавио на наш став о том питању? Зашто онда? Био сам сигуран да грешим, али зато што сам грешио говорећи као што Грујић греши ћутећи и ћутке дочитавајући свог Хигинса, зато што је он равнодушан сад на све, ја и грешим, грешим у његово име. Осетим по други пут за један сат да га мање ценим. Ценио сам га и даље. Како не бих. Робијаш. Контраробијаш! Свакако. Али не толико колико сам мислио да га

ценим. Па зато што сам губио оно велико поштовање које сам дотле гајио према њему, у мени се јавила нека злурода жеља да га осрамотим, да га разоружам, да га свргнем с контраадмиралског положаја, најстаријег на који сам га сам ставио. Сад сам се осећао одговорнијим. Ја сам био позван да водим. И њега.

— Слушај! — шапнем и окренем се смраду.

— Бежи! — промрси Глигор с мржњом — не гњави.

Пргав? (очајна свест о немоћи?) (у сваком случају дрска, нељудска, иритирајућа суровост убице људи).

Нека. Шта, »нека«. Ја не бих никад био такав на његовом месту.

Било ми је наједном криво од примисли, однекуд избиле, да би Грујић могао помислити, читајући и даље, да боље од мене зна начин на који би испровоцирао, у име свести, Глигорове отпоре против телесне хрпе свог сад само пониженог меса. Наставим зато да му брже но брзо говорим. Упркос досадашњем неуспеху, нисам се осећао лично повређен. Остајао сам супериоран и, ако љут, љут зато што је тај очајник преглуп да схвати правилност нашег става. Нисам патио од комплекса агитаторске мање вредности. Продужио сам и продужио бих још да мојој жртви не досади, па, скупљајући сву расположиву снагу, Глигор одједном рече с мржњом којој је слаб и исцрпљен глас додао још излишније потребну уверљивост: »Све би вас Србе требало под нож и свима још куршум у чело. Сви сте исти.« Предахну и, скупљајући све силе, избаци пискаво а без даха из на смрт оронулог себе: »Сваки вас поштени Македонац мрзи«, онда, провоцирајући последњим напором, извуче из последњег таласа пакости: »Ја сам вас се наубијао, више од тридесет шест својих живота да откупим.« И као да је већ нефизички неким полугама био кадар да састави бескрајну, вековну мржњу у слоге које нису већ имали много смисла: »Сваки ће нашинац убијати,

убијати и само убијати без разлике све Србе од данас до судњег дана.»

Тај еуфорични излив животодајне његове мржње прекиде Љуба, злурадо и опасно викнувши и даље набијене главе на врх бајонета: »Да ћу тиш ти, будало једна, шта мислиш, бре, ми смо говна која ћемо трпети да нас кокате. Па зар не видиш по себи, будало једна, да ћемо све лепим и све низ длаку, док нам не дозлогрди. Јер ми смо добри и душевни и све, али лакше нам је да вас све колико вас има ставимо у топ и испалимо у мајчину но да вас задуже пустимо да нам живи запишавате зид и серете за врат. Бре, ја ћу сто таквих усранаца као вуц, бре, зубима да искидам. Зубима, да знаш!«

— Ти ћеш говно од три мрза зубима да прегризец, а јунаке нећеш да врећаш, јер кад те опшадарим има ти се и пушка усере и попиша од зорта, а тебе има просто да нестане.

— Пробај само! — срдито рече титуларни наредник.

Почнем се дизати:

— Ја знам своје право! — рекнем погледавши у осветничку главу титуларног наредника, која се, без икаквог упозорења да ће се удоброћудити, преобрази и одобровољи тако нагло, свесна да је погрешила у нечем што ми је измицало.

— Хајде, будало једна! — промрси доброћудно — седи кад не знаш за шалу!

Но рекавши то, жандар се, опет димећи од беса, ишчупа с ражња, диже са столице и прошета ходником, али не учини ни три корака и већ се сети наређења, врати се, седе, и опет кртим, љутим покретима намести бајонет под браду; што ми опет добро дође, и ја га, превазилазећи скоро Грујићеву вештину, нападам, јесте, речима нападам, како је он то смео да дозволи да га заглупе до мере да не зна шта говори, а кад већ тако глупо говори, нека бар каже да говори за свој рачун и у своје име, јер ћу ја, Слобо-

дан Раденик, али и мој велики друг Грујић, митровчанин, осуђен на осам година досад, Грујић, али и сав остали радни народ Србије, сви ми заједно, не само да спречимо такве жандарске испаде, борећи се заједно с македонским народом, него да се већ сада боримо, будући свест без људождерских предрасуда (то је Глигор могао да примени погрешно на себе иако сам мислио само на Љубу). И да се ја, Раденик Слободан, у своје име и у име српског народа, клечећи (на то се дигнем с пода на ком сам седео и клекнем пред Глигором) извињавам за све што су такве јајаре рекли или чинили, и да ја, Раденик, молим Глигора да ми опрости све зло чињено не у име српског народа, како је то лажно представљено, него за рачун гуликожа без нације, и да се ја, Раденик, јер је тако, нећу дићи с колена док Глигор то не схвати и да се ја, Раденик, кунем, опростио ми Глигор те злочине зато што је схватио како су и њега самог слични злочинци обмањивали представљајући му се лажно, схватио то или не, да ћу се борити до последњег даха да настане правда међу народима и људима, да ћу се борити и гинути, не једанпут, него сто пута да Македонија и сви народи на земљи буду слободни, једнаки, равноправни, у једној држави или отцепљени, ако то желе, у својој сопственој држави, или у некој другој комбинацији држава.

Би ме мало срамота, хтедох да опет седнем, али Глигорово је лице остало намрштено, иако ми се чинило да се његова намрштеност претвара у сурову пажњу што долази од неког невиђеног, бар не досад код њега уоченог интензивног размишљања. Ништа се није померило на његовом ситном лицу, ни имало снаге да се помери на тим костима пресвученим затегнутом кожом боје сувог речног муља. Клечећи, ја сам и даље говорио камен да тронем, али не и овог на носилима који, једак, неочекивано издахта:

— Што ме, бре, не пустиш на миру. Како те није стид?

Збуњен, не одговорим му питањем: — Јест, стид, а директива?

Али то сам помислио. И прећутао.

Но продужим у ранијем стилу све док наредник Љуба, титуларни роштиљ, не викну први пут увребеним једним, грцавим, али опакоствелим гласом:

— У кревет!

Би ми утом опет блесковито јасно да ја, у ствари, не желим оно што ми је изгледало да хоћу. При томе, није ми било јасно шта хоћу, шта желим. Да ли да сломим Глигора и докажем му да агресивност није техника доброг држања, да ли да докажем Широкоплавом (несвареном у мени) да сам, ако хоћу само, бољи полицајац од њега и да без батина могу што он не може, а то да хоћу како бих му доказао да ја нисам неки успаљенко, него *кадар*, онај тип комунисте за који је он рекао да су будући полицајци — молим, тај ћу и бити; да ли зато што сам мрзео Глигора, који је, упркос свему идејно погрешном, био тако сигуран у себе како ја никад нисам био? да ли сам желео да спроведем мутну и нејасну директиву из писма, онако како сам је ја, насупрот Грујићу, разумевао? да ли сам свим тим парадама хтео да постанем бољи, ода нији, буднији и партијнији (безличнији и мање приватан) од Грујића? (који чита место да извршује наређење); да ли је то био мој обрачун с њим због нечег промењеног у Јеленином понашању од часа кад га је угледала и остала ошинута, ударена (ја сам против свих удараца) (и љубавних) (човек не сме човека да понизи и бије), а Глигор постао тако само ниска мрежа преко које је прелетела лопта наше заваде? (шта то све човек не може у мислима да помисли!); да ли је све то и још понешто било у питању? Не знам.

Но Љуба не издржа у својој искрештеној злоћи без даха:

— Ноћ је! — дода нешто блаже. И не доврши.

И не обазрем се више на њега; но, сматрајући да сам успео да довољно раскривим Глигора, хтеднем већ да прећем, не губећи из вида крајњи циљ — директиву, на приснији разговор, па га без прелаза упитам из ког је краја Македоније.

— Шта те брига? — оте му се.

— Мој посао су бриге! — рекнем благо, задовољан и његовим бречањем, бољим сто пута од досадашње ћутње.

— Гледај си своја посла!

— То и чиним — поновим — одакле си, кажеш?

— Ја сам из краја бораца.

Исправљати заблуде бораца, то и јесте једна од важних мојих брига! Да не чиним то из некаквих личних интереса. Да је то потреба саме борбе. И да зато што је то потреба...

Мени сад и није било тешко да, савлађујући одбојност према смраду на који су ме непрестано упозоравала чула, употребим и саспем сав свој од Грујића, задубљеног у лош роман, наслеђени првољубавнички шарм, да бих нагнао Глигора да ме слуша, макар и не одговарао како треба пријатељски на моје хришћански и заводнички ошамарене и неошамарене још образе које сам сваком својом речи подметао новим и новим његовим шамарима.

— Кад нас је већ саставила невоља — наставим — и случај стрпао у ту ћелију, тебе, сељака из Македоније, али и мог друга тамо на горњем кревету, бравара иначе, комунисту, осуђеног већ, као што видиш по његовој униформи, али ту доведеног ради напредно монтираног, то јест лажног процеса, и мене, фризера, обојицу из београдског среза пореклом, ја се питам: зашто не бисмо у тој случајности што нас саставила видели своју револуционарну савезничку судбинску нужност? Наши руководиоци то знају. Они су зато и основали Балканску федерацију, преко које координирају акције. А и мој друг Грујић — рекнем без ироније, а ипак, ко би све знао? — онај који лежи тамо, болестан од Хигинса, он би могао да ти потврди како су, тамо у Митровици, комунисти из Македоније саучествовали у твојој борби и како су били радосни кад су чули за неке твоје подвиге и јунаштва а и ја кад им стигнем тамо, причаћу о теби и сигуран сам да ће се сви они поносити твојим држањем.

— Македонски комунисти нису Македонци! — одаха Глигор.

— А шта су? О, људи, шта су? — чудило сам се изводећи помало то чуђење, намерно се чудило за три-четири карике театралније него што би то за ову малу ћелију било потребно да би деловало убедљиво: — Да те нешто чује Пуша, дрводељац родом из Куманова, у црева би ти скочио. Или Јордан, ех! А Рацин (нисам се сетио другог имена), грчарски радник из Велеса и песник, па он би те растурио да се никад више не сакупиш. И шта? Они да нису Македонци?

— Нису Македонци сви који се у Македонији рађају. Само су то они који се за њу боре.

— Добро је за тебе што ти сви на које мислиш нису ту. То је све што ти могу рећи. Разнели би те да ни до Страшног суда не стигнеш главне коске да саставиш.

Он затвори очи с оним нечим дефинитивним при спуштању очних капака што је дозивало слику две браве које се истовремено закључавају на вратима једне светлости.

Јасно, није ме то зауставило. Напротив, настављао сам да се ишчућавам упорно и поприлично дуго, тако упорно и тако дуго да Глигор, који је, канда, био решио да више не говори, поново попусти и својим ми танким, шкрипавим гласом најзад одврати да су сви они издајници Македоније. Али ја сам тад стао да га уверавам да њих баш, Пушу, Јордана и Рацина, сва Македонија обожава и почео да му цитирам текстове из »писама« које баш они добијају из свих крајева Македоније. То сам чинио и даље, претерујући сад више него за три-четири карике. Ја тако не бих досољавао кад бисмо у другим условима говорили, и то је моје претеривање оно што је Грујић једном назвао *реториком*, потврдивши што сам и сам знао, наиме да је ми не негујемо обично, јер она, реторика, почива на једном недостојном односу, неправедном и недоступном нормално, односу одозго на доле, односу од *паметног* говорника ка *глупом* слу-

шаоцу, од одраслог и свезнајућег ка инфантилним и ништанезнајућим. Такав однос није ни етичан, ни човечан, ни ослобађајући. Али је ли ова ситуација нормална? Имам ли ја времена? Треба ли или не треба извршити директиву?

Па шта онда? Има тренутака кад је чистуњство контрареволуционарно или ликвидаторско. Има часова кад се нема времена. А има ли га ту и сад, пред тим згрченим изможденим телом на измаку, пред овом затамњеном свешћу, опшамућеном заосталошћу, глађу, жеђи, страхом од смрти ипак, што ми прича приче за децу и што ме уверава у исто у што би и Љуба, с том разликом што ће Глигора а не Љубу сутра да обесе. Зато, журећи, почнем да причам измишљајући: како сам ја то као пре икс година пошао једном с чувеним комунистима из Македоније, један се Димче звао, други Бурмаз, пошао, дакле, у агитацију, и како смо тамо по селима око Велеса држали састанке, улазили и у куће, дабоме, разговарали с људима о времену и летини, о злочинима српских и бугарских комита, Пећанчевих убица, али и Михајловљевих најамника, а они су нас, иако су се баш њих свих и бојали, благосиљали јавно на зборовима, јавно...

— Нас? — закркља одједном Глигор — нас се бојали? — изгуби се, поврати и стисну зубе као да ће гвожђе да препризе. Али процеди само: — Лажеш. Нас се прави Македонци не боје.

Ето, реторика! — прекорим се, али није се више могло натраг па поскочим незбуњен, хитар, узбуњен, грујићевски и даље сналажљив, глигоровски офанзиван:

— Молим те, немој никад, али никад више рећи *прави Македонац*. Обећај да нећеш. Прави Македонац, то је исто што и прави Србин од Косова, чистокрвни Бућов Гот, аријевски бечки пивопија, аутентични Италијан, потомак римских грађана, плавокрвни бег, српскокрвни тробојни бог. Оставимо те чистоте одгајивачима пилића, коња, паса. Људи су друкчији и уопште нешто друго, ћудљиво а паметно, гордо а заљубљено,

себично а храбро. Људи могу бити несрећни јер су измислили нагон за срећом, али они су пречесто гладни, жедни и неслободни, не да би били несрећни, него да би се борили да стекну оно што немају. Народи који се боре за оно што још немају, срећни су народи, али нису ни прави, ни криви, ни чистокрвни. Они су слободољубиви. Зато никад не цртај бавола праве или чистокрвне народности, да из неког црног буцака не искоче она сујеверја о крви која харају сад Немачком. Јер ко ти стоји добар да теби једног дана не дође неки самозванац и не каже: »Глигоре, ти ниси прави чистокрвни Македонац.«

— Ја? — закрља изненађен — ја гинем за Македонију... — застаде. Онда га прође загрцнутост, па се оваш облизну врхом сувог језика.

— А онда... Мени то више нико неће да каже! Не може.

— Може сваком другом. Мени заправо, рецимо. Може да ми дође неки самозванац и да ми каже: »Твоја прабаба те зачала с неким Турчином, Цинцарином, с неким Wiener-schnitzl-staats-opfer-Bürgerom, с неком наполитанском мандолином, бугарском флашицом ружине есенције, неким мађарским лажним грофом и ти ниси чистокрвни Србин.« Шта онда? Свака прабаба била је прабеба која је сисала свој палац у дупку и била прашипарица која је ловила страсне погледе прамушкараца и била прадевојка која се није бојала прамушкараца и понекад се, како то већ ваља, простирала под њима да би превазишла и њих и себе. И шта? Зар сви ти прамомци, прапутници, пранамерници нису били, ма откуд долазили, чистокрвни људи? И зашто да неко у одбрани неких глупих интереса врећа моју прабабу, која је била паметнија од њега и, мада прабаба, имала мање шовинистичких предрасуда и више људске ватре у жилама.

Глигор удахну неког мучног неокрепљујућег ваздуха. Али не осетим смртни смрад што ме заплусну, иако не процеди:

— Мене ће ујутро...

Али као да сам то чуо, ја га прекинем безобзирно, незауостављив, понет и сам својом реториком, њена жртва више но њен корисник.

— И наставимо ли тако, ко ми гарантује да мени неко једног дана не дође и не каже: »Ниси прави комуниста.«

— Друго сте ви...

— Друго јесмо. Али зашто? Зато што...

— Вас не убијају!

— Не убијају! — ускликнем двапут, јер поновим — нису ли убили Брацана, Бурџу Баковића, Хећимовића, Агу, Мишића, Орешкија, Коломба, Белића, Алиагића, Бурџу Шнајдера? Они су мрцварени, пребијани, бацани кроз прозор, вешани, убијани из заседа, стреличани. Зашто? Што су били Срби, или Македонци, Хрвати или Словенци? Не. Били су комунисти само. Не знаш ли за покољ на Залашкој цести? Или за митраљирање војника који су 1. децембра 1918. с црвеним заставама по улицама Загреба клицали Републици и Совјетима? Било је међу њима и Босанаца и Далматинаца. За побуну морнара у Боки Которској сигурно знаш? Било је међу њима Словенаца и Хрвата. А за црногорске устанике доктора Марковића, такође мора да си чуо? Нису ни они гинули зато што су по народности били оно што су били. Пуцали су у њих зато што су били комунисти. То су и били. Радници, сељаци, интелигенција, радан народ, свестан својих циљева, пута до њих, својих дужности на том борбеном путу, своје славе, свог права, своје судбине. Погинули су, али...

Погледам га летимично, оваш. Нешто у Глигоровом изразу нагна ме да се узнемирим. Није то било у изразу. У очима? Не, нису то биле сузе. Ништа му није излиптало из крајева очију и пошло наниже, према стиснутим уснама. Ах! учинило је нешто у мени и осетим да је као... ја као да... вхваћен у кљуса своје реторике, хоћу као да зајецам! Не! — као да чух Грујићев шепат. Није било злурадости у гласу који

као да чух. Невеселом гласу, у ствари. Јер осетим низ тај глас, који као да чух, клизаву топлину, већу од топлоте прошапутаних речи. — Нећемо то! Брзо дигнем руку до очију: под прстима не осетим ипак оно нешто мокро, стидљиво, бестидно, лоптасто, несазнано. Одахнем. Нећу.

Без коментара! — наредим себи. И тужније но икад, широко, безгранично тужан због свега тужног и жалосног на земљи, осетим неко ослобођење пре неголи олакшање и наставим да говорим о буржујским гуликожама без нације.

Но и Глигор ме прекиде. Једва чујно, дахом више него гласом, рече:

— Теби је лако тако да говориш. Ти си Србин и имаш своју српску државу, где се говори твојим језиком, где су и лопови и жандари, министри и генерали, богаташи и сиротиња, пендреци и кундаци, целати и обешени, сви род, сви исти језик, иста правданеправда која омогућује да се правда и неправда виде. Ти си под сунцем и као ти лично и као цео народ. А сунце, као народ, исто има пеге и прави сенку, али, као и народ, оно сија. А ја? Ја сам као народ у запушеној рупи. Једном, кад и ја изиђем на сунце, онда... Али не. Ја не верујем да ћемо ми Македонци имати тако прљаву и усрану државу, тако неправедну и труду какву сте ви Срби направили. Буржујску или не. Не верујем.

— Не бисте је ви сигурно имали. Имали би је Бугари. Тиме нећу да оправдам српске буржује. Није свеједно за вас чак да ли ће вашом државом владати македонски буржуји, а камоли српски или бугарски, слажем се. Нису нам потребни ни једни ни други, ни трећи.

— Ето, и ти! Нисмо ми Бугари. Они нас помажу против вас. Ми знамо то. Али ми мислимо: помажите! Кад победимо, платићемо дугове и остаћемо своји на своме. А ако буду хтели да посегну у наше, тако ће добити по прстима, тако... Јер своја нам држава треба. Динар порезе што нам се од уста отме, нама да

се врати, а не да се изгуби у мраку и никне у Београду где ни кафеције, ни цариници, ни даскали, ни деца нису твоји, као што тамо где сам никао ни удерице ни палате саграђене од динара с твојих залогаја отог, нису моје.

Сати су му избројани — помислим одједном — шта вреди учити правилном приласку националном питању човека који ће за који сат можда да буде изведен на вешање. Али не одолим ни себи ни Грујићевом хигинсовању. Говорио сам. Одговарао, убеђивао, па наставио и кад титуларни наредник опет забрани разговор. Осећао сам да ме Грујић ипак чује и да ме презири јер се бавим узалудним послом: док не буде свега на претек свуда, дотле ће постојати национализми. И шта ту речи...

Па ипак, за разлику од њега, нисам умео да се зауставим (а знао сам што и он) (у вези с тим питањем), него причао, побијао разлоге, исправљао погрешне закључке донете на основу замене делића целином, с којом је случајни делић само у привидној вези, не у суштинској. И помислим да све то чиним тако упорно и жустро сад мање из жеље да спроведем директиву, више из саосећања, да бих задржао време и, јурећи немогуће брже од њега, зауставио топљење оне метално чврсте глазуре што је држала Глигора на окупу.

Нисам хтео да до тог топљења дође.

Знао сам неодређено, слутио ужас који би му донело губљење те чврсте коре. Али био сам неспособан да спречим последице своје офанзивности брже од мене бржег од пропадања времена, и моје се знање претварало, мимо моје воље, у речи, реченице и ставове, и на тој низбрдици себе и оног ужаса што је све видљивије долазио, осећао сам уза све то и потребу да побегнем, да се склоним од једног гласа који је, мек и благ на изглед, несаломљиво упоран и чврст у бити, па сам настављао — сад сам био већ потпуно сигуран у неизбежни ужас — да својим речима, пред којима није било заштите за Глигора и кад је као

с почетка затварао очи оглушујући се о њих и кад је, после, отворивши их, хватао мисаони корак с њима, изазивам ону корозивну маглу што му је гутала лик не успевајући да га размекша. Против себе очито, против своје воље, мој је глас растао, надимао се, постајао свечан. Очи су ми се стале да муте. Жежио сам се, пољуљан, и сам понет и тронут влагом, све сам грцавије подносио сирову неку храпаву тугу што ме све луђе захватала, давећи ми, рекао бих, доброту што је остала једино нетакнута свим што сам искусио и, упркос томе, отворено сажалива, саосећајна и без заштите. Али, ето, и она ме дохватила, тресла, раздираа и гонила да наставим, па осећајући да не могу више, окренем се и погледам, не престајући да говорим, сад пут двоспратног сивог гвозденог кревета у углу. Али горњи је спрат био и даље глув и пуст. Ах, како може, како може да чита оног проклетог Хигинса? Зашто ми не пресече реторику, што ме не прекине? Грујићу, помози! — бол јекну познато и не.

Но ја сам настављао да говорим, не гледајући у кревете где сам желео да угледам себе, кад већ нисам видео Грујића, себе загњурене главе у руке, пригушене јецаја што би ме немало и храпаво некако тресли, макар ми и не доносили олакшање, кивном на себе што сам, насевши заседи предрасуда, био тако свиреп, тако нељудски свиреп да у том јунаку (титуларни је наредник турски колац на који је набијена српска глава) (седео је непомично, пошто је у једном часу коначно одмахнуо руком схвативши да ништа не помаже и да ме ништа не може да заустави и да је стопут боље да ме пусти да причам не би ли чуо шта се то нас двоје хоћемо да издоговоримо па да сутра рефереише и добије похвалу) (чуо сам себе како клечећи и даље говорим о Глигоровом јунаштву и чистоти револуционарног уверења) видим макар и на трен обичног убицу (иако је то први човек убица људи ког сам у животу срео), место да видим убице у онима који су га натерали да убија како би га осудили на смрт, убице у онима који целу земљу осуђују, који јесу пра-

ве убице, убијали или не власторучно, али на њихове руке пада сва неизазвана крв људи која се просипа у легитимној самоодбрамбеној акцији (осветљен савијеном неком светлошћу од велике сијалице из дворишта, осећао сам како су лажне сад ове истините иначе речи које изговарам) и наставићемо да то чинимо упркос жртвама, упркос свему. И да смо срећни што смо имали прилике да упознамо Глигора Наумовског и поносни (несрећни и понижени) што проводимо с њиме ову ноћ, учећи од њега како се треба борити, лишавајући се свега, не само ситних људских слабости него чак и личне љубави, која је племенита и велика човекова страст и коренски смисао његовог неприродног битисања на основици начињеној од неких стално променљивих друштвених услова, тог конвејера историје, тог великог човековог проналаска, вишег јер плода свести, ради љубави према земљи и народу, оно прво и последње што нам остаје кад неприлике у друштву и у земљи не дају да се воли и живи.

Све те речи... а ништа. Плакао сам, расплакан од њих — а он ништа.

Глигор као да је учинио оно што ја нисам успео: зауставио се на низбрдици низ коју га је понела та једна језива, депласирана моја речитост, и вадећи последњи дах нагонске снаге у жељи да сачува неопходну чврстину, тј. цео систем својих (погрешних) схватања, на чијој је (неисправној) основици почивала његова људа храброст, он шибајући свој високи глас да потегне, да крене и да се вине, упита с једном осорном, заборављеном заједљивошћу, чија је упорност, враћајући га мисли где се скршила, откривала и рану и час кад ју је задобио:

— А јесу ли ти, што кажеш, људи без нације ноћу упадали Србима у куће и убијали их на лежају зато што би несрпски неки папаз или неки несрпски даскал негде рекао да је чуо како говоре српски?

— То још нису! — рекнем — али видиш ли мене, тих двадесет мршавих година. Мени су забијали цепке под нокте. И пошто нисам одао, из гнева и беса и

мржње натерали су ме да окренут зиду стојим читаву ноћ, читав дан, и још једну ноћ и још један дан и ноћ и те треће ноћи...

Глигор покуша опет да удахне дубље, али не успе, па отвори разгореле очи којима, не гледајући ни у шта испод себе на поду, већ у врата, покуша да запали рагастов изнад натакнуте на бајонет главе титуларног наредника, који је дисао дубоко и мирно. Као неки спавачи. Лажни или прави.

Онда, прекидајући ме, Глигор упита:

— Јесу ли твоје терали да мењају имена и ударају *ић* где му није место? И јесу ли, да би брже присилили на посрбљавање, запалили твоје село са стоком и људима па оне који су, опрљени и поцрнели као неки још живи ватром захваћени пластови, покушали да побегну у поток и да се баце у воду што тече, дочекали митраљезима?

— Нису! Нису! Нису! — понављао сам претерано дрхтав али одједном као да ми све лица обузе нека хладнокрвна проицљивост. Разговетни тихи глас поста ми тиши и од Глигоровог:

— Нису то скотови радили с мојим селом. Али су за ових петнаестак година побили или на робију отерали преко осамнаест хиљада комуниста.

Слушајући се како говорим о револуционарима који су пали, али падајући под тробојном или једнобојном заставом, рушећи се, чупали и вадили цигле из зидова што опасују људе ту и вани и свуда где тих срамних зидина има, тих зидина што притискују, муче, изглађују и деле људе од слободе на коју имају право: слобода! — ишапнуо сам — шта је она ако није увек сутрашња целина човекова, увек већа од данашње? — изгледало ми је да то сам себе прекоревам за малочашњу злурадост, па се ухватим како у себи састављам речи у реченични букет извињења, изјаву љубави намењену и њему и Глигору и себи: поверење и љубав између другова да увери, јер без њих нема ни самоосећања, ни личности, ни достојанства нужних ту као и на *петом спрату*. Та нечујна из-

јава је гласила: »Али ја тебе и Грујића подједнако волим!« и била је намењена интерној потреби мене самог, ангажованог осећајно свим именима које сам поменуо у својој реторској градацији, али и бројкама које сам изнео, именима и безимењем безбројних бораца, свих палих свуда, одувек.

Па незадржљиво осетим кајање за све то што сам био помислио о Глигору, кога сам осуђивао досад као што би то чинио батинаш Широкоплави, иследник Градник, судија Дубоковић. Био сам спао на њихове позиције! — помислим с олакшањем, јер сам се дигао с њих.

— Стани! — зашкрипи у Глигоровом гласу пре но што му опет не изврвеше тихе, тамне речи — ти знаш имена палих и имена убицама својих. Ја им знам народност. То ми је довољно да им судим.

— Јеси ли, тамо у возу, препознао иједног убицу својих сусељана?

Од онда, с прага, зачу се суво кашљање. Глигор се стресе, згрчи, стисну:

— Јесам. Били су Срби, као и паликуће и палиљуди који су...

Нешто јаче од свег досадашњег искриви му лице пре но што рекох:

— Било је и три Македонца у оном вагону.

— Ако!

Јесам ли га погодио, разуверио? Затворио је очи, стиснуо уста.

— Терор не погађа кривце! — рекнем. Он процеди:

— Погађа њихове сународнике.

— И твоје.

Погођен коначно? Готов?

Не. Тресући се кратко, исцеди:

— Па нека. Србе треба убијати, али Македонце ваља натерати да седе код куће. А онда... Код куће нека седе. Нека нас слушају и нека побу, кад наредимо, на истребљење свих вас.

— Јеси ли сигуран да је то пут? Кажми ми иједну револуцију коју је терор подигао, водио и довео до победоносног циља?

Заћутао је. Коначно, учини ми се. Тресао се тихо. Сад ће? Хоће ли сад да заплаче? Нисам ликовао, био сам готов — победио сам, доказао да свест је главна полуга револуционарне борбе, а не анархоидни убилачки нагони.

Тад осетих више но што видех Грујићеве ноге како се наједном забелеле у простору између горњег и доњег лежаја. И већ је стојао крај носила. Стао је, образео се, заустео нешто да каже, скочио на пола речи, у скоку се нашао код полице до кревета, узео своју увек блиставо чисту лимену порцију из које је истресао неке мрвице, обрисао је платненом салветом, дхнуо у њу, обрисао је још једном о рукав своје суре робијашке доламе и, клекнувши поред мене уз носила, одигао без речи ћебе, загнурио порцију негде испод и благо, не срозавајући напетост, изустио:

— Хајде!

Био сам бесан на Грујића. Шта се сад меша? Скоро сам сасвим сломио и убедио Глигора. Шта он? Да не би на готово?

Глигор га је исто погледао пренеражено, уврешено, збуњено.

— Но? — учини Грујић стрпљиво — мора да се све запекло у теби! — и рекавши то, поче да звиждуће.

Нисам кобила! — тргну се Глигор и зашкргута последњи пут.

— Нека! Нека! — проговори Грујић благо, очински сугестивно — само ти пусти воду. Биће ти лакше. Овај прича, прича, а не примећује. Ех! Дедер!

Несмањен свим тим ни у Грујићевој ни у својој (али ни у мојој) представи о себи, представи у којој се укипио, Глигор се, стиснувши очи, ослобађао притиска у бешици, сав жућкастољубичаст: бронзани споменик безименом јунаку једног сумрака на неком балканском паланачком тргу: сав мутна спомен-плоча под стрехом сеоске учерице у којој је рођен да никад, ни сад кад се учичешања празни, не изиђе из круга смрти у који је свесно ушао.

Грујић му се за то време, озбиљан и благ, уносио у лице, које се пребрзо, не одолевајући једном ударцу изнутра, све као раскопча, потисну и зави у пару сенки што су стале да наилазе одасвуд испод оне затегнуте коже над тврдим луком костију чела, јагодица и вилица. Можда је тај дим сукнуо само на зенице. Цела му се глава, од темена увијеног у завоје до збијене чељустии, умота у маглу, што је у ствари било дуго задржавано дрхтање, преоптерећено нечим што је мени, од првог часа фасцинираног овим тако мало спонтаним, интелектуално не нарочито развијеним човеком а ипак противнагонски заузданим бићем, јер апсолутним борцем, имало укус горчине и кајања. Узбуђен, не од часа кад сам га угледао, већ од малочас, кад сам тек докраја појмио да иследникове речи о Глигору као убици људи погађају самог иследника и остале њему сличне, узбуђен тим, а истовремено подгасом другог, друкчијег, јеткијег узбуђења, више узбуђеног прекора што нисам ипак умео да одмах зауставим ни љубомору, ни кајање, ни презир према себи самом због презира и љутње на Грујића, ни грижу савести што је у мом агитаторском нападу на Глигора, што је у мом директивофиљству било и трагова љубоморе на Грујића, поред исто тако сировог приспособљења једној угњетачкој демагогији, израбљивачким предрасудама, великосрпским предубеђењима, а не револуционарном чистом боравишту!

Борац, а сүзим!

Био сам свестан да сам поражен. Али без воље да то не признам. Капитулирао сам јер сам био постићен. Ето, то је оно право. Без речи. Али оно једноставно нужно, солидно, људско, то...

Нека! — помислим, и сад додирнем лако и нежно неку драгоценост, нову капљицу што је тек кренула, пре но што сам је згњечио и откинуо од лица. Никад раније нисам плакао. Не сећам се да сам то чинио и као дете. Али пред овим носилима на којима лежи једна страховита људска борачка воља и пред

којом, клечећи крај мене, клечећи ћути и делује једно велико револуционарно искуство, осећао сам се као баче и недоношче што некој лудој незаслуженој срећи која га повлашћује има да захвали за тај тренутак ноћи важнији од свих школа, научнији од свих књига, тренутак ноћи у којој осећам како скидам све змијско и зло, залурадо и ситничаво, и учим се доброту и саосећању, љубави и храбрости, тим нереторичним људскостима без којих се не може бити ни човек, ни борац, а камоли један делотворни Грујић (такав треба бити, такав или никакав), који стрпљењем и разумевањем лечи човека од заблуда и помаже му да сазна смисао живота и борбе, смисао својих мука путем до победе над њима; погинути у борби слава је искувише превелика за спонтаност и незнање да би се смело допустити, кад се већ прилика указала, да се стане пред целатом субјективно мањи но што се јесте објективно велик и значајан. Да, Грујић, који је толико дуго одсуствовао и тако ефикасно а у прави час ступио у дејство, имао је право што није хтео да речима убеђује Глигора да је борба за ослобођење један вид борбе против сваке врсте израбљивања, јер се из појмовне пропагандистике винуо до тачке у којој се на скроман, обичан и, рекао бих, елементарно акцион начин разјашњује све, све, чак, ако хоћу, и смисао човекових узлета и теза да се ослобођење нације, која се не своди само на четири јединства (језика, територије, прошлости и економије), не може да...

Жудно сам опет гледао у лице Глигора, опруженога на носилима, јесте, у лице сирово, јесте, неразумних црта и кроја лобање, али отмено у својој сведености, племенито у обузетости једном мишљу и једном страшћу. Оно је исцрпљивало сад неодољиву енергију којом је успео да, од часа кад је ступио невин у редове свог покрета, одајући се суровостима борбе за слободу која је одговарала његовом менталном узрасту, класној ситуацији и структури његове психе, сузбије у себи све природне, спонтане и тако појмљиве нагоне за пријатним, забрани себи и сладак

залогај и опојнији гутљај (један залагај меса — један метак, једна чаша вина — два шаржера), једући само посно и онолико колико му је било најнеопходније да би тело, вечно излагано напорима, одржао у аскетској кондицији, тој осуди себе на смрт коју је, пре свих судија, себи изрекао: борац. Практично, то је значило да је увек био недовољно исхрањен и недовољно испаван, недовољно одморан и недовољно опуштен, увек нераспасан, обувен, увек једног ока и уха на опрези, заувек осиромашен, савести предате заувек ствари којој се на верност заклео опшкртелних осећања и мисли, спреман да изврши наређење старијег чина, трениран да без поговора испуни сваки налог, без обзира колико ће његово извршење тражити од њега снаге, меса, коштане сржи, крви, живота, слагања, отпора, неслагања. Можда се он никад и није слагао с пакленим машинама, али наређено му је.

И чинио је. Трагично? Не. Револуционарно.

А све то чврсто и вајкадашње што је творило Глигора и допринело да се иследник пре неки сат осети, сећајући га се у оној лапавој непријатној ноћи, кад се, изгледа, гине и замишља своја погибија, поводом туђе, теже но што се тешко гине с пролећа и лети, онако изгубљено сулуд, онако сав разбијен и рашрафљен упркос свим рефлексним отпорима које је могао имати, и задржао, искувише навикао да држи батину за дебљи крај и ударао по онима којима је несрећан стицај околности истргао из руке други њен крај, али сад све оно чврсто што је чинило Глигора тако јуначки тврдим, изузетним и трагичним, све се то одједном, неочекивано и нежељено наставило, не, почело поново да топи и губи. При том, ја сам се, и тако задахтало тронут, могао заклети да је све то нестајало а да Глигор ни нестајући није мекшао. Само се губио, дубоко иза јаре што га је закапала тиграјући око његовог све замагљенијег лица. Само лице. Јер тело, она плитка, танка, право и уједначено извучена пруга што је без жудње привлачила сву танку светлост на себе, остајало је непромењено ситно и безо-

брисно. Можда и нисам знао зашто сам и у том тихом часу, кад смо сви ћутали, пожелео да се ништа не поремети, да му лице што пре изрони из магли врућица исто као пре свега тога, тучано тврдо, пре моје плитке реторике без одјека и пре Грујићеве неме доброте и саосећајности.

Пред нама је човек осуђен на смрт, он штрајкује већ осми дан главу и жебу јер хоће да га што пре обесе; и мада му је грло исхрапавањено изнутра и разложено на листиће црног барута, и мада се кроза њ и ваздух једва пролазо, јер су му и пљувачне жлезде пресакле па гута зарђале слине и посне сунберасте лопте усијаног ваздуха, од чега боли душник као у некротичној антени и бриде му плућна крила, ја сам сад желео да остане, тврда и неуништив, на ранијим погрешним идејним позицијама. Тај задах што се тако лешно ширио од Глигора значио је смрт. Ударао му је на ноздрве, избијао на поре, био на уста, која је отварао као греч извучен из воде, и шта? и шта? Нека умре непобеђен, то је пораз који не вреба. Ипак, иако сам тога и пре био свестан, ја сам говорио, убеђивао до малочас, до Грујићевог силаска с кревета и уласка у игру с порцијом коју је подметнуо Глигору под ћебе, место гуске; знајући да се, такнут већ смрћу, неповратно и непрекидно разлаже, ја сам трошио речи на тог већ мртвог човека, и убеђивао, понет идеолошком таштином, тог изгубљеног, јадног створа још пуног опекотина од цигарета које су му агенти гасили на слепоочницама и нису сачекали да нестану да би га предали суду, у журби да што пре виде обешеног злочинца који је постављао паклене машине по возовима и скривило толике смрти (да се не спомињу они које је раније поубијао из свог парабелума или својим бомбама) (успевши шест пута да се извуче из заседа, издаван, продаван и тек ухваћен кад је, рањен у обе ноге, био потрошио и последњу бомбу и последњи метак), питао сам се да ли то чиним зато што нисам могао да дозволим да ико уради нешто што ангажује јунаштво а чије позиције ја не прихватам?

Па ко сам ја? Шта сам? (хоћу да сам добар као Грујић) (и као Јелена?) (упркос свему и Јелени!)

То сам изрекао у себи као заклетву и, не могући више да издржим, незадовољан и киван на оног малочашњег себе, ја се у мислима извијем, устанем и у гневном поласку према малочас пробуђеном жандару сопственим прегласним хркањем, том глупом Љуби на ког сам хтео да насрнем и на месту да га убијем, јер ми се учинило да је опет као био почео нешто да се меша и зановета забрањујући сад и ћутање крај носила (не усубујући се ипак да га истински забрани), приметим сузу, не сузу него сјај, сүзни сјај чишћи од ма ког другог сјаја, али тамо где га нисам очекивао, у Глигоровом оку, и угледам Грујића с руком на везаним Глигоровим рукама, које је открио испод заврнутог ћебета. Од тог доћем себи (налик на неку рибуљу кост у неком грлу): парализован. Али жандар, мада и даље ослоњен брадом на врх бајонета, окренут нам с профила, сав претворен у уво, не више онај који је покраден, него онај који, прислушкујући забрањени разговор, покрада друге, што је довољно да смири сваку жандарску савест, сад узнемирен, не чујући нас, упита:

— Шта је? Ућутали сте?

— Да! — рече Грујић.

Глигор на то погледа Грујића и поче да шапуће нешто важно, као да одговора на питање које му поставља, али које нисам чуо, тако је тихо ишаптаном, зависи све, спасење, противсудбина, слобода.

— Не! — одговори му скоро исто тако тихо Грујић, не онако исувише одрешиито и чврсто као кад се лаже — ниједна борба није погрешна. Има их само мање и више ефикасних.

— Нисам се погрешно борио? — упита гласније.

Грујић се не осмехну.

Глигор, који није скидао дотле очи с њега, окрену их, затвори (два кључа зашкргутну) и осмехну се. Не. Покрша да се осмехне. Али не успе.

Таквог су га и изнели нешто касније. Краљ се био, дакле, вратио из Словеначке и потписао пресуду. Док је погрбљени титуларни наредник откључавао ланце свуд око Глигора и носила, обојица смо у ставу мирно, стиснутих песница, запевали редом песме које смо знали, и ону: »Болан ми лежи«, и: »Софија, црната памија«, и: »Работници, работници, здружите се са свих страни«, и Варшављанку и све руске, укључив и онај Погребни марш који је Лењин волео, али кад су затим упали у ћелију неки унезверени млади жандари и подигли носила, ми смо тек тад докраја реализовали да га односе на вешање и бацивши се песницама на врата што су двапут затим закључана, из свег грла изригивали ритмовану нашим ударцима Интернационалу.

»Другови, другови...«, хтео је још нешто Глигор да искрља одозда из дворишта, угледавши нас после на прозору, али ми нисмо прекидали песму, махнули смо само рукама пут њега већ пренетог и несталог иза неких врата која су се са треском тамо доле закључавала. И, бледи, унезверени, уплашени и очајни, наставили да певамо докле смо мислили да треба и кад су жандари улетели, двадесет минута касније, с бикачама и стали да нас ударају по устима и глави, ми смо певали све док се нисмо срушили и, гажени на поду, онесвестили.

Обесили су га, позади у дворишту, сазнали смо сутрадан. »Штрцаћеш, штрцаћеш!« рекао је иследник Градник Глигору и окренуо се погрбљеном: »Одведи га. Харт чека!« Увече, после, ја сам се ухватио за отечену и изубијану главу, ваља блед, свакако грозничаво дрхтав: »Није требало!«

— Требало, шта? — наже главу над мој доњи лежај.

— Говорио сам онако јер сам био љут на тебе, ја сам мислио да ти...

— Ја? — учини мирно.

— Да ти одбијаш да извршиш наређење.

— Којешта. Заборавио сам да ти кажем, није било

времена. Оно место о Балканској федерацији није се односило на Глигора, него на Троскота, од кога се тражило да, у случају да га доведу овамо, напише извештај.

— Шта причаш. Помињан је Глигор Наумовски. Знам сигурно.

— Да. Било је писано аспирином и делимично се само овде-онде отворило док је лежало испод Мариног грудњака. Она је преписала оно што се видело. Од топлоте. Јер аспириноско мастило — то се пеглом отвара. После, добио сам оригинал и, док си био доле — све прочитао.

Преко целог дана нисмо скоро ништа говорили, само практичне ствари: »Дај«, »Узми«, »Где сам оставио оно«, »Прочитај то«. Мене је стид изједао ронећи ме као таласи крту кречњачку обалу. Тек треће ноћи, кад из ћелије неста и последњи траг Глигоровог специфичног задаха распадања, кад ваздух поста неиздиференцирано затворски отужан и мучан, Грујић поче да прича о свом накнадном процесу. Али одведен сутрадан на претрес, није се више вратио. С две године додајне робије, шупом је отеран у једну од безбројних казниона.

Ипак, и то да признам на своју срамоту:

прво што ми је рекао кад нас прошао удар бола, туге и стида, од којих смо занемели, било је:

— Ти се понашао све време као неки евентуалац.

— Ја? — увредим се — шта му је то?

— Па радник никад не ставља све у сумњу. А интелектуалцу је лако да свему што се јави пред њим удари један знак питања. Јер све му се јавља у глави. Где ништа нема своју, него другу неку тежину. Друкчији је радник који све својим рукама опипа, уобличи, осети. Друкчије се тад и разуме тежина камена и терет предрасуда, мука сопственог тела и суровост сопственог уверења. Бољшевик један...

— Зар ја то одједном па нисам?

— То је најтеже бити. И нико то није потпуно и савршено. Али основно је раднику задатак. Он тропи

фосфор мозга да докучи како ће га најбоље извршити. Препреке, то је оно што он ставља у питање, не идеје, не предмете, не чињенице.

— Али ја...

— Ах, ти си интелектуалац.

— Извини, ја сам радио у фабрици на стругу и ја не дозвољавам...

— Има и радника који су интелектуалци. Није професија оно што искључиво одређује. Ти си, мора бити, много читао... И то све неке књиге које ми обично не читамо.

Уздахну:

— Нема се времена, знаш — директиве. Збиља. Али нема се времена. Мада сумњати понекад и у све, рецимо, и није... Мало сутра није! Откуда времена да се научи како се скаче с трамбулине боље но са шлепа...

6

Било нас је много најједном сопствених непријатеља (у магновењу ми се то тако учинило по нечем несумњивом мада неодређеном), полицајаца, фашиста разне врсте (Љотићеве и Хоберине), пандура и жандара. Преко неких кровова сваки се од нас у последњем часу, упркос необјашњивој мржњи на себе, спасао од гонилаца са псима и без.

Сем у оном првом магновењу отварања те сазнајне слике, више се и нисам чудио како се то постало сопствени непријатељ, а пошто се нисам чудио и пошто сам се помирио да будем што сам мислио да никад нећу бити, било ми је природно и све остало: неосећање солидарности, крвљу попрскане руке, извесна ласцивна прљавштина мисли и усред неуклоњиве, и заслужене усталом, смртне опасности — золошки односи сваког од нас према свима који су врвели уоколо. Све ми то ипак није сметало да пред правдом што ме је сагнала у ту страшно високу и тврду кулу заједно са осталима, без много речи, успо-

ставим с њима и неки немушт, негативан контакт. Налик на самоодржајни грегари нагон који држи стада, јата и руље на њиховој невисокој разини.

Било је полумрачно, лица се нису разликовала, вероватно се ни од раније нисмо познавали (зар нисам одскора постао фашиста и стао да мрзим све што сам волео, без накнаде за изгубљена вољења?). На нечију нему команду (чију? моју? не моју можда?) почели смо сви да копамо бочни бетонски зид. Но пре но што је пробијен отвор довољан да се сагледа амбис под нама, ја сам почео да дижем даске с пода и да се провлачим кроз шут и греде у просторију испод ње. Неки су ми се без речи придружили и сад смо, са спрата ниже, већ дизали поднице и спуштали се врло брзо, скоро ван времена, с осећањем да се спасавамо. Једно тупо незадовољство самим собом пратило је то спасоносно спуштање наниже: што да, спасавајући себе, спасавам и остале? Нисам имао времена да се упитам откуда и зашто то незадовољство (да ли само зато што сам, спасавајући сад себе, неким прадавним, заосталим рефлексима ипак знао да радим нешто срамно: свест је изнад нагона и нема оправдања за саучествовање овог остатка антифашистичког ја као другог ја, као ја по себи на послу спасавања фашиста!), знам само да сам с осталима дизао даске и спуштао се спрат по спрат. Прсти и дланови били су ми прожети и нађевени ситним цепкама које су ми задавале све неиздржљивији бол, мада нису ушле дубоко под кожу.

Најзад, после више напора но времена, стигли смо сасвим доле на последњи седамдесети спрат (бројећи од крова).

Сад нам је остало само да се пробијемо кроз дебео бетонски зид.

Ни доле нису постојала врата.

Помоћу пијука и бушилица успели смо некако да избушимо зид, но тад смо, већ с осећањем да смо се спасли, утврдили да смо се спустили у подрум, десет спратова ниже но што је требало. Кула није имала

прозоре, ни пушкарнице, али сећам се да сам помислио да би ваљало стати кад смо били тачно негде око шездесетог спрата. Ето, па буди с њима!

Почнем грдити остале да су себичне, гадне свиње, безумни крвави пси који немају мозга ни за лек. Зар нисам лепо био помислио да престану. Али они нису људи, они су људождери.

Као да сам остао сам, таква је тишина владала док сам викао. Било је и разлога: сви су гледали у зидове над нама. Било је скоро немогуће вратити се десет спратова више, јер смо почев од шездесетог били стали да безумно чупамо цео под из лежишта у бетонским нишама. Немогуће је сад било испети се ни помоћу конопца с куком.

Над нама је, као једно дезинфековано, стерилизовано небо, пуцао свод изгубљен у недохватним висинама. Дубоко очајање што долази после сваке еуфорије захвати нас све тако дубоко да смо с рукама у коси сви стајали погружени, не дишући прилично времена. Истовремено су навалиле неке тешке, безимене још болести на многе око мене, али свима нама телесно здравим, иако фашистима, било је одједном стало да болеснике не сможимо сазнањем да су им часови одбројани (солидарност очајних и безшансних!), па смо, варајући једни друге, сваки сваком говорили: »Јој, како добро изгледаш, замахни мало јаче крампом!« Помислио сам: нико више не зна да ли га други лажу. Огледала није било. А и не би помогло. Требало би моћи гледати један другом у очи. То ни смо хтели. Мрзели смо се ипак. Упркос очајању што нас захватило, здраве, болесне и изгубљене.

Нисам рекао, међу нама је и тако изгубљених већ било да је од њих остала само успомена у виду конвексних отисака у материји ваздуха. Али страшније од тога деловала је чињеница да су та љигава издубљења у ваздушној мрени радила исто што и ми здрави и болесни: махали су такође конвексним, прозирним пијунцима и будацима. Не зна се с каквим резултатом. Махали су.

Како смо се сви ипак дали на посао, нада је изнова почела да помаља своју шиљату њушку из шута, разбацаних греда и осталог. Ускоро смо стали да копамо кроз земљу излаз стрмо увис, ка дворишту које смо били у једном часу сви угледали, још док се налазило у понору испод нас.

Али копали су земљу само неки међу нама. Други су, мамузани истом надом, поступали друкчије. Они су дизали разбацане на све стране греде и, постављајући једне на друге, спајали их масивним кламфама. Да бисмо олакшали пењање болеснима који нису смели знати да су болесни, због нас више неголи због њих (с разлогом смо се плашили побуне болесних, тј. издубљених, њиховог одбијања да рмбају за нас здраве, па и могућности њиховог напада на нас), укуцали смо водоравно, дуж спојених и усправљених греда, на сваким тридесетак сантиметара по једну левцицу на коју се лако могло стати.

Пошто је завршен тај посао, начињена је и платформа на тим усправљеним гредама и, десет спратова изнад пода на висини од 28 метара, стали су ти људи сад поново да копају бочни зид. Кад су се најзад пробали у двориште кроз зид, они али и ми што смо се пробали кроз ходник у земљи, сви смо, с блаженим осећањем да смо се коначно спасли, да скачемо, да се преврћемо преко главе певајући, урлајући, скичећи — здрави, болесни, издубљени. Лупали смо ногама о земљу, пљескали рукама својој доброти (да, осећали смо се добри, човекољубиви, пожртвовани, одани не знам тачно чему, али знам и одани да смо се осећали, па смо цупкали и ваљали се по густој трави).

Све је то било на крају крајева и разумљиво. Сви су се налазили на ивици насилне смрти, сви пред поновним хватањем, хапшењем и стрељањем, а сад слободни, захваљујући поверењу у снаге сопственог очајања.

Ваљало је само проћи преко ниске разваљене тарабе и изгубити се међу осталим људима који се нису разликовали од нас ни по чему сем по неиспогањеним

рукама, што се не види: зими их сви ионако држе у цеповима. Без ичијег наређења, спасени су, на одласку, као по команди, у истом часу погледали високу кулу силоса.

Опростивши се тим погледом од своје бивше тамнице и гроба који нам је та зграда могла постати, пођемо према тараби, ка месту где се видео отвор довољно широк да сви прођемо. У том баш тренутку, на домаку слободи, не, на домаку спасењу одјекну неочекивано силна експлозија што нас све обори, опрљи, заглуши, разнесе и коначно усмрти: живот, који је прави фашизам, ником ништа не прашта.

Незауостављени прамофон остао је једини жив, с плочом с које је неко рецитовао: »Жена је лепша од младића, који је снажан само. И роб је снажан. Он служи господару, који може бити и слаб. Ако је слаб, он не може да буде господар. Младић је нартљив. Жена није слаба, она се само стиди. Она се брани шминком којом незадржљиво напада привучене, али не и задржане. (Како задржати оне који немају вијугу љубави па одлазе чим оплоде? — Вас остаје ипак много. — Јесте, ми остајемо и износимо плод. Ми смо важније! — Зар је носач важнији од господара терета? — Терет је у нама, ми смо део терета који носимо и ми смо за њега одговорне пред животом. Ми смо сефови живота. Ви сте семе без земље. Ми земља.)«

Глупости! — помислих мутан — ноћ је још. Само је Грујић осветљен седео на кревету, поднимљен на шаке, тачно како сам га само раније једном видео и запамтио.

— Имао је свој свет, неисправан, али у њему је исправно живео; требало га је оставити и да умре у њему! — уздисао је: — Истине су јаче од исправне памети.

Загрили смо се и пољубили као да се растајемо заувек. Све време до одласка на суђење говорио је о Глигору и само о њему.

— Зашто му нисмо дали да умре на миру? Зами-

сли се на његовом месту. Стављају омчу око врата, а ти који си у свету имао или неку народњачко утопистичку и скроз ненаучну браћу или, погрешно, неиздиференцирану небраћу, сад на расстанку видиш — постоје само другови. Другови нам је рекао, зар не? Другови!

Па? као да хтедох да се посваћам с неким. — Извештачен? Него. И горе. Пакостан. Злурад. Дабоме. Осветољубив. Без смисла за одбир жртве, без осећања за правду. Искаљивање киселина мржње управо, то сити. Чудовиште. Оваплоћење неприродности. Боље то него природности. Држати се у руци (као Глигор) значи бити неприродан. Без тога се никад ништа неће да промени. Јер зло је најприродније нешто. Оно је натурална привреда, натурална производња карактера и ситуација. Зато се и боримо за планску, геометријску производњу.

— Бавола! У природи ништа није неприродно. И оно што тако изгледа. — Плиткоумниче! Плиткоумниче! — викао сам — зар не схваташ да јој све људско што постоји подваљује да би било људско?

Заспао сам опет, али нисам више покушавао да уловим иједну од речи што су ми се као мехурићи сапунице распрскавале на неким не мојим више дечачки бубрежастим усницама.

Следеће недеље ми је предата оптужница, пред само суђење ми се јавио бранилац одређен по званичној дужности, све се свршило пљескањем по рамену пре но што је и почело, а коју недељу касније, уочи изрицања пресуде, рекао ми је: »Ништа се не бој, и на робији има људи«. Као да нисам једва чекао.

Па ипак, следеће ноћи, у шуп-соби Главњаче, стале су да под преоптерећеним напоном прегоревају жице на осигурачима памћења, што се, не тамнећи, ширило док није пробило оквире чула, па је шумна

дотле сала оглувела, затим изгубила мирис на дехидратизирану прашину преосталу од лета, па редом укус горчине ишчилеле из уста, док и дотле најезена кожа није престала да, нападнута страхом и осталим, пушта мале бодљице зимоморе налик на тек кренуле пужје рошчиће. Очи су остале отворене само. Гледале су, али препуштене себи, лишене могућности поребења, биле су немоћне да поиме иједан од вићених облика и да чак онима ту, надохват, врате заборављена права имена. Речи? Све је добијало једносмерне надимке што су, не именујући стварно неког и ништа, остајале без одзива. Самоосећање је изгубило сигурност да се икад ишта и одазвало на реч насумце извучену из њеног словара у пуном хаосу после катастрофе кратких спојева. Завладала је тама у пуној засвобености.

Али упркос њој тоталној, регистровало се, негде у некој каквој непрогледале свести, све успореније заплускивање крви у осеци, мутно трзаво кретање уназад, један нагло уштинут покрет страха из десног бубрега, једна пијаца магме у средишту лопте пуне ноћи. Њом се кретала и мицала неодредљивост сама. Али и она се све више губила у све неодредљивијим правцима. То је гмизало, безгласно се сударало и трело; грело је ноктима од теста и гризло зубима од паучине. На тој пијаци овог најсдашњијег часа, нудила се на невићено ретка а нужна роба што се продаје само испод тезги сазнања. Та се роба бесмислено утоваривала и непрекидно истоваривала, па се чупање и кидање ових неухватљивих гигања продужавало унедоглед самог успореног пулсирања. Унутрашње су кртице ровале, излишно отворених очију. Али, следе, оне су се све у један мах тргле.

Десет година!

То је и сад слугански верно чуло слуха прво дошло себи, набацујући ми у свест померену, уздрхталу слику председавајућег, па редом, који није имао ничег редовног и уредног — мирис прашине и бући, горчину у устима, језу низ кичмени стуб и, најзад,

глас којим сам дубоко у себи њима тамо иза распећа настављао да псујем мајку, недовољно гласно (утледао сам председника како, жмиркајући од nelaгодности, ставља закаснелу шаку на уво). Не поновим му матер, мада ме упитао шта сам рекао. Шкргутао сам док су ланци звекетали, иако је катанац, мора бити, јуче још шкљоцнуо над још једном од безбројних глупо и сурово зазиданих младости.

Сам по други пут у полицијској хелији, звератући неприлагођено, прво сам хтео да се уверим да сам одишта сам, да жандар не гледа кроз бушу, да никог сем мене нема. То сам испитивао дивље, унезверено, али кад сам био сигуран да ме нико не види, ја се журно бацам на под и, лежећи потрбушке, лица сакривеног у шаке, зајецам безгласно, бесузно, баксузно, гневно, маскирано незадовољан светом и собом.

Прекратко да бих стигао да тиме до краја дам одушка болу и свему. Имао сам ипак утисак да су ме те сузе изговориле ван речи а целог, од колевке до проба.

Бојао сам се да неко не наиђе. Прекинуо то испуштање течности, од које сам у већој мери негоди од речи.

Али и сутрадан, пред вагоном за казниону, опет је свега нестало. Овог пута не више да не бих чуо и видео; тек колико је било нужно да мене не би везаног гледали. С дна будне структуре допирало је уједначено заплускивање крви, чије су се пламе и осеке ломиле о унутрашње обале неког метрономски расклиманог срца.

Било је довољно да се та неречена досад реч, то срце, тај набегени садржатељ љубави, уобличи у мислима као појам, како се и појавио, па да се негде у представи огласи и мутнокрваво ударање била, па да и утледам тај ритам, прво банално и неспретно утиснут у светлосиву кору тополе, да га после видим на врху одасвуд бљунуле светлости што је упала кроз прозор вагона налик на дечји пртеж железнице у покрету преко снежних поља. Опустелим од самоће. Али

из дима не изрони Јелена, него кућица чувара пруге подбраћена широким и савијеним кровом. Јесам ли се преварио? Не волим ли је више? Оловни војник поново утону у дим.

У једном другом часу почеле су да се са популна иза окна круне тихе беле бобице. Врат обезглављеног инфанта избџи из оковратника од чипке: острвце стврдануте земље. Гавран, који утом слете с неба, паде на пролазност у трку. Покуша да се заогрне њеним траговима у снегу и однеби. Али сунце је већ било зашло, земља се у црном опет онебила. Било је и то довољно да се окрену неке непомичне, спљоштене, још двопаошне мрље, оштро урезане у површину таме. Још увек их је немогуће било именовати. Но тад ме свег прође језа као тесак: нека су се врата отворила, и ја сам истог часа осетио мирис ружиног млека уобличен у жену.

Прво се јавио мирис, па — облици облина и најзад — присуство жене. Оно је требало и да ми објасни шта је то ружино млеко и да ли оно уопште постоји.

Али тад је угледам како улази уносећи себе. Можда је унела себе. Свакако ме је пробудила кад је села.

Унела је са собом димензију што је недостајала купеу да би постао што јесте и што му је преостајало да буде после свега што сам дотле покушавао. Изгубљени се смисао ухвати ноктима за шипку одбеглог осећања и сећања на сопствене менгеле, врати се скоро природним размерама а заборављена увреда даде откривену опет горчину устима у три димензије, с четвртом у резерви: — То је зато — као да рече глас ружиног млека — што сва чула имају по једну неписмену, неинервирану пегицу. Код ока је то слепа мрља, код ува — глува пахуља, код носа...

Али нагло прекиде материнско учитељевање па се и осмехну као да се извињава а несвесна да то чини.

Док је намештала плитки коферчић у жичану мрежу и скидала зелени капут с оковратником и ру-

кавима од видриног крзна, дављенички сам се дохватио значења ових дифузно укочених мрља од малопре: пробијајући се из глувила, слепила и осталих равнодушности, појавили су се сапутници, оживели после стогодишњег сна. Препознам однекуд прадавнинског огромњака, тромог, хипофизичног тела; старца још увек с пилећим батком међу зубима; сељака посно изабраздана врата који је разгазивао безобличним опанком у претпрошлом неком веку испљунути храчак; лево, исту сељанку с истом корпом на коленима, исто праву као беда, празну као бронза, круту као камен; десно, притискујући ме раменом — препотопског жандара; лево, вечиту бачку капу с римском шестицом изнад месечевог лица; а према том уштапском лицу, прекопута мене крај месеца — ту жену, тај пре свега апсолутни мирис ружиног млека што се још увек отимао речитијем погледу; ту жену, још увек сву — само од мириса без следе мрље.

Окренем се, па зачујем петла који није престао (сад тек знам) да кукуриче, затим постанем свестан ближег нешто лавежа; и најзад тек сасвим блиског и однекуд све опаснијег шушкања хартије. После повежем: старац је престао да се храни и сад уматао преостало бело месо у пергамент.

Осетим глад и погледам кроз прозор у покретљиву јаругу с љубичастим усклицима испод црвенкастих и зелених гребена, човека у сукненом гуњу без рукава, који је промакао раздрљен и чулав, недалеко од пруге, промакао стојећи раскречен крај коњића под самаром. Низ длаке на прсима висили су мали звончићи од леда. Обликом изван следе мрље, тонски били су смештени у њој: тишина, неко време.

Зазвонили су безгласно у уху свести, што сређује сећања којима влада, са закашњењем, не одмах. Али на њихов се нереализовани цилик диже ипак неки шум: буновни глас петла крај појила чија слика мути брже од спорог сад звука. Да ли слика? Да ли сећање на слику дозвану звуком? Но он се сав упи у слух, где неста без трага. Обе кокошке у покривеној корпи

камене жене закодоначу сасвим трезно. Сањив, невидљиви је други неки петао напољу реско и шкрипаво кукурикао из граа као од протезе. Колико је то лупа точкова дозвољавала несигурним у себе још чулима да разаберу, чинило се да је питао: »Ко колико?« Одговорим, уплашено и пробуђено: »Ја десет. А ти?« Слепе мрље, та острвца у спојним судовима чула, селећи се из ока у ухо, оданде у ноздрве, проширивале су своје зоне, продубљивале неизвесности неискапљене релативно увећаном способношћу одражавања оног чула из ког су се привремено биле иселиле. Никад до краја. Тајне су остајале густе или разливене, и даље неразневињене.

Јесам ли то или нешто у вези с тим упитао лепу жену прекопута? Имала је два горња секутића на мали млечни раздељак, исти какав и Јелена. Гледала ме је право у лице неким брзим, измичућим, а упорним погледима, као да се труди да ме заувек запамти, можда чак и препозна (као ја њу?) (откуда ја њу да препознам? први пут је видим).

Зенице су настављале да јој се шире и муте захватајући љубичице ириса. Нисам схватао зашто ни сад, најзад ухваћена у кљуса мог погледа, не покушава да се тргне, отме и свине очи у страну, како то чине све жене, искусне старице као и девојчице, које, и најневиније, стрепе унапред од мушке насртљивости. Њене су се зенице шириле и даље податнопанично, гутајући јој при том све брже оне дужице, као да је усугла однекуда у свако око по кап атропина.

Без чуђења утврдим: сви су се опажаји вратили у своје зглобове.

Као увек после тога, долазило је трезно посматрање, прилагођавање.

Титуларни наредник Љуба, мој спроводник, настављао је готово с мог рамена:

— Није то ништа, лик вара. И понашање. Чувао сам једног, бугараш некакав, тај вам није седам дана ништа ставио у уста, ни хлеба ни капи воде, а терорист, обесили га. Све су новине писале о њему, донеле

му и слику. Пре три-четири месеца, ако читате »Политику«. Ја сам га чувао последње ноћи пред вешање. Запало ме. Али не бисте рекли онај човек што су новине писале, тако је миран био. Кад вам кажем — једно јагње, ето. Спадала га, на пример, за вечеру шницла с кромпиром, литра вина и кутија цигарета...

— Кромпир, молићу, упита старац, пире или пржен?

— Какав волиш. Држава кривцу плаћа последњу жељу, нека кошта шта кошта, једанпут се мре, је ли тако или није? Али онај мој ни да чује за вечеру, нећу па нећу, вели, ништа ми од ове, да опростите, госпођо, и ви остали, од ове попишане државе не треба. Јогунаст као магаре, недоказљив човек један, а није да се љути и нервозира, јок, мирно све говори, разумски, не треба ми, каже, мито од ове, да опростите, госпођо, курвањске државе. — Море, поручи што те спада, кажем му ја лепо, ја ћу то да смажем кад си ти блесав! Али нећете веровати, он — јок па јок! Просто ми дошло да га тако звизнем да се сав простре, али утом он и заспао. Не тај, Глигор ли се тај зваше? — него други, један друмски разбојник, то јест хајдук, свеједно, тек тај није заспао! Помешало се. Толике сам чувао. Други је заспао. Мислим ја, изводи он, прави се важан, а оно обичан бугараш, то јест није тај био бугараш, него франковац, али нека, они су сви исти: темена, савијање, пеки ефендум и руке на прса, но главу малкице да окренеш, ето ти нож у леђа. (»Ноћ у леђа!« учинило му се да је жандар рекао погрбљеним гласом.) А то — јок! Таман посла, службу да изгубим направи ли нешто, убије ли ме и побегне. Намакнем ја зато бајонет на пушку, шиљак под браду и тако — сву ноћ преседим. Не волим вам ја одговорности, изјашњења и рапорте, сигурно је сигурно а ја у ноге бегунца никад и не гаћам. У леђа ја, где је најшири. Нећете веровати али спавао је истински, тај с Јанка Пусте што је дошао. Ни преврнуо се није, ни рекао што у сну, ни уздахнуо као што то бива. Пред зору се исправан, то јест испла-

ван он пробудио, дигао се с дасака, протегнуо, тражио да се умије.

Ми вам жандари свашта противпрописно видимо, гледао сам вам ја једно двадесетак само вешања криваца који, све док им шамлицу не смакнеш испод ногу, доказују невиност, плачу и обећавају да ће се поправити, мада их има и који се руше у несвест («У несвест се руше!» — учини ми се опет да сам чуо). или који зверају као да до последњег часа не верују у смрт, него ћутке чекају чудо, спремни за њ, иако га дочекати неће. Иако знаш да неки дрмају и тиме жицу за мале паре, жао те ипак дође, људи смо, тим пре што знаш — кад би самог себе разголитио и све признао, био би и сам крив као што би то и сваки исправан човек могао да буде, ако не за урабени тероризам, за друго нешто, мишљено кришом макар, али ипак смишљено и у главу урабено. У ствари испада да вам ми жандари закон чувамо од оних који не знају добро да га крше. Јер сви га, браћо, кршимо. Зато закон и јесте. Само он тражи вешто да се око њега обилази, неспретност се прогања. Али мој Глигор, јер о њему сам и почео да вам приповедам, и кад су му омчу натицали око врата, говорио је мирно против државе, тамо мало њему, о Маћедонији и пролетеријанту, али лепим гласом, мало кроз нос и неразумљиво као млад поп, али свештено лице некако ипак. Јагње, кажем вам. Сем на крају, кад је викнуо: *Живео комунизам у Маћедонији*, тако нешто је викнуо. И није дао Харту да му обори шамлицу испод ногу. Сам је поскочио. Увис прво, па је врхом ципеле навлаш закачио и намерно јако гурнуо шамлицу као фузбал да је, а не смрт у питању. А и пре но што је поскочио, превукао је језиком као бритвицом преко усана и, као да ће да се сад нашали, обишао нас све једним покретом очију. Нико не би рекао да ће умрети. Пре би помислио: детенце је то које хоће да се игра. Чак је, поскочивши увис, и рекао: »хоп!«, да би му конопца, кад се идућег часка стегне, брже задавио издушени омлохавели врат. Али — то сам

хтео да вам кажем — кад се смирио, врх језика му је, иако прегажен, висио међу стиснутим зубима, сличан детињем, знате што извири детету кад на школску таблицу крижуљом пише прва два слова што је научило. Ех, године проклете! То заборавих да вам кажем: он вам је уочи самог чина обешена мени рекао: »Не вредите ви ни да вам се човек с вешала исплази«. И, замислите, на шта све неће такав један у последњем часу да помишља! Језик је прегризао да би и мртав реч одржао, презир показао. А и Харт, и он ми после у кантини рекао: »Такво једно још нисам видеда.« Јер Харт вам је Шваба, Маћар, шта ли? Нашки добро не говори.

— Али наше људе веша! — промрси укочени огромњак и пљуну у исцепани комад новина с рекламном Телефункена (зашто у возу скидају ципеле само људи којима смрде ноге?).

На то се испрсим као да је наредник Љуба о мени говорио, о мом пристајању да све поднесем ради свог уверења, и као да сам ја и мртви Глигор и још понеко од оне двадесеторице који су својим јунаштвом збунили наредника Љубу. Па иако у својим маштама угледах себе обешеног, али не и мртовог, ја сам после огромњакове примедбе да Харт наше људе веша, обешен, очекивао признања. Истовремено сам се стидео и зато што тај пљесак не долази, што га очекујем, што ми припада јер припадам њему и свима, и што га више не желим, исцрпевши сву жеђ за славом малочашњим аплаузом (који је, и нечут, ипак морао бити отпљескан, иначе се не бих онако гордо био испрсио као да сам му се, обузет и понет њим, с подијума диригентски клањао).

Жандарм доброћудно одмери огромњака и махну руком:

— Од нечег се мора живети. Пусти, фин је то посао, тај Харт плату прима сваког првог у месецу, као и ја, на пример, речемо, који дан и ноћ неизувен теглим. А он? Некад се деси да ни трипут годишње не наступи. Највише, вели, имао је посла пре једно пе-

шест година. А и тад, је ли оно посао неки? Гурнуо бих ја за паре које он сваког првог прима не годишње тридесет пута, него сваки дан кривцима шамлаицу испод ногу. А он није тридесет, какви, свега и словима двадесет осам пута, и то онда кад је највише посла имао, тј. највише тероризма било.

Гимназиста брзо искочи из купеа, некако накриво савијен, као да га је неочекивано спопала мука.

— Шта му би? — зачуди се само жандарм и, пошто су сви ћутали, он уздахну онако, без туге, разговорљиво:

— Ех, омладина, омлатина!

И то прође без покрета. Ћутање се само згусну још више, али спроводник је на такве ствари, канда, одувек био равнодушан. Мирно запали цигарету, издухну први дим и сам, себе ради, закључи:

— Да, да. Таква вам је данас омладина. Све неке полуфрајле и фрајлице! А ко ће, бре, ову нашу државу да брани?

— Зависи од кога!

Огромњак расејано почеша једну ножурду у ознојеној чарапи о другу, исто у ознојеној чарапи, па се уозбиљи, али не од незадовољства, него као да га нешто боли или дави. Но не отпре, запали и он цигарету, баци брзо кос поглед на моје везане руке и, мучећи се једно време у себи, испусти коначно једно упитно: »А?«

При том је махнуо неодређено отвореном плеханом табакером према мени.

Осећало се по раствореним и напућеним његовим уснама да је иза великих чворноватих зуба сврстао читаве редове речи које не умеју да се пробију кроз коштану гранулацију зубног зида, па му, тражећи ипак излаз, наваљују на лице све од ситних, исцканих покрета који су му час полазили од шијатог темена, час од боксерски згњеченог носа, час од малих, скривених очију. Али ма откуд полазили, ти су се покрети мицали вазда ка испупченом чвору уста, увек разголићених зуба, који су се простирали преко

губера усана, што ваљда никад и ни у једној прилици нису успеле да изартикулишу докраја све што се иза њих смислило.

Тај огромни човек изнутра је морао бити још неспретније дуг но споља. Не знам зашто, али помислим да тај, упркос свом светском расту, сигурно није никад живео изван затвореног породичног или пријатељског круга. Оног коме се, вероватно, увек опирао, спреман пре да се прогласи находом неголи да породицу призна, иако није умео да се ње, фамилије, ослободи. Ни сад у возу. Отуд препородичном огромњаку и та немуштост. У породици му је довољно било да почне мисао једним »да ли...« да би сви схватили докраја шта је хтео рећи. Провинцијалац! У четврт речи.

— А? — понови он, али, чудно, жандар, као да је члан породице против које се огромњак целог живота бунио, схвати шта то тај коће и учини два пута »ц-ц«, што је значило »не сме се«, али како су га сад гледали и огромњак и лепа жена и чича и сељак и ловац и гимназиста који се вратио мутних и као уплаканих очију, наредник Љуба одједном попусти, повукав себи савијену руку:

— Хајд, нека. Ионако му је последња задуго. Јербо тамо се то не сме.

Пушило ми се, али одбијем. Огромњак на то плану, лице му се скупи као под ударцем. Истовремено све потамни. Чак и зуби му порасту. Само сиву боју нису променили.

— На! На! Слободно!

Лепа жена се за све то време није покренула, воз је већ успоравао а она ме још увек упијала зеницама што су се шириле откад ме угледала, као да је камен пао у њихову дотле успавану воду. Али и то ме вређало. Шта јој је? Јесам ли се променио? Је ли јој већ личим на робијаша? Је ли ме тако хипнотисано гледа што сам везан? Је ли се нешто с мене откинуло, нестало, јесам ли се онечовечио споља? Нисам ли

исти као и онда кад сам путовао сам, без спроводника?

Станица. Жена се трже, хитра и витка подиже се, узме коферчић, истрчи.

Зелени капут са видриним оковратником и рукавима остао је да виси.

То ме збуни. Али ништа не рекнем. Остали то у први мах нису ни приметили, обузети више мноме неголи њом. Узмем тад цигарету из огромњакове кутије што ми се љуљала још увек пред носом. Био сам увређено растужен. Није је требало пустити да оде.

Је ли отишла? — упитам се тонући опет у будан сан — сад се у зеленом капуту с видриним рукавима нагињала према мени нудећи ми цигарету из огромњакове табакере, приносећи ми је сама уснама. Имала је израз пун сажалења. Није ми се допадао много (ја сам веран Јелени), али ме одушевио, занео (упркос верности). Праснем, против себе: није истина. Не волим ја сажалење, а она самарићари и косоводевојкује. Шта има да пати, шта да се боји? Ако је страх, нека ме не нуди туђом цигаретом. Она (у мени разбуктала) промени израз. Поста сва мачкаста. Изводи? — упитам се. Не. Она све ради непромишљено, спонтано, несавладаним неким покретима што збуњују и разоружавају.

И друго, све остало, ту ме је у купеу почело после тога да усхићује: громост и зуби огромњака, олако говорење спроводника провереним и уходаним малобројним изразима за све прилике, округли пешир, зелени лоден, пљување сељака, мљаскање и шушкање тешколаког старца, црвенило гимназисте, друга забраћена старија жена с корпом из које се јављало квоцање кад год би неки петао крај пруге кукурикнуо.

Али све то што ме је усхићивало уједно ме и вређало: био сам ипак и будан, као да сам, будући то, у исти мах безуспешно хтео да докажем да данас човек који зна што знам, који је претрпео што и ја и био двадесет пута обешен и двадесет пута прегри-

зао себи језик, не сме да пристане на пилеће баткове и нежност жена. Не знају ли формулу: једна *морза* — два метка!, једна *драва* — један метак! један метак — непријатељ један мање?

Захвалим се, али лепа жена је наваљивала.

— Зашто не, кад каже да вам је последња.

— У казниони не дају да се пуши! — потврди жандарм.

— Видите! — понови жена не дотичући ме, али ми сад стави цигарету међу усне (осетим јој руку, задрхтим сав) и једним хитрим покретом (пре но што сам успео да јој везаним рукама вратим) принесе запаљену шибицу. Не мислећи, повучем дим дубоко у себе као што бих њу.

Гледала ме и, одсутна, не смешећи се, срећна а нерадосна, гледала ме сад као хипнотисана до краја, до дна оног мрака што јој је захватао плавет коју ми је нудила, свесна да ми је сву даје и не само њу. Тако је некако и седела, спремна да се без отпора преда ако је узмем. Везан?

Закашљем се и тргнем уназад видећи у зраку неодлучно засталу руку лепе жене, која је, по свој прилици, учинила тај наопако схваћен а матерински у ствари покрет помисливши да сам се загрицнуо само. Згњечим о металну пепељару цигарету коју сам држао обема рукама и с муком извучем из левог џепа панталона марамицу. Као да сам се бојао да ме не ода крв (моја крв? хајде!), што би повећала још више неподношљивост не само њеног већ тог све свеопштијег сажалења према мојој осуђеној младости, увељеним ваљда родитељима, том њеном сажалењу изазваном чињеницом да сам везан, тој тузи целог женског рода у њој, тузи јачој од страха који свима уливају ланци око мушких руку. Није је занимало због чега ме осудило; као да је свеједно да ли ме воде на робију зато што сам крао и убијао или зато што сам се борио за своја нека начела и идеале. Њој је свеједно све то. И свеједно, јесам ли кажњен као бо-

рац за опште право свих људи на срећу и право љубави на све љубавности, или као фашиста, угњетач. Њену је мајчинску материцу љубавнице узнемирила перспектива зида који ће ме одвојити на десет година од свега — од њених загрљаја.

Нисам више могао да издржим. Отворим очи. Њен зелени капут с рукавима од видриног крзна љуљао се закачен за кукицу испод прве, уже мреже са старчевом актенташком пуном хране. Она је одиста отишла.

Ја тад почнем да причам о Глигору и себи. Титуларни наредник Љуба ме двапут покушао да ућутка (тврдећи сад да је кривцу забрањено говорити са цивилима), али, онда, махну руком и опет ми се учини да је смирио своју жандарску савест унутрашњим обртом којим је променио своју улогу покраденог у оног који покрада: одсутно гледајући кроз прозор, неупадљиво је прислушкивао. То је, опет, био разлог што нисам ништа рекао о Грујићу, себи и Јелени (без разлога, дабоме, јер Јелена...).

Причао сам о Глигору само, о његовој младости посвећеној борби за слободу. Он да је схватио, пред смрт, да је његова застава погрешна. Али да сам га разуберио, јер нема погрешне борбе. Слобода исправља увек све погрешке. Прескочио сам како сам покушао да га уверим (цептећи од ускрогуде љубоморе што је он, Глигор, остављао утисак непоколебљиво храброг човека, милион пута храбријег од мене, који нисам никог одао, али то није ништа у поређењу с њим, који ниједног тренутка није дошао у искушење да ода) да су његова средства била исто толико погрешна као и циљеви за које је погинуо. Узалуд. И нисам ништа испричао о Грујићу, који је, не желећи да га разубери, чак прекоревши ме (благо) због свега што сам хтео да постигнем у својој (мислио је) омладинској занесености, то ипак учинио кад му је завукао своју чисту порцију под ћебе, одакле се ускоро и зачуо тешки, покривени млаз.

ТРЕЋА ГЛАВА

1

Зидови ми опасали са свих страна време. Не знам откад сам ту. И врата што постоје — зид су, јер заључана. И прозор — решетке неједнако дебеле. У таваницу и под закован ми простор. Ја цео, до речи у грлу, у зидовима сам. Они ми преко главе шуме зазиданим галасима чије ваљање зазидана ми свест преводи на слике: зазидане, згрумуљене речи. Сећам се. Најежим ли се — предосећам на основу запамћеног.

Кад? Где?

Не знам колико то већ траје. Шта траје?

Не знам ни кога то питање пита. Мене? Самоћу? Одсуство света?

Тргнем се, подигнем нагло од стола, ослушнем. Не сећам се да ме и на шта познато сећа то повлачење корака лево и десно, изнад и испод? Тих пет корака, то истовремено гребање асфалтног пода поткованим баканцама, то 120 пута амплификовано окретање; тих пет корака поново у стовадесетострученој истовремености без понирања и без узлета, истовремености што намеће слику једне огромне оловне шеталице која се, пролазећи кроз мене (као да ме нема), контролисано љуља заједно с другима а без мене с краја на крај овог средишног кавеза у кавезу зграде самица. Сви ми несигурно заклоњени иза тог оклопа од цигли.

Несигурно заклоњени?

Зашто? Зато што нико ту не носи јавно своје право име? Постоји ли право име што би именовало свеукупност овог што јест? И ја сам једно јесте, а моје је име само надимак једне парцеле оног што то име, не именујући, прећуткује. Прећутано је и оно мање и оно више од тог имена којим свако хоће да представи себе себи и другима. И кад је сам.

Нисам ли осуђен, и то не од Суда за заштиту државе, да именујући речима предмете или бића лажно представљам именовано? Не продајем при томе увек себе по вишој цени. Али увек, сваког створа, па и мене, после представе представљања и продаје оног који јесте за нешто што није, мучи жеља за чистотом у неком бољем, вишем, савршенијем, потпунијем свету.

Потпунијем?

На гребање корака по асфалту сведени су ти оловни људи иза зидова, опасани зидовима. Понети замахом велике шеталице, они мисле да корачају, мисле да су дошли до рогатог зида кроз који не могу шћути, мисле да неће, мисле да желе да се окрену, мисле да су се окренули и чини им се да желе да учине пет нових корака до следећег зида, који шћути, сами, не могу да пробију. Рогати су зидови. Рогати су они. Преварени су. Варамо их ми, неинвертити, ми њихове не-жене. А опасани њима, преварени. Тачно: преварене варалице.

Окренуо се: опет пет корака. До супротног зида га је довео повратни замах шеталице који ће га затим вратити. Њега? Он то пулсира у нераздељеном срцу времена још неухваћеног у секунде, минуте, сате, дане, године, памћење, свест. Неухваћеног у зидове као људи. И шта ја? Шта? Те цртице, тај календар.

Тад ми се учини да постављам себи исувише излишних питања. И да њима, као задацима за убијање времена, хоћу да избегнем да мислим на себе, го-

лом мишљу на голог себе у огољеном, глатком времену пред собом. Тој санти низ коју клизим.

Погледам опет у огледалце црта на зидау, у оно на поду, на вратима, и угледам се, хиљадуструго мањи од њих, како једном од тих угребаних у зид тужних црта гредем некуд. Ја, а довољно издвојен од себе да се видим како идем као неко други, на рачун чијег хода могу да стављам примедбе што ме не дјрају и не вребају. А тамо на стази, ја сам толико смањен да се чиним безначајним чак и самом себи у својој телесној сићушности. Апаратура свести којом се гледам једино је значајна и стварно моја. Остало је телесност што ми не припада и до ње ми није стало, иако знам да је моја. (Али да то истински може само тако да јесте, зашто бих је посматрао с довољно отуђености и мира као да је у питању трећи?)

2

Тај је трећи сишао наглашено безбрижно испред стражара. Како би друкчије кад везан, кад принуђен да сиђе и пође поред тог знаменитог само по казни-они месташца у подножју високих планина. Железничари, неки радници на прузи, два прометника и шеф станице нису подигли главе да осмотре још једног робијаша. Последњих година сваки дан их доводе и одводе. Жаалио је још увек што му није запала Миτροвица. Што се више приближавао зидинама, био је све радоснији што ће коначно, после шест месеци игре жмуре са полицијом и судским иследником, моћи да олабави притисак самоконтролних шрафова, тетива, узица, ципова и кантара којима је за то време мерио, затварао, резао, гризао, задржавао и гвинтао сваку непотребну и сувишну реч; што ће, уоквирен зидовима у раму од цигли, ипак слободно дисати и неконтролисано причати, што ће учити, слушати, читати, а можда и писати, па ће жудно и жељно скоро, прилепљиво као лепа жена из воза што га је гледала,

он сад посматрати људе и појаве око себе, да би имао о чему да мисли за прва три месеца што ће провести у самици.

Зато је и упијао тако упадљиво железничке раднике у плавим, платненим, катраном замашћеним панталонама и плавим сукненим бундама до пола бутина. Накривљени, ударали су у тачкове чекићима на дугим дршкама око којих су скакале гвоздене алке. Дебели прометник пројурио је, сипљив, у правцу локомотиве, на чијим га је високим степеницама чекао ложац с контролним тикетом.

Могоа је, осврнувши се, да види воз који је кретао и, пре но што су прешли мостић, већ узео довољно брзине да му сакрије рад црвено обојеног врха клипа који је, завлачећи се и извлачећи се из црног бубња, окретао високе тачкове иза оних првих малих, захукталијих. Последњи се вагон заклатио на окуци и само је, од тог пролаза, остала неко време у зраку осредње лепа перјаница, неодлучна над снежним пољем.

Ускоро се ушло у предео саме суре и туробне казнионе већ најежене на видуку. С обе стране пута почињала је двострука ниска пандурских кућица у два реда, с два прозора на улицу и четири на двориште; све једнаке, мада неједнако обојене; свака с једном плитком лејом између зида и пешачкобицикличке стазе посуте смрзнутом угљеном шљаком. Пилићи, пловке и ћурке нечујно су прелазили преко цесте кад из једне од пандурских кућица изиђе православна калуђерица. Не би је приметио, ловећи разлике у ходу између гусака и пловки, да није с вратнице викнула тако уштинутим гласом девојчице: »Мама«. Тргао се, али чуо је и како се на то одазива једна широка, дебела жена која је управо завршавала пуњене кофе на дворишној чесми.

Клатећи се без кофе, коју је оставила препуну да се прелива, она се споро приближи капији, као да сопће под теретом сопствених тешких сапи родитељке (која се животима одужила за свој живот, не по-

стављајући себи ни ичем живом једно од оних питања која узнемирују и гоне од памтивека човеков род да буде више но што му је суђено да буде).

Можда и зато што је дотле једино тврди снег шкрипао под ногама, глас је калуђерице, иако с мучком истиснут из грла, јако уштинито висок, деловао меко као бели пролећни облачић; тек онда примети и друго: врло чулна уста и инсекатски танак њен струк испод незграпне црне униформе што се завршавала високом камилавком и велом.

А ја?

Хтеде, али не изговори то врло мутно започето питање.

Није га пропратила ни погледом из краја очију. Као да не постоје ни он, ни пратилац.

Па да, робијаш! А што? Није ли и она некаква осуђеница на цео живот (не побегне ли с неким шoferом, као једна о којој су пре две године писале новине)? Бити калуђерица: преглуно за изборну судбину. Чак и кад је у питању рачун, бројна породица, или пркос после промашеног вереништва недоведеног до венчања!

Једна се соба, с колачаркама на жутом шифоньеру, раствори у пролазу заједно с оним мирисом паприкаша, устајалих перина, биљаца, простих ћилима и неистеривом влагом набијеница са земљаним подом.

Стомак му се диже. Ништа не жели. Ништа.

Идалека стравично гломазна — управна зграда казнионе се изблиза чинила да није ни тако страшна, упркос свом још аустријском, цесарскокраљевском туробном жутилу преко незапослених каријатида с обе стране улаза. Имале су савијене измучене главе, као под ужасним теретом неког имагинарног балкона, који је архитект можда и био замислио над њима, па на закаснили савет неке државне комисије скинуо као непотребан, тако да су оне две напету мишићаве људине остале директно под теретом бескрајног неба.

Држећи га за крај ланца, титуларни наредник Љуба наједном добро васпитано протаре ноге о ребрасу гвоздени брисач, завони кратко и, као на улазу у неку необичну кућу, спреми се да стрпљиво чека и чекајући да неувређено одсриче, по ко зна који пут, мраморну плочицу испод зеленоплаво патинираног бакарног звона: »Зидање овог зидања завршено је 1902. под милостивом владавином Његовог...«

Не дочита за њим. Пажњу му задрже снажне вене оголелог ладолежа што се пео ту поред врата, па држећи се за спољну страну зида плоснатим и тањирастим крајевима својих врежица, вероватно продужавао, пребацивши се преко његовог гребена, да се спушта до земље подједнако котне и равнодушне и с друге, унутрашње стране. Да ли равнодушне? Радознале можда? (Помислио сам да се с правим кореном тамо, оностран зида, оданде бршљан *пењао* и бежећи пао, ухваћен у кљуса земље, што му измамила корен и обавила му се, тешка, о врат: Зашто бежати, мили, остани ту, нек те не занима шта је с оне стране зида, ја сам свуда иста, лево и десно, горе и доле. (Зар се не живи и не расте ван равнодушности — говорило је промашеном бегунцу — зар се не бива срећан ван пуне радозналости?)

Немају ли — упита се — ти ситни тањирећи ладолежових ножица облик семења?

Семења чега?

Смрти, можда?

Но из те га горде мутежи не трже одговор, него нечујно али наметљиво колутање једног ока налик, не зна зашто, на миша у мишоловци без смисла јер одвојеној од света. Стресе се прво, па му би јасно после да му се учинило да је то око Широкоплавог.

Одмах затим кључ зашкргута реско у трима бравама и окована се огромна врата одшкрину само колико је потребно да се уђе један по један. Ведро и хладно небо као да трепну за њим кад коракну први

одлучно, скоро зачикавајући брзо, спреман на све и на најгоре; подмукло се ускомешани мраз загрцну кад га жандар симболично гурну у леба како би га одвојио тиме од ведрог, хладног неба и смрзлог ваздуха, који су се, неосуђени, с разлогом као опирали да с њим уђу. Он дигнуте главе закорачи и, кријући изненађење што је још жив и што се ништа не догађа, продужи хитро уз неколико степеника, иако су за њим шкљоцнули затварачи три пушке као пред плотун у леба.

Браве на улазу.

Готово.

На десет година.

Ипак, као циљу да креће, пожури; али га, путем, све гнуснији смрад натера на недисање. Налик на зрак свих досад затвора, а опет друкчији. Био је још притиснутији, устајалији, посно ужеглији.

Гонио је на повраћање тај задах што га дочека и обви належући на њега са свих страна тежином трулежи импрегниране у зидове, у црни асфалтни под, у ваздух, у све.

Није дисао зато, крут, решен да се не осврне ни на шкргуге затварача, ни на плотуне. Иначе би, да се не би савио под тим смрадом.

Али прошавши кроз ниски улазни трем налик на широку и дубоку камену стражарницу, а пре но што заокрену десно у ходник, као хотимице изломљен решеткама закључаних раштела што су се отварале и затварале, помисли да је ову све немогућнију воњавину на војничке перионице и ватре под кишом, на бућ и покварене зубе, морао осећати и у судском и у полицијском затвору. (Но ако их тамо није одмах тако претећи и разорно доживео, то је зато што је, улазећи у судски затвор, био тотално обузет својом одбраном пред иследником у страху од психолошких трикова лукавих унакрсних питања; а у полицијски — што су га одмах с прага спопали да ударају и бију, а не зато што је тај задах тамо заиста морао бити мање интензиван.) Овде га осећа тако немогуће јако

само зато што га ту ништа јаче од њега самог унапред не мучи. Одлично. Десет година! — скоро се откину закључак. Сустигнут одговором: прежалити!

Једини начин да се издржи.

И као да је унео исправке у мисао, продужи: сачувати неповредљиву целовитост бића, не прилагодити се туђим условима.

Очекују га тешка искушења, подвале и остала лукавства срачуната да сломе уз помоћ тока времена. Зато и шаљу: да сломе. Не само да изолују. Хтели би да заувек учине борца безопасним.

Поче истовремено да се осврће и обазире, као да очекује клопке, замке, подвале. А зидови ходника бели и голи и пусти. Плау тај неподношљиви, само ужегли а посни смрад. С тим, дакле, почињу. Улаз у смрад — то је, дакле, робија.

Одупрети се, то је прво!

Правити се да не примећује да овде уноси у плућа ваздух чији задах не долази само од неветрења него и од распадања крепалог времена избљуваног а невидљивог леша у том простору, у ком, поред људских година на утару, гњију и безбројне лешине нечег што нема имена а што је, сем ишчупаних дана из живих тела људи, још и неко бујно исконско полазно сиромаштво. На први поглед све је изгледало чисто, блиставо. А скривене неке баруштине ту су се исправале!

Навикавајући се на полумрак, опази у дну ходника лево два робијаша како клечећи тару крпама асфалт и ваде из њега онај црни, озбиљни, загрцнуто трагични сјај на којем свака стопа оставља траг. Је ли њихово да те трагове склањају за сваким, у две смене двадесет и четири часа на дан?

Сиромаштво! — помисли поново уз то — то је кључ распадања на састојке свега под сводовима тим од жбуке, креча, гвожђа, асфалта, дрвета, бетона, стакла. Њим се откључава смисао тих мириса на логе цркнутих курјака и паса, на угинуле колоније губиних вируса уштрцаних у леђа давно крепаних пацова са

живим само однекуд још ранама које базде на смртну пресуду, на штрајк глађу и жебу до смрти, на дах дијабетичара у коми, на пену падавичара, на беду што не допушта ни птици да лети, ни мисли да мисли, ни сећању да воли, остављајући само заптивеној угрожености да преза и страху да притискује рефлексе у једном самоодбрамбеном зазирању од свега: шумова, удараца, гласова, сенки и присутних тиктакања ван слуха.

Та га реч — тиктакање — обузе на неко време, тај кључ што је од тренутка кад је одјекнуо као реч у њему, као слика именујући речи пред њим, стао да, одмах осамостањен од стварног ту, ношен другом једном стварношћу, откључава неке друге раштеле и друга врата са три браве — на двориште с истим ладолежом што се хватао својим ножицама за зид сад око унутрашњих дворишних врата, исти. Ни радознао, ни не — жив, на свој биљни, ладолежни начин.

Обузела га је још пре тога, још од часа кад му је спроводник, и сâм осиромашено блед, дрхтавим прстима откључавао ланце и промрмљао нешто као: »Не мичи се, сад ћу ја«, и онда нестао иза црних врата рањених на висини очију мање оном црвеном испупченом плочицом налик на десни дивљачи, с једном једином на њој речи коју није стигао да прочита. Померио се тад с ноге на ногу (можда само због оног »не мичи се«) и протрљао зглобове где су му карике ланца на неколико места одрале кожу и осетио тамо под прстима ону љутину друкчију од оне што се докучује језиком и устима кад се загризе у шиљату паприку, ону горчу и болнију љутину, која је укус бола што долази од разголићеног, одраног меса лишеног заштите сопствене коже.

Ма колико га то све пекло и узнемиравало заједно с необичним шумом прастарог типа радијатора иза њега, он се, да би отерао то тад баш отпочело цвоктање, сав збио у напор да прочита реч на конкавној плочици, што му је, на вратима која се полако, слово по слово, враћала и тако сад откривала, долазећи

здесна налево, бесмисленост једног »р-а-ч-и-н-м-а-Т«-а, одмах згрумуљаног и растављеног на слокове. Последњи, »мат«, досрицан истовремено с треском врата иза жандарма, објави на брзој слици табле у завршници шах-мат црноте и белоте *чину ра*, а то *ра* могло је бити — то му у магновењу као нешто најважније поста јасно — први слог друге једне речи супротне свему ту, могла бити једино радост (радост живљења пресечена у заметку) пре но што је како треба и прочитао ту реч слева удесно. Слика *мата чину ра* (достиг?) неизговорене до краја била је тако убедљиво застрашујућа да је одмах затим појмљени »Т-а-м-н-и-ч-а-р« никад више ничим није могао да надмаши и укине изгледом или ма чим што би учинио, плаћен и задужен да и њему, уз толико осталих, десет година сваког дана отвара славину живота и пушта у празно дан за даном и ноћ за ноћи, док му све оне до последње капи не истеку.

Каква славина, какво истицање! Десет година ће му чупати кутњак по кутњак дана, секући по секући секунде. На то се, немоћан и увређен, испрси, мање грудима, више већ обезумљеном вилицом живота, мада је из нутрине осетио како на то почиње да надилази неки крти умор. Пењао се из празнине желуца прескачући уста, право до очију, одједном опрљених свим што су досад виделе, свим што тек сад израња из полутмине ходника, на чијем далеком дну примећује нова два савијена робијаша како, клечећи на црном асфалтном поду, прљавим комадима крпе истискују из њега нагорело, истимарено светлауцање. Не види им лица, не зна за какве су кривде осуђени, али по хитрини и виткој жилавости с којом раде, заклаучује да су његови вршњаци, онемели под притиском истог задаха, очајни од истог узалуда што малкасалим капима рони истом избезумљеном опорозићу низ њих као и низ заједнички слап свемирског пешчаног сата.

Иза зидова треба бити! — помисли пркосно да би се утешио. Али с ону другу страну решетака и око-

ваних врата, тамо где не очајавају у сефове самица заробијашени људи, знао је да живот једино и има златну подлогу вредности и да је она у јурњави, ларми, дијалогу! Тамо где се може певати, пушити, пити и јести кад се хоће! Где се сме читати што се хоће и колико хоће! Где се удвара, шета, воли, љуби, грли несметано и до миле воље. Где се гине у борби! А не ту, где се дном понора има да гази десет година преко све веће хрпе крепаних дана који јесу крепани, али који осећају бол кад им се стане ногом у баканци на уста или очи, на трбух или мушкост. Па ипак, помисли утешно, али с мање пркоса, био бих несрећан да нисам доспео ту где јесам. У истом часу виде како неко просу из велике купасте мреже улов плаве рибе преко палубе рибарског брода; сарделице и скуше, буквице, сардони и литње, све је то једнако свеже заблистало сребром под великим лампама; тек после неког времена то уједначено а лакомислено метално треперење стало је да се ритмички диференцира на групе; скуше су се друкчије грчиле но буквице, литње различито од сардела; али кад се, после кратког уздаха, у следећој слици вретенасти шум тог сочног и гипког и хладног оргазма разгорео, и све се то копрцање обвило прозрачним живиним испарењима, почела је ова плазматична маса, што се досад издиференцирала по врстама, да затим у оквиру врсте и рода открива разлике између појединачних дрхтаја, показујући безброј другачијости у оквиру истог грча, којим се свака појединачна рибица опире баш својом другачијошћу сопственој смрти (смрт племена је морала наступити раније), обележавајући тако, свака, тај општи колективни покољ својим посебним и неповољивим покупајем да се отме удесу свом силином чежње за просторима мора, ужасу на силу наметнуте смрти; стресе се пре но што зачу да зазива Глигора питајући га хоће ли то вечито тако да траје?

Једна обрва му се на то зачуђено диже. Једно дете крцкало је орахе снежним зубима.

Стисну своја уста. Нема дељења!

Обрва је остала дигнута, сад зачућена што се не чуђи више?

Слобода му се на трен јави у сјају свих својих дијамантски исфацетираних страна, а он сâм — као луциданост способна да у сваком часу изабере једну од њих, ону праву, никад исту, и да, изабравши у сваком часу другу, развије све и, с њима изабраним, крене против судбине.

А ту?

Ту је обратно. Не само робијаш, ту је и панаур одређен изабраним пре избора: кључар кључем; управник — кажњавањем. А иза црних затворених врата — упита се и прекину — је ли спроводник пре- дао реверс мене?

Свакако! — одговори и виде наредника Љубу како вади путни налог из рукава свог одвратно љубичасто- ружичастог шињела, виде сеновитог тамничара затим, како га узима и односи у угао где му је пулт с де- белом књигом имена, да уведе крупним калиграфским словима и његово у примљене, да крај његовог још влажног имена Слободана Раденика убележи дана- шњи датум и нови један регистарски број, дужину казне, број пресуде, врсту кривичног дела и, најзад, дан, месец и цифрасту, немаштовито предвиђену го- дину изласка, годину ван историје, ван догађаја, ап- страктну. Те године може рат да почне, ништа не мари; може се дотле умрети тзв. природном смрћу, шта се то администратора тиче. Тек тад, 1944, он ће смети жив напоље. Ни пре, ни после. Е баш! — поми- сли — ви ми нећете да одредите кад ћу! — побунџи се, али нејасно разабра опет сеновитог тамничара како се враћа од пулта, седа за свој сто и почиње да чита пресуду — три куцане стране. Кад је заврши и преда архивару, потписаће жандарму реверс и уда- риће печат — Слободан Раденик, алиас Мишковић, зван и Мишко, постаће тад робијаш. Коначни и бес- призивни његов прелаз из ове интермундије без сло- бодe у ропство десиће се тихо, без труба и добоша,

без цвећа и суза, без земљотреса и помора. Десиће се уз шкрипу кугелишпиц пера: журећи у школу, с новом и бучном бачком торбом на лебима, низ чији је леви бок о канапу висео комадић сунбера, угледао је Стра- ју Полицају како спроводи цепара. Био је децембар, цедила се ситна, смрзнута киша, било је хладно и бласто стиснутих зуба. Као и лопов, ни он није цвоко- тао, иако је имао кратке чарапе да би био јак и здрав кад порасте. Али босоноги лопов, грабећи журно, био је модар. Није погледао бака. Није ни у кога гледао рачунајући: не-гледам-те-да-ме-не-видиш. Али да за- послџи очи уморне од крутог гледања у празно, дигао би понекад главу и прочитао понеко трговачко или занатлијско име и презиме на фирми изнад радњи дуж чаршије. Хтео је тако јако да прође неопажен да је свима баш зато упадао у очи. Пролазници су за- стајали где су се затекли и (као отац, инвалид са Цера, и син који је ухватио оца за штрафтасте панталоне два прста изнад дрвеног колена) окретали се за њим, лоповом, који се све више мутио од стида, љубичасто плануо испод најжеженог модрила образа, изгледао са сваким кораком све изгубљенији и све изгубљенији, и, настављајући да сецује на исту карту негледања ни у ког, јасно, губио. Тај цепар који је крио ланце испод искецаних рукава свог исфлеканог и прљавог летњег драп капутића и ходао као Тоша, правећи се да не зна да корак за њим иде Страја Полицаја, обо- јио је све синовље и бачке појмове о апсу чивитастом бојом стида и децембарске буварске срамоте. Па шта? — помисли и неочекивано закључи: гладан сам! Тек што то артикулиса, одупре се гласу мисли, иако од јуче у подне није ништа окусио! Ни воде, настави, пу- нећи раширену лепезу сваког испражњеног трена углавном набрајањима у месту или хватањем и задр- жавањем сваке примисли. Ко да једе и пије пред не- извесношћу непосредне осуде или одмах после њене тешке извесности?

Али сад кад је све беспризивно завршено, осећа глад. А то што је тако слабо подноси, љутило га, гне-

вило, спремао на мирење с побуном, која ће, знао је, бити неочекивана.

Жив је човек! — настављало се у месту, лепеза се ширила, ширила — нико нема права да ме изгладњује. Ја сам осуђен на времену казну, не на смрт од глади. С којим правом они?

Али није то све ни изговорио у мислима кад испод те струје пође друга, с почетка шуњајући се змијски, затим провали као бујица и наметну се, горка и једна, као унутрашњи одговор свему: С правом — речено је у њему — што он више нема никаквог права, што је обичан роб, а не жив човек, роб, разумеш ли, роб какви су били одувек заробљеници, галијоти, тучачи камена, зидари пирамида, гладијатори, кмегови, пролетери везани за конвејер.

Одозго му довесла у сусрет светлауцање нове мисли. Површине су јој поигравале, садржај био још замрачен.

Обмана?

Био је миран.

Знао је такве пакете сазнања. Отварају се с треском као паклене машине. Једак дотле глас, загушен, преста да се чује а да га ниједан нови ток речи или мисли није поклопио. Само једно истезање, једно пршење. Као да се то нешто у њему не жели да преда. Као да, упркос својој обесправљености што га целог своди на један шупљи регистарски број, сад баш утврђује да се није, упркос свему томе промењеном, ипак ништа није и није изменило. И да је остао који је био: Слободан Раденик, човек, дакле борац, упорњак и неукротивко. Упркос томе што...

(Испражњен. Без мисли. Потражим очима по самци подстрек да наставим: пртице!)

Опет слика: пред улазним вратима, ширином трема, шетка кривоноги и омалени стражар. Он не хода, он прпори ситним, неумитно кочоперним кораком малих, изгубљених људи. И очито је да гори од жеље да се нечим похвали, али пред ким, молићу! Узалуд тражите ту човека! Робијаш, на пример, може ли

ишта да разуме? Не, господине мој, не може он да подели радост, речемо, са мнош, господинчовеком, слободним бићем, указним службеником који се од робова управо и разликујем слободом да носим, ако ми се хоће и допада, и те пачијежуте ципеле *на шкрип* с округлом, дебелом гумом на високим потпетицама. Јербо ми се оне баш такве и допадају. А вама?

Приметио га је и раније, али није обраћао пажњу. Сад се ухватио за њега, за његове мисли што му је без разлога импутирао.

Кад би тај пандурчић шкрипећи прошао крај пуцера који су чистили кваке пуцином или крај оне двојице који су извлачили сјај из пода, шибнуо би немарно дугим, црним каишем с три кључића на крају. Пуцери, један или други, трећи или четврти, на то би се увек на исти грчевит начин тргнули и повукли некако исту главу с једним као набораним челом напрегнутим да разуме нешто сложено и неухватљиво тешко. При чему ниједан није престајао да чисти своје. Рецимо: под или кваку (трљајући све брже и брже, обарајући све ниже и ниже опшипану, бубуљичаву главу).

Кораци пандура нису се чули. Само шкрипање његових нових пачије жутих ципела на шкрип, отуд што им је дупла кожна постава намерно окренута лица лицу као у бога алхемичара.

Бог од штављене жуте пачје коже то шкрипећи корача — ноћ је, ја будан, паркети крше прсте као незапослени већ четири месеца ујак, а старе фиранге уздишу као његова жена коју је звао мајком и макицом кад би ставила полутку лука на чело и то подвизавала танким у сирће замоченим пешкиром.

Ни пуцери ни пандур нису обраћали пажњу на њега. С времена на време пандурчић би се зауставио, погледао би одозго у своје жуте ципеле, нишпанећи у њихове сјајне високе капне као да габа кликер *из ока*, или би, дижући криву ногу, ноктом пробао каквоћу точкића гуме на пети. Био је очито задовољан. Ужасно су му биле лепе те ципеле. Морао је дуго маштати

о њима и штедети дуже, пре но што је смогао свих сто и педесет и пет динара, колико су стајале. И сад, кад их је први пут обуо, и осећао потребу да прича о њима, о цени, о штедњи, о скупоћи, о лепоти, никога нема с ким би то могао да учини на равној ноzi. Колеге су му мрзовољно пожуриле јутрос на смене и стражарска места, робијаши су опет сви неискрени, као одреда сви сиромаси, који не умеју да се радују туђој срећи, ех, изеш му тај килави живот и рад!

Тад залаја негде далеко у дворишту пас с нечим људски жалосним у гласу.

Закашље се суво. Иза њега је шумео прастари радијатор. Можда је то кашљање од смлаћеног овог ваздуха што тако заштивајући заудара на испољено туткало. Али, померивши се, погледа кроз решетке пе сувише високог прозора у огромни четвртасти круг казионског дворишта посејаног одраним зградуринама у облику трокраких звезди на три спрата, чабавим радионицама, поцигљеним избоченим круговима за шетњу између редова опшаног шимшира и леја ружа на белим приткама, што се завршавале чалмама од сламе умотане у саргију. Далеко, дизале су се високе карауле на сваком углу изнад зида који је, не дотичући ништа, опасивао све.

Не мене! — као да је викнуло нешто иза њега. И већ се филм настави ужлебљујући се у зглоб се-квенци доласка: из корена бића запенушани зелени, лиснати ладолежни талас пуже уза њ, досеже му гребен, пребацује се и прелива преко, у просторе неопасане принудом.

Сем још у лејама вештачки сабеним, бубреним и плевњеним, у целом кругу ништа само од себе није расло!

А ладолеж?

Донет као и све. Као и сви. Принуђен да расте истовремено с једне и с друге стране зида не мичући се с места.

То је помислио враћајући се на старо место крај радијатора и одмах је потражио разлог тој мисли и

том повратку: да ли се све то збило зато што зна да није добро већ с прага завршити инвентарисање свега што ће десет година бити сав његов свет, или што је осетио сличност с тим ладолежом? Треба штедети! Не! — наљути се на тај разлог налик на дечје изговоре. Због *леж!* — севну у њему заједно с отпором том тумачењу: а ако се ради о бршљану? Он не зна ботанику. Треба што пре све упознати! — одлучи. Све спознати.

Хтеде да се врати прозору, али се тамничар нагло појави, стар, црвен, хидрокефалан, висок, подбуо, с дубоко смрзнутим погледом и љубичастим, безбличним уснама (нимало налик на оног сеновитог човека ког је био замислио на основу *мата чину радости*).

— Шта чека овај?

— Слободу! — не одговори, тек после путем се досети и помисли да би било занимљиво да је то рекао.

— С ногама напред ћеш ти до ње стићи! — не одврати му тамничар, него позва без разлога и напора врло високим и пискавим урликом: — Лакатош!

Лакатош се појави.

— На служби!

— Спроведи овог у купатило.

Лакатош га без речи удари кључевима, као коњ што се удара бичем. С прага га гурну у двориште а пандур у новим пачије жутим ципелама на шкрип залупи љутито врата за њим, закључа све три браве па пожуре, канда, оним улазним, с којих су му опет били зазвонили.

— Брже! — опшину га још једном Лакатош, који је недавно морао бити кочијаш на неком велепоседничком имању.

Брзо, кроз двориште, ударан (а без буне подносећи ударце) све до купатила, где му наређују да се брзо свуче и где га један риби робијаш одмах шиша зарђалом нуларицом прво испод мишке, па свуд по телу, по грудима и свугде, па онда по глави, а он

стоји одсутан као да је остао да стоји још тамо пред тамничарем, затечен, изненађен, збуњен — све исто, не може даље од непоказаног пркоса, ината и неизречене претње.

Голог и ошишаног гурају га под полухладан млаз воде, затварају туш (штедња воде, расипање цвокотања), одлазе по сапун, док стоји цвокоћући го на клизавим, увредљивим летвицама. Пандур се враћа и баца му комадић гњецавог сапуна, који остаје на рукама и смрди на шинтерска кола.

Цвокоћући, сапуна се брзо, враћа сапун, преврући га млаз сад ошурџи, хладан одмах после опрљи, и он се већ трља комадом крутог американа и, стално пожуриван, облачи на неосушено тело кошуљу, сву закрпљену, дугачке гаће с увредљивим учкуром који се, завезан — кида, брзо! брзо! улази у робијашко одело, згужвано, тек извађено из дезинсектора, ужасно прљаво, закрпљено на турсу и лактовима, подерано под мишком, ни налик на оно које је носио пуцер у ходнику или берберин који је почео да га сапуна глатком, плоснатом руком и брије тупом бритвом. Јасно, посекао га под носом, још може да се ухвати и нека болест. Али цвокотање га пролази полако и тад почиње да примећује да се риђи брица све чудније понаша. Као да пориче да је ухваћен у недозвољеном (крећући непрестано очима и главом, успео је и да га посече). Није се могло знати тачно шта хоће: погледом је тражио или преблизог пандура забављеног ударањем бројева црном бојом на поставу цивилног Слободановог одела, кошуље и џемпера, или берберинове усне; брица је све то чинио у толикој мери престрашено да је та игра губила сваки смисао. Пандур је надзирао изблиза бријање, али берберин је и даље мицао уснама, уздисао, освртао се.

— А бркови? — упита.

— Куш, цувакс!

Тек кад се пандур удаљи са завежљајем цивилног одела према рафовима у дну вешарнице, берберин,

као у трансу од страха већег од те вешарнице, робијашког круга и целог света, прошапута:

— Ваши штрајкују! Рекли да се и сви цувакси комуњци придруже.

Испало је и то, пандуру за лебима, непотребно опрезно, пребрзо, неуверљиво, без даха. Унео се цуваксу у лице и прљавим комадићком лаписа натруњеног мрвицама дувана заустављао му крв над усном и на врату.

— Како? — упита у недоумици.

— Одбија се храна.

— Колико дана већ гладују? — упита исто шапатом. Опет, не тако далеко, у дворишту залаја пас. Зашто му се и сад учинио његов лавез људски тужан?

— Не говори, цувакс! — дрекну пандур не окрећући се.

— Посекао сам га! — рече риђи берберин, нервозно задрхтавши, и поче да га лупка прстима по образима: четири лака ударца.

— Куш и ти и ти? — дрекну пандур, окрену се, али не ухвати ни новаков упитни поглед, ни четирп прста која је показивао берберину, ни његово климање главом.

Берберин се на »куш« опет лецну, али скупи однекуд снагу да, као шалећи се, рекне:

— Па он је, господине наредниче, политички кривац. Он једног дана може и министар да буде. Дешава се то.

— Кад бог хоће, и мртавац прдне! Али овај ту, кладим се, неће дотерати ни до вратара, јер будући министри имају паметнија посла но што је спровођење младости по робијама. А ти, брицо — окину друге, претећије нагласке — да своја посла гледаш и не причаш политику.

Бацивши шуферице и цокуле пред цувакса, поткрепи ту наредбу великим кључем. Закачен у слабине, берберин дрекну и изви се. Срећом, био је завр-

шио и избријавање, иначе, како се уплашено био тргнуо, зарио би му пола бритве у образ.

Обриса лице влажном, прљавом крпом, навуче огромне, три броја веће цокуле, веза их обичним капапом и наби шиљату сукнену капу тестерастих рубова на нажежену, до коже ошипану главу. Осећао се лоше, сиромашнији но икад у том прешироком, ланदारавом суром капутићу и у панталонама с великим разнобојним јастучастим закрпама упрсканим крастама масне боје, глине, креча, смоле, налик на брадавичави пелц на коњским ногама, а ципеле тврде, запечене и заувек посувраћене нагоре (што је значило да су и другима који су их пре њега носили биле велике и да су им ноге у њима пливале, рањавале се, нажуљивале; и другима да су се обојци одвијали). Све је преобимно било, предугачко, нарочито панталоне што су се срозавале у хармонику као код кловна. (Пред наступом?)

Налазио се пред наступом.

Публика му неће бити она што се смеје, стрепи, разуме и плеска. Биће то публика од секунди у трену пролажења, публика равнодушна и духом одсутна, сурова у ствари, биће то време увек у тигровском скоку на човека.

Ако! — помисли не без извесне горке гордости — хтео сам то. Све унапред знао и изабрао. Тачка.

Ако!

Кловн ће да одигра своју улогу и пред дупке испражњеним огледалом судбине.

Извесност да *горе не може бити* — зачудо га разведри место да га онеспокоји. Престао је и да цвокоће прелазећи испред намргођеног наредника пут од вешарнице до зграде самица. Ишао је доста широком стазом покривеном изгаженим снегом, кроз који је местимично провиривао шљунак. Прошавши поред велике трокраке зграде на три спрата, пребацн се преко зида у виду неког коренског таласа који се, пенушајући, узверао уза њ и прелио у неомећене просторе, да би тамо неком заосталом зеленилу само

рекао да се он није ништа променио а не да и с ову страну зида ништа не цвета само од себе. Утом, опет крај управне зграде, примети ону жилу ладолежа око врата. Иста и с ове друге ропске стране зида и с оне прве. — Као и он: исти свугде.

Задрхта од гнева. Мртваци то не могу. Још један знак да се није променио.

Прошло је подне већ кад је, заврпивши поново споро уписивање његових података у своје регистре, други неки наредник наредио, равнодушна лица и непомичних усана, као у вендрилока: »Крећи!« и, потеравши га ходником, зауставио га начас пред некаквим вратима, и пре но што је пацијент дошао себи од убода игле, инјекција је дата, игла извучена, врата већ енергично закључана за њим.

Зар ће ту увек тако?

Чекај.

Зар оно што се одлучно има човеку да деси мора увек да се збрза и догоди у магновењу? Никад полако?

Кључ је још шкргутао у брави. Не у брави, у њему је шкргутао, у цревима која је тим шкргутом закачио, обрнуо, смотао двапут око себе и повукао, чинило му се, из пупка заједно с њима кад је кључ извучен.

Покуша одмах, чим тај бол кључа у брави преста, да се брзо навикне на услове човека узиданог у самицу. Наревивао је: прво и прво — савладати осећање гађења на те још згуснутије мучне количине смрада урина и измета, зноја и сперме, очајања и глатких препечених цигаља.

Истовремено се, сав згрчен, одбио од врата да ослободи црева кључа, који му је, учинило му се, прошавши између два пршљена кроз пупак, избио у ходник и он се, чинећи непрестане напоре да надјача потребу за повраћањем, ухвати за зид. Али одмах повуче згађено рүку: био је љигав, хладан.

То је и друго и прво: осећање габења претходи свему. Треба се навихи. Готово. Стисну зубе. Навикао се.

Но да би дао себи времена да се навикне, поче доконо да инвентарише. (То је увек најлакше.) Пред њим лево — затворен пољски кревет с пречкама од гвоздених шипки, између којих је висило дно слама-рице, целе глазуриране прљавштином. На њене су проширене поре избијале бадрљице трошне сламе, гадне као длаке старе, прљаве жене задржане међу зупцима разбијеног чешља осутог дебелим слојем прашине. Прекопута савијеног кревета, тачно под малим, високо постављеним закованим прозором с густим уздужним и попречним решеткама (самице никад не ветре, отуд тај смрад!), налазили се једноног, закован у под сто и столица без наслона. Иза стола, у супротном углу — кибла увучена у смебе обојен сандук, расклиманог поклопца.

Смрад, таложен годинама, навикао је, упркос сумраку, на цео тај угао сенке тамније но другде, сенке што су непомичне трулиле, нагризајући оштре некад бридове зида. Киселине су олишале и дрвени оквир кибле и лим посуде.

Колико је било ту људи пре њега? (прва мисао у смраду) Ухвати се да је одмах затим већ почео да множи у глави са четири оне скоро 33 године, колико је прошло откад је подигнута та зграда у 1902. Љутито се прекину. Глупости! Па се налакти на сто, најближи закованом прозору, најближи ипак ваздуху, да би могао да реши шта ће рећи пандуру кад му донесе храну. Најпрешније је то, а не...

Не доврши реченицу. Чему? Знао је шта ће рећи. Знао је? Откуд? Тек ће знати, можда.

Да ли просто да му каже како се солидарише с друговима из скућених соба и да неће примати храну док се не испуне захтеви због којих су они ступили у борбу? Или да храну одбије без икаквог објашњења? Шта да објашњава: просто — нећу. Утолико пре, помисли, што би, у првом случају, можда почели да

истражују откуд зна за штрајк. Још док је лежао на суду, чуо је од Грујића да Митровица припрема штрајк. Али о акцији у овој казниони, што му место Митровице запала (све су друге, мора бити, препуне, процеси на све стране), ни Грујић, ни Мара, која је увек све знала (без обзира да ли погрешно или тачно или отприлике), па ни бранилац, добро обавештен заиста, нису му ништа рекли.

Можда и зато што је и он сам сматрао да ће у Митровицу, где је желео, јер тамо робижја антологија људи необична кова, а не овде: непознат међу непознатима. Сем за Витора, ни за ког није чуо. А и о Витору зна нешто због Маре. Можда би му бранилац, да је слутно да ће доспети у ову казниону, и рекао за тај штрајк, јер је он, бранилац, иако га бранио ех оффо, био *наш човек*, и као такав у току свих казнионских ствари. Јасно — кратак трајај — ни у ком случају не би провалио берберина, али наредник из вешаре би се сетио берберина и њега, да их је обојицу опоменуо да не разговарају, и можда би берберин, мучен и пребијен, признао (криминалци немају морала, батине не подносе сем кад се ради о украденом злату које су скембали или утопили) (морал? морали? мора ли?) (као да сам отрпео мучења због морала?). И шта? Одбијаће његова терећења! Назваће их принудним, не, изнуђеним халуцинацијама. Али чему да навуче на себе нове, непотребне муке? Рећи ће просто, кад му понуде вечеру, да неће да је прими и готово.

И доста романтике! — рекне себи. Ствари су онакве какве јесу, нема разлога за голманске параде. Самоћа их чини изалишним.

На то га заокупе друге мисли, сажаливе према себи, изолованом и расентиментаљеном. Због њих се хтеде да разгорови. А ништа. Немоћан. Јер сам! Да. Али и сам треба бити антисентименталан.

Реч се без разлога раздвоји, разлабави, попусти: појаве се, место ње, три речи: Анти, Сентимент, Ме-

тан. Одлучи да буде као метан отрован према само-сентименталности. Строго се држати!

Подигне се од стола, прекине ту серију самокритичних мисли. После ће о штрајку. До вечере има времена. (Ручак, значи, не дају.) Ослушну. Изнад и испод, лево и десно, кораци су гребли под. Тачно пет корака, па развучено окретање поткованих цокула, и онда опет пет корака.

Јесу ли се то људи претворили у оловне шеталице заљуљане од краја на крај свог кавеза? По двадесет прозора са сваке стране на сваком спрату избројао је долазећи. Три спрата. Северна и јужна страна. Сто двадесет људи шета потресајући својим корацима ово тврдо здање. Шта мисле? Шта осећају? Што пита?

Али утом га проже сазнање да напољу, можда, и нису обавештени о овом штрајку, да су другови овде били принуђени да ступе у акцију пре но што су успели иког вани да обавесте! И да је то сад и немогуће! Што је плус за казнионску управу и њено Министарство правде! Сети се да лане, баш у ово време некако, они из Министарства и нису попустили зато што су постали сушта доброта. Не би Митровчани победили сами. Њих су подупирали студенти који су демонстрирали за њих, слали декану делегацију, убедили га да је потребно да заједно с њима оде у Министарство, где су већ чекали представници породица робијаша. Памти он то. Тад је видео, узбуђен задуго од тога, Мошину сестру, Кершованијевог таста. А онда, није ли, у вези са том акцијом, сам делат на Чукарици летак о потреби слања протестних писама Министарству? Колектив Шећеране је саставио делегацију, петицију су потписали и радници из Штофаре Владе Илића. Под притиском маса, штрајк је успешно окончан после девет дана. Старији су другови говорили (међу њима и један који је изишао из затвора) да се штрајком глађу може победити само ако је подупрт снажно извана, и да, уопште, на штрајк глађу не ваља гледати као на ствар робијаша само. Он је

увек и повод за покретање и оних полумалограбанизованих маса које не би загазиле у отворену политичку борбу, али не би умеле да одбију подршку оној која је, како оне, те масе мисле, чиста и хумана; и да су такве акције од врсте против којих се сваки, па и тај полудиктаторски и демагошки, режим најневештије бори и уме да брани, и да зато у штрајк глађу не ваља улазити неспреман и неповезан како треба, с обзиром да акционо, принудно, опште сазнање да се изгладњавају затвореници — изазива гнушање у земљи али и у оном делу иностранства на који се та аферашка влада још увек жели да ослони. Зато је свето правило сваког штрајка глађу на робији: а) веза с Пољем, б) дозвола Поља и ц) давање организацијама вани времена да се спреме. Без одобрења споља, акција је осуђена на пропаст!

Добро! — прекоре се — на основу чега мислим да то не знају и другови овде, кад сам ја то знао још лане, вани.

Зато закључи без оклевања: треба рећи само да се солидарише и ништа више, а ако га питају одакле зна за штрајк, рећи ће да је још у судском затвору чуо да се ту штрајкује.

Седе, налакти се на сто, затвори очи. А Глигор? — зацвокота — он не би тако грчевито бранио ову сиротињску мрвицу живота на коју је сведен Слободанов некад широк живот. Не би га се тако грчевито држао. Не би по сваку цену хтео да живи. А онда, зар је његов живот вани био баш тако широк како му се сад чини? Једна беда! И вани.

Осети горчину зависти. У реду. А ако је берберин провокатор? Ако уопште нико ту не штрајкује?

Отвори очи с намером да одложи одговор. Али како? Није ли и иначе волео да узима у обзир што више премиса? Само, овог пута, рачуна ли с могућношћу провокације, неће урадити оно што треба. Нужно је солидарисати се. Батине, непријатне мање или више, не смеју да га задрже од вршења дужности. А она зна се шта је у овом случају. Довољно је

да, сем тога, има на уму и да је Глигор штрајковао да би га обесили. Не! — успротиви се. — Његова последња борба водила се против даљег борења. Зато га је и хтео до краја да раздрма, ишчупа из очајања, сломи. Не што му је завидео. Не што евентуалише, како је то Грујић претпоставио. Осећао је да с Глигором није у реду основно (не благи га; себе можеш, друге не смеш!) (истине тражим свуда где су; и у благу). Да, посустао је, осећао је да неће задуго још моћи да издржи тако противнагонски, тако противживотно. То је, дакле, било. Глигор се борио да би већ једном, да би што пре престао да се бори. Пре вешања ишчрпан. Готов. Зато је Слободан и навалио онако досадно: да олабави онај булдошки грч чељусти умора што му се зарио у тело, вољу, мисао. Он није уморан. Он ће да ступи у штрајк из солидарности, из жеље да живи, жив међу живима!

У знак да је одлуку неповратно донео, устаде да изнова инспицира ћелију. Тражио је забаву очима. Није је налазио.

Тешко је дисао. Мање тешко но с почетка, али све уврећеније. Нек нико не мисли да ће да се навикне да буде роб, да заборави разлику између чистог ваздуха и овог смрада, да се помири с тим зидовима у зидовима на све стране око њега (и других!), да то сматра за привремено нормално, да пређе преко тих отетих му десет година једним глупим старачким гласом што је изговарао неке белоплаве крезубе речи које је подригивао у клокотима као деца млеко после пупце. Речи које су биле пресуда.

Управо пресуда. Гласови што су је чинили немоћно су остајали да леже на стрњаци судијиног лица или би се залелујали у зраку на педаљ испред пространих уста председавајућег, претварајући се у неку блатњаву икру.

И то га осудило? То?

Сећа се да се у оном часу био и опкладио у себе да ће га осудити највише на онолико колико је провео под истрагом, неубеђен у принудну силу оних сенил-

них речи и целе оне игре суђења што им је претходила — ритуал у који нико више не верује: ни судије ни суђени. Стајао је неузбуђен, слушајући образложење и ненапетно очекујући само да чује на колико ће га то месеци да осуде кад већ тврде да је крив (тад јесте да је скривено али не много задрхтао). Но био је миран, и расејан безбрижан у ствари (не могу га казнити више од шест месеци). Слушао је зато и нестрпљив помало да се врати нормалном животу, Јелени. Судница је и даље тупоумно мирисала на сушионицу чамових талпи, крв му се вукла мачје кроз жиле, капљући полутужно што још мора ту да дангуби док онај немоћни старчић не ишчита све оне стране до краја, уз необавезне неке примисли са стране што су пролазиле кроз њега као кроз болнице у сумраку, нечујно, с прстом на устима. Пст! — казивале су и нестајале њишући се у ходу још неко време размаханим часносестринским крилима од уштирконог платна.

А кад је изречена казна, престао је да дише, очекујући нешто, не зна шта, али моћно нешто што би требало да је наметне и потврди а не отклони. Јер није довољно убедљиво. Очекивао је још неко време да ће председавајући рећи: »Хајде кући, шаљо сам се«. Логика образложења није била ни ригорозна, ни наметљива, речи све од паучинастих влакана, глас који је изговарао — шупкав, померена акцента, сипљив. И то да га веже?

Везало га. Укамионирао. Увагонирао. И релативно брзо, као робу која је захваљујући робији постала драгоцен а подложна квару, затворило га те недеље одмах после поднева у ћелију налик на касу изрошавањених зидова и пода потписима, узвицима, цртицама робијашких календара. Добро! Добро! Има и важнијег сад.

Прође га језа котна ситном, смањеном штенади страха. Згрчи се опет за сточићем, опирајући се овом уплашеном грчу. Шта је то? — стигне да се упита. Сећање на оне немоћне искрице речи? Зар је био то-

лико глуп да им не види снагу којом га принуђују на зебњу, претварајући га од слободног човека у роба што треба да прими ово ново самоосећање, ту непрекидну зебњу и језу за природу живљења?

Блесну знана полуга отпора с оне две њене унутрашње батеријске сијаличице: је ли се променио? Није. Но не треба ли се променити да би се привидно прилагодило овом ту, лакше одробијало, па после...

Шта *после*? Наставити?

Исто као и јуче, и као пре шест месеци, он гледа, бележи у свести виђено и поступа према закључцима. Иако је затворен, буну се сад, остаје, дакле, непромењен. А ако његов револт нема још снаге да изиђе из ових зидова и покрене људе и наде, не значи да је скршен, немоћан? Нису ли се и судијине речи чиниле с почетка немоћне? Нек је с почетка и његово ту непристајање немоћно на изглед. Буна је спрва спора а после достижна. Њени су то атрибути, и нижи више.

А ако је казна баш рачунала на то да неће пристати да се мења и измислила све те зидове у зидовима да би законом предвиђене муке робијања биле разорније но што закон допушта? Зидови, зидови — уздахну и махну руком неодређено лево, где је претпостављао да је извор таквих питања што и сад (као и малочас у вези с берберином) из слабости уображавају све неке завере, интриге, манијакалне уроте, а у ствари, шта су те ћелије ако не собе у којима осуђене људе одувек гоне да неко одређено време проживе; шта су зидови у зидовима, са њим у једној од њихових шупљина, ако не саће од редова цигала, цигала од питоме печене глине, печеног питомог лапора, прапитомљеног креча, цивилизоване воде и податног песка?

И продужи, као да се одговор на то сам по себи подразумева, толико да је очигледан, другим већ једним током, питајући се сад није ли управо овим тековинама људског успона (какве јесу цигле, зидови, собе па и ћелије) заправо и одсечен од свих могућно-

сти на располагању слободним, друштвеним људима? Одговори да није: на стварање његовог уверења које га је навело на борбу и омогућило суду да га осуди, тј. одвоји од друштва, управо је и деловала чињеница да је тај поредак приморан да зазибује људе друштва да би се одржао над друштвом, против људи. И неће ли чињеница да је један члан друштва отет и зазидан, разгорети борбена уверења толиких других, нових људи и жена који су га познавали и волели? (Градник има право; донекле; али требало је и имати хиљаду породица, армију одрасле већ деце, две армије љубавница). Учинио му се да је ипак безброј људи познавао, с безбројем друговао. Истовремено се, сумњајући у то, питао колико је у њиховом безброју имао истинских пријатеља, колико га је жена волело?

Тад се подсмехну отворено сопственој невиности, али неочекивано помисли на жену што га у возу, онако гледала, већ несигуран да ли га гледала тако што га је жалила или што га се плашила.

Имао је ланце. Њих се жене гаде кад су на мушкима.

А ако се вара? Ако га је пожелела упркос њима? Зар нису жене вековима бивале принуђене да повезују љубав с мучењем, па чак и с гађењем, да не би оној из воза управо то баш и отворило пут до жеље (ако не и до љубави)? Је ли сигуран да зелени капут с видриним рукавима и оковратником, остао у купеу, није заборављен као што се, кажу, заборављају сви они ружеви, укоснице и остало у собама љубавника? И неће ли та жена, нађе ли или не нађе више свој капут, увек мислити с тугом и саосећањем и на њега и, мислећи тако, мрзети из дана у дан све више оне који су га везали и бацили на робију?

Испрси се у мислима. Он није пошао путем којим је пошао из љубави према одређеној некој жени, него из обзира према себи, човеку, члану целог људског рода и као тај апстрактни људски род у сваком стварном бићу, он и не може да буде сведен на ропство упркос свим потподрумским спратовима бестандард-

ног робијања. Срце и мисли остају му неухваћени у те мишоловне зидове. Обесправљен је, тачно. Али право које му је пресуда могла да одузме — спољно је, недовољно конкретно. Нек биће до миле воље одређује свест, као што је и одређује, његова ће свест бити одређена и остати уобличена ранијим, неробијашким бићем психолошки интегрираним у животну слободу, бићем некорумпираним бедом потподрумља и осталим смицалицама зидова, окова, раштела, брава и реза. (Просто ће им рећи: »Нећу да примим вашу храну.«)

Ако је и опасан зидом робијашнице, борба не престаје. Ни вани. Ни ту не сме. Штрајк глађу којем ће приступити нема у виду само њему још непознате захтеве. Облик је то којим се одаваде даје импулс борби изван зидова, исто као што и њено јачање даје снаге њему ту и свима осталима ту и другде.

(Није ли он само једно од безбројних језгара неке од безбројних субјективности затворених у четири зида самица, иза четири зида зграде самица, иза четири зида што опасују целу казниону, иза четири зида државе, иза четири зида земљине лопте, иза четири зида сунчаног система, иза четири зида галаксије, која је, као и све испод ње, такође субјективност у четири зида, субјективност што се јавља у свему одозда навише где су четири зида јер је субјективност увек против зидова, свака је свест антизид и док се не сруше та четири прва зида, па четири друга па четири пета зида, нема мира и неће га никад бити!).

Седе опет, отхукну смрад из себе у смрад око себе.

Оштра nelaгодност коју је осетио почела је да расте и, сит својих речи, зажеље интензивно неко присуство, неку антиситост себе, близину неку, ако и не могуће присуство живог човека, онда бар оно сведено и компримирано што садрже књиге које су присуство људи виђених и присуство оног који их је видео. Али тад му се јасно објави да и том жељом, као и свим досад мислима, он само може да привидно ублажава казну, не и да укине смисао стварне разлике између човека напољу и робијаша. И не би било могуће

да се троше толике паре на пандуре и администрацију, на исхрану и одевање толиких људи кад поредак и његови агенти не би били сигурни да све то служи сврси приспособљавања поданика који се огрешио о законе укусу оних којих их праве. Отуд и она малочашња ситост површним испитивањима истоветности ту и вани, сад и некад. Ма шта било, треба доћи до суштине механизма машине казнионе срачунате да га самеле. Треба је прво разумети. Само ће тад моћи да евентуално пронађе противмашину: праву технику отпора самоћи.

Устане, побе по ћелији. Пет краћих корака. Није му се окретало. Морао је. Зид. Гневно побе опет. Пет краћих корака. И још три. Добро, осам. Зашто да се окрене? Не може се даље. Зид. Поново пет гневних корака. Није се више, гневан, питао: зашто да се окрене. Окретао се кад би дошао до зида и враћао се све срдитији. Колико је то трајало? Колико се пута окренуо, упита се уморан. Тад се упале оне две сијалице. Хеј! — викнуле су — зар не чујеш? Ослушни. У свим ћелијама самичари шетају. Гладни су. Чекају вечеру. (Осети снажније глад но кад је, рачунајући погрешно да ће због Глигора Грујић тражити да обојица ступе у штрајк, појео путем од полице до отвореног *Anti-Dühringa* четвртину хлеба. Појео? Пољубио га но што, гутао у два корака.)

Шта? — процеди, слутећи одговор пре но што, неочекиван, дође продирући кроз дотле неслућене просторе: па они му тим шетњама изграђују условни рефлекс зида. Уверавају га да не може даље јер је зид. Усађују му у срж сазнање да треба поштовати зид и остале зидове, тј. бране, тј. забране, јер шут да не може с рогатим.

Сазнање је то било толико поразно да га укочи. Не треба ли више да шета да не би подлегао условном рефлексу који му се посредно шетањем тако уштрцава у свест?

Којешта! — побуни се не она раније слаба његова страна, цео он се насумори, иако се упита није ли тај

његов сумњичави закључак управо онај који они хоће да му тутну у главу како би га што пре физички уништили тако наметнутим некретањем.

Као с дна процепа, у њему неко упита: шта је горе — стећи условни рефлекс забране или бити физички уништен?

Али зар и ова тракавичава и порочно кружна дилема није могла да, таква, представља баш оно што су законодавци, судије и пандури желели постићи: усадити робијашу свест о сопственој ништавности пред све већом, рефлексима сазнаваном, моћи оних који су га осудили предвидевши и поставивши бусију испред сваког могућег покрета осуђеникових мисли у напору да га извучу из заокружења високих зидова и туђих, противживотних намера?

Истина, упитао се не преувеличава ли и сам, лукав а слаб, лукавост и снагу противника? И није ли почео том баш претпоставком и да се претвара у робијаша принуђеног да придаје више памети и снаге речима пресуде и сили извршног жандармског апарата који их само суровостима и принудама уме да учини извршним.

У тишини која се нагло за овим наметну, једва чујно гребанье потковица иза зидова и мукли бат корака са свих страна над њим и под њим потврђивали су самоћу и њено одувек као слућено лице, оно које је, чинило му се, памтио од часа кад је дошао на свет и које га ударало мајушног по пенцету, и говорило држећи га окренутог наглавце: »Ја ти желим добро! Зато плачи и диши дубоко. Плачи и диши дубоко!«.

Удахнуо је. Почео је да дише дубоко и заценио се да задовољи самоћу, самоћу са очевим лицем а туђим телом. Оним које му је касније говорило: »Не држи руке, душо, испод јоргана, не смеш да се пипкаш, ја сам твоја савест«. С лицем баштенског кепеца изронилог из сопствене браде, с лицем које му је, стежући га у сну за мошнице, говорило: »Зашто не слушаш родитеље кад ти желе добро?« С лицем Ђавола

са сликице из млечне чоколаде купљене за украдених десет динара од макице кад га послала да купи брашно у бакалници, лицем које му је, церећи се, говорило: »Не кради, не лажи, не буди зло, не слушај лево раме, не буди Ђаво«.

Без прелаза помисли на вечеру. Ако је ускоро донесу, шта да им кажем? Не сме се непријатељима исповедати и неће им, према томе, рећи да у штрајк ступа из другарства. (Даћу ти ја другарство! — зафијука пендрек с гласом Широкоплавог.)

За све то време стајао је не мичући се, загледан у ноктом запарани зидни календар; није му давао савета. Цртице повучене дрхтаво надоле сведочиле су о клонућу и неиздржљивости сваког од његових претходника неспособних (јер ту) да водоравно повуку и једну од деведесет, колико их је свако од њих, дан за даном, запарао у зид, у под, у рагастов, у врата, чекајући да му се, анонимном, отворе.

Ко носи своје право име? — протестова одмах као и раније. Не продаје ли се све скупље но што вреди? Није ли то продавање по вишој цени — судбина човека увек незадовољног оним што поседује и оним што јесте у жељи за бољим, вишим, друкчије савршеним?

Помисли на мајку кад је проверавала прстом да ли је лаже. Повукла би кажипрстом од корена носа наниже; ако би јој прст склизнуо лево или десно, уверавала га да је то зато што је слагао. А склизнуо би увек. Како ти дани? Лажни ли — што су се десили у самици? Је ли самица лаж или су то дани у њој, или је то човек с данима у њој безгласној, је ли то ћутња?

Не поставља ли искупише питања тим цртицама и себи? Нису ли она само задаци задати себи, не толико што је тачан одговор на њих неопходан. Нужно је убијати време. Иначе, како избећи терет себе, тегобу голе мисли на голог себе у огњеном времену пред собом?

Место одговора поче да тражи нове календаре.

Поред оног на вратима опази други један, на поду. Касније на зиду два. После их виде још неколико. У ствари, свуда их је било, угребаних ноктом или комадом гвозђа клечећи у асфалтни под, у прагастов, зид, сто, оквир кибле. Сваки је самичар, чинило се, хтео да тим малим, никад равнодушно правим пртицама, забележи само крај или почетак још једног дана и да њима каже себи и још неком или нечем изван себе, макар и изгаженом поду, макар кречу, макар храстовини или чамовини, себи једном сад и онима безбројним из непрекидиве фаланге који ће после, сутра или ко зна кад, доћи прекршивши праведне или неправедне људске законе да, ма колико тешко падали, и дани нељудске самоће пролазе кад се умеју да стисну зуби. Дрхтао се, дрхти се и дрхтаће се. Не пред пандурима. Пред сатом срца у себи. Али откад тај казамат постоји, од 1902. године, како то мраморна табла на улазу у управну зграду уверава, није прошао ниједан дан, ниједна ноћ а да самичари закључани у 120 ћелија с вратима без кваке и с кључаоницом само са спољне стране (да ли би у случају пожара стигли да их све откључају пре но што многи самичари не изгоре?) нису свим доступним средствима мамузали, пожуривали, бичевали, журећи дане и ноћи, ћелије и себе да што пре пробу како би и самоћа прошла. Макар их однела са собом.

И ма колико били свесни да с њом пролазе и они сами и да се њено нечовечно и њихово човечно трајање тотализује тим пролажењем, они нису умели да изједначе осећање свог трајања с трајањем усамљености: не успевајући да га осете као своје, јер живот људи и није самоћа. И ма колико и најстрашнији међу нама, криминални или политички затвореник уливао страха, он ту дрхти дегински уплашен од општег ћутања, од прозора с решеткама, од врата што имају на висини ока бушпу кроз коју могу људи ван чељусти казне, људи са коштаном звездицама под вратом и у филцаним назувцима преко цокула, да, невиђени и нечути, посматрају и хватају самичара опасније но

што би то учинило скрињено огледало или потајно уграђена филмска камера. Сваки покрет, сваки израз, свако расположење, сваки знак живота ту издаје без речи, друкчије болно но што то чини тишина, издаје испражњено од смисла који носе само оне, речи, никад равнодушне (будући да је за њих потребно бар двоје, као и за свабу, мржњу, љубав и све људско). (Кад мисли, дакле, није сам!) Дрхти се непомично и без речи из страха да рибље око инспекције не улови у ма чему што треба сакрити (а шта већ не треба ту скривати? и примисли!) да би се једном, да би се што пре вратило опет говорењу. Неравноправност...

То је! — помисли. Она је мотор који даје полазни импулс машини казне, строју који муља и мења човека у кривца, кривца у робијаша. Она је чињеница што нивелира осећање слободе и изравнава га с ропством, што вуче гордост наниже, што претвара солидарност с Кинезом, принцем и штрајкачем у тако дубоко одсуство свих људи да све људско постаје бесмислено (временска ирреверзибилност осећања и мисли су стварне) (да би се, виђене и схваћене, најпотпуније ту и уништиле?) (у свакој карици ланца који везује човека за самог себе налазе се већ сви узроци очајања) (нигде не букте они као ту што думбушчу и шенлуче).

Не пристајем! — као да завапи у себи, где се ништа не помери, ништа не покрену. Са зидова, са пода почели су сами да се цере календари и посетнице. Пркосећи. Ко ме? Њему? Времену које је ипак прошло и остало живо у њему у једном друкчије сажетом облику но у стварности (нисам ли више ни то, стварност?).

На поду је писало крупно, тек описмењеним словима: »Имре Тот, три године, краћа, на правди бога«. На столу безимено: »Пошљи ми чарапе«. На зиду стидљиво: »Ј Сунко«. Али ниже, истим рукописом, додато у другом расположењу: »Ни крив ни дужан, матер им кроз матер«. Скривена у углу, између прозора и склопљеног кревета, откри се ексером дубоко у зид урезана жена, с лица набрекла, грудата, тупа, пу-

на; раскречених ногу, седела је више но лежала на зиду као тридесет пута увеличана зукара чекала нешто неодређено, онако немоћно растворена с гусеницом што се уздужно протегла од трбуха наниже међу оним огромно отвореним бутинштинама. Очи: два плаћа убода ексером, пупак — нешто дубље око, исто само рупа, али гусеница-секс била је запарана све до првених цигли и, ширећи се у средини, предимензионирана, могла и да послужи мастурбаторима да присло-не. Њена глава није имала усана, ни обрва. Нос — кратка цртица, скоро као на *календарима*, исто косо и накриво извучена; коса — један детињом руком направљен турбан. По сведеној искрености, ако ни по чем другом, подсећала је на увеличану копију татуаже коју је имао морнар Кокаило на проима, али била је узбудљивија, страшила је и мамила више од аласове зато што није као његова тетовирка имала плаве рубове и црвену косу на фону бронзиране увек коже. Ова се, бела као креч, чинила податнија, позивнија у својој напаћености заједнички страшној. »Упо-требио, Кикирез«, писало је испод ње. »Од десанке бо-ља је зиданка, Миле Трица«. »Ово је треба!« записао је још један и додао: »Преотео вам чункару. Баћу ма-тер свима ко ми је такне, Филип официр и репетент«. Косо, нешто даље, надимци су појели име, ипак де-шифровано: »Ђопа Илић, Цверглан«. На раму кибле: »Брана Микшић, доживотни, молим не секирајте се«. Зашто на кибли, Микшићу? Није ли било бољег места за твоју посетницу остављену животу? »Данко Соб« са зида лево није одговарао на то, иако је тврдио да је »светски путник и јунфер«. Морао је то бити неки младић (коцкар? цепар?) који је маштао о ко-ралским плажама на којима с палми падају саме ољу-штене банане у уста, а пред ногама се, на песку бес-крајно благих плажа, лежећи на леђима, отварају чулно лепе Тахићанке. »Кравић, десет година, воли све женско, може и буља.« »Знам једно магаре, Мика Трахома својеручно.« Било је и учртаних фантастич-них амблема, грбова, парола. На вратима чак и један

»Исус још 3 ст. малолетник и зидар 1902. год.« Сваки је од тих писаца, својим егзибиционизмом и предста-вом коју је имао о себи, оставио будућим становни-цима своје ћелије део себе, и омогућио онима после да реконструирају оно што мањка и да с оживљеним љу-дима поведу разговор преко свих немогућих препона времена.

Ћелија се на ту помисао и напуни њима, као да је она негде у њиховим лоповским лимбама одјекнула као неодложни позив на састанак. У поподневној тами стајали су, сваки крај своје посетнице. У њима су се палиле и гасиле неке млечне шипчице а они су се смејали и плакали, показивали ране и одрану кожу с табана, ожиљке од револверских метака и убоде бајонета, патрљке одсечених удова и тамномодре ерек-ције. Миле Ајгир је у руци краљевски држао главу која је климала главом и намигивала, а тајанствени *Исус 3 ст. малолетник зидар 1902. год.* држао је међ зубима криви нож, што му није сметало да каже шта мисли о женском роду, због ког је курвањски жив на-страдао.

Разумевао им одједном свима журне гласове и поруке, схватио све, па и илегалну доброту према њему. Ниједан од њих нигде на слободи не би оставио посетницу имајући ваљане разлоге да прође кроз сре-зове и дане без трага и отиска. Што неопаженији. Ако су их овде оставили, то је због њега сад ту и оних после њега који ће бити незадовољни од дру-гих и до краја овог века имати да испаштају своју спасоносну кривицу. Испуни се зато захвалношћу и, тронут, чу себе како хвали његову срдачну срдачност, иако су и сада неки од њих плакали уплашени од пан-дура, који су, ухваћени у кљуса свог нељудског позива — говорили су му — у њихово време бријали обрве да би деловали страшније; али већина је детињски гласно јецала уздишући и жалећи се глупо што су им опишпали лобање па им се зима увлачи одозго у тело слабо заштићено стањеним робијашким сукном, дроњавим и инфективним, попрсканим блатно катран-

ским и кречним ожиљцима што штрче као пастозни намази, као красте црних приштева. Неки су се жалели да их непамћено још увек боле батине, болом што, пролазећи, оставља увреду која се никад не уме да заборави. (То; никад не заборављати; не заборавити!) (ни тај глас што утом, независно од свега тога и догле, протрча напољу ходником поред закључаних врата његове самце. Викао је сулудо пре но што је протрчао: »Број 1769 разговарао је већ јутрос на шетњи!« А други глас, долазећи одоздо, саветовао је: »Удри га срце му лоповско. Убиј бога у њему«. На шта се језиво брзо откључала врата једне блиске самце у истом реду с његовом) (ударци су одмах после језгровитог шкргута кључа у брави лјуснули и вика је била све гласније непосредна). Ослушну. Из покрајње се то ћелије чуло. Халуцинира ли? Свуда тишина, само у самици до његове удара неко кључевима и ногом по нечијим леђима као по добошу.

*

Отвори очи и не сагледа себе. Само појми своју позу: шћућурен где се затекао, руку преко ошишане главе. Уплашен од свог неочекивано банулог страха, тргну се, учини напор, спусти руке, подиже се, усправи леђа, груди, главу.

Крици из суседне ћелије нису престајали, очајни, изгубљени, оштри, застрашујући; за њима је насртало, дубоко као пас на ланцу, ребрасто мумлање пандура: »Куц, срце ти лоповско. Куц, да ниси писнуо, глас да ти не чујем, кроз прозор би гледао господин, а лопов, а? Мајку ли ти заражену, хоћеш још?« »Јаој, нећу, нећу«, одговарао је грцаво премлаћени глас ропшавих прса и главе прокрвавеле од отиснутих клинаца с бона пандурске цокуле. »Бут, лопуžo покварена! Глас да ти не чујем, да не писнеш, да ниси писнуо! Шта »нисам гледао«, својим сам те очима видео. Је ли још »нисам? Је ли? А? Је ли? Бут! Бут! Је ли? А сад још вичеш? Је ли? Помоћ би хтео? Људи

да помисле, је ли, наредник Звук бије? Је ли? Нећеш? И нећеш више, да знаш да нећеш!« И док је то пандурско мумлање, синкопирано ударцима кључева о дугом црном каишу, постајало све наметљивије, тучени, чији се глас био претворио у грцање, у дахтање, у стењање, одједном врисну избезумљено, закачен пандурском ногом у слепоочнице, од чега и он, број 3678, осети да се и у њему, броју 3678, опруге што су га малочас још држале склупчаног у углу, нагло ослобађају и да он, 3678, као избачен федерима, зацвокота у лету, тако ужасно не трпећи тај ударац-врисак да се донедавно пасивни његов страх претвори у разрогачене очи неког незадржљивог безумља којим поче да удара ногама и рукама, целим телом и гласом у врата.

Хтео је само. Није се ни помакао. Безумље храбрих није га ни овог пута понело, ни обасјало. Мада на ногама, цвокотао је понижен, уплашенији но икад од тих тамо удараца по туђем месу, тих песница без лица што нападају из сумрака већ, тог сумрака што надлази не ударајући њега, али боли болно као да на њега падају ти све тамнији ударци ногом. Сопствени цвокоти које је чуо само су отварали поре и зенице панике, све веће и веће, и тог разрогаченог цептања до безумља, упркос убрзаном надоласку ноћи (хоће ли скоро вечера?) (ја ћу је одбити, али хоће ли скоро?).

Ипак толико је испод своје укочености (жељом што га није успевала да покрене и ангажује) хтео да лупа и удара, да претрну кад му се учини да је толико већ лупао у врата да су им браве почеле одједном да одскачу, једна, па друга, па трећа; али се трећа врата врате без извињења; само, место целих врата отвори се шанк у њима па се кроз тај оквир појави и истинска, стварна глава пандура с три звездиче на модрој кадифи. Наредник Звук заколута упорно иза рупе:

— Шта лупаш мрцино? Јеси ли полудео?

(Нисам) (нисам! — ликовао сам) (ипак сам се усудио да протестујем.)

— Вечеру! — рекнем — нећу вечеру!

— Нећеш вечеру? Ма каква те вечера спопала у недељу, идиоте? — зачуди се, али под навалом беса због неочекивано стварне моје лупе која није упркос свему томе престајала, незауостављива већ, лупе која му је малочас прекинула и — мислио је — на трен-два одложила искаљивање гнева на лопову суседу, он сад стаде да сикће колико то већ може један груб и промукао баритон: »Немој да ти уђем и да те уредим за врбицу као твог комшију«.

Али није још улазио.

— Шта? — викну број 3678, не водећи више ни о чему рачуна, дерући се још јаче но што је то икад у животу учинио, несвестан да виче — усуди се само, сасућу ти ту киблу на говнарску главу! — викао је необуздано, несвестан још увек свог гласа, изгледа, млатарана руку. — И знај — продужавао је — знај да сам ступио у штрајк глабу из солидарности и шта ми можеш. Солидаришем се са друговима из скупних соба упркос твојој голој посраној недељи, и не мисли да се за њихов штрајк не зна напољу, зна се, зна се, и такве вам се демонстрације спремају, такве демонстрације да ће вам свима одлетети главе ако одмах не попустите, јесте, велики је и страشان гнев обузео све људе напољу. Они неће више да гледају ужасе које радите, запамтите! Они ће вас разнети живе на комаде не престанете ли одмах, не попустите ли одмах...

Утом примети да је шанк затворен. Је ли уопште отворан? Кад? Кад се то наредник Звук повукао? Кад утекао? Кад отишао по помоћ?

Већ му се чинило да му чује брзе, зверне кораке. Не само његове. Још је тројицу, мора бити, помисли сад понет паником, као што је малочас био храбрим безумљем, позвао са собом, заједно да хрупне, да навале, да га спетљају и униште.

У наступу ужаса, ишчупа у неколико неконтро-

лисано снажних трзаја столицу из асфалта и диже је над главом, ни решен ни нерешен да се скупо прода. Али да су одмах ушли, једном би бар разлупао главу, можда и другом.

Ослушкивао је. Сем сопственог дахтања ништа се није чуло. Тек тад поста свестан себе као у огледалу да се гледа: стојао је са ишчупаном из асфалта столицом дигнутом изнад главе, као онај светац столник Алимпије, Харалампије, Јанићије, или како ли се већ звао. Од тог призора преста да дахће. Ипак још је дрхтуљио поткожно узнемирен. И није се још био смирио; тресао се уплашен од столице коју је ишчупао. Ње више од свега.

У мраку, прекиданом бесним и тужним, далеким и чудним лавезом, потражи прстима рупу у асфалу, сагне се, чучне, клекне, завуче најзад прст: била је доста дубока. Опрезно увуче шипку једине столице ноге у њу и почне газити крти асфалт свуда око ње. Белија је дотле западала у све руњавији мрак. Али кад се утом споља, два прозора даље, упали велика лучна лампа, лецнуо се заједно с мраком и, мора бити, побледео као и он. Покуша да седне на столицу. Издржала га не клатећи се. Учинио је то максимално опрезно, водећи рачуна да му тежина тела ни за трен не изиђе из осовине гвоздене шипке у асфалтном лежишту. Осећао се понижен тиме.

Сад?

То је било јуче. Синоћ. Свеједно. То је било. Али и сад је то.

Из многих гласова у њему које је биштало то понижење, један се издвоји цвочотав:

— Десет година живота дајем — дрхтећи је шапутао — за купање у пари!

И одмах се виде: го седи у округлом базену с топлом водом што га разлаже и раскрваљује, а ваздух је влажан и топао, мекши од перја. Малочас се свучао и ушао у воду, чисту, зеленкастоплаву и провидну.

Овде је зима, цвокоће, али издржава. Предвиђено је да не издржи ту хладноћу, окртео од ње толико да

се могао сав сломити и на најлакши притисак. Али неће. Купаће се у пари. Све ће притиске да поднесе. И најтеже. С лакоћом.

Да би поднео то, треба да тренира бивање, да буде, да мисли, да се сећа, да се не предаје пустоши.

Светлост се утом упали и у хелији, али, упаљена, трепну два-трипут и угаси се. Из свих се самица зачу на то, као на команду, шкрипа кревета који се отварају. Згаћен изгледом сламарице, број 3678 забради се пешкиром од американа. Бука се није смиривала. Напротив. Али мењала је смисао.

Запака напуштено и грешно дете у шуми, кошута га једна чу. Од сажалења јој побелеле уштиркане уши.

— Пст! — шапну часна сестра са секутићима на раздељак као Јелена, и скривеним сексом-гусеницом на раздељак такође; не, то није Јелена била. — Зашто ти себе да мучиш вежбама мисли, тренингом упрозно. Непријатељев је то посао. Мучење. Препусти се. Опусте се.

— Рекла си непопуштање!

— И попуштање је његов посао! — то је Јелена била.

— Али ја сам жив.

— Шта је то бити жив?

— Не знаш?

— То се не зна, то се сазнаје да би се заборавило.

Зачуди се што ни она не памти бол, па рече да би добио времена (да ли да би добио времена или да би га изгубио?):

— Био је и један мртац.

— Који мртац? — чудила се.

— Глигор. Био је јако млад. Бутао је дуго. Шта ћемо с њим?

— Ах! — слага, правећи се да не схвата — Идемо утроје у биоскоп, хоћеш?

— Тако, а ја у робијашком? Можете имати неприлика.

— Мрак је и шта мари. Пожуре, почиње. Зар не чујеш звоно?

*

На звоно се тргнуо, пробудио и знао све пре но што је отворио очи. Цвокоћући је устао, још увек забраћен пешкиром (да не би додиривао образима, очима, мислима за челом ту сламарицу при светлости сијалице у дворишту или, после јутра још инфекције смрдљиву и прљаву, смрдљивије прљавију но што му се ноћас учинила савијена па спртљана у склопљени кревет). Али требало је прво разбити прстом танку ледену скраму што се ухватила у плеханом бокалу да би се могло умити. Са свих страна шкљоцале су браве, изгледало је — истовремено на свим спратовима и у свим бравама, и кад се и његова врата широм отворила, видео је самичаре како излазе из својих хелија и, носећи обема рукама киблу, журе ка клозету.

Смрад који је већ престао био да се осећа неподношљиво је опет испунио ходнике, густ, па ипак не онесвешћујући више, иако претеран. Не губећи време (гле, време!), и он је зграбио киблу и пожурio за осталима над собом и прекопута, испод и десно од себе, који су хитали ка нужнику, сваки круг, с киблом што даље испред себе.

Је ли исувише поврећен још и опамућен да би разликовао лица? Није још ниједно запамтио. Схватио је само опште, заједничке покрете којима се придруживао; и самим тим на неко време губио смисао за све тајне, све шаптавије нечујне гласове у себи. Ипак неухућкане.

Испразнио је своју кабилу, опрао је под првом слободном чесмом и, опонашајући остале, вратио је и одјурio с испражњеним бокалом да у истом клозету-умиваљци захвати воде за пиће и умивање. Иако се све то дешавало у трку и под контролом пандура који је стајао на горњој платформи завојитих гвозде-

них степеница, одакле се на три стране све видело, ипак се, упркос забрани, у клозету шапутало и чак је оног првог јутра и њега неко тамо, празнећи киблу питао: »Колико си кврга донео, клинац?« и кад му је рекао »десет«, онај звиждукну с олакшањем: »То бих ја одробијао пола на кити, пола на трепавицама«, па се средњовековно ритерски повуче и лако сави: »Ја — кучну се прстом у прса — »вечита. Убиство. И разбојништво. Ти — шта?« »Комуна!« рече 3678, прилагођујући се његовом говору. »Комуњаре штрајкују!« дода спремно а с неким обзиром. »Знам!« одврати 3678 и побе. »Хеј, нећеш ли пљуге?« шапну. »Солидарисhem се!« »Па да, комуна. Ви увек на личну штету играте. Ви и назарени. Али они куцају. Њих се чувај.«

Закључан опет, ушета се, узнемирен већ много мање него што је мислио да ће бити штрајком на који је преко ноћи заборавио. Чињеница да је и зликовац схватио да само *комуњар* (а без обзира шта разбојник и убица иначе мислио о комуњарству) може да се солидарисhe на своју штету обавезивала је и гонила га да продужи, не због себе, него због онога што га унапред уздиже у очима свих, превазилазећи сваког појединачно. И њега. Што олакшава одувек муке. И расамљује упркос самици. Није морао више бити храбар што је храбар (или упркос томе што то лично, рецимо, није), него што *комуњарство* коме припада јесте ствар храбра. Храброст се поклања данас припадницима комуњарства, као некад нафора — причесницима. Све оно посебно што чини нужност комуњарству и тешку његову остварљивост управо и даје људима допунску меру храбрости и број 3678 није морао да осећа лично потребу за њом и наклоности за њу, она му се поклањала, постајала је његова судбина, јер је тако, јер тако треба, јер у то верују чак и друмски разбојници. Броју 3678 не преостаје друго него да буде онај јунак који није можда мислио да ће бити кад је једне зоре осетио да, од свих уверења од којих се може да изгради судбина, оно што захтева

правду за обесправљене представља на некаквом његовом биограму оно на које је најосетљивији. (Људима, обичним и не, јунаштво импонује јер казује уверљивије од ма чега другог оно што треба рећи и учинити да би се остварило и било оно што се ваља да оствари и мора да буде.) Бити? Био је бивен, пребивен. Је ли се свако бивање, добро, бијење остварује пребијањем, добро, пребивањем? Па да, синоћ га пандур није ни могао да схвати. Била је недеља.

Крећући се сад од умиваоника до стола, смишљао је шта да уради, свестан да је обавезан да учини нешто што ће сви да виде, чују, сазнају. Јутрос и није мислио толико на самог себе колико је то јуче. Нема потребе. Сто двадесет људи већ знају ко је и гледају у њега очекујући оно што је дужан да учини да би се испољио. И без обзира што му публика сачињавају прокажени разбојници, злочинци и лопуже, принуђен је да ради њих игра једину улогу коју ваља да игра. Јуче се још осећао као зрно шпенице изгубљено у двеставагонском силосу ражи, нико није знао ни ко је он, ни шта је, ни где је. Данас је друкчије: теже, али мање страшно од усамљења и његовог самотног и очајног страха и свега осталог недостојног чему се био почео да препушта.

Али као што љубав мушкарца тражи себи одјек и потврду у оној коју воли, да би осећање ношено жељом постало чин који га свлачи и чини мушком судбином пред женом која му је судбина, као што се обе те судбине љуште до сржи, тако и храброст, ангажована посредним нужностима одржања претходећи љубави, тражи не само на почетку сведоке него и после. Други су њој та публика, али и вид, који у другим и трећим очима прима њена потреба за собом. Без њих она нема потреба за собом (сама она не постоји нити има потребе за тим) (она је због других) (она је облик у ком се манифестује несебично љубав за врсту и род) (и ништа не смета што свака епоха ставља друге оквире и друге позадине том алтруизму) (оно остаје суштински исто: нагон одржа-

ња других у нама) (храброст на Петом спрату је ли Друкчија била од ове?) (тачно, није сазивала сведоке) (није непосредно) (посредно, јесте!) (јер одсуство сведока значило је за Пушцу, Мирка, Јошку, Зрику и остале да је Слободан храбар, да се добро држи, да му је до њих стало више неголи до себе) (ћутња се на Петом спрату хранила мржњом против оних који су га лишили слободе, тј. Јелене; који су га тукли) (лишен ње и сад, оуглао на затвор, на разне његове степене, далек слободи и Јелени; небатинан уз то) (још не батинан) (али већ утетовиран у зид што га чува утканог у толико других прошлих и осталих непроветрених, смрадних мириса, људске коже, прљавих ногу, суза, уздаха, урина, измета, чежње и очајања, као један још смрад осућен да јалов ту јалово цркне само зато што му је одузето оних неколико дана колико му је било потребно да Јелену навикне на себе и нагна да га заволи лепо како то само девојке знају да воле не знајући љубав) (он се пре Јелене није задржавао ни код једне дуже но што траје она дрхтавица која полази од непознавања и неизвесности, а стиже до загрљаја без будућности). (Опрости — чу себе како се обраћа секунтићима на мали раздвајање — не тражи верност од прошлог мене. Ја сам био љубавни чергар! Моја је генерација, видиш, осућена мало да живи у овом раскораку између два рата. На брзину све велико мора да одживи, никад до потпуности ништа, никад до засићења ичим) (пре но што су се јавили различити широкоплави или ови ту, та је генерација сама себе осудила на батине и робију заклињући се на зарђале, празне револвере).

Друкчије не може бити кад постоји савест. Она гони да изаберемо смрт и кад волимо, Јелено. — Зашто? — чу јој врапчији глас. — Зато — чу себе — да после нас ниједна девојка и ниједан младић не воле вечност на бивши немогући начин. Ми нисмо само гробари света без љубави коме не припадамо, ми смо и проналазачи вољења. Знамо да ћемо отићи с њим до ђавола и сами. Без васкрса. Ако. Друкчије не може

(задужени смо тиме, живи и мртви, од часа кад смо као поколење осетили да је и љубав усавршава).

Престаде митинг и тишина подвуче своје подочњачке једанпут, двапут. Било би то улепшавање или поругобљавање врло упадљиво и за њу, тишину, да се далеко иза прозора, не већег од људске главе на високом врату зида, ћосаве коже као ово баш јутарње небо покривено затегнутим, танким сивосмећим облаком, није осетио мирис запршке и бајатог, на киселог хлеба. Поће као месечар мирисима иза прозора, попе се на савијен кревет под њим, али спазивши у двооришту робијаше како на дугој обрамици носе, све по двојица, тешке, црне чаброве из којих је тукла пара на све стране, сети се да штрајкује и да поглед на храну, па и сама помисао на њу, појачава глад и изазива лучење киселине у празно и, сетивши се тога, брзо се спусти с кревета, седе опрезно на столицу коју је јуче ишчупао не објавивши још пандауру да одбија непостојећу вечеру, па после, уплашен од непосредних последица, у замишљеној је самоодбрани вратио у лежиште, па онда, уплашен од свог кукавичлука, залупао у врата и објавио да одбија вечеру али, прешавши руком сад преко лица, учини му се да су му образи улегли и, одмах затим незабринут што су му се почеле да продубљују оне две мушке боре на лицу за којима је раније некад чезнуо. То га натера да се на тренутак види какав ли ће то изгледати кад после десет година изиђе. Не више пуних десет година! — исправи се замуцкујући у себи. Одбијају се 179 дана, колико је одлежао под истрагом. Сети се истовремено дефранданта који је (осућен на пет година и чекајући потврду пресуде, провео неко време са њим у ћелији на суду) израчунао да су десет година 3.650 дана или 98.200 сати или 5.292.000 минута или 317.520.000 секунди!

Трже се од те цифре што се понови у њему као одјек који не одјекује: тристаседамнаестмилионапетстотинадвасетхиљада секунди! (Једна секунда прође док се изговори двадесет и један; али ко жив да

317 милиона пута изговори двадесет и један?) (нема жив да изиђем одавае.)

Помисли тад, у отпору том закључку, да се за време док човек изговори 21 ништа не дешава, и да се њему има да деси 317 милиона пута то ништа, за које ванвреме не може ни да остари ни да се збора ни да изгуби зубе и остане с две смеђецрне крље у велим устима, ни да му за 317 милиона тих сабраних ништа, који дају као збир једно велико ништа, не може ни лице да се смежур, коса да оседи и отпадне. Прекину онда тај полет чијег је идузионизма био од почетка свестан, престаде да види себе како излази из тамнице млад какав је и ушао, па рече у себи с горчином без милосрђа, наглашујући сваки слог, да је и двадесет његових година састављено од два пута 317 милиона ништа, и да тих 634 милиона ништа чине цео један млади живот пун свакаквих већ догађаја и чине једну нормалну људску судбину данас и овде. Зар је ту затворен и зар би био затворен да тих 634 милиона ништа заиста јесу ништа, а не борба од које целом поретку трне лајна у цревима?

Е нећу! — и бесан се дигне, заборавивши да је могао срушити расклиматану столицу. Стојећи про- дужи да мисли опет на оно што му треба учинити сад кад му буду понудили храну. Двојица носача мора да су већ стигли до врата самице с чабром који се димио. Шта ли се ту доручкује? Место одговора, врати се секундама, неколикима из оне хрпе од 317 милиона секунди ни од чега, од незбивања, од неживљења, од којег се ипак стари и умире, и упита се да ли секунда (колико да се изговори 21) не значи оно ништа само док је човек затворен и осуђен на самоћу, на негово- рење, на постепено немишљење. И није ли сва казна у томе баш: »Хтео си да будеш слободан човек, е, до- бро, ми ћемо те рашчовечити, бићеш осуђен на ћутњу и полакополако заборавићеш да се служиш речима, нећеш знати више ни свој матерњи говор и, за две-три године, бићеш звер која је заборавила икад да је и имала прошлост (твоја ће се људска, сврсисходна

свест свести на вегетативне фотосинтезоидне рефлек- се непомичног биља и растиња)«.

Уплашен могућношћу да ће, осуђен на ћутње, за- боравити да говори, поче да мисли целим речима које је у мислима полугласно изговарао. Мицао је уснама да се не би дао казнити (било му је јасно да је и за казну потребно двоје: кажњен је само онај који је пристао да то буде јер није имао снаге да се одупре вољи оних других који су га раздруштвили казном).

Би начисто да је то, у очекивању доручка који ће му понудити, застао пред кућним редом прикућаним на зид изнад сточића. Али његова строга, ћошката литографска мувама, испљувана још лањским и пре- клањским мувама, нису прихватала дијалог, нису се дала убедити да не вреди забрањивати само, и да чо- век, док је још човек, не пристаје да се лиши поноса што је човек; и неће се он дати обеспокретити, обез- гласити, обесмислити и разимањити свега што су њи- ве његове слободе.

Није довољно, кућни реду, забрањивати да се гле- да кроз прозор, да се пуши, чита књига, пише парола или име (и име је парола која ствара паролу), куцка у зид, да се звиждуће.

Није довољно рећи да »самичар мора у девет да заспи«. Постоји бесаница. Лукав је створ човек. Не даје се он присилити на рашчовечење. Не буде ли било услова да се отворено усуди на пут отвореног противљења, он ће да звиждуће себи у рукав, он ће да прича, сâм са собом макар, ту где они траже да ћути као што је ћутао тамо где су захтевали да говори, и кришом ће да ради све што му забрањује тај му- воорани кућни ред.

Они га могу хватати на недељу кршења прописа (то ред? то кућа? то?) (десет година).

Нека га хватају. Он ће се крити.

Скривање је исто неки дијалог радњи и покрета. Дијалог тајне и смисла.

Нека нареде да прими храну. Он ће је одбити.

И одбијање је некакав дијалог. Дијалог порицања бесмисла, потврда постојања.

На свим ће плановима водити разговоре у тој антидијалогској устројеној самици.

Противвремена је она. Али он ће причати са свима који су у њој били пре њега. Противпросторна је. Али он ће се сећати, маштаће, сањаће. И сачуваће на неки начин неприкосновеност слободе, свог живота, наметнуће време невремену. У мислима ће обедовати у непрописане сате, непрописана јела, опијаће се и радиће све што тако претерано забрањују. Да су били умеренији у забрањивању, створили би један на изглед логичан систем казне. Али, спорећи и оно најосновније, они су подигли и позвали на отпор и последњу резерву снаге коју и на смрт болестан и уплашен човек може да има.

И он ће да игра. Тешка ће то бити игра. На позорницама је лакше бити природан. Тамо се глуме туђи карактери, туђе деформације. Овде је људско биће нападнуто у корену своје природе, у корену из кога су шикнули сви облици, ликови, карактери, све сличности и све разлике у једној јединој; уз то срачунате за цео нормалан рок људског века. А шта зна о том свом веку један његов почетник, основац тог свог времена, један обичан двадесетогодишњак који није још никад провео целу ноћ са девојком коју голу воли, и не зна, рецимо, да довољно не зна како она блиставо изгледа кад се рашчупана пробуди и, вољена, угледа вољеног очима пуним светлости пре светлости?

Ипак, иако је љубав крао и увек на брзину: због оне тројице с којима није увек било лако нагодити се кад би газдарица отпутовала, а и због ње, лакосане газдарице која се љутила кад би се сувише касно дошло кући (будите ме, свирепи, и ја више до јутра ни склопити ока а камо ли уснути), због родитеља девојке, или мужа жене. Али ако он и не зна топлоту незрелих девојачких бутина кад се после ноћи љубавног бдења пробуди крај ње недељом у подне, ако и

не зна мирис успаване још њене коже, успаваних још власи, успаваних још зуба, успаваног још врха језика девојке, његови су то преци знали и он је то њихово знање сачувао у својој сржи и он ће се њим, нека и мутним, користити за све игре тук на лук из мржње, опасно смртоносне игре које ће приређивати управи, макар само за њу и за себе, ако не и за публику сустанара, криминалаца. Неће идиотски учити стенице и вашке акробацијама (то *неће* је добро, господо, игра је почела! то ће ноћас да забележи на клозет-папиру графитом из пасте за зубе; ту мисао и такве мисли) (потеклоше), неће упрезати муве у празне кутије шибца (зима је, нема мува, нема шибца), неће учити глисте да шене и дубе на глави, неће бројати власти истрињене сламе у сламарици. Неће га узбуђивати и забављати ништа од оног што је, према традицији свих до данас азачких и других тамница, импресионирао робове и утамничене кроз све векове, неће га увредити ни неравноправност, ни чињеница да матични и вешни број на картону представљају од јуче његово име, као што га ни скривена трудноћа удовице краљице мајке неће обрадовати неком ипак надом, као што радује остале сустанаре Nesplendid Isolation Hotela, зграде самица, с директором наредником Звуком.

Не очекујући ништа од те трудноће, као ни од пожара, опште амнестије, рата, побуне, понашаће се нормално. Неће претварати године у дане, дане у минуте и секунде које пролазе не дотичући ништа. То спада у робијашке наслеђене ритуале. Време пролази с њим, не без њега, макар разлагао на атоме тај једно-смерно двоструки покрет ка смрти да не би приметио како, убијајући га, и сам гине без жаљења. Обратило: и секундном *ништа даће* вредност нечег довољно великог да узбуди и потресе одсутно-присутну публику. Он је коначно своју улогу изабрао. Он је играч, а не публика. Он игра своју улогу коју му нико није написао, јер су му њу одредили у главним потезима његова свест, савест, укус живота, с тим да, достојан те

улоге, он сам измисли и изговори не само своје реплике у сваком трену него и да одређује и оно што неће да изговара и уради да би могао до максимума да испољи оно што је корен његове природе. Није он (не, неће он бити), према томе, осуђен. Он је заправо њих својим понашањем, својом борбом осудио да га осуде на казну како би могао да покаже свима шта зна. Он је своја казна.

Да штрајкује?

Однекуд допре тужно узнемирујуће лајање.

Да. Штрајкује.

Човек је, воли угодност, присуство људи, извесност, храну.

Човек је, воли све то, али волије више неизвесност незнаног, борбу кад је неопходна. Макар се водила кроз сву његову вечност.

Колико је прошло? Тридесет шест часова? А колико још треба да прође до првог залогаша?

Размак од пораза до победе.

А ако га не пређе?

Неко ће га прећи. Пише ли да он лично мора баш стићи на циљ?

Зашто је онда кренуо?

Морао је кренути.

Није сигуран да је то већ било нужно.

Таквој би сигурности била довољна и памет штиглица, свест носорога. Сем тога, има једна вододелница за људе, тачније једна човекоделница што врло грубо упућује човечанство низ две стране да тече. Он спада у оне који сопствено биће и оно што га условљује гоне да јуре низ страну порицања. Оно је изван њега. Али и у сваком човеку постоји сличан гребен, унутрашња чедна рододелница. Без обзира на одређење споља (које је одређено класним и другим чињоцима), људски створ у себи може тежити супротном, одређен такође бар у истој мери снажно и избором стране, том страном пристајања или непотврђивања. Он је стално попримате. Али 3678 није тај. Без обзира на овај дијалог. Он може бити прекинут кад

год он хоће, дозиван и успостављан у сасвим друге сврхе. Претрну.

Ходник поче тек тад да се пролама од стрке корака, звекета окова на чабровима, пљискања велике кутлаче, цактања порција и кашика. Шанкови на далеком, па све ближим и ближим вратима отварају су се с треском и, далеко па све ближе и ближе, затварају. Кључеви су шклопотали све претежије. Мирис је постајао све бучнији. Једна струја донесе топлу пару пасуља с месом, друга љубичица, снега и лубеница, трећа Лубардићеве посластичарнице око десет сати, кад на прносивим плеховима, буџмасти, румени петнаестогодишњи параколачари у високим снежно-белим каплама и кеџама уносе мињоне и разлистале крем-пите, паштете са сиром, хрускаве добош-торте, ишлере, веселе пајепатке и микамишеве од марципана.

Неко утом гурну откључани шанк и пуџер провири главом прво, па повукавши је, истури црну длакаву руку убице с порцијом обичне ајнперсупе и комадићем храпавог, сивољубичастог хлеба.

Скочи да то узме и проспе, али глава пандура с три звездице повуче порцију:

— Не овом. Овај ће после доручка на рапорт! — глас му је зазвучао подругљиво, придружујући се општој збрци металних и кошчаних звукова што су се продужавали.

На рапорт. Зашто?

Врагашца шанка остала су отворена, он провири, блед споља и изнутра, и кришом погледа низ ходник, где су претоварени пуџери разносили од ћелије до ћелије порције са прежганом јухом, држећи их као келнери кад носе у свакој руци по десет кригли пива.

Зашто нисам као остали? Они ће тим чорбуљакком да утоле глад, угрејаће руке, уста, црева и после, анонимни и изгубљени у кругу, мирно шетати својих 45 минута?

Слику те лицидерске идиле анонимности на ро-

бијашком нивоу потресе ерупциони излив габења и његов урлик потопа барку на лакираној пучини:

— Ја се солидарисем са Друговима из скупних соба!

У исти мах му једна огромна шака покри лице и грубо му врати у хелију главу, протнуту кроз отвор у вратима.

— Не вичи док си читав, јер ако те млатнем...

— Нико мене не сме да такне! — заурла и удари нешто уморније, ако не суздржљивије бесно цокулом у врата — нико! Чујеш ли? Нико!

Ходником се све више удаљавао штропот.

Готово. Само је недалеки пас однедавно почео опет да покајнички грозно лаје.

Намерно они то, не придају му значаја, неће ни да га ударе. Знају да ће га тако више изранити но да га лармајући прегуку и гласно убију.

*

Анђели су то стали да машу крилима модел 1935. Не. Анђели нису усавршили. То је тихо брујао мотор најновијег совјетског авиона који га узнемиреног (као што су то већ сви поданици будућности на раду у садашњости) покрај ње, узнемирене (као све љубавнице), носио циљу незаном, отвореном, једва одшкринутом. Несмиреном.

Тај немир, који је имао нешто од оне стваралачки напете заокупљености једним само, није му одмах дозволио да се сети довршеног и прошлог. Знао је да је прошао кроз крваву и мутну једну авантуру и, кад би хтео да застане, он би се и присетио свих детаља сад компримираних у ампулици свести забатаљеној негде у углу, али на домаку руке. (Сањам ли? — упи-та се и одговори полако, тражећи изговор: — Сањам, дакле бићу.) Но рука му је ослабила, смршала и постала провидна и немоћно лења. А штрајк је главу тек отпочео! Шта је то пет дана, кад ударање у жице човечности и солидарности све исцрпљенијим телима

склупчаним на прљавим и упишаним сламарицама (enuresis posturpa вечности) не може да се пробије до меког срца света: између света и њих леже наслаге интереса, зидови од бетона и препечених цигала, хрпе уквадрачених гвоздених решетака и од свега тога округније глуха — равнодушност. Док до другова на тзв. слободи допре глас њиховог поступног гашења, док они из *Поља* крену у акцију, док успеју, проћи ће бар још двапут, бар трипут пет дана, а ми ту можемо дотле сви да угасимо фењере. Јер ти грудобра-ни тишине, ти бедеми и шанчеви што се бодљикаво костреше између грчења испошћених црева и авангарде на челу маса, то су фабрике зракопрасног простора кроз који се ништа људско не шири и не преноси. Сваки створ, свака ствар и мисао, све остаје на свом месту, нетакнуто саосећањем ближњих и даљних, без предака и потомака, сваки себи — једини и једино. А тако не сме да буде. Не сме више.

И заиста — прво се понови ноћашње: кроз белу пару угледам неки базен пун зеленкастоплаве вруће воде, у коју уђем го, запливам и седнем на степеник, подмећући леба широком млазу што је избијао из камених уста задихано и мило. Седео сам тако и, испљуван из ждрела времена и предан уживању, скидао са себе прљавштину, а с њом и много битнију од ње утрнулост. Вода се меко отварала да пропусти покрет руке, обгрљујући њу и њега целог и са свих страна, као некад она жена лепљивих раширених очију — једно хипнотишуће, друго — хипнотисано, она за коју ми је наређено да је у року од 24 сата упознам, поставим интиман и дознам од ње неке податке о кретању највећег непријатеља човечанства. Друг који ми је то говорио држао је управљач аутомобила левом руком, а скинуо је рукавицу од јеленске коже с десне и, уопште, трудио се да се понаша филмски елегантно, како то не чине ни скојевци ни партијци, него буржујска златна младеж или они који из оправданих посебних разлога њих опонашају. На пример шпијуни у филмованим романима.

Заиста, дао ми је том приликом извесне податке о њој рекавши ми да је недавно била у Персији, да је тамо организовала устанак југозападних племена и извела једну диверзију која, технички гледано, спада у најлепше подухвате те врсте. Говорио је мирно о томе »лепом подухвату«, као што хирург говори о лепом карциному, држао се лежерно и сигурно, и мене би иритирало испољавање његовог формалистичког диверзантског и тако рећи технократског дивљења за ту жену, која је, дошавши у престоницу, унајмила на два месеца намештену вилу на Топчидерском брду, али друг који ме је повезао с тим некад чедним и ода-ним партијцем, сад професионалцем пролетерске шпи-јунаже и саботаже, који није изгубио онај лежерни шарм свог загребачког говора, био је мој секретар, студент треће године, три године старији од мене, човек кога сам као бруцош упознао за време демон-страција и туче с полицијом, задивљен начином на који је, голорук, насртао на жандаре обарајући их ударцем тврде масивне главе у плексус брже но што би иједан од пандура стигао да ту драгоцену главу опшине већ завитланим пендреком. Његов сам стиг дуго анализирао, али покушао да усвојим тек кад сам схватио да је у тој мери синтетично рефлексан да се сав састоји од избезумљене неке храбрости која не рачуна, не процењује, него дејствује тако брзо да је ниједна промишљеност не може сүстићи.

Зазвонио сам на врата и док сам чекао да се отворе, проверавао сам своју кравату, крајеве крагне на кошуљи и бут на панталонама.

Отворила их је она сама, она лично (зашто не и она безлично?), и наше су се полүзатворене очи трен један њушиле, а онда судариле тако противпрописно силовито да су се зашиле једне за друге зүпцима два точкића са зүгчаницима који су се у зеницама стали да окрећу све луђе у супротним правцима: звездице и крстићи. Ипак изговори равнодушно за слепу мрљу:

— Шта желите?

— Новинар сам. Мој уредник ми је рекао да по-

кушам да добијем интервју од вас. То би био мој први пробни задатак. Ако успем, примиће ме и за мене ће престати гладовање.

Изговарајући формулу, гњуром сам се погледом све дубље у крстолики различак њених дужица, до пола већ поједених зеницама што су се изливале и шириле, па сам се чинио себи безуспешним просјаком све док не рече противећи се опрезнијој себи:

— Уђите!

Је ли њу на плану односа и конверзационог нивоа тронуло моје гладовање, као што то и мене може туђе, свачије?

Пошла је испред мене, отворила врата салона, села на софу, показала ми да седнем на ниску фотељу испред малог амебног сточића и почела да налива две чаше пићем.

— Објасните шта треба да учиним? — рекла је скидајући целофан с нове кутије цигарета, а можда то и нису биле цигарете. Мислио сам да јесу, иако се то однекуд уперило у мене мали седефни шест-тридесетипет, али место да каже шта је требало (јер све се дотле одвијало како је то преелегантни друг из аутомобила предвидео), ја рекнем у једном неодољивом налету према њој:

— Треба да се свучете.

Седефни револвер јој испале из руке. Не што се уплашила мог налета; подлегла му је.

Кад се сетим (а сан тече) њеног гипког тела свег као од хрскавица, рамена ужих од витких кукова, четрнаестогодишњег струка, груди у напону женствености а не већих од шпанских наранџи ружичастог меса, кад се сетим блескања њеног затегнутог малог трбуха, њених мишки под белутом пазуха готово без маља, њене наглашене глатке пути, њене дубоке; неме страсти, чије је налете звала и задржавала, њених сасвим црних очију у таквим тренуцима, њених једвачујних уздаха у оргазму од ког би се продужено, сва продужена, тресла у једном косом грчу који би је пресекао као сабљом од десног бока леве дојке до

рамена и оданде, одбијајући се као од мантинеле, севнуо кроз мозак сунчаном лоптицом што би је ударила снажно као смрт у мисао, у корен мишљења, и после једног разливеног уздаха олакшања, без предаха почињао изнова и изнова да је напиње, трепераву још од прошлог а већ спремну за нови, завршни драгај без краја.

Нисмо се до мрака, до после поноћи, до зоре дизали са места на које смо голи пали састављених усана.

Можда смо нешто јели, можда попили нешто — нисам сигуран. Мора бити ипак да смо се и окрепљивали нечим, јер ни глад ни умор нису постојали као ни ситост. Тако смо и заспали, пробудили се у исти мах, почели изнова, и опет заспали и будили се, и ја сам, све жељнији ње, мирисао њену косу и груди и завлачио главу испод њених мишки без маља и љубио је свуд с унутрашње стране бутина од колена и љубио је меко у свеже, младе, нежне, ситне маљице у троуглу и опет је дробило под собом. И мора да је прошло доста времена откако сам се бацио на њу кад ме помиловала матерински нежно, и с осмехом жртве рекла: »Мораш сад да одеш, за један сат долази«. »Ко«? »Неко«, рекла је тихо и додала: »Рекла сам ти све што те занимало«.

»За петнаест минута биће тамо!« — рекнем сигуран у себе и после, а елегантни се друг из црних кола насмеши на то и извади парабелум из џепа: »Ово горе, то је пригушивач звука«. »Разумем«. »Али ако те ухвате или ствар не успе, мораш избећи мучење.« Рекавши то, стави ми на прст златан прстен с бисером који је у ствари био ампулица отрова. Требало је само загрести и — готово: нема бојазни од провале. »Ја не бих ни у ком случају провалио.« Он ме погледа смешећи се све расејаније, као неко ко зна све и кога је немогуће слагати, па су му лажи или самообмане других непријатне због њих, других, не због себе. »На бол се преспоро навикава, а пребрзо се он заборавља«, закључи довозавши ме до на две-

ста метара од виле. »Бићу ту за десет минута.« Врата црних кола су се затворила за мном и ускоро сам био у цбуњу крај виле што је почела да се претвара у пливачице, не, у пливачицу (а сан тече) остајући вила.

Пет минута касније из других је кола изишао онај кога је требало убити.

Препознао сам га одмах. И приневши бисер усана, смирио се толико да сам највећег непријатеља човечанства првим нечујним метком прострелио кроз срце, како сам се после уверио. Он се, погођен, био стресао, поскочио крто увис, али се одједном зауставио и некако љутито срушио. Она је појурила ка цбуњу из кога сам изишао и загрлила ме: »Мили, ти не знаш, али и мене си тим метком убио, и ја сам мртва«. Ја јој рекнем: »Скупи своје ствари. Спашћу те«. Док је она одјурила у кућу, ја сам испразнио џепове непријатељу човечанства, унео га у кола, поставио га за волан, закључао врата, извукао актен-ташну с документима. Утом се и она појавила са својим несесером. »Води ме куда хоћеш, драги, ја сам мртва« (а сан тече).

Не чудећи се, одјурим другим колима највећом могућом брзином. На одређеном месту променимо кола и пребацимо се изван града до места Р., где се пред поноћ спустио на њиву један необичан авион. Ујутро, летећи пут излазећег сунца, стигли смо у Москву, где нас је, упркос раним часовима, на аеродрому дочекао раширеним рукама сам Стаљин с цвећем, озбиљно расположена лица. Његов ме брк заголица иза ува и ја сам се најежио као да ме је то она још једном први пут пољубила. Али овај његов пољубац значио је, можда, и више: »Од времена Димитрова, који нам је својим храбрим држањем у Лајпцигу привео симпатије милиона и милиона људи, нико није учинио више за ствар човечанства. Ја се, скојевче, поносим тобом. Од данас си члан ЕККИ-а, с правом гласа на свим састанцима Политбироа СКПб«. Поцрвенео сам од среће и задовољства, али рекох: »Ја

нисам много урадио, само сам притиснуо обарач». Он на то рече врло уверљиво: »Тиме си спречио рат у коме је: а) могло да страда четрдесет милиона људи, б) који би стајао 400 трилиона червонаца, ц) који би уназадио нашу привреду за двапут више долара, д) успорио процес колективизације села за толико фунти стерлинга. Но више од свега ме занима: е) како си све то успео да учиниш?»

»Захваљујући њој«, рекнем и окренем се, али ње више није било (а сан тече). »Где је?« Нисам јој знао ни право име. »Ко?« — Зачуди се Стаљин и сви су се око њега чудили све гласније. »Жена коју волим!« — викнем поцрвевевши. »Она која је долетела са мном.« »Сањаш!« — рече Стаљин с неумољиво праведним миром. »Ти си сам долетео. Је ли тако?« — обрати се неумитно немарно пилоту, који, пецнувши војнички петом о пету, потврди: »Тачно тако, друже Стаљине«. »Видиш?« — рече овај благородно. »Видим.« »Изволи у салу да се окрепимо.« »Ја штрајкујем из солидарности« — рекнем нагло уз трзај, али се у исти мах заори глас маса које су испуниле сав простор од аеродрома до Кремља.

То су скандирале радне масе ритмичкије од милог крвотока: »Ми-шко — Стаљин — Ми-шкостаљинми-шко«.

Груди ми се надму од поноса и туге. Није било разлога да посумњам у Стаљинове речи, пре бих у себе, иако је у мојој руци остао њен несесер од плавог кожног пергаментa. Али шта је ствар, шта је коферчић од магареће коже према његовој речи с тако дивним брковима, с тако поузданим ауторитетом? Помислим: ето шта су чула према ставу! Ништа!

Уоквирени мотоциклистима, јурили смо зисом (најбољим на свету аутомобилом) кроз шпалуре раздраганог света који је клицао њему и мени испод транспарената речима добродошлице: *Мишку, јуначком спасиоцу и ослободиоцу човечанства од рата.* »Ни сећањима не треба веровати« — помислим док сам гледао своје увеличане слике како се љуљају ви-

соко изнад широких народних маса поред Стаљинових (ни за сантиметар већих од мојих).

»Ни осећањима!« — помислим, док ми се срце стезало.

Није чудо што сам после неколико километара пролаза кроз стандард поклика себе као кроз неку моралану шибу, све разгањеније и увереније одмахивао рукама на поздраве и овације, на пароле што су одлучно и неумитно потресале ваздух, на скандирања све ближе и моћнија. Као хипнотисан тим, знао сам већ да она није постојала. Моја је заслуга била тим већа. »Ти сигурно желиш да се окупаш« — рече ми Стаљин кад стигосмо у Кремљ.

Заслуга ми је била заиста већа, сећање и осећање све компримираније у бисерну пилулу, све мању. »За сат и по« — додаде он — »имамо свечану седницу Цека Ескапе (бе) на којој ћеш поднети извештај о свему и дати предлоге за даљи рад.« »Али, друже Стаљине!« — узвикнем — »ја се нисам спремио, ја не могу то.« »Ти да не можеш?« — укори ме очински неопозиво и неумитно а меко. »Ти да не можеш? Шта бољшевик какав си ти не може?« и насмеја се тако условљено да поцрвевех од пријатности, иако сам протестовао, још одан скромности што краси баш бољшевике: »Ах, ах« — муцао сам — »бољшевик је исувише велики комплимент. Не мислим да сам заслужио већ ту титулу!« Стаљин ме загрли: »Јеси. Ја ти то кажем. А кад ти ја кажем, онда је тако. Зар није?«

Но кад сам ушао у базен с врућом водом, запливао сам и осетио како ми се лако протежу мишићи, опуштају и скупљају, учинило ми се да немам више тежине, да не постојим, да новорођено постајем у неком новом, другом свету без зиме и цвокота, где је сваки тренутак — сама угодност, сушта пријатност.

Онда излазим из воде и улазим у просторију с тупом паром што суво шишти из цеви; од тога једва дишем, грцам, али и та је мука пријатна и снажна, све голица, на врховима прстију ми се с доње стране

јастучићи детиње межурају, свуд сам свечан као усне под чијом танком кожом крв нежно шуми: љуљашка заљуљана између две високе априлске беле расцветане трешње у пуном орнату.

Легао сам после на плочу топлог мермера и размишљајући не много одређено о оном што ћу рећи, миловао му плаве и сиве жилице, а харингасто суви масер љупко ме гњечило, трљао пеном, поливао кабловима најпријатније воде на свету и онда ме опет лупкао по мишићима као да је хтео да ме ослободи и последње микроскопске мале капи тромости, умора, бола, сећања на тегобе и киселе и горке и љуте трептукте, којих није било у мом животу.

Пружам се затим увијен у фротире на софу од светлоплавог нарочито препарираниог поливинила, осећам се лак, свеж, бистар, смео и гладан. Запалим цигарету полако, озбиљно и замишљено увучем неколико миришљавих димова, па узмем с послужавника замагљену чашицу ракије, коју истресем нагло да бих осетио њен врели миришљави нож од грла до желуца. Онда почињем да пијем на сламку оранжаду с мало перцовке из високе чаше. Али пашлик ми тад замириса под носом и док га једем, чујем како ми сатаром печењар сече с пања младо јагње. Барбун на граделама долази после, уоквирен шаком литњи. Онда ми донесе свињеће јетрице. Мора да сам неизмерно гладан, јер не осећам ни тромост ни засићења. После белих шкембића у црвеном паприцираном сосу, сервирају ми подварак с ћурећим карабатком, петшест сарми са живим црвеним очицама сланине и шунке испод глатких капака од купусовог листа, онда нешто дагњи, оштрига и прстаца, па срнеће печење à la wilde и супу од фазана, па пржене јаребице камењарке, па порцију компота од бресака са шлагом, десет шам-пита и шест великих порција гeмишта од Пеливановића — хаалве за тридесет динара и цариградског сундука с пуно ораха за исто толико неவிбених динара.

Како сам још гладан, наручим плех марципана

и плех индијанера и једну целу пролетњу торту с бадемом и кремом. Још нисам био сит и како се уплашим да нећу имати довољно пара да платим све то скупоцено, кавијарасто, изузетно, ретко, ја наручим једну текућу траку белих сунберастих хлебова који набубре уображено али укусно под мојим здравим, непломбираним никад још зубима. Но како се не живи само од глади, а нисам више ни печалбар, ни студент, ни стваралац, већ бољшевик, ја наручим једно лаворче тетовског пасуља с овчетином, сувим ребарцима, говедином, сушеним гупчјим прсима и с доста сржи из крављих бутова, да би све пливало у масти и било шта хранљивије. Разуме се, све сам то заливао приличним количинама риковке, малвазије, густо пулпираних воћних сокова, таванкутске кајсијеваче, малоиџошке бресковаче, мачванске препеке од сувих шљива а онда чапама праве блатине, оног најбољег херцеговачког црног вина што брзо загрева крв и претвара се све у снагу, која ми је и била потребна сад пред наступом на говорници. Одлучио сам да ништа не реторишем, него да простим речима одразим све што се збило. За сат, колико треба да траје подношење мог извештаја по питању догађаја на дневном реду, ја ћу, одлучим, у складу с поменутиим, већ некако да извучем и перспективне линије и све закључке субјективизирани бeдућности зависне од људске воље одређене класном свешћу, закључке до којих ћу и доћи на основу реченог. Већ сам чуо плесак сале што се просто проломи кад стадох за говорницу и одједном, загрцнут од узбуђења, изговорих: »Другарице и Другови, драге моје другарице...«

Овог пута овације и поклици нису дуго престали и, не престајући, расли су стрмоглаво дијаграмски увис тако силовито снажно да би сваки за грам мањи бољшевик од мене морао помислити на понешто застрашујуће, тако застрашујуће да би свако са мог места на трибини замолио друштво да прекине с урлицима. Али ја не.

Ја, надвисујући тутњаву, урлике и звиждауке одо-

бравана, викнух осећајући конвенционалну близину мора (а море не тече, тече): »Драге моје другарице и другови, доносим вам поздраве наших другова с робије, пре свега оних из затвора у Бази, Митровици, Лепоглави, Пожаревцу, Зеници, Марибору, Нишпу, али и оних из осталих казамата у којима чаме југословенски комунисти, који се не предају већ штрајкују глађу усред крвавог ждрела класног, да би претворили робију у универзитет, како би, кад изађу као људи све нарочитијег кова, могли још више послужити ствари борбе за свој народ, за цело радно човечанство, за све нас и све вас«. Урнебесне овације, још дивљије и снажније, дочекале су све моје генијално корифејске речи, и оне су овог пута биле тако наметљиве, ту у сали и вани иза прозора и у ходницима иза врата, да сам се сам себи чинио острво које ће развезана стихија следећег аплаузног тренутка не само да прелије него и да откине с тла и у свом урнебесу да однесе у недођин. Нарочито застрашујући били су узвици иза врата у ходнику. Ја оставим говорницу и почнем с мутним још умом на вратима да ослушкујем (а таласи су разбијали море на ситне, ситне дахтаве кучиће од густе лепљиве неке пулпе).

Истовремено, у зеву између тог ува залепљеног за врата без браве изнутра и густе лепљиве текућине што се обамрло цедила с њега који је израњао из неосветљеног сна на површину светлости, угледао је некакву главу налик на Стаљинову како му на онај разиграни Грујићев начин казује с учитељски разговетном дикцијом свих савести оно: Стиди се за »Мишко-Стаљин!«. Стиди се! Зар те није жао нас, ако не себе, кад тако нешто замишљаш! Поклопи се, друг, ушима и шта ти мени сањао сам и томе слично. Један бољшевик, ако 'оћеш да знаш, не сања којекакве уображености што деморалишу и нема ту не могу ја да наређујем сну! Има, друг, и да наредиш, дабоме, а не да ми ту иживљаваш неке нас недостојне мегаломаније и срам те било још једном за »Мишко-Стаљин!«, то је чиста малограђанска напуваност, ти, бре,

да се трпаш са Стаљином у исти ред, шмокљане један! Ти? О, људи! Бре, до смрти треба да се стидиш тога и тај ми путер нећеш скинути с главе стопут херојски да погинеш и хиљаду пута да батине издржиш и никог не провалиш и доста! знаш! Подсвест, то ти је измишљотина за буржујске успаљенице које занемарују њихови буржујски супрузи, који своје последње метке троше на барске даме, и јаој, кад ти викнем један укор пред искључење, видећеш ти да свест нама треба, класна свест, а не подсвест, јеси ли икад чуо за класну подсвест, антимаарксистички глупане? Реци ми коју ли је то, не кажем револуцију, који ли је то штрајк организовала подсвест, ти идеалистички комплексу један, и то ти је прва моја примедба, она под а), а под б) сад да те мало ја питам, откад се то па ми служимо методом индивидуалног терора, да те ја мало припитам, какви су то па сад фазони и други разбарушени анархизми и говнарије? Ту је ствар и проблем је у томе! И одговори ти мени, откад то раде бољшевици (али кратак си ти за тако нешто, друг, кратак и прекратак). А онда све има везе и зна се: у подсвести, на пример, не може да буде нешто што нема везе са оним о чему се свесно мисли, пусти, нисам ја обилазио брошуре ако и јесам некакве купусаре, прелистао сам ја море књига, па и тог твог Фројда и како се све не зову те разновразне готице које појма од појма немају шта је то бољшевик, човек бре, нов човек, човек нарочитог кова, скроман и неамбициозан, а на небо да му кажеш: јуришај! он има да јуриша и да не пита ни како, ни с чим; има да јуриша и тачка; тако ти је то, а не важанли-се-правим-јој-мамо-мамице и да се стидиш за то, тај сан, ту подсвест, срам те било! ето, да знаш.

А Глигор? — хтедох да упитам у вези с другим прекором. — Сам си рекао да се није погрешно борио.

Али сад је то очигледно Грујићев а не Стаљинов глас растао, пребучан, ужасан, као терет свих грижа савести скупљених у тачку. Притиснут њом, беспоршнском, по целом телу, свуда, сан се вратио у ко-

рито из морних ових мочвара и ја угледам поново драге, али јако подмлабене очинске бркове, исте као на вереничкој слици кад су се смешкали на прописном вереничком одстојању на два прста од маминог насмешеног лица, и ја, не размишљајући, можда ипак у жељи да уверим неког да није све баш онако како се то неки праве да мисле, извадим револвер с пригушвачем звука и окинем пре но што сам могао да појмим шта то радим, свакако пре но што сам схватио да се тако нећу ослободити ни своје превелике амбиције, ни своје гриже савести. Али и то се, знао сам, морало урадити.

Метак је пошао као сви меци кад излећу невидљиво брзи, али се одједном, у муњевитом лету, мора бити запитао шта је он; је ли он — метак или нешто друго.

Лет му је од таквих питања стао да губи елан, брзину, смисао. Ту је и настајало зло. Стаљин се стао да мршти гледајући га како долази као још једна осуда на живост живота до смрти, сигуран да ће дуго путовати. Узнемирен дужином тог путовања, упитам се: Шта ли после свега (он који чује све и зна све, па и Грујићеве прекоре) мисли сад о мени? Презире ли ме сад као небољшевика, анархоидног антимарксисту, издајника, подлаца, агента непријатељевог?

Нисам! — завапим — случајно је то. Нисам.

И да бих то потврдио, појурим, престигнем метак, станем испред Стаљина да својим грудима одбијем или примим све успоренији метак. Овај хтеде да ме очинским покретом уклони с места испред себе, добрим очинским покретом, али ја, знајући да Стаљин није чуо пуцањ и није видео метак на који не мисли жив човек док је жив, срећан што нисам издајник у његовим очима, паднем погођен у груди. Ко? Видео сам своје тело што паде крај његових ногу. Не? Усправан, висок, окренем се. И Стаљин ме је, у све очигитијој недоумици, гледао стојећи. Али неко је ипак пао. Ко је пао? — повичем. — Ко је пао? —

повика. »Ја« — рекнем несигурно а жељено из угла, с кревета. Но нисам имао времена за расањивање: био сам одмах будан и напето послушкивао помамне повике.

Бука је долазила изван мене, не с места на ком сам пре стајао, не, из поља је она. Не. Несигуран у том јутру, послушкивао сам напетом. Вика је долазила преко дворишта, из трокраке звезде, по свој прилици из скупних соба, где је и логично могла да се, таква, дигне. Сад сам већ јасно разабрао пароле које су се проламале скраћујући раздаљину између тих општих соба и самица. Скочим, ухватим се за решетке, одигнем на мишиће, погледам према звездастој зграду-рини још непрецизираних обриса. Упркос дубоко повученим прозорима кроз решетке, и дању у тами, беласале су се сад руке светлуцајући металом зачегрталих порција. Очигледно, лупало се њима о решетке, и то је оно што је малочас тако неодређено подсећало на пљесак дланова металаца и рудара, на муњу игле заривене под нокат. Осетио сам неизгладиву радост кад између повика разаберем један, понављан све упорније кроз то зимско зорје, што је подсећао нечим на познату одређивост. Препознао сам га: Грујић. Знао сам: напетост што ме је дотле држала усправно и стајала превише напора, могла је да пусти. Здесна, из зграде лудака — криминалаца, покајнички залаја пас.

Изгледа пренагло сам опустео презатегнуте кајесе, разгвинтао пребрзо шрафове: излазећи из обамрлости ван времена, отворио сам очи над пространим урликом: »Победа!«

4

Окрепљен самичарском храном коју примам, изиђем на шетњу и тог јутра.

Не, ником не пада на памет да се истинскије захваљује датој судбини за живот који нам је задат.

Онај који је покушао да се бар једном отме из њеног круга, силама којима једино располаже, има све разлоге да буде незадовољан и вредношћу и безвредношћу цене свог отпора, те слободе. Али прекрексивноће зебње, страхови, море — све је било узалудно. Штрајк је успешно завршен. Управник је рано пред доручак ушао у скупу собу и прочитао телеграм: »Из хуманих разлога, о које се не може оглушити ни влада Њ. В. Величанства, усвојити захтеве осуђеника«. Самицу није обишао. Али по поклицима и ураима што су се проломиле од скупних соба, закључио сам са закаснелом горчином олакшања: Готово! И би ми жао што тако пребрзо. Није ми се пружила прилика да и ту, где је све друкчије него у полицији, покажем своју бескрајну способност трпљења из оданости оном што не постоји. Још не постоји. Неколико тренутака раније, искрено бедан, очајан, гладан, измучен, нисам се усубивао да мислим на победу, крај мука, на срећу робљашког доручка; сад сам искрено жалио што ми је измакла прилика да ме незнани другови виде и упознају у борби захваљујући којој човек постаје прозрачан, мислио сам, прозрачан као најлепши видик с врха планине на море и остале равни. Неправедно је лишити неког те лепоте. Био сам склон да им чак и замерим (умерено) што су тако брзо пристали, попустили. Онда се опет сетим да им пре неколико часака то не бих пребацио. Насмешим се лукаво над тим привидним противречјем. Неборци не разумеју ни лакше ствари. Борцима је и тежа супротност од ове јасна, чак очигледна. Уздахнем и учиним првих пет корака неколико сати касније, првог послештрајног поподнева, пошто сам посркао чорбу од пасуља, појео оброк хлеба и тек осетио глад.

Ни одмах после тог ручка нисам био сит. Празнина није само мучила желудац, свег ме је притиснула. Једини излаз: падање у полусан из нечега што није ни било сасвим будно стање.

Из те полүизгубљености у неким полүмүтним струјама извуче ме, који дан касније, који сат после

шетње, улазак двојице пандура у моју ћелију (већ моја?) (проклетство својатања!). Тргуо сам се, скочио од стола. Допкан. Већ су ме били зграбили, повукли, извели. Све то без претеране грубости, као у неком сну где се и најнеочекиваније јавља природно и наставља ћутке. Лебдећи скоро, спуштао сам се све ниже и ниже низ неке врло изгачане степенице. Завијемо лево, и у дну ходника крупни пандур успорена лица отвори врата иза којих изрони, седећи за писаћим столом, човек у црном велурском капуту и меком смећем шеширу па, показујући ми свој уображени шупљи полупрофил, настави да листа неке фасцикле.

— Господине управниче! — викну наредник Звук с врата — изводим на рапорт број 3678 због прекршаја...

Споменуо је штету (ишчупана столица), отпор, побуна, псовање...

Управник га не дослуша, прекину и, не дижући очи са странице коју је мрзовољно имао под очима, одсече с убиственом равнодушношћу:

— Пет дана мрачне...

Изведу ме опет врло брзо, не дајући ми могућности ишта да кажем, да се побуним бар (друго и не би вредело).

Већ сам био два спрата испод приземља.

Влага и паучина, прво чега сам се најезио, тек онда — стравично ниски ходник у недоглед. Избушен гвозденим враташцима, био је налик на кошнице углављене у бок зида.

— Овамо те руке и не дромбуљај! — смрдело је ту, два спрата испод темеља зграде самица, на вучји лог, лисичју јаму, траг твора у ноћи — е, срце ти лоповско набијем, чим ја овако, знаш, могу да провучем свој мали прст испод ланца, крв кривца има прописну слободу саобраћаја и немој ми зановеташ о циркулацијама, стала ми крв! и шта ти ја знам, и немој ни да сањаш ти мени да ћеш прописима да преконосираш, кратак си за то! — пандур се већ по-

влачио четвороношке. Покушао је да се окрене: преуско. А онда и чему? Спадао је у људе који без невоље не откривају леба непријатељу. Исконско искуство? Национални гени?

СТИГАО ЈЕ повлачећи се као рак, до гвоздених враташца, изишао, стао кокулама у филциним приглавцима на под ходника и ја сам, изваљен на десни бок, колена дигнутих до зуба и с рукама међу ногама, видео у противсветлу обрубљене пандурске увијаче око масивних листова, чакшире све до руба копорана и најзад црни кожни каиш. Даље се он није више видео, пресечен таваницом те бетонске штенаре.

»Баш штенара« — помислим, не стигнем да до краја изговорим ту мисао кад је пресече сазнање брже од речи, сазнање дошло као из другог неког правца, сазнање које је личило на наредбу што ме прође реско и врло противсамосажаљиво: »Без коментара! Договорено!«

Али тек што се после тога средим и ућуткам у себи и послушност и отпор накнадно стиглим команда суровијим од пандурских, указа се опет прецрна и прегломазна, прећошката и предлакава поднаредникова глава са као налепљеним брковима у очитој недоумици: »Сећаш ли се, бре, разумеш ти мене, изрече ли ти госн управник казну у три или у четири тачке и раздела, рече ли он: мрачна ћелија, кратак вез, пост и мокри тврдолеж, или не спомену ово последње?«

Застао је и, отворених уста, стао да, убачене главе у штенару, мумла и савија десном руком прст по прст на левој: »Мрачна ћелија, кратак вез, пост и мокри тврдо... Е, бога му одметкарнем, да ли рече и мокри тврдолеж? Окинем ли му матер, тамо, никоме лично, служба је служба, али за сваки случај боље је више но мање...«

Не заврши и већ дохвати однекуд припремљену кофу, замахну њом и већ ме засу хладна, шкрипава вода. (Зачуо сам ипак шкрипу лима пре но што сам

угледао кофу — застала, пресечена рагастовом преко половине.)

Белогрли маестрал! — помислим испод мразне воде што, пљуснувши, опшуре и следи.

»На трепавицама бих ја то« — сетим се нечијег кочоперења без одјека, али зацвокоћем згрчен, тврдо везаног левог чланка руке за десни глежањ и левог глежња за десни чланак. Танки ланац се већ урио у месо.

Ако! — истурим доњу неспетљану вилицу. На трепавицама ћу ја...

Не довршим. Кихнем. Девет пута.

Није то ништа. Одлазио сам тад — две године биће од тога — оној плавуши која је волела само брзо и *голи као од мајке* и кад је напољу било десет испод нуле а соба незагрејана. »Какав си мушко ако ти није вруће код овог мог централног грејања и у јануару.« Имала је загрцнут, усхићен, висок глас; половином децембра је оставио. Нема везе. Овог ће пута издржати. Треба што више спавати. Шта су пет дана? Часком то прође. Ионако увек згрчен спавам. Интерутеринска позиција.

Али тад опет почнем да кијам.

Нећу заспати. Цвокотаћу. Мокар. На бетону. Савијених рамена у лук, прса улеглих под притиском руку закачених за ноге што их чупају из рамена кад год се забораве и покушају да се исправе и опруже. Љутнем се на себе кад ме опет проже помисао: »Још ћу навући неког врага.«

Па се и упитам, иронично: »Је ли икад гром у коприву?«

Истовремено се и увредим: »Нисам коприва.«

Али неко као да нада мном шапну у тај мах: »Јесу л' криве траве што коприве жаре?«

Од ког сам то чуо? Не вреди. Сећам се оног што је важно само онда кад ми није важно да се тога сетим.

По чему би било сад важно или неважно сетити се ма чега?

Сад би једино било од значаја под да је дрвен (макар још влажан мало од рибања) и руке да ми нису везане за ноге.

Неко шапну: *Али и да је мај, белогрли маестрал не би био стег.*

Он те то и стегао тако, и тако сад истеже. Твој стег.

Куш!

Бар реци то не цвокоћући. Чик. Не говорим с будалама. Пардон. Овде централа. Африка зове Слободана (цвокотана — као да изговори глас).

Да ме убијеш, не бих се више сетио како позива Африка, како се одзива Сахара.

Видех песак, песак, пустињу у сржи неког питомог псећег сунца.

Није било довољно — видети. Африке, прекинутих жица, нису дошле, Сахаре су хтеле.

Видео сам како су Сахаре зажмуриле на лево око, нанишаниле, повукле обарач на моју команду и полетеле овамо.

Није довољно полетети: један ждрал пребијена лева крила у врију над мочваром.

Не, Сахаре размрсканих левих крила промашиле су ову рупу метар широку, 150 сантиметара дубоку, издубљену у темељима зграде самица, два спрата испод земље.

Шта је то? Шта је то? — узнемирих се, кокошке су прешле у тућу авлију, њег раслојавање, нон ирационално лупетање, најн аутоматско бунцање. Ја сам биће рационално, сав свест, сав воља, сав мозак, и ти возови изговора и испричница за изостанке хробрости и евентуалне слабости — стрм с њима! у понор!

Скоро вриснем то — понор. Уздржим се. Али клопарање сам чуо, крике, узвике, један балон се надуо и прснуо на мојој усни, уплашеној допола, с доње, невиђене стране мочваре са жутим кокошкама у кружном мраку.

Нико ме не дотаче. А све то боли, савијачо.

Нисам савијача. Савијен само. У мраку.

Затворим очи. Круг се отвори црвен сад. Неко је заклао кокошку.

Стани! — наредим, наредим, наредим, наредим.

И да наредба постане извршна, покушам да се усправим, седнем.

Трећи пут тек успем.

Седео сам савијен, вилица испод дигнутих колена, изударана чела. Зашто?

С муком почнем да се померам. Сантиметар по сантиметар, клупче обешене главе преко оштро дигнутих а утрнутих колена, потражим туром неко сувље место: хелија се у благој стрмини дизала према дну. Вода се скупила сва пред прагом. Морао сам после неког времена да, исцрпљен, опет легнем на бок и раме. Бетонски под је ту на пола пута до краја штенаре био мокар.

У раменима зглобови су, презатегнути, шкрипели, кичма болела, улегли трбух, замрачен главу, цвокотао. А глава исто — пуцала. Навлачим болест. Шуња се ватруштина. Осећам офанзиву микроба.

Од мрака ми очи постају округле. Миметизам? Мрак је одувек кружан. Али ја од црних кругова не тражим савета. Затворим очи. И кад би се видело...

Оста тако недоречено. Помислим: не мене нико не види.

Нисам волео такве неочекиване упаде мисаоних падобранаца са стране.

Волим јасноћу, логику, стрпљење. Молим, нек свака мисао сачека свој ред, добије своје оправдање у силогистичкој ниски.

Али када сам негде, из неког будака, сам себи у резерви, решио да јавном себи пркосим, поновило се разговетно, на слокове: »Ни мене ни-ко-не-ви-ди!« Као да је природно себе да грдим: Доста. Нема ли невиних мисли? Нема! — брецнем се, али други глас уздахну: Слажем се. Није природно да их буде, али је потребно. По. Треб. Но. Но. Но. Но

Не волим малоумну интимност са собом, тепања. Бар не себи. Поготово не својим органима, страху, цревима...

Доста.

Дао сам реч...

Али мисли раде и у мраку.

На трепавицама... Шта су пет дана? Девет ноћи су ме тукли, мучили. Шта су девет ноћи према десет година на колико сам осућен.

Девет и по! — исправка. Није се знало да ли се односи на број ноћи мучења или на преостале године робијања.

Треба наћи запослење за тих тешких пет трепавица од целе растегљиве дужине толико дана и ноћи; пронаћи нешто што обузима јаче од текућег бола, од слабости, стварности. — Тражи! Наћи! — Нешто што имунизује осећања од садашњости. Нешто наметљивије од акутног бола. Хроничан бол?

Завежи!

Што? Бол мучења — (рецимо, бол од игли под нокте) — у лименки памћења — претворио се у страх од помисли на то. Иако бол има само садашње време, ипак бол овог притиска руку на груди (и преко њих на бутине, листове и ножне чланке) што није допуштао да се, под њиховим теретом, довољно удахне и издахне тог шкртог и смрадног ваздуха, не престаје никако; само мами одјеке што се јављају из давнина на гласове без слутње преда мном.

То једва дисање испчупано из контекста живљења, ту где ме изгладњавају да би ме избежумили, ту где цвокоћући цвокотав у замраченом даноноћном подруму, ударам празном доњом вилицом о празну горњу као звонце које не звони, то на мокром тврдолежу, разликовало се од Петог спрата тамо. Прво, није ме плашило собом, њима, кључевима. Себе сам се сад плашио. Себе. (Као да се себе није требало увек плашити. И увек плашило.)

Будног засводио ме бол све тежег и споријег удицања и издисања, скоро недисања. Остали су се бо-

лови, за њим, згрчили у затегнуто тело без историје. То је попримте свега: мој кажњени живот. Осућенику на смрт одузима се будућност; његова нетакнута прошлост довољна је да га, под принудом храбрости, одржи усправним од часа кад ће га и садашњост напустити истичући из њега под притиском 12 обарача. Плотун заглашћује бол, нема времена да боли. Ако је болоо, био је то предујмљени, нестварни бол, као раскорак незгаженог истуцаног времена између пзрицања пресуде?

У сну, налик на бунило, зацептао сам ван речи, мисли, слика. Дахтао сам као тркач а без разлога, треперио, не осећајући ништа сем бола, очекујући ипак нешто неизрециво.

И сећања се губе. Не памтим после колико дана или сати проведених на кратком везу, посту и тврдолежу. Али кад сам после неодређивог времена схватио опет да лежим на влажном бетонском поду мрачне ћелије, био сам сигуран, упркос оштром болу у крстима, тупом по целом телу и удовима, да се, неудојен, враћам једном себи које се упита: Хоће ли ико икад да прокопа тајни канал до слободе у којој ће људи са праве сцене моћи да осете присуство истинске сале у којој ће сви бити само публика што прати из партера догађаје на бини и с позорнице збивања у дворани.

Упркос оптријој но икад глади, упркос тесном и беспросторном мраку у коме сам, цептећи а реуматично непокретан, сваког магновепог јутра поливан кофом воде, савијен у клупче, леве руке везане лисицама за десну ногу и десног ручног зглавка за леви ножни чланак, лежећи тако или седећи као савијени неки прни пуж, цвилећи од болова у кичми, бубрегу, ногама, раменима, целом телу, видео сам једном само осмех на раздељак како шири оперјала крила над том казном срушеном у блато зато што је постала пресурова и пробудила неке незнате дотле резервне енергије у помоћ бићу претерано угроженом. Или су се врата отворила? Или ми се учинило да ће се за који

тренутак морати да отворе јер један невидљиви будиљник у мени, навијен кад ми је казна изречена да зазвони оног тренутка кад истекне, врши савесно своју дужност упркос свим мојим несвестицама, слаповима излишних сећања и заборава.

Да нисам био *кратко везан*, скочио бих у вис. Био сам сигуран да је куцнуо час кад ће ме одвезати. Али мрачна ћелија била је само метар високи бетонски кавез, једва метар и по дубок и око 80 сантиметара широка јама у темељима зграде самица где између дана и ноћи нико никад није забележио икакву разлику. Та сулуца сигурност ме је и извукла из хипнотисане безвољности у коју ме бацила тишина, самоћа и даноноћна тама ван дужина трајања, вечна као суштина вечности.

Извукли су ме укоченог и грозничавог, хтели су ме одмах у казнионску болницу. Одбио сам. У бити, био сам здрав сад кад сам почео да се усправљам. Кости су крто и болно крцкале, али нека, престаће. Нисам хтео у болницу (преслаб и пренесигуран да бих пожелео оно *нека је промена, па макар и нагоре*), хтео сам у самицу, чија је предност проистицала из чињенице да ми је позната била, јесте, ужасна, неподношљива, застрашујућа, али, ето, позната. Рекао сам да хоћу назад у своју ћелију, да сам здрав...

Можда зато, сместили су ме у болницу брже но што се то обично чинило и са људима тешко болесним. Али сутрадан су ме вратили у ћелију.

Ноћ: Радити? Каква лаж. Лаж? Каква невоља. Невоља? Какав подстрек за размисљање. Размисљање? Каква излишност кад нико не гони, нико не пљеска.

5

Дани су опет стали не пролазећи да ипак пролазе. У кавезу ћелије, где је толико превраћено, једна се

мисао враћала све упорније: Шта би ваљало урадити да секунда траје дуже у месу неголи што не траје онако пребрзо ишчупан из њега и смештен у троделни вагон који одвлачи енергија што није само она времена?

Нисам одговарао. Нисам ли хтео? Питао сам се и даље, иако сам се и даље бојао да још једном угледам себе одраженог у паралелним огледалима у којима сам тад и више никад избројао 9 својих испражњених глава.

По цело пре подне чијао сам перје, вртећи неко од таквих фиксних, неодељивих питања. Некад ме поредак мучио да би ми ишчупао речи. Сад ме исти режим усамљује да би ми измучио неизговорене речи осудом на ћутање не би ли ми разнео тело препуњено речима које су тело тела.

По подне се претварало у још успоренији филм, пројигиран преко платна речног корита што би потекло преда мном без реке, без репера догађаја, без разговора, без подстрека збуњених чула. Био сам уморан. Још да нису зидови били присилни, како би се измишљало. Али, ето, и човека сведеног присилношћу казне на пасивност, чак и голи зидови не могу да нагнају да их бар не свлачи. Чак ни омчом око врата не би му смирили машту.

Око врата сваке моје речи: пет корака (напамет) — загрцнуто окретање (напамет), загрцнута тишина исплажена језика (напамет), очајање (напамет).

Нисам се питао: како да мислим и осећам, како да очајавам кад немам присутника без ког је немогуће искључити и пробити празнину чији усамљени орлови-цигерани усамљенике и кљују.

Морао се наћи саиграч. Иначе би ми речи прснуле на ребра, на лакат, на пупак залепљен за кичмено пршљење. Нису. Наћен је, рекао сам; у мени је.

Али док се није сáм јавио, нисам га нашао. Већ десетог дана самице, заправо деветог увече, чуо сам себе како говорим. Нешто је одговорено гласно. Ко ме?

Себи? Пре тога је оно, изречено у мислима само, прекнуто.

Била је реч о неком догађају из детињства. Појавила се једна госпођа. И одмах сам се сетио: с високог партерског прозора пао сам јој у крило и одмах притиснуо сањиву главу на намирисане њене бујне груди. У сну? Сетрио сам се свог брзог, али гласног оспоравања оног што је следило. Није важно *шта* је следило? Ни да ли је половина која је навијала за слободно препричавање сопствене биографије (за унутрашњу, ћелијску употребу) била ућуткана оном другом половином која је тврдила да воли да се држи утврбених чињеница. »Чињенице постоје. Не треба их доказивати«. »И непостојеће је чињеница; следствено, и нечињеница постоји. И њу као и остало што постоји морамо доказивати.«

Није важно више којим се поводом то догодило, послужило је сврси. Из чиста мира је почело: речи васпитане, пристојне, навикле на уво сабеседника и његов поглед који засветли јер те разумео, пробиле су зид уста. Сви болови нису умели да их нагнају да неконтролисано излете, пошло је то за мношћом самоћи која не задаје бол јер је његова мека, инсинуантна срж. Речи су потекле голфским струјама, матицама река, широким асфалтним путевима.

Тихо или наглас, свеједно, текле су. Самницом.

Тишина се забезекнула, поражена или укинута безбројем аутобиографских реконструкција. С почетка бар деловала је згрануто.

Те се биографије нису, истина, усубивале да се ставе с времена на време ногу у траг којим је живот прошао. Или могао проћи. Речи.

Али како су то чиниле брже од самог пролажења живота, по неколико пута на дан сам прелазимо целу двадесетогодишњу основу с немало утканах а небалих рељефа. И обрнуто се дешавало: присећао сам се неутканих као догађаја, а истинитих, балих и заборављених. Први су се дубље урезивали у памћење од ма ког истинитог који се догодио, био у једном

часу оно ужасно јесте и, јестећи тако, ретко кад задовољавао.

После извесног времена, и запамћене биографске неистине почеле су да замарају. Тада се преко првог њиховог текста стале да се јављају исправке, допуне, проширења и неиспитане још варијације.

Једна сваки дан поправљива аутобиографија утискивала је шаре у сиромаштво реално прошлог већ живота, из дана у дан све богађијег и богађијег, фабулознијег, казановскијег и лењинскијег, већ према томе, све научнијег и спортскијег, већ према сату живота који је истицао, који сам истинио, који ме одушевљавао. Аутобиографија без правих аутомобила, али аутобиографија која је, због тог мотора аутоживота, још од почетка почела да обавезује. Грејући руке око мањерке с гершлом, посним цушпајз-кромпиром или купусом, препуштао сам се танком диму и јаким мирисима, и маштарио, маштарио.

Последице? Од тога сам бивао све смелији, све гордији, све наивнији и невинији, и на крају све убеђенији да је пут којим сам кренуо онај прави ногоступ немирења с казном самице.

Све више сам притискивао педало тог све аутобиографскијег гаса за биографију чије су ме лепоте, смелости и револуционарне врлине одушевиле до мере да сам, занет својим заборављеним шансама живота, једва чекао да се вратим са шетње, усамим иза закључаних врата и почнем, затворених очију, да гледам филм који сам пројцирао у истом часу кад сам га замишљао и снимао и, преживљавајући га, доживљавао. Није ми сметало што сам бивао све искључивије херој, неустрашив и племенит, свемогућ једном речи. Нека. Бићу и такав. Нек ми се пружи прилика. А пружиће ми се за девет и по година. Спретан и домишљат, духовит и лукав, неодољив у налетима, непогрешив у одлукама, спасилац света, тј. радничке класе.

Спасавање другова и другарица од хапшења постало ми страст. Сваког дана извлачио сам по неко-

лико десетина, и то увек у последњем часу, из руку агената, не подлежући при том сасвим стилу вестерна механички преврнутог на друге односе и идеале, мада су агенти остајали оборени, везани или нагнани у срамно бекство; извлачио сам стотине и стотине незнатих другова испод вешала у крајњем, крајњем трену. Све ја сам. Јесу ли то унүци моје маште ставили деде исцрпљена памћења на колено да би им причали шта је некад било могуће да буде а није било? Важно је да сам од тога постајао стварно храбрији и да сам, чвршћи некако, лакше подносио и зиму и самоћу и зидове. У самици је бивало забавно. То није све.

Али после извесног времена...

У темеље сазнања што чини људе људима узидано је, канда, непрекидно рвање за сазнање и за њих људе дигнуте на један виши план. Били тога свесни или не. Постајао сам свестан тог.

Али и ту се настављало противречје између посматрача, све слободнијег од предмета а све жељнијег њега, противречје између њега тако противречног и предмета посматрања који се, привидно припитомљен, правио да попусти мојој чежњи за њим, на изглед само све равнодушнији за оно што јесте истина предметности, истина што остаје и после предмета и што ваља (изгледало је бар у неким тренуцима) постоји пре њега.

Ипак, преууго продужена самоћа, без могућности за развијање ма каквог другог односа противречја сем унутрашњих (с кућним редом се не може спорити, ако се и прекрши и поднесе казна за то) од извесног часа резултирала је све тежом могућношћу некаквог новијег сазнања. Је ли и машта има своје границе? — уплашим се — је ли и она исцрпива?

Одговарао сам себи да не ваља играти увек, не ваља правити се да се бојиш ничега што одавно знаш.

Зашто да не ваља — одговарао сам себи — страх може бити такође одскачна даска. Зашто да не!

После повратка из болнице, неколико дана или

недеља касније, једног јутра, на звук пиштаљке пожурио сам заједно с осталима у двориште. Али тек што је млински камен мртве шетње почео да се тупо и споро врти, командант самице, наредник Звук, викнуо је оно његово већ ко зна коликогодишње, свакојутарње: »Не говори!« Интонирао је то приближно исто онако како агенти батинаши извикују оно своје: »Говори! Говори!« Цувакс испред мене, чије сам зимогрођљиве лоповске очи некако ипак приметно још за време кибловања управо зато што су изгледале као нека страшно читка посетница без имена, али с исписаним забрањеним занимањем цепароша, тај цувакс на овај је глас с одређеном интонацијом само задрхтао и блед се срушио без речи. Као да је Павловљев пас, а не човек. Схватио сам — тај јадник није као ја имао пројекциону инсталацију у ћелији где сам се филмовима бранио (и одбранио) од таквих рефлекса с позиција непријатеља, идеално усађених. Хтели су да не будем човек. Добро. Постао сам. Нисам се одржао какав сам био, поправио сам везе између свести, жеље и дејствовања. Цувакс је остао да лежи у блату и снегу. За оних неколико минута колико је трајала шетња, нико се није усудио ни да га погледа, а камоли да му приђе, да га врати себи, да му помогне да се дигне. А ја? Ја криминалце не спасавам.

Чијајући перје, размишљао сам понекад и дискурзивно о особинама овог система првостепене казне, који се разликовао и од средњовековних тавника и кула, као и од логора уништења (какве је у то време Хитлер већ подигао по Немачкој). Било је то самовање које је за двадесетогодишњаке, неспремније од старијих људи, неподношљиво тешко, за све сем за оне усамљенике чија су се млада и младошћу исцрпљена тела винула до лагодних напора гледања аутобиографских филмова што, поправљиви, живот на ивици живота хране јачом додатном храном у месне као и у безмесне дане. И није чудо ако очеличена телесност душе сматра те пројекције мање опасним но што јесу. Тражио сам их без стида, давао их себи

не питајући никог за дозволу. Без брига. Радостан. Срећан што ми неслућени савезници олакшавају робљање.

Било ми је некако разумљиво што самичари, ако и нису галијотски оковани за трирему, ако и нису одвођени на убитачан рад у каменоломе по теутобуршким шумама, ако и нису сагнани у руднике запољарног круга, морају упркос свему морфијумском у том биоскопу да измишљају свој живот да би остали живи: варање непријатеља, његових стрела и песница упућених да се устреме у погрешном, ванмесном правцу.

Кућни ред на снази у Бази срачунат је на живе циљеве. Истурити — неживе. Тежио је разарању душе више него уништењу тела; понудити му биографију која је могла бити, али није била. Сводио је посебност самичара на нулу, његову нормалну бистрину свести на све тупљи мамурлак; истурити му једну што сложенију личност на спратове, истините и не. Задовољење глади требало је, према пракси, да постане једина лудичка потреба, ако! постоје и друге потребе гладне бивања — измишљати, заваравати, не дати се!

Творци самичарског система нису претендовали да преваспитају. Нису сами поседовали неке идеале, желели су вероватно да се освете само. Осветити им се: скратити им рукаве!

Светили су се умртвљујући интелигенцију, сурвавајући је на неколико условних рефлекса. Жељену дехуманизацију постизали су помоћу нечег што нису називали, али што се могло назвати *телесним памћењем*. Оно се разликовало од меморије, која је својство ума, и разликовало од рефлекса, те интелектуалности најелементарнијих нагона (но и то се *телесно памћење* усађивало исто као и свако, понављањем, помоћу подсећања). Могло се обавити на разне начине: сенком што је нечим подсећала на пендрек или воловску жилу; могло је бити светлост сијалице сличне оној на тавану где тучу и море; могло се свести на псовку, на приближно исти глас којим се она изурлава, на сличан

начин опхођења ту и тамо. Али та техника није узимала у обзир посебност ухапшеника, па ни сопствену жељу да га самоосећајно сведе на неиздиференцирани примерак врсте која постоји да би била тучена, мучена, морена и искључивана из рода пуноправних бића, и трпела познате неуспехе.

Осетио сам захвалност за то упозорење што се јавило врло опрезно на неком од доњих спратова пажње (да не би прекинуло једну од све учесталијих а незанимљивијих биоскопских представа којима сам се подавао). Иако опрезно, упозорење је убеђивало, било убеђиво.

Био сам сигуран да при овој слабој храни и све већој исцрпљености неће бити никакво чудо ако спонтани отпор, који би том анонимизовању човека пружио лудичност свести, постане све мањи и мањи. Зашто не би и престао? Није ли? Шта су друго та упозорења испод филмова?

Али тад се јави не претерано разговетан а разумљив неки глас поред мене; био је врло светао па је обасјао и мене и платно, прекинувши на трен пројекцију. »Аутобиографски филмови« — рече — »иако неконтролисани свешћу, иако слободно повезивани и иреални, нису лишени намере и ослобођени тенденције.«

Како сам остао изненађен и бојом и смислом реченог, те се речи поновиле десетак пута у размацима. Објашњење које се наметало мимо тог гласа, али као одговор њему или продужење њега, није ме задовољило. Јер ако се и намере морају да пропусте кроз бевбир свести, свесне себе, онда пишај, ја одох под лед. Као што синове рабају оба родитеља, тако и...

Зауставим се, али помислим: од извесног часа син је ипак упућен да егзистира самостално. Треба заогрнути а не разгрнути њих, родитељку и родитеља. Дабоме, не пепелом свести. Свешћу. Нелокализованом у просторима дубљим од именована. Ваља — наставим да мислим — знати то, сећати се тога у правом часу и послужити се том снагом против сила самоће, обезличења и анонимизације.

То је звучало као одлука. Била је компромисна: пуштао сам и даље све уморније аутобиографске филмове и почео да се бојим гледања, упозорен на све опасности које и они крију. И управо тај страх од њих (мисли су се враћале често исте и у друкчијем неком контексту) омогућио ми је да их без опасности гледам. Захваљујући бојању, нисам се морао више бојати да ћу изгубити чула за одскачну даску реалног податка. Страх је стицао врлине? Не, откривао је, као и све друго, неслушене квалитете унутрашњих резерви.

Осамдесет и два дана чијао сам после мртве шетње по препуну мањерку перја. Бадрлице бих пажљиво одвајао на један крај стола, папушасту масу на други, и за све то време све слободније уплашено измишљао свој живот и свет по мери коју је примао. Чинио сам то и онда кад би ми помешали кокошије, ћуреће и пачије перје с гушчијим и кад сам, приморан да их класирам, посвећивао више пажње и свести том принудном послу. На смрад сам се био навикао, на зиму такође; на самоћу сам се стално морао да навикавам изнова, па сам гледао пројекције оног што је, не будући мој живот, било свељудско другарство без спорова и несугласица: једини живот који сам усвајао, уносио у себе, опредељен за њега.

Тај рад, као и рутина уоквиреног живота у кућни ред, нису дозвољавали да себе осмислим ни да се помоћу мисли систематскије средим. Страх је, на почетку негативан, требало прво да легне, врати разрогачене упаничене речи у зглобове, из којих су касније у периоду пројекција »аутобиографија« искочиле као тајни саветници препуни знања о свему шта ваља а шта не ваља да се уради, како би се измакло опасностима које су надлазиле у таласима. Речи су тиме, у први мах одвезане, одгурнуле можда у страну нека везивна ткива логике, срачуната на извесне нормалније токове који нису непрекидни инсулт читавог бића, али касније сам утврдио да нису покидале пупчану врпцу између себе и њих. Запамтио сам једну такву пројекцију (срачунату за физички само инсул-

тирано биће) из амфибијских времена, кад се речи још нису биле ослободиле у толикој мери да ништа истински доживљено није могло да учествује у стварању биографије. Њени су делови могли још бити истинити. Редослед, ритам, смисао збивања чинили су се ослобођени данка вечитој еуфорији аутентичног.

Пројциране су управо небески плаве очеве панталоне на штрафте, испод којих се налазила дрвена нога што је одједном пролистаала до неба, налик на сто у великој сали декорисаној за маскенбал, кад сам се, неочекивано обучен у небеског пажу, појавио и ја о теткином скуту. Добио сам другу награду — дванаестогодишњак уплашен неба и свега — и запиткивао тетку је ли мртва а она одговарала као злуродо: »Ја не!« Жене с деколтованим намирисаним грудима љубиле су ме у образе а ја њих такође (уста су ми два дана бридела од тих нежних, шећерних опојних пољубаца, звучних и помешаних са слатком женском влагом пољувачке и нечим другим, привлачним од свега). Ти пољупци — схватим без ичије помоћи — били су она друга награда и престанем да завидим оном брадоњи који је за прву добио и однео нешто завијено у пакет величине дрвене очеве ноге.

И без хепиенда су ми детаљи слободне биографије помагали да схватим мучна осећања оне неслободне и праве.

Нисам извукао, дабоме, никакве закључке о маски као услову за пољупце (то ми је тек две године касније и у вези с другим задужењем за време све систематскијих сећања пало на памет), али већ сам хтео да штедим (постајао сам прави кирјања успомена), мукло осећајући границе својих биографских реалија, од њих су тако полазиле варијације што су кретале од нечег стварног. Но ма колико одуговао с чијањем, и не штедео с позивима на све шкртију гозбу прошлости већ не сасвим истините, остајало ми је дневно више од осам сати тоталне самоће и пустоши што се постепено а неприметно све више отимала

сазнању, држећи се грчевито своје све дубље непреводљивости на језик разумевања. Пребрзо се мисли. Године се у стенографији сећања претварају у секунде. Понекад сам се питао да ли је свака самоћа таква пустиња или је то само ова принудна, ненужна? За време сортирања и чијања, разлике између пужне смрти, рецимо, и робијашке принуде постајале су тако упадљиве да би се понекад чиниле и супротне, бар онолико колико би то биле оне између слободе и ропства које зазиђују прозоре и подижу између света и човека, извученог из њега, четврти зид, чиме укидају могућност драме и на сцени најприватније историје. А да се не игра без макар и најметафорније публике, а да без игре нема публике макар и као могућности били су први следећи закључци.

После оних пољубаца преко сатенске маске испод које се, уживајући, протезала дечачка кожа, наишли су разнобојни таласи гласова; две кочперне реке с рибама, чамцима и пливачима докотрљале су се звиждајући шлагер сезоне; рука сунца је избрисала гумом мрље на свом небеском поду и све су се свеће саме од себе угасиле. Наишли су копљаници од леда. Онда су необјашњиво почели да се смеју кроз истољене сузе. Претходила је, свакако, једна ужасна маљаж и опет казна од пет дана мрачне самице, кратког веза, поста, мокрог тврдолежа, где се нисам дуго умео да сетим стварног, које се као узрок збило тог истог јутра за време мртве шетње самичара, кад су прерано пустили да изиђу, у челичном жицом ограђеном двориште испред црвене зграде луднице за криминалце, неке креатуре старе, занете, сеновите. Излазили су сами један по један, унезверени. Или су самичаре тог јутра задржали дуже у шетњи, или су њих, »лудаке који су у наступу лудила извршили тешке злочине« (то објашњење и то обавештење проструја одмах кругом мртве шетње), пустили који тренутак пре, јер за свих осамдесет и више дана нико од нас још није имао прилику да их види, макар и на раздаљини од педесетак метара, колико је било од самичарског до

њиховог круга. Али док сам их гледао чудећи се што нико ни с ким не говори, иако их очито не гоне на мртву шетњу (иза тврде и провидне мреже није било нигде тамо поциглане кружне стазе), приметим како се међу лелујавим тим сенкама једна издваја и, привлачећи ми поглед, како тај дугајлија, погрбљен, мршав, сав некако конвексан, усправљајући се, расте увис, расте и одједном нестаје. Не. Руши се, на снег. Али одмах се покреће, даје знаке да је жив и почиње да се креће вешто четвороношке. Нико од оних иза ограде није обраћао пажњу на то псеће јецање по дворишту с краја на крај. С почетка је шарпланинац (на ту је расу подсећао) трчкарао лево-десно и весело махао тртицом без репа. Али кад се укопа насред дворишта, подиже главу, баца је у страну, стеже врат, који потамне пре но што се из граа изви високо завијајуће покајничко лајање.

Ужаснут због тог можда самопљувачког и покајничког у лавезу, осетим удар, пренеражен застанем. Гочак мртве шетње ме очешао и настављао да се врти поред мене, тежак и гласан, кад сам приметно пандура који је дотле стајао на степеништу зграде криминалаца — лудака, како се и он, ваљда из других разлога, раздражен тим лајањем, дигнута пендрек, сјурује пут недалеког човека-пса. Ударци стану да се бестидно и дивље руше на лавез што се претварао у скичање пребијеног пса.

Нисам одолео. Свеједно да ли ме понело правдољубље или филмована биографија, знам да сам се откинуо с места, полетео. Ограда је расла а ја сам мислио у месту: »Иако је по свој прилици убио, ето, уме да плаче«. Тек кад сам осетио жичану мрежу под прстима, кад сам био негде високо, кад сам опет потрчао, отео пандуру пендрек и стигао да га ударим неколико пута пре но што сам успео да га оборим ударцем с леђа у потиљак, трајао је гнев и стид што ја не умем више да жалим, плачем, да се стидим. Машта обавезује али не спасава увек.

Па? Нека. Одежао сам нових пет дана на мокром поду мрачне самице о посту и кратковезу.

Али осамдесет и седмог дана самавања, кад сам већ знао за невољно гласно говорење са собом и оно шизоидно *свето или несвето тројство* које је заменило у две трећине моју бившу целовитост (то чистилиште самоће без иједне мисли и речи што би изавреле из другог бића, у тој самоћи без речи и мисли које су истовремени корен речи и стабло посебности, отварао је обавезно једносмерни пут ка разбијању личности), учинило ми се да поново избија повраћено неком неверзибианошћу што је техника поправљања, оно јутро за време мртве шетње кад сам видео, учинило ми се по други пут, пандурску сенку како се, иза жичане ограде луднице за криминалце, баца на оног до апсолутне конвектности испошћеног старца који је (друге сенке овог пута више нисам схватао, али сам их разабирао) протрчавши по дворишту четвороношке тамо иза ограде, на педесет метара од круга самичара, почео да лаје тако очајно тужно да се поново, али уз страховити трзај, спасоносно прекинуо у мени онај мора бити предуго дотле тројни дијалог који је од неког неодређивог времена наовамо врло живо трајао, чинећи ме слепим и глувим за све ван поменевелог, поњегавелог и поосталелог неког мене и ја сам, одједном опет само ја, погледавши у правцу човека који је мислио да је *пас* оборен на поцрвенели снег, видео старца на кога се, пенушавих, љубичастих усница на цигански тамном лицу, био бацио (тај пандур, она малочашња сенка) ударајући га својим исуканим кратким тврдим пендреком по бубрезима, леђима, глави. *Пас* је тад крикнуо људским гласом.

А то да је *пас* крикнуо као човек, згрчило ми исте руке којима сам као десетогодишње дете дуго клао једно штене очевим жилетом уверен да то смем да чиним јер пас ништа не осећа и јер се благовремено треба вежбати за доктора ако се хоће да има »лака рука«. Том руком сам се, ни сам не знам како, али доста лако, ваља, пребацио преко ограде и ударио

пандура у лице и теме, па осетио тек онда празнину што ме је стала да засипа великим, чудним, болним узбуђењем на оштрици између гнева и извршене правде од које сам пао ударен у потиљак.

Била је то свакако неприпремана на изглед експлозија што ме је понела, бацила на жице, навела да прећем ограду, да се пробијем, да ударим. Зато сам можда тек шест дана касније испливалим комаћем чуо први пут да је ударени пандур викао: »*Не!*« исто као и ја што сам помислио пре но што сам појурio, исто као и ја што казујем увек пре но што почнем да одговарам неком, казујући му шта мислим. То »*Не*« није ни код пандура значило порицање, али је увек било праћено покретом руке којим се уклања оно раније речено, учињено, претпостављено. Као да у мом свету преосталих речи није било места за два-три суперпонирана слоја. Као да је само један, у преуском простору мог самоосећања, могао да постоји, то јест могао бити виђен, уочен, схваћен.

Мој утао посматрања није још дозвољавао да се у том секунду назре више. Видик ми зато — схватим — није ни трпео сенке, ни прошлост. Испрљену а неслучну себи, иако истоветну са собом. Због мене који нисам хтео да личим на себе.

То, а онда и она експлозивна брзина, моја друга стара болест. Погоршана самицом у којој сам се свикао тек да се не задржавам ни на једној мисли, ни на једном осећању дуже но што је потребно да се поими о чему се ради. Прелазило сам ношен ко зна чим, следећим помислима можда, прелазило сам преко њих, помисли, неиспитаних докраја заправо, одгуривао их негде доле, где, би их прихватио некакав бољи осећајни и подмисаони апарат. Тамо је то, као у неком каналу, тунелу, подруму, то, те мисли, жеље и остало, тамо је све то настављало да неосветљено рије, копа, мучи себе и кињи док не би дошло до следеће експлозије; до оне до које је дошло као што је и пре долазило до других, увек нагло, неочекивано, као само од

себе, а ипак неистичашено из смисла, а ипак не само од себе јер логично, ако не одмах, а оно после.

Био је март већ.

Реприза казне ми је лако пала. Можда зато што је већ завршена. Да ли бих тако лако претрпео и поновне батине на Петом спрату? (Бојао бих се прво) (а после?) (исто не бих) (оћутао бих опет?)

Сад су ме знали криминалци. И кад су ме после друге казне вратили у Ђелију, дочекали ме пуцери с порцијом врло густог пасуља и целим свежим, врућим хлебом; чак ми и један пандур убацио два шиљка меса и цигарету.

Осећао сам се храбрим, то јест неизгубљеним и тог, 88, дана самања. Суви старац у чију сам одбрану прескочио ограду луднице за криминалце и једним ударцем онесвестио пандура зато што га је тучкао, био је — дознао сам од једног човека — онај хоца о коме су пре неку годину писале новине врло опширно, причајући како је, у наступу падавичарског замрачења, секиром убио жену и седморо деце. Жандари, које су суседи довели, позвали су га да им се преда и отвори врата свог ограђеног дворишта, он их је, забарикадиран у својој каменој кући, гађао одсеченим на пању главама своје седморо деце као гранатама. Иако су жандари продрли у двориште и у кућу, он се дуго бранио откинутом од трупа мршавом бутином своје жене. Најзад је савладан.

Али тад је и почео да лаје и да се понаша као полицијски пас, рекао је једном полулицдан, пас који трага за убицама својих.

Пас је тај понекад био миран, кротак, понекад бесан, старац — увек сетан и изгубљен. Несхватљив себи: чему кајање?

Шта? Да се и ја не кајем?

Не. Ни за то, ни за шта што се за та 102 дана десило. Ни за шта што се могло да икад деси мени који нисам...

Који нисам ни кајање. Ни не. Који хоћу, који бихтео да будем, могнем ли икад да бирам и одаберем, само свест — та воља да мењам.

НАПОМЕНА

Као прву књигу тетралогije *Робија*, издавачко предузеће *Нолит* објавило је 1963. године роман *Путње*.